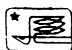

Jonas Balys

LIETUVIŲ KALENDORINĖS ŠVENTĖS

LIETUVIŲ KALENDORINĖS ŠVENTĖS

Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai

VILNIUS „MINTIS" 1993

UDK 398(474.5)
Ba 238

Pirmas leidimas

LIETUVIŲ TAUTOSAKOS LOBYNAS VII
JONAS BALYS

LIETUVIŲ KALENDORINĖS ŠVENTĖS
TAUTOSAKINĖ MEDŽIAGA IR AIŠKINIMAI

LIETUVIŲ TAUTOSAKOS LEIDYKLA
Silver Spring, Md 1978

Antras papildytas leidimas

Atsakingasis redaktorius
VYTIS ČIUBRINSKAS

Dailininkas
DAINIUS PAŠKEVIČIUS

ISBN 5—417—00470—7

PRATARTIS

Švenčių reikšmė. Žmonės mėgsta šventes. Ir ne tik dėl to, kad paprastai jose nereikia dirbti įprastų darbų ir galima geriau pavalgyti, bet svarbiausia todėl, kad jos suteikia įvairumo. Čia pridera geresnis arba šventadieniškas apsirengimas, ėjimas į bažnyčią, daugiau mažiau iškilmingos ten atliekamos apeigos, susitikimas su žmonėmis ir pasirodymas: apdarų, arklių, vežimų ir kt. Be grynai šeimyniškų apeigų, kaip kūčiavimas ir atsigavėjimas Velykų rytą, čia pridera ir bendruomeniškos pramogos, kaip Užgavėnių persirengėlių vaikštynės ir Joninių ugnių deginimas. Visa tai bendruomenę suartina. Švenčių proga vyksta svečiavimasis, suėjimai ir pasilinksminimai, visokios gegužinės, vakaruškos ir pasišokimai, kurie neretai baigiasi girtuokliavimu ir muštynėmis. Apie visas šventes žmonės daug kalba, joms iš anksto ruošiasi, jų laukia. Tai malonios prošvaistės monotoniškame kaimo gyvenime.

Apeigų ir papročių kilmė. Žmogaus santykis su dievybėmis ir negamtiškomis jėgomis yra dvejopas: pasyvus ir aktyvus. Kai žmogus meldžiasi ir aukoja, tai jis tikisi susilaukti iš dievybės malonės. Tačiau žmogus iš patyrimo žino, kad jo maldos ne visados išklausomos. Tada jis imasi aktyvių priemonių, kurias vadiname m a g i j a: žmogus tikisi, kad jis, atitinkamai pasielgęs, privers viršgamtiškas jėgas paklusti jo valiai ir gaus pageidaujamus rezultatus arba nukreips nuo savęs nelaimę. Štai pavyzdys. Žmonėse labai populiarus buvo šv. Jurgis. (Jo populiarumui daug padėjo sena liaudies pasaka apie kovotoją su slibinais ir karalaitės išvaduotoją,— ta rolė buvo jam priskirta.) Žmonės tikėjo, kad jis yra ir naminių gyvulių globėjas. Tačiau

ir vilkai, didžiausi naminių gyvulių priešininkai, esą jo žinioje: vilkai — šv. Jurgio kurtai (medžiokliniai šunys). Žmonės prinešdavo į bažnyčias jo dienoje (IV.23) ir sukraudavo prie šv. Jurgio altoriaus ar paveikslo šūsnis sūrių ir sviesto, pintines kiaušinių. Tačiau gali atsitikti, kad šv. Jurgis pamirš ir neįsakys savo kurtams-vilkams neliesti Juozapo ar Daratos karvių ir avių. Tikresnis buvo dalykas surakinti vilkui nasrus. Todėl tarpjurginėse paimamas skietas, kuris audžiant padaro „žiotis", įkišamas į maišą ir tas maišas užrakinamas spyna — taip bus ir vilko nasrai surakinti.

Liaudies žmogus yra praktiškas. Jam mažai terūpi atitrauktinės (abstrakčios) sąvokos. Pirmiausia jis nori žinoti, kas atsitiks netolimoje ateityje: ar dar išgyvens ir sulauks kitų metų, ar mergaitė ištekės, koks bus ateinančių metų oras, ar gerai užderės javai ir pan. Tai yra spėjimai: o m e n y s (pasyvus stebėjimas reiškinių ir jų aiškinimas), arba d i v i n a c i j o s (aktyvus veiksmas ateičiai nuspėti, pvz., liejimas sutirpyto švino ar vaško į vandenį ir aiškinimas susidariusių figūrų). Tie spėjimai toli nesiekia, dažniausiai vienus metus. Apie naujagimius daromi ir toliau siekią spėjimai: kuo jis bus — artojas, kareivis ar gal kunigas; kokia bus jo povyza ir būdas — gražus, vis jaunas, linksmas ir sveikas ar sirguliuojąs ir suniuręs, greit senstąs; koks bus jo likimas arba dalia — taps turtingas ar liks vargšas.

Burtai yra tam tikri tikėjimai ir jais pagrįsti veiksmai, kuriais žmogus nori palenkti jį supančią aplinką, gamtinį ir antgamtinį pasaulį priversti tarnauti žmogaus reikalams. Tokio elgesio nepateisina gamtos mokslų surastieji dėsniai, o įsigalėjusios religijos juos laiko niektikiais arba prietarais, su kuriais paprastai kovoja ar bent juos niekina. Burtai arba magija yra daromi norint: 1) apsisaugoti nuo piktų antgamtinių jėgų arba jas priversti žmogui tarnauti, 2) įsigyti turto ar gauti gerą derlių, atitinkamai paveikiant laukų, gyvulių ir žmonių vaisingumą, 3) išvengti ligų arba jas pagydyti. Yra skirtumų tarp burtų ir prietarų. Pastarieji yra daugiau profilaktinė priemonė nelaimėms, ligoms ir visokiems nepasisekimams išvengti. Prietaras bus toks tikėjimas: jei rytą iš lovos lipdamas pirma padėsi ant grindų kairę koją, tai tą dieną viskas nesiseks, užtat reikia šito vengti. Apie omenis jau buvo minėta. Kartais omenys ir burtai

yra sujungiami kartu. Pvz., omuo yra, kai višta troboje pradeda giedoti — lauk nelaimės, o jeigu nori jos išvengti, daryk burtą: paėmęs tą vištą, matuok ją per grindis nuo stalo iki slenksčio, jei ant slenksčio pateks uodega, nukirsk uodegą, o jei galva — kirsk galvą, tada nelaimė neįvyks. Burto kilmė yra auka šeimos prosenių vėlėms, kurios gyvena po slenksčiu, nes seniau ten buvo laidojami mirę šeimos nariai. Burtai gali būti neutralūs kito asmens atžvilgiu ir gali būti kam nors kenkią. Neutralus burtas bus: išgirdęs pirmąkart griaustinį, persiverski per galvą,— turėsi visus metus laimę. Kenkiantis burtas bus toks: Velykų rytą reikia nuogai iššluoti savo trobą ir šiukšles išnešus išpilti kaimyno žemėn, o tada neatsigręžus bėgti namo, tada visos blusos išeis iš to namo pas kaimyną. Darant burtus dažnai yra vartojami tam tikri posakiai, tai magiškos formulės. Apie burtus ir burtininkus trumpai rašiau prieš 25 metus (žr. LE III 373—376). Ši knyga duoda daugiau medžiagos tuo klausimu. Reikia pasakyti, kad visi spėjimai (omenys, divinacijos) ir burtavimai (magija) remiasi iki kraštutinumo pritaikytomis kokio nors panašumo asociacijomis: panašus veiksmas sukelia panašų atoveiksmį. Kartais mus tiesiog apstulbina žmonių fantazija ir išradingumas pagal principą „Similis simili gaudet“ (panašus panašiu džiaugiasi).

Visokie liaudies papročiai yra ne kas kita kaip praktikoje pritaikyti tikėjimai, spėjimai ir burtavimai. Iš tikėjimų ir papročių galima daryti kai kurias išvadas apie tautos būdą ir pomėgius. Apie tai esu rašęs jau prieš 30 metų, todėl čia nekartosiu. (Žr.: „Volkscharakter und Volksbräuche der Litauer“, Scholar Heidelberg, 1947, nr. 1, p. 37—48; „Litauische Volksbräuche: volkskundliche Skizzen“, Folkliv, XII—XIII, Stockholm, 1948—49, p. 112—140.)

Stabmeldystės liekanos. Martyno Mažvydo pirmoje lietuviškoje knygoje, išleistoje 1547 m., randame labai įdomių dalykų. F. Staphylus lot. įžangoje rašė: „Daugelis dar ir dabar aiškią stabmeldystę ir vykdo, ir viešai išpažįsta: vieni medžius, upes, kiti žalčius, dar kiti ką kita, atiduodami dievišką garbę, šlovina. Yra tokių, kurie Perkūnui daro įžadus: tų, kurie susirūpinę pasėliais, Laukosargas, tų, kurie gyvuliais, Žemėpatis yra garbinamas. Kurie linksta į piktus darbus, tie savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“. Lie-

tuviškoje eiliuotoje įžangoje Mažvydas taip graudena žmones: „Kaukus, Szemepatis ir lauksargus pameskiet / Visas velnuwas deiwes apleiskiet. / Tos deiwes negal iums neka giera doty / Bet tur wysus amszinai prapuldinty. . .Tassai Diews wysas szmanes nar didei mileti Dągaus karaliste dawanai nar dawanati / Aithwars ir deiwes to negal padariti / Beth ing peklas vgni weikiaus gal istumti /Pameskiet tas deiwes dewap didziap pristakiet Schitą maksla wisy linksmai preimkiet. / . . . B(e) schito maksla szmanes regit kleidenczias / Jr deiwiu schimta (iei tatai nemasz) turinczias". Tuo laiku žmonės visiškai nesirūpino krikščionišku tikėjimu: „Baszniczia nog deschimes metu nebuwau / Tektai su burtinikie ant burtas weizdedauau. / Bagieresny su schwenta burtinikie gaidi walgiti / Neig baszniczio schaukima szeku klausiti." (Žr. Pirmoji lietuviška knyga. Vilniuje, 1947. Tuos pačius tekstus galima rasti ir kituose leidiniuose: Martynas Mažvydas MCMLXIII. Čikaga, Pedagoginis lituanistikos institutas, 1963. Lithuanian Catechism of Martynas Mažvydas (1547). Ed. and tr. by Gordon B. Ford. Assen, 1971.)

Labai įdomus yra minėjimas apie apeiginį gaidžio valgymą „su šventa burtininke". Ožys ir gaidys yra labai seni ir dažnai minimi aukojimo gyvuliai. Šioje knygoje irgi randame minint apeiginį gaidžio valgymą ir šlakstymą jo krauju. Tai labai senų apeigų atgarsiai.

Mes nemanome, kad pamaldusis Mažvydas yra perdėjęs nusiskųsdamas žmonių nesidomėjimu krikščionišku mokslu. Ir mes esame jam nepaprastai dėkingi už abiejose tos knygos įžangose, lotyniškoj ir lietuviškoj, paduotas žinias apie senovės lietuvių tikėjimus. Norėtume apie tokias „tamsybes" kuo daugiau išgirsti. Jau visas šimtmetis praėjo, kaip romantikai nori kuo daugiau patirti apie tautos etnines šaknis, apie viską, kuo mūsų tauta yra savotiška ir skiriasi nuo kitų.

Kad ta „lietuviška pagonybė" buvo labai gaji ir sunkiai davėsi išnaikinama, yra daug liudijimų. Dar 1587 m., kaip pranešė Žemaičių vyskupas, jo vyskupystėje nebuvę nė vieno prasto žmogaus (t. y. nebajoro, nemokyto), kuris nors kartą būtų ėjęs išpažinties ir priėmęs komuniją, kuris mokėtų „Tėve mūsų" ir persižegnoti (Rostowski 153). Dar 1618 m. Kražiuose misininkų buvo kertami šventi ąžuolai (Rostows-

ki 251). Tad tas pats buvo ir Mažojoj, ir Didžiojoj Lietuvoj.

Kaip ilgai senieji tikėjimai ir apeigos išsilaikė, rodo atsitikimas Maž. Lietuvoje didelio maro metu (apie 1570 m.). Kai maldos bažnyčiose nieko nepadėjo ir didelis skaičius vietos gyventojų išmirė, atsiminė lietuviai savo „didę dievaitę". Dokumente rašoma: „Atsirado pas juos vienas ūkininkas, vardu Mikelis (Michel), gyvenantis Popkaimio kaime, Tapuvos (Tapiau) valsčiuje, kuris tvirtinęs, kad ant visų esanti labai užsirūstinusi deivė (Goettin) D i e d e w a y t h e, ir jeigu jie nepasirupinsią ir su dievaite nesusitaikysią, tai nedaugelis gyvų išliksią. . . Jis prikalbėjo daugelį žmonių, didelę dalį tos vietos gyventojų, tai jie leido burti ir patys klūpėdami kartojo, ką jis sakė, ir taip jie meldėsi. Tarp kitko jis juos prie to privedė, kad jie padėjo jam paaukoti juodą ožį, kuriam jie nukirto galvą, padėję jį ant namo slenksčio, ir tuo metu visi jie aplink klūpėjo, kaip jis jiems paliepė, meldėsi ir daugiau kitų apeigų darė. Kadangi tai yra priešinga Dievui ir šita pasibaisėtina stabmeldystė (greuliche Abgoetterei) būtinai turi būti išnaikinta, tai aš liepiau tą patį Mikelį uždaryti į kalėjimą. . ." Taip rašė Labguvos (Labiau) viršininkas (Amtmann) 1571.XI.26 d. savo perdėtiniui Karaliaučiuje ir prašė jo nurodymų, kas reikėtų toliau daryti. Gal Jo Mylista laikytų tinkamu kuo greičiau atsiųsti budelį (Scharfrichter), kuris „paminėtą Mikelį kankindamas ištardytų apie tokią stabmeldystę ir apie jo kitus bendrininkus, kuriuos jis į savo stabmeldišką tikėjimą atvertė." (Dokumentą pirmąkart išspausdino 1846 m. „Neue Preussische Provinzial-Blätter", II, p. 227.) Mes nežinome, kokia buvo to rašto pasekmė ir ar tas Mikelis nesusilaukė stabmeldiško kankinio likimo, t. y. tortūrų ir laužo. Kam to reikėjo? Vysk. M. Valančius labai atlaidžiai rašė: „Tiesa, jog tikėjimas tas buvo klaidingas ir išganymo dūšioms atnešti negalėjo, vienok Lietuvos kunigaikštystei labai giliavo" (t. y. tiko). Žem. vyskupystė, 1897, p. 15.

Apeiginės dainos. Apeiginių dainų nėra daug. Įdomiausios yra dzūkų Advento-Kalėdų ir šiaurinės Lietuvos Joninių dainos. (Kalėdinių dainų tekstus žr.: TD V nr. 294—313 ir LDA II nr. 602—618. Apie Joninių,arba kupoliavimo,dainas žr. GtKr 1943 nr. 31.) Šioje knygoje yra dainų, dainuojamų per Velykas, Jurgines ir Sekmines. Jų pagrindinis bruo-

žas yra pastangos užsitikrinti gerą derlių arba ryšys su vaisingumo ritualais. Kokių nors gilesnių mitinių pradų jose nėra.

Iš viso mūsų tautosakoje labai mažai tėra istorinio ir mitologinio pobūdžio pradų. Lietuviška išliko tik paprasta liaudis, kuriai riteriški ir filosofiniai siužetai nebuvo labai įdomūs. Mes nežinome, kokias dainas dainavo vaidilos mūsų kunigaikščiams. Tik jų gyvenimo tragiškais įvykiais žmonės domėjosi. „Ir išjojo karaliūnas / Žalion girion paliavoti (pamedžioti). / Ir užmušė karaliūnas / Žalios girios sakalėlį. / Ir puldamas sakalėlis, / Ir užmušė karaliūną." (Žr. LDA I nr. 189—190.) Baudžiauninkas nesidomėjo heroika, jį jaudino tik eilinė žmogiška tragedija.

Tikros mitologinės temos mūsų tautosakoje labai retos, jos pasakoja šį tą apie konfliktus tarp dangaus kūnų. Yra pasakojimas, kad Saulė ir Mėnulis, kaip motina ir tėvas, negalėjo pasidalinti savo dukters Žemės. Čia Perkūnas padarė tvarką: leido Saulei žiūrėti į Žemę dienos metu, o Mėnuliui naktį. (Žr. J. Balys, Tautosaka apie dangų, 1951, p. 8—9.) Yra įdomi daina apie dangišką puotą: „Ketina Laima (ar laumė) alų darytie, / Visų žvaigždelių užsiprašytie, / Tiktai Saulelės nepaprašytie. / Palauk, laumele, kerštą darysiu: / Devynis rytus neužtekėsiu, / Kitus devynis rasą nekrėsiu." (Kraštotyra, Vilnius, 1967, p. 193—194. Plg. GtKr 1943 nr. 31.)

Kai kurios mūsų dainos prasideda labai įdomiai: „Oi teka bėga vakarinė žvaigždelė, / Visų žvaigždelių pasikviesdama. / O tik ji nekvietė tamsiojo (šviesiojo) Mėnulio. / Oi sustok, palauk, vakarine žvaigždele, / Ką aš tau sakysiu, daugel sugodosiu. / Pirmoji godelė — tamsioji naktelė, / Antroji godelė — margi debesėliai, / Trečia godelė — šviesioji saulelė." (TD V nr. 264—266.) Vėliau pereina į žmonių gyvenimą: „Oi eina, bėga martelė per dvarą. . ." Tik gražiai išreikštas paralelizmas — tai ir viskas. Panašiai yra ir su kita daina: užtekėjusi saulužė eina aplinkui dangužį ir skaito, ar visos yra žvaigždutės. „Jau skaitau neskaitau, daulėliu, daulėliu, lėliu, / Jau vienos ir nėra, daulėliu, / Šviesiausios žvaigždutės, daulėliu, lėliu, / Kur anksti užtekėjo, daulėliu, / Ir vėlai nusileido. . ." Tad trūksta Aušrinės. Laukiame su nekantrumu, norėdami išgirsti, kas gi jai atsitiko, kokį ji patyrė nuotykį. Deja, daina čia pereina

į žmonių gyvenimą: motušė eina aplinkui dvaružį ir skaito ar visos dukružės,— „jau skaitau neskaitau, jau vienos ir nėra, vyriausiosios dukružėlės, kur anksti atsikėlė ir vėlai atsigulė.“ (A. Juška, Lietuviškos svotbinės dainos, I, nr. 637.) Ir vėl nusivylimas. Latviai mitologiškų dainų su negamtiškų veikėjų nuotykiais turi daugiau, jų tematika labiau išvystyta.

Naujoji magija. Klaipėdos krašte buvo toks paprotys. Kalėdų naktį tvarte buvo barstomi kryžiškai į visus kampus virti žirniai ir taip sakoma: „Ką aš turiu, su tuom metu“. Viena žemaitė žirnių vietoje paėmė avižų košės ir šaukė: „Ne padywyk, szwenta koczia, kuom turiu, tuom drebiu“. (S. Dembowski, Litausche Festgebräuche, MLLG, Heft 18, 1893, p. 506.) Matome, kad atsirado kokia ten „šventa Kūčia“. Dainose minima: „Ir atvažiuoja šventos Kalėdos“ (LDA II nr. 609—611). Yra priedainiai „Kalėda, kalėdzieka“ ir „Oi Kalėda, da kalėdzien“. Vaikams pasakojama, kad esanti tokia „Velykų bobutė“, arba „Velykė“, kuri naktį atveža vaikams kiaušinių ir padeda prie jų lovučių. Tokiu būdu iš švenčių pavadinimų buvo padarytos suasmenintos naujos „mitologiškos būtybės“.

Kunigų graudenimai, tardymai su kankinimais ir didelės bausmės (prisiminkime tik „raganų procesus“), atrodo, turėjo visus senuosius tikėjimus, spėjimus ir magiją iš šaknų išrauti. Tačiau taip neatsitiko. Daug senųjų tikėjimų liko ir toliau gyvi arba kiek pakeitė savo pavidalą, prisitaikė prie naujų sąlygų. Be to, krikščionybės įtakoje susikūrė labai gausūs nauji prietarai ir magiški veiksmai. Jų pilna visa ši knyga. Prisitaikydama prie senųjų tikėjimų, Bažnyčia pradėjo šventinti ugnį, vandenį ir žalumynus, verbas, berželius. Atsirado tam tikra Žolinės šventė (VIII. 15.). Ir ko tie mūsų žmonės tik neišdarinėjo su šventu vandeniu ir pašventintomis žolėmis. Dar šventinamos žvakės, šv. Agotos duona, aliejus ir druska. Žmonės visus pašventintus dalykus laiko turinčiais magišką galią. Bažnyčia tokiu būdu labai daug prisidėjo prie prietarų išlaikymo ir naujų sukūrimo. Šventųjų kultas yra seno mirusių prosenių gerbimo tolesnis gyvavimas kiek kitokiu pavidalu. Atsirado įvairiausių šventųjų, kaip tam tikrų luomų ar profesijų globėjų (patronų), kurie pavadavo senuosius dievus. Taip

Laimą pavadavo Marija, Žemėpatį — šv. Jurgis, Perkūną — šv. Petras ir t. t. Net vagys ir prostitutės susirado savo globėjus — šventuosius. Krikščionystė nesunaikino prietarų ir burtų, neišrovė iš žmonių sąmonės magijos, bet sudarė sąlygas atsirasti visai galybei naujų prietarų ir burtų. Gal kai kam toks tvirtinimas nepatiks, bet taip yra. Jau M. Valančius savo veikale „Žemaičių vyskupystė" davė visą skyrių 244, jį pavadinęs „Prietarai, kilę iš nesupratimo krikščioniško tikėjimo." Ten yra paminėti vos devyni atvejai, bet jų yra daug daugiau. Toks stabmeldystės ir krikščionybės pažiūrų ir tikėjimų mišinys vadinamas sinkretizmu. Kaip matysime, daug tos naujosios magijos reiškinių tebėra daugelyje Europos tautų, nes jos buvo vekiamos tų pačių įtakų.

Veikalo rašymas. Pagrindinė medžiaga šiam veikalui buvo paimta iš Lietuvių Tautosakos Archyvo (LTA) ir Lietuvių Mokslo Draugijos (LMD) tautosakos rankraščių. Nusirašiau tą medžiagą Vilniuje 1942—44 m. Taip pat pasidariau nuorašus ir iš retų spausdintų šaltinių, iš Lietuvoje leistos periodikos, kuri dabar labai sunkiai prieinama. Knygą baigiau tvarkyti Amerikoje, pridėdamas paaiškinimus ir palyginimus su atitinkama kitų tautų tautosaka. Dalį palyginamosios medžiagos jau turėjau pasižymėjęs Lietuvoje. Pirmiausia man rūpėjo paskelbti tautosakinė medžiaga, todėl į ilgesnius teorinius išvedžiojimus nesileidau, pasitenkindamas trumpomis esminėmis pastabomis ir nurodydamas atitinkamą literatūrą, jei kas domėsis tolesnėmis studijomis.

Pirmas skyrius šioje knygoje yra „Kalėdų papročiai ir burtai". Tai buvo mano pirmasis stambesnis tautosakinis spausdintas darbas, paskelbtas 1930 m. ir čia ištisai perspausdintas be pakeitimų. Jo kilmė tokia. Kai mokiausi Panevėžio Mokytojų Seminarijoje (1924—28 m.), ten buvo susidariusi ir veikė moksleivių Tautotyros žinių ir senienų rinkimo draugija, kurios buvau pirmininku. Mus globojo mokytojai Petras Būtėnas ir Jurgis Elisonas. Prieš vienas Kalėdas, rodos, 1927 m., sudarėme anketą ir išdalijome ją draugijos nariams. Po atostogų jie atvežė gana daug užrašymų kortelėse. Aš tą medžiagą sutvarkiau, atmečiau abejotinus dalykus, ir taip susidarė tas straipsnis. Į kai kuriuos užrašymus reikėjo daugiau kritiškai pažiūrėti,

tačiau tada man dar trūko patyrimo ir metodiško pasiruošimo folkloro medžiagos studijoms. Pvz., liaudiškas aiškinimas „Kūčių“ vardo yra naivus liaudiškas etimologizavimas. Mūsų „kūčių“ vardas yra slaviškos kilmės. „Kutja“ — tai tam tikra išvirtų įvairių javų grūdų košė, sumaišyta su medumi ir aguonomis. Ją vartodavo ne tik valgymui, bet ir protėvių vėlėms maitinti. Tos košės vardu „kūčias“ vadina ne tik lietuviai, bet ir gudai, ir ukrainiečiai. „Kalėdų“ vardas yra kilęs iš lotyniško „Calendae“, pirmoji mėnesio diena, ir atėjęs per gudus, kur jos buvo vadinamos „kalady“. Latviai Kalėdas vadina „Ziemassvetki“, t. y. „Žiemos šventė“ ir „Kūčias“ — „Ziemassvetku priekšvakars“. Pagal P. Einhorno 1627 m. veikalą, Kūčias vadino dar „Bluckwackar“, nuo vok. „Block“ — kaladė, kurią aplinkui vilkdavo ir paskui sudegindavo.

Apie Kūčias ir Kalėdas man yra tekę dažnai spaudoje rašyti ir čia duosiu tų straipsnių sąrašą chronologine tvarka:

Kalėdinės tautosakos bruožai. LtAd 1939.XII.22. Nr. 790.

Naujieji Metai kaime. LtAd 1939.XII.30. Nr. 805.

Didžioji žiemos šventė. „Vilniaus Balsas“, 1941.XII. 24. Nr. 152.

Kūčios ir Kalėdos. LTS II (1948) 99—103.

Naujieji Metai. Ten pat II 104—108.

Kūčių ir Kalėdų papročiai. „Vienybė“ (New York), 1949.XII.23. Nr. 51.

Naujieji Metai ir jų papročiai. Ten pat 1949.XII.30. Nr. 52.

Dzūkų Advento ir Kalėdų dainos. „Draugas“ (Chicago). 1949.XII.10. Nr. 287.

Suvalkiečių Kūčių dienos prietarai (iš U. Žemaitienės rinkinio). Ten pat 1949.XII.23. Nr. 300.

Kalėdos lietuvių papročiuose, LE 10, 1957, p. 294—96.

Kūčios: papročiai. LE 13, 1958, p. 271—73.

Some old Christmas customs. „Lithuanus“ (Chicago), Dec. 1959, v. 5, no. 4, p. 125—126.

Iš naujesnės literatūros vertingas yra Pranės Dundulienės straipsnis: „Lietuvių saulės sugrįžimo švenčių apeigos“. I s t o r i j a (Vilnius) XI, 1970, p.199—225, 8 ilius. Ji rašo apie visą žiemos švenčių ciklą, nuo Advento iki Trijų

Karalių, panaudodama spausdintą ir rankraštinę tautosakos medžiagą.

Vilniuje dar 1942 m. parašiau stambesnį darbą apie Jonines: „Lietuvių Joninių papročiai ir tikėjimai. Lyginamoji folkloro studija". Nusiunčiau rankraštį į Šiaulius „Gimtojo krašto" redaktoriui Peliksui Bugailiškiui. Jis žadėjo išspausdinti artimiausiame žurnalo numery. Deja, dėl karo įvykių žurnalas daugiau nebeišėjo. To darbo nuorašo nepasiėmiau 1944 m. pasitraukdamas į užsienį. Vėliau iš Amerikos rašiau laiškus į Lietuvą, ieškodamas to savo rankraščio. Negavau jokio atsakymo. Tik 1990 m. rugp. 26 d. laiške iš Vilniaus man parašė Rita Repšienė, dirbanti Mokslų Akademijos Literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos skyriuje, kad ji tą mano rankraštį suradusi Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje (šifras: F. 9 B. 3033). R. Repšienė man parūpino iš to rankraščio šviesraščio kopiją, už ką jai esu labai dėkingas. Tas darbas, šiek tiek pataisytas ir papildytas, dabar skelbiamas šioje knygoje pirmąkart. Kiti mano straipsniai tuo pačiu klausimu anksčiau buvo atspausdinti šiuose leidiniuose:

Joninių apeigų kilmė ir prasmė. NjLt 1942.VI.24. Nr. 147.

Joninių arba kupoliavimo dainos. GtKr. Nr. 31, 1943, p. 106—111.

Joninės. LTS, 1948, II 136—38.

Joninės, LE: XI, 1956, p. 480—82.

Man malonu, kad „Minties" leidykla pasirūpino šią mano knygą (gal ir kitas ateityje) perspausdinti, nes Amerikoje jos buvo išleistos labai mažais tiražais, nuo 300 iki 700 egz. Jose paskelbta tautosakinė medžiaga yra nepasenstanti.

J. B.

Silver Spring, Md.
1990 m. gruodžio 3 d.

Bendroji literatūra

Bezz. LF — Bezzenberger, Adalbert. Litauische Forschungen. Goettingen, 1882.

Geiger. Paul. Deutsches Volkstum in Sitte und Brauch. Berlin, 1936. (Deutsches Volkstum, Bd. 5.)

Gerutis, J. Apeigos Rymo Katalikų Bažnyčios. Antra laida. Shenandoah, Pa., 1908.

Haase, Felix A. J. Volksglaube und Brauchtum der Ostslaven. Breslau, 1939. (Wort und Brauch, Heft 26.)

HDA — Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. 10 Bde. Berlin, 1927—1942.

Jahn, Ulrich. Die deutschen Opfergebrüche bei Ackerbau und Viehzucht. Breslau, 1884. (Germanische Abhandlungen, 3.) Perspausdino: New York, Olms, 1977.

Katkus, Mikalojus. Balanos gadynė. Kaunas, 1931. (MT IV.) Nauja laida: Vilnius, 1949.

Koren, Hans. Volksbrauch im Kirchenjahr; ein Handbuch. Salzburg-Leipzig (1934)

Kuntze, A. Bilder aus dem Preussischen Litauen. Rostock, 1888. (Kopija Schultz'o rankraščio: „Einige Bemerkungen über die Nationalität der Littauer in Preussen 1832.“)

LDA — Lietuvių dainos Amerikoje. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. I. Boston, 1958. II. Silver Spring, Md., 1977.

LE — Lietuvių Enciklopedija, 36 t. Boston, 1953—1969.

LMD — Lietuvių Mokslo Draugija, Vilnius. (Tautosakos rankraščiai tos draugijos rinkiniuose.)

LTA — Lietuvių Tautosakos Archyvas (dabar pavadintas Lietuvių Tautosakos Rankraštynas), Vilnius.

LTL — Lietuvių Tautosakos Lobynas. (USA) I—VII.

1951—1978.
LTS — Lietuvių tautosakos skaitymai. Jonas Balys. I—II. Tübingen, 1948.
Lemke, Elizabeth. Volkskundliches in Ostpreussen. 3 Bde. Mohrungen, 1884 und 1897; Allenstein, 1889.
Mannh. GL — Mannhardt, Wilhelm. Letto-Preussische Götterlehre. Riga, 1936. Perspausdino: Hannover-Döhren, H.v. Hirschheydt, 1971.
Mannh. WF — Mannhardt, Wilhelm, Wald — und Feldkulte. I—II. Berlin, 1875—1877.
Ranke, Kurt. Indogermanische Totenverehrung. Bd. I. Helsinki, 1951. (FFC 140.)
Rantasalo, Aukusti V. Der Weidegang im Volksglauben der Finnen. I—II. Helsinki, 1945—1947. (FFC 134—135.)
Rostowski, Stanislaw. Lituanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium. Paris-Bruxelles, [2]1877. (Pirmoji laida: Vilnae, 1768.)
Sartori, Paul. Sitte und Brauch. I—III. Leipzig, 1910—14.
Spamer, Adolf. Sitte und Brauch. In: Handbuch der deutschen Volkskunde, hrsg. von W. Pessler, Bd. 2: 33—236. Potsdam, 1938.
Toeppen, M. Aberglauben aus Masuren. 2. Aufl. Danzig, 1867.
Valančius, Motiejus. Palangos Juzė. Tilžė, 1873/74, 1882, 1902. (Pirma laida: 1869; naujos laidos: Vilnius, 1947, 1965, 1977.)
Valančius, Motiejus. Žemajtiu wiskupiste. I—II, Vilnius, 1848. (Kita vėlesnė laida viename tome: Žemaicziu vyskupystė. Shenandoah, Pa., 1897. 242 p.)
Vilkuna, Kustaa. Finnisches Brauchtum im Jahreslauf. Helsinki, 1969. (FFC 206.)
Wuttke, Adolf. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 4. Aufl. Bearbeitet von Elard H. Meyer. Berlin, 1925.
Zelenin, Dmitrii. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin, 1927.

Kita literatūra nurodyta kiekvieno skyriaus gale.

Periodikos santrumpos

XX a. — „XX (Dvidešimtas) Amžius". Kaunas, 1936—1940.
GtKr — „Gimtasai Kraštas". Nr. 1—31. Šiauliai, 1934—1943.
JnKt — „Jaunoji Karta". Kaunas, 1928—1940.
JnŪk — „Jaunasis Ūkininkas". (ŪKPt priedas). Kaunas, 1932—1940.
LtAd — „Lietuvos Aidas". Kaunas, 1928—1940.
MLLG — „Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft". 6 Bde. No. 1—31. Heidelberg, 1883—1912.
MsLk — „Mūsų laikraštis". Kaunas, 1928—1940.
MsKr — „Mūsų Kraštas". Kaunas, 1935—1938.
TM — „Mūsų Tautosaka". I—X. Kaunas, 1930—1935.
NjLt — „Naujoji Lietuva". Vilnius, 1941—1944.
NjRm — „Naujoji Romuva". Kaunas, 1931—1940.
TD — „Tautosakos Darbai". I—VII. Kaunas, 1935—1940.
TirŽ — „Tauta ir Žodis". I—VII. Kaunas, 1923—1931.
Trm — „Trimitas". Kaunas, 1920—1940.
ŪkPt — „Ūkininko Patarėjas". Kaunas, 1925—1944.
ŽS — „Živaja starina". St. Peterburg, 1890—1916.

Pastabos apie redagavimą

Tekstai yra duodami tokie, kokie jie buvo rasti originaliuose užrašymuose. Pakeista tik skiriamieji ženklai ir žodžių tvarka sakinyje, jei tatai nesiderino su priimtomis mūsų rašybos taisyklėmis. Kadangi dauguma tekstų buvo užrašyti aukštųjų mokyklų moksleivių ir gimnazistų, kurie ne visados buvo labai stropūs, tai tokie stilistiniai nesklandumai buvo išlyginti. Tačiau jeigu buvo aišku, kad užrašytojas rašė taip, kaip vietos žmogus jam pasakojo, tai jokie pataisymai nebuvo daromi. Visi paaiškinimai ir papildymai, padaryti ruošiant knygą spaudai, yra paimti į skliaustelius: ( ). Citatos iš spausdintų šaltinių, jeigu jos paimtos į kabutes, duodamos taip, kaip yra originale.

Dėkingas esu savo mielai žmonai Elenai, kuri man padėjo stropiai skaitydama korektūras.

I. KALĖDŲ PAPROČIAI IR BURTAI

KŪČIOS

1. Kūčios. Tą dieną kūčiomis vadina todėl, kad Jėzus kūtėje gimė (Bujokaitė, Rozalimas).

2. Žodis „kūčios“ yra kilęs iš lenkų kalbos žodžio „kuc“— kuolas. Seniau tą dieną samdininkas baigdavo tarnauti metus, ir šeimininkas atminimui kaldavo į lubų „bolkę“ medinį kuolą. Kiek metų ištarnaudavo, tiek prikaldavo į „bolkę“ kuolų (P. Vaičiūnas, Ustronijos vienk., Vadaktėlių apyl.).

3. Sako ne „kūčias valgyti“, bet „kūčiavoti“ (Rozalimas).

4. Kūčiose dirbdavo ir tebedirba tik tuos darbus, kurie reikalingi šventėms. Taigi, linų nebraukia, nekulia, miškan nevažiuoja, neverpia, nemala. Vyrai ruošiasi, parūpina pašaro, kūrena pirtį, moterys valosi, kepa pyragus, valgius gamina (Zarasai, 13).

5. Kas kūčių dieną parsiveža iš miško nors vieną vežimą malkų, tam visus metus gerai sekasi darbai (Grąsčių k., Krekenavos v.).

6. Kas kūčiose mala naminėmis girnomis, to stogus vėjas draskys (4).

7. Kūčių dieną galima visus darbus dirbti, tik reikia sausai valgyti arba nieko nevalgyti (Niaukonių k., Naujamiesčio v.).

8. Žmonės visą kūčių dieną būdavo ir esti nevalgę. Kai pamato Vakarinę žvaigždę, tada sočiai prisivalgo (Zarasai, 13).

9. Kūčiose neverpia, kad avelės kaituliu nesisuktų (35 ir 8).

10. Jei kūčiose lopydama(-as) rūbą užversi lopinį,

tai gėriukų bus užverstos lūpytės ir jie negalės žįsti. Taip tyčiomis daro tik nedori samdininkai (35).

11. Kūčių vakarą nelaužo balanų, neskaldo malkų, kad gyvuliai ragų nenusilaužtų (35).

12. Jei kūčiose ką nors kam paskolinsi, tai kartu su daiktu atiduosi pasiskolinusiam ir savo laimę (27).

13. Kūčiose negalima dirbti sunkių darbų. Kartą už jaujos gulėjusi nudvėsusi kumelė. Kūčių vakarą pasiėmęs žmogus šautuvą, nuėjęs jaujon ir žiūrįs, ar neateis vilkai jo kumelės draskyti. Jis manė juos nušauti. Tik atlekia vilkai prie nudvėsusios kumelės. Kumelė kaip šoks — ir bėgti, ir atbėgo jaujon pas tą žmogų. Rytą rado žmogų nebegyvą (E. Šukytė, Kurklių parap.).

14. Kūčių vakarą padeda ant stalo šieno, apdengia jį staltiese ir paguldo kryželį. Kalėdų rytą visa šeimyna bučiuoja kryželį, o šieną gyvuliams atiduoda (19).

15. Kūčių vakarą neša šieną į vidų todėl, kad Kristus ant šieno gimė. Šienas turi būti smulkutis, nešamas mažu karbeliu (12).

16. Atneša į vidų karbelį šieno. Dalį šieno deda ant stalo, o likusį su karbeliu padeda po stalu (8).

17. Seniau nešdavo šieno visas rezgines. Šiek tiek sudėdavo ant stalo, likusį padėdavo po stalu. Ten vaikai ir piemuo nakvodavo. Tą šieną rytą gyvuliams atiduodavo. Tatai „gyvulių kūčios“ (Išlaužų k., Pagirio v.).

18. Po kūčių nuima šieną nuo stalo ir padeda jį po stalu. Mažiems vaikams liepia gulti ant to šieno, kad jie kitais metais nesirgtų (35).

19. Kūčiose padeda po stalu kašelę šieno, nes mano, kad ateis aviniukas gulėti (Daugailiai).

20. Jei kūčių naktį atsigulsi po stalu, tai pamatysi Šv. Panelę (21).

21. Po kūčių nuima šieną nuo stalo, sudeda jį pastalėn, atneša saiką avižų ir padeda ant to šieno. Kalėdų rytą tą šieną ir avižas nuneša į tvartą ir išdalija juos visiems gyvuliams (35).

22. Kūčias stengiasi valgyti vakare kuo anksčiausiai, kad rudenį greičiau nuo laukų nueitų (35).

23. Kūčioms būdavo ruošiami šie valgiai: vynas, rasa-

las, kisielius, sližykai, uogos, mišinys, skryliai, aguonos ir bulvės (12).

24. Kūčių valgiai: 1) kisielius, verdamas iš avižinių miltų; 2) šustinis, avižinės kruopos iš virtų, o paskui išdžiovintų, grūdų; 3) grucė, padaryta iš miežių; 4) grybai; 5) rasalas arba barščiai; 6) sližykai, kepami iš kvietinių miltų (9).

25. Kūčių valgiai: mišinys, virtas iš kviečių, miežių, avižų ir žirnių, vadinamas „kūčiomis". Kiti valgiai — pupos, žirniai, grybai, saldieji kleckai, medus. Sako, kad vištos, palesintos „kūčiomis", labai daug dedą kiaušinių. „Kūčias" reikia papilti ant rezginių, kuriomis šiaudus nešioja (10).

26. Žirnius, pupas ir kt., rastus šiene, patys valgo arba vištoms atiduoda. Vištoms duoda šitaip: paima geležinį lanką, tenai suberia tas liekanas ir padeda. Sako, kad taip palesintos vištos nemėtą kiaušinių (12).

27. Paima nuo statinės lanką, padeda viduasly, pripila į vidurį šiupinio ir duoda vištoms lesti. Tada daugiau kiaušinių dedančios (3).

28. Svarbiausias kūčių valgis —„kūčia". Jį virdavo iš visokių javų: žirnių, miežių, rugių, kviečių... Jei likdavo „kūčios" nuo vakarienės, tai Kalėdų rytą pasiberdavo ant stalo, rinkdavo ir valgydavo tik kviečius, o kitką paberdavo vištoms (Bujokaitė, Požečių vienk., Raguvos ··)

29. Kūčioms darydavo grucę — nugrūstus ir išvirtus miežius (arba kviečius) virindavę saldytam miešime. Po grucės valgydavo kisieliaus, o žuvimi baigdavo vakarienę (Zarasai, 13).

30. Kūčiose, be kitų valgių, būtinai turi būti kepta lydeka (20).

31. Kas kūčių dieną nevalgo žuvies, tą kitais metais apsės utėlės (7).

32. Kūčioms kiekviena šeimyna būtinai turi virti kviečių, žirnių, pupų ir kanapių mišinį. Jį valgo užsaldę su medumi, vildamiesi geresnių metų (7).

33. Kūčioms kviečiai reikia tol virinti, kol sukris. Tada kitais metais jie gerai užderėsią (27).

34. Kūčiose pirma geria alų, paskum girą. Pirmiausia

valgo: „Dievo pyragą“, silkes (keptas), kisielių, kleckus, kviečius (Kupiškis).

35. Seniau kūčiose pirmiausia valgydavę mišinį, sudarytą iš įvairių šutintų grūdų. Tai būdavę „tikrosios kūčios“ (2).

36. Kūčiose stalo vidury deda „aplotkas“, o kitus valgius (silkes, žuvis, šutintus kopūstus su baravykais, avižinį kisielių...) aplinkui sukrauna (2).

37. Kūčiose valgo šližykus (parpelius) su aguonomis. Stale stovi sausų šližykų lėkštė. Griebia saują ir skaito: jei po porą — ištekėsi, jei lyka — liksi viena (Kinčių k., Panevėžio par.).

38. Kiti, valgydami kūčias, turi ant stalo pasidėję kiaulienos mėsos. Tai daro, kad geriau kiaulės augtų (Raila, Dargužių k. Pagirių v.).

39. Stalan pirmiausia sėdasi šeimininkas ir šeimininkė, paskui visi kiti. Šeimininkas liepia visiems sukalbėti po trejus poterius „ant pono Jėzuso užgimimo“, kuriuos sustoję pamažėl kas sau sukalba. Tada šeimininkas paima vieną „Dievo pyragą“ ir visiems po gabalėlį atlaužęs duoda. Tada sėdasi ir valgo, kartais prasitardami: „Kažin, per kitas kūčias ar visi bebūsim?.. ar aš dar valgysiu?..“ Kas surauga, tam sako: „O, tas dar per kitas kūčias valgys“.

40. Kūčios esti liūdnos, jei trūksta kurio šeimos nario, pvz., esti toli (Kaukaze, Sibire) kariuomenėj, Amerikoj... Visi gaili, dūsauja, verkia (Zarasai, 13).

41. Kūčias valgant reikia, kad visi žmonės būtų poromis. Kitaip kas nors turės mirti (22).

42. Jei „kūčiavojant“ šeimyna susėda poromis, tai gerai. Jei vienas lieka (pvz., 5 asm.), tai kuris nors kitų kūčių nesulauks. Norėdami sužinoti, katram reiks mirti, traukia po šienelį — ir kieno trumpesnis, tas mirs (36).

43. Jei kūčias valgydamas atsirūgsti, tai dar ir kitas kūčias valgysi, jei ne, būsi jau miręs (Šlekiškių k., Vabalninkas, 13).

44. Dviese traukia „aplotką“ katras į save. Katram tenka didesnė dalis, tas per metus bus dalingesnis (15).

45. Visa šeimyna užsimerkus laužia vieną „aplotką“. Kam tenka kryžius, tas greit mirs, kam taurė — ilgai ir laimingai gyvens (15).

46. Dievo pyrago barsto kiekvienan valgin. Su kuo Dievo pyragus laužei, prisimink to vardą miške paklydęs — ir rasi kelią (14).

47. Prieš sėsdami užstalėn, kiekvienas skyrium pakalba poterius. Valgydamas „aplotką", kiekvienas jos dalį turi įmesti į rasalą (barščius). Taip darydami rodo šeimynos vienybę ir meilę (Dargužių k., Pagirių v.).

48. Jei kuris šeimos narys būdavo miręs, toj vietoj, kur jis būdavo sėdi, statydavo alaus stiklinę. Dabar taip nebedaro (21).

49. Kūčių vakarą meilina numirėlius. Žmonės sako, kad kai gimsta Kristus, tai visi numirėliai prisikelia ir ateina aplankyti savo namų. Todėl kūčių vakarą nenuima nuo stalo valgių. Be to, sako, kad naktį ateinąs „kūčiavoti" Dievo avinėlis (Petrulytė, Kraupų k., Kamajų v.).

50. Pakūčiavę visus valgius palieka ant stalo, o šeimininkė dar atneša mėsos ir košelenos — mat naktį atėjusios dvasios valgys (3).

51. Kūčių vakarą meilindavo dvasias: pridėdavo pilną stalą visokių valgių ir palikdavo per naktį (12).

52. Dvasioms per kūčias padėdavo priekakty garsvytninko (18).

53. Pakūčiavę visus valgius nunešdavo. Palikdavo tik kryžių ir „aplotkas" dvasioms maitintis (Šeduva).

54. Pavalgę kūčias palieka visų valgių po truputį ant stalo nakčiai, kad Jėzus su angelais turėtų ko valgyti (30).

55. Kūčių vakarą žmonės padėdavo po stalu duonos ir druskos apsilankančioms dvasioms pavalgydinti (31).

56. Kūčių stalo nenukrausto, nes valgyti ateiną aniolai. Palieka tų valgių, kurių daugiau turi (R. Šukytė, Debeikiai).

57. Ir gyvuliai turi kūčias: 1) jiems duodama ėsti virintų kviečių; 2) jie galį kalbėti ir žiną ateitį. Dvyliktą valandą visi gyvuliai kalbą. Vienas ūkininkas, norėdamas sužinoti, ką jo arkliai kalbės, nuėjo pasiklausyti. Išmušus vienuoliktai, vienas arklys nusijuokęs ir sakąs: „Rytoj turėsime maitą vilkti". Ūkininką perėmusi baimė ir daugiau negalėjęs klausyti. Kalėdų rytą jį radę sustingusį lovoje (7).

58. Kūčių naktį, lygiai dvyliktą valandą, suklaupią visi gyvuliai ir kalbąsi žmogaus kalba (1).

59. Kodėl gyvuliai kalba? Kai Kristus gimė, tai jautis ir asilas ėjo Kristaus pūsti (šildyti). Jie ėjo dvyliktą valandą ir kalbėjosi. Todėl ir dabar dvyliktą valandą gali kalbėtis (22).

60. Kartą kūčiose ūkininko duktė užlipusi ant tvarto ir klausiusi gyvulių kalbos. Dvyliktą valandą pradėję gyvuliai kalbėti, kad jų šeimininkas mirsiąs. Ir tikrai netrukus miręs. Todėl dabar niekas nenori klausyti gyvulių kalbos (1).

61. Kūčių vidunaktį visi gyvuliai klaupia ant pirmutinių kojų ir meldžiasi. Jų meldimosi negalima tyčiomis klausytis. Kas išgirsta, tas tuoj miršta (Vabalninkas, 13).

62. Kalba, kad kūčių naktį gyvuliai šneką. Jei kas netyčiomis jų kalbą išgirsta, tas sužino, kur padėti pinigai ir kiti turtai. O jei tyčiomis klausosi — išgirdęs miršta (21).

63. Kūčių vakarą gyvulius geriau šeria negu paprastai. Gyvuliai turi pasistiprinti, nes naktį visą valandą reikėsią jiem klūpoti ir melstis (Šlekiškių k., Vabalninkas, 13).

64. Kučių vakarą reikėdavę iš anksto prisinešti gyvuliams pašaro, nes naktį negalima būdavę į kluoną įeiti — dvasios klojime kuldavusios ir įėjusius mušdavusios šakėmis per nugaras (Vabalninkas, 13).

65. Kūčių šienas reikia atiduoti tik karvėms arba avelėms. Dieve gink, neduoti arkliams — jie nešildė savo kvapu Jėzaus Betliejaus stainelėj (Pabaisko par.).

66. Kūčių vakarą rūkydavo gyvulius devindrekiu, kad raganos jiems ko nepadarytų. Devindrekis — tai juoda šaknis, kurią moterys nešiodavo po kaklu, kad raganos jų nepagadintų (31).

67. Žvirblis paprastai visados šokinėja, bet kūčių vakarą ir jis tris žingsnius žengia, nes Kristus gimsta (17).

68. Kūčių vidunaktį šuliniuose vanduo virsta vynu, bet tai tęsiasi tik 5 minutes (3).

69. Jei kas nori to vandens pasisemti, bet nepataiko nueiti, tai pasisems varlių (Bujokaitė, Raguva).

70. Žmogus, atsigėręs kūčių naktį saldaus vandens, viską sužino, net gyvulių kalbą supranta (Panevėžys).

71. Kūčių vidunaktį pasidarąs saldus vanduo (vynu

virstąs). Bet tai trunką vos 1 sekundę (1).

72. Vienas žmogus norėjęs prisigerti vyno. Kūčių naktį pasidėjęs bliūdą vandens, įmerkęs burną ir laukęs, kada vanduo virs vynu. Rytą radę jį negyvą (7).

73. „Žėkaitė iš Rėklių sodžiaus, Panevėžio parapijos, kūčių naktį įsinorėjusi gerti. Neradus troboj vandens, išėjo jo pasisemti. Ragauja vandenį — saldus. Įneša jį gryčion — vynas. Greit išbėgo su kitu kibiru, bet rado ji vėl tik vandenį" (12).

74. Po kūčių dirba tik labai reikalingus darbus (14).

75. Kūčių vakarą negalima dirbti sunkaus darbo. Galima tik ruoštis (2).

76. „Pakūčiavojus" nieko nebegalima dirbti. Kartą siuvęs pas vieną ūkininką žydas. Jis turėjęs tam ūkininkui Kalėdoms kailinius pasiūti. Taigi, visiems pakūčiavus ir sumigus, jis liko dirbti. Tik girdi už lango balsą: „Aš tau sakau, kad nustok!" Žydas atsakęs: „Kad man gaspadorius liepė, tai aš ir dirbu". Taip jį perspėję tris kartus. Kas paskum atsitikę, jis nežinąs, tik ant rytojaus sakęsis, kad jį kažkas labai prikamavęs ir daugiau, kol bus gyvas, kūčių vakarą nedirbsiąs (V. Šlapelytė, Geiminių k., Šimonių v.).

77. Valgant kūčias lemia iš šešėlio — jei šešėlis panašus į karstą, žmogus mirs (29).

78. Kūčias valgant žiūri, kieno koks šešėlis. Kieno šešėlis „be kaklo", tas nesulauksiąs kitų kūčių — mirsiąs (1).

79. Jei kūčių vakarą žmogaus šešėlio galvos nesimato, jis mirsiąs (Račiupėnų k., Kupiškis).

81. Jei kūčias valgant sienoje matosi du šešėliu, žmogus greit mirsiąs (Gikonių k., Rozalimas).

81. Kūčių dieną žmonės žiūri į savo šešėlį. Jei galva skiriasi nuo liemens, tai tuos metus gyvens, jei susilieja su liemeniu — mirsiąs (9).

82. Kūčias valgant žiūri, kieno didesnis šešėlis: kieno didesnis, tas ilgiau gyvens, o kieno ne visas šešėlis, tas tuoj mirsiąs (3).

83. Po kūčių šeimininkas turi apeiti visus laukus, iš visų pusių juos peržegnoti ir kalbėti tam tikras maldas. Tada Dievas sergės ir laimins laukus (23).

84. Kūčių vakarą reikia visus laukus apeiti ir peržegnoti, o visiems gyvuliams duoti šieno ir peržegnoti juos (12).

85. Jei svetimas žmogus nuogas žiūri kūčių vakarą pro duris, tai jis mato kitų laimes ir nelaimes (14).

86. Kūčių vakarą reikia eiti per kaimą ir žiūrėti į trobos langus. Lange matosi, kas kitais metais toje troboje bus. Jei bus vestuvės — matai šokančius, jei laidotuvės — matai giedančius... (5).

87. Kūčių vakarą lipa ant aukšto ir žiūri į stalą, prie kurio valgė kūčias. Jei pasirodys karstas — mirsi, jei išvysi merginą — vesi... (20).

88. Jei kūčių pavalgęs išeisi priemenėn, tai ant gryčios gali pamatyti giltinę (33).

89. Jei nori būti gudrus, tai kūčių vakarą eik palangėmis klausytis, kas ką šneka. Iš nugirstų žodžių susidaryk sakinius (6).

90. Kas bijo numirėlių, tegul pakūčiavęs geria nuo kapų atneštų ir išvirtų šermukšnių skystymą (14).

91. Kūčių naktį žiūri pro raudoną šilkinę skarelę į veidrodį. Ką veidrody pamato, tas išsipildo. Viena ponia taip pamokė kitą moteriškę ir klausė, ką ana mačiusi. Moteriškė atsakė, kad mačiusi sėdintį jos poną. Ponia suprato, kad jos vyras ves tą moteriškę, ir griuvo negyva (E. Šukytė, Pilviškių v., Kurklių p.).

92. Kad bitės vasarą eitų į darbą, kūčiose neturtingiems neša alaus (18).

93. Kūčių vakarą bitininkams reikia pasidalyti medumi, tai jų bitės dar daugiau prineš medaus (17).

94. Kūčių vakarą dainuoja: „Nebūk skūpus, bitninkėli, atnešk kūčių vakarėliui nors stiklinėlę!“ (Šlekiškiai, Vabalninkas, 13).

95. Kūčių vakarą reikia tris kartus pakiloti bites, tai daugiau spiečių leis (17).

96. Jeigu kūčių dieną sninga, tai bitės kitais metais daug spiečių leis (8).

97. Jei per kūčias pusto, tai vasarą bitės išlėks į mišką (Išlaužų s., Pagirių v.).

98. Jei kūčių naktį sninga, tai kitais metais bus daug medaus.

99. Jei kūčiose sninga, bus geri metai ir bitės gerai spiesis (2).

100. Bitininkai manydavo, kad kūčių vakarą bitės kal-

ba. Pakūčiavę eidavo prie kiekvieno avilio klausyti (Vidugiriai, Saločių v.).

101. Pakūčiavę bitininkai nueina prie avilio, suduoda ir klausosi. Jei bitės atsiliepia, tai kitais metais jos bus darbščios (9).

102. Kad vasarą uždерėtų obuoliai, sodininkas kūčių vakarą eina į sodą ir kiekvieną obelį apkabina (A. Žiolonis, Jakūbonių k., Pušaloto v.).

103. Kūčių vakarą reikia aprišti gryžtėmis obelis, kriaušes, slyvas ir kitus vaisinius medžius. Mat tada esti derlingesni (5).

104. Kūčioms išvirtus žirnius sunkdavę per ruginius šiaudus. Paskum sumaišę juos su tais šiaudais aprišdavę obelis. Pavasarį jos geriau žydėdavusios ir daugiau vaisių duodavusios (31).

105. Kūčias valgant deda po stalu šiaudų kūlį. Paskum tais šiaudais sėdami javus biržija arba apraišioja obelis, vildamiesi geresnio derliaus (37).

106. Pakūčiavę visi basi bėgdavo į sodą raišioti šiaudais obelių. Kiekvienas stengdavosi kuo daugiausia obelių apraišioti, tikėdamasis daugiau vaisių gauti (10).

107. Žirnius reikia košti avių tvarte — mat avys geriau augsią. Moterys, kūčiose kirpdamos avis, užsivelka vyrų kamizelkom — mat avys nedvėsią (22).

108. Jei kūčių vakarą sninga dideliais gabalais, tai avys ves daug gėriukų ir jie visi gerai augs (14).

109. Avis reikia kirpti kūčiose. Po to raganos jau niekad jų nekerpančios (2).

110. Kad avys po du gėriuku vestų, kūčių vakarą geria po du stiklu alaus ir dviese eina per sodžių. Kad avis gėriukus mylėtų, vyras muša ją kūčių vakarą kepure (Katkūnų k., Joniškėlis).

111. Jei kūčių pavalgius ateina viešnagėn du žmogu, tai avys ves po du gėriuku, o jei vienas — po vieną (4).

112. Jei kūčių vakarą siuva, tai avelės būva margos; taip pat jei pirmas ateina į kūtę su margais kailiniais, avelės veda margus gėryčius.

113. Kūčių vakarą moterys lopo drabužį baltais lopais (arba siuva baltą rūbą), kad avys vestų baltus gėriukus (Molainių k., Velžio v.).

114. Jei kūčių vakarą sninga, avelės ves po kelis gėriukus (Kupiškis).

115. Kad Dievas sergėtų laukus ir kad avys po du gėryčiu vestų, kūčiose reikia išgerti du stiklu alaus (18).

116. Kūčių vakarą negalima dėti ant stalo peilio, nes Kristų perdursi. Kai šieną nuima, tai tada jau galima (17).

117. Pakūčiavę traukia šieną. Kuris ilgą ištraukia — ilgai gyvens, kuris trumpą — tuoj mirs (18).

118. Kūčias valgydami traukia iš po staltiesės šieną. Jei ištraukia ilgus šienus, tai kitais metais bus geri linai, jei trumpus — blogi (Janušonytė, Panevėžio par.).

119. Po kūčių atneša pundelį nušukuotų linų, ir šeimininkas traukia pluoštelį. Jei ištrauks ilgą ir baltą pluoštą, tai bus geri linai, jei striuką ir pilką — blogi (35).

120. Pakūčiavę, dar prie stalo sėdėdami, traukia iš po staltiesės po vieną šieną. Kas ištraukia ilgesnį, tas ilgiau gyvens (2).

121. Kūčias valgant nežiūrėdamas traukia iš po staltiesės šieną ir matuoja gniaužtėmis. Kiek gniaužčių išsiteks, tiek dešimčių metų dar gyvens (28).

122. Kūčių vakarą šeimininkas ištraukia vieną šiaudą iš stogo ir žiūri: jei varpa yra, tai bus derlingi metai, jei be varpos, rugiai blogai derės (36).

123. Pavalgę kūčias, traukia šieną. Kas ištraukia šakotą stiebelį, tas ilgai gyvens ir bus laimingas, kas lygų — to gyvenimas būsiąs trumpas ir nelaimingas (5).

124. Kūčių naktį galima sužinoti visas kitų metų nelaimes. Dvyliktą valandą jos visos esančios ant gyvenamųjų namų stogų (31).

125. Kūčių vakarą klėty ant stalo uždega žvakę. Dvyliktą valandą eina pro rakto skylutę pasižiūrėti: ką pamatysi, tas ir atsitiks (21).

126. Žiūrėk kūčių naktį į veidrodį. Kas praslinks pro akis, tas ir atsitiks: jei mergaitė — apsivesi, jei karstas — mirsi... (4).

127. Jei nori kokį žmogų pamatyti, pastatyk prieš veidrodį dvi deganti žvaki ir ilgai žiūrėk. Pradžioje tik mirgės, paskum pasimatys mažas paveikslėlis, kuris netrukus išaugs dideliu. Kambary turi vienas tebūti (31).

128. Jei kas dvyliktą valandą paima stiklą vandens,

įmeta į jį auksinį žiedą ir apie ką nors mąsto, tai lygiai dvyliktą valandą jam tas pasirodo (Panevėžys).

129. Pavalgius kūčias reikia eiti į kitą kambarį ir pro kojas žiūrėti į veidrodį. Ten pamatysi savo ateitį (Baibokų k., Krekenava).

130. Kūčių vakarą buria iš adatų plaukymo. Kiekvienas paima adatą ir, padėjęs ant šaukšto, atsargiai nuleidžia ją į vandenį. Kieno adata plauko paviršiuj, tas gyvens, kieno skęsta — mirs (29).

131. Kūčių vakarą samdininkai stoja prie lango ir klausosi šeimininkų kalbos. Jei jų kalboje išgirsta žodį „išeik“, tai jiems reiks iškeliauti nebaigus tarnystės, jei išgirsta žodį „neik“, tai laimingai ištarnaus visus metus (7).

132. Vakarą paima gabalėlį švino (arba vaško) ir, jį sutirpinę, pila į šaltą vandenį. Paskum vandenį išpila, gauna šiokį tokį pavidalą ir iš jo ateitį spėja. Pvz., jei gauna tarsi šautuvą — šauks kariuomenėn, vaiką — vaiko susilauks, arklį — pasidarys turtingas, žiedą — ištekės arba ves.

133. Kūčių vakarą padeda į lėkštę popieriaus ir uždega. Paskum nepajudinę pelenų neša prie sienos ir žiūri į šešėlį. Ką ten pamato, tas ir atsitiks.

134. Paimk — staliuką, dvi žvaki, veidrodį ir užlipk ant aukšto. Ant staliuko pasistatyk veidrodį, užsidek žvakes ir žiūrėk. Pamatysi velnius, karstus, vandenį... Iš to galėsi spręsti apie savo ateitį. Taip darydavęs vienas vaikinas, bet daugelis bijodavę eiti, nes dažnai pamatydavę karstą — ir reikėdavę mirti (Iš J. Badaikienės, Šlekiškių k., Vabalninko v.).

135. Kūčių vakarą žmonės eidavo žvaigždžių žiūrėti. Jeigu danguje būdavo žvaigždžių ir jos susibūrusios krūvomis, tai ženklas geriems metams (10).

136. Jei kūčių vakarą dangus žvaigždėtas, gerai vištos dės (Dargužių k., Pagirių v.).

137. Jei kūčių vakarą dangus žvaigždėtas, gerai gyvuliai augs (ibid.).

138. Jei kūčių vakarą yra danguje daug žvaigždžių, bus daug grybų (Išlaužų k., Pagirių v.).

139. Jei kūčių vakarą pamatysi ant pagalvės vorą — būsi laimingas (37).

140. Pavalgę kūčias, eina du aplink gryčią vienas prie-

šais kitą. Vienas sako: „Kuč Kalėdos, kuč Kalėdos...“ Antras sutikęs klausia: „Kas čia eina?“—„Dievas“ (Daugiau nežinojo.) (37).

141. Kas pirmas pavalgo kūčias, tas pirmas ir mirs. (25).

142. Kūčias pavalgius neiti į orą, nes kerėtojai leidžia tokį vėją, kuris gali užkerėti (6).

143. Kūčių vakarą visados šluoja gryčią, nes naktį apsilanko Marija ir Kristus. Išnešę šiukšles, merginos klausosi šunų lojimo. Iš kur šunys loja, iš ten bus piršliai (31).

144. Kūčių vakarą tėvai sustato ratu savo vaikus ir paduoda jiems po mažą terbelę. Paskum sėja žirnius. Kurio vaiko terbelėn daugiau žirnių įkrenta, tam reikia skirti didesnė dalis, ir priešingai (7).

145. Pavalgę kūčias, pamažėl nuima nuo stalo šieną. Jei ant stalo paliko grūdų, tai bus geri metai, ir atvirkščiai (7).

146. Nuėmę nuo stalo kūčių šieną, žiūri, kokių grūdų liko ant stalo. Mat kitais metais tie javai geriausiai derėsią (5).

147. Jei vakarą nuo miško pusės pučia tirštas vėjas, bus daug riešutų, miškinių obuolių (9).

148. Kad važiuotų piršliai, parneša namo paliktas lauke akėčias (9).

149. Kas pirmutinis, parvažiavęs iš piemenėlių mišių, apliuobia gyvulius, tas pirmas ir nuo laukų nuims (Kurkliai, Pušalotas).

150. Kūčių naktį, sako, raganos jodinėjančios oru ant tuščių avilių.

Kartą vienas bernas ilindęs į avilį, ir raganos jį nunešusios į kažkokį kitą pasaulį, kur buvusi vasara, ir ten jos ėmusios žirniauti. Bernas iškišęs iš avilio ranką ir taip pat pasiraškęs žirnių. Paskum raganos sugrįžę atgal. Kai vakaruškose raganos gyrėsi, kad neturinčios iš kito pasaulio žirnių, bernas išsiėmęs iš kišenės žirnius ir parodęs. Paskum tas bernas ėmęs džiūti ir nudžiūvęs (9).

151. Kūčių vakarą raganos, pasitepusios pažastis kažkokiais riebalais, joja ant avilių į žirnių šalį. Ką jos ten daro, nežinia (10).

152. Kūčių naktį raganos prie aketės vanojasi (25).

153. Jei nori kūčių vakarą pamatyti velnią, turi tris kartus apibėgti apie gryčią — ir prie durų jį rasi (21).

154. Norint atsiginti nuo raganų, reikia auksiniu rakteliu apibrėžti aplink save ratą arba padėti ilgą rožančių ir į vidurį atsistoti (23).

155. Seni žmonės, norėdami apsisaugoti nuo piktųjų dvasių, ima „aplotką" ir kiša po šelmeniu (E. Jasevičiūtė, Viešintos).

156. Šeimininkė vakarą užsidega grabnyčią ir švęstu vandeniu šlaksto namus, kad apsisaugotų nuo visokių nelaimių (Joniškėlis).

157. Reikia iš grabnyčios pridirbti mažučių kryžiukų ir jais aplipinti visus namų kampus. Tuo būdu namus ir turtą nuo piktųjų dvasių apsaugosi (23).

158. Kad apsaugotum namus ir turtą nuo pavojų, kūčių vakarą išdegink duryse ir slenksčiuose kryžius (7).

159. Per užgavėnias įsiūti į marškinius sūrio gabalą ir nešioti jį per visą gavėnią. Velykų rytą su tais pačiais marškiniais nueiti bažnyčion. Jei bažnyčioj bus koks burtininkas, tai pamatysi ant jo galvos ragus (Velžio v., Panevėžio ap.).

160. Kūčių vakarą mergaitės nešukuoja galvų, nes nuo to pavasarį vištos rūtas iškapsto (Velžis).

161. Mergaitės kūčių dieną nesiprausia ir nesišukuoja. Tik pakūčiavusios prausiasi ir šukuojasi (Vabalninkas, 13).

162. Jei kūčios esti jaunam mėnesy, linus reikia sėti dirvone, jei sename — senoj dirvoj (12).

163. Kūčių vakarą negalima gulti nesukalbėjus poterių, nes labai baisūs sapnai kankins (Kudokaitė, Baibokų k., Krekenava).

164. Jei nori, kad miške gyvatė neįkirstų, tai atsimink, kokioj dienoj buvo kūčios (Velykų par.).

165. Jei kūčių vakarą kas ateina, tai tą laiko raganium (-e), norinčiu pikta padaryti (32).

166. Jei kūčių vakarą svetimas žmogus ateina, tai jis (ji) esąs raganius (-ė) (2).

167. Jei kūčių vakarą yra svetys, jį vaišina ir džiaugiasi. Tatai esanti didelė laimė (5).

168. Kas kūčių vakarą vaikšto, tą dvasios vedžioja, ir jis negali atminti, kur reikia nueiti (Čelkių k., Rokiškio v.).

KŪČIŲ BURTAI APIE IŠTEKĖJIMĄ BEI VEDIMĄ

169. Pavalgę kūčias, eina į lauką ir klausosi, kurioje pusėje šunys loja. Iš ten bus piršliai (37).

170. Kūčių vakarą eina paklausyti, kur šunys loja,— į tą kraštą reiks išvažiuoti (Panevėžys).

171. Pavalgiusios kūčias, mergaitės bėga basos malkų parsinešti. Iš kur girdi šunis lojant, iš ten bus piršliai (11).

172. Vakarą mergaitės išneša pelenus ir žiūri, iš kurios pusės vėjas pučia. Iš ten bus piršliai (32).

173. Išėjusios laukan, griebia paeiliui malkų glėbį ir, įnešusios į vidų, skaito, pora ar lyka. Geriausia, kad malkos būtų vogtos, t. y. iš svetimos pašalės paimtos (37).

174. Vakarą išėjusios į kiemą, mergaitės žiūri, į kur vėjas pučia — tenai nutekės, iš kur šunys loja,— iš ten bus piršliai (3).

175. Jei kūčių naktį labai šunys loja, tai mėsaėde bus daug piršlių (Smilgių v., Panevėžio ap.).

176. Po kūčių eina tuinų skaityti. Jei viename prante randa po porą — ištekės, lyka — ne (2).

177. Baslių skaitymas. Prie tvoros priėjusios sako: „kuinas“, „kuinelis“... Jei paskutinis baslys „kuinas“— gaus našlį, jei „kuinelis“— berną (21).

178. Apkabina rankom kiek apima baslių (tuinų, štakietų) ir skaito: našlys, baslys... Jei paskutinis bus „našlys“— gaus našlį, jei „baslys“— berną. Taip pat traukia iš po staltiesės šienus ir skaičiuoja: našlys, baslys... (1).

179. Jei berniokams ar mergaitėms kūčiose pasitaiko kur eiti, jie būtinai turi pakelėje poromis skaičiuoti medžius, tvoras, stulpus (36).

180. Kūčių vakarą reikia paimti dvi žvaki, rankšluostį, veidrodį ir nueiti į negyvenamą trobesį. Uždegti žvakes, pastatyti veidrodį. Nubraukus rankšluosčiu rasą, pamatys mylimąjį (15).

181. Paimti du veidrodžiu, sustatyti nugarom, o vidury padėt dubenį su vandeniu ir ilgai į jį žiūrėti. Tenai pamatysi mylimą. Pamačius reikia greit atimti veidrodžius, nes tas, kurį pamatysi, gali tave užmušti (6).

182. Pastato veidrodį, uždega dvi žvaki ir žiūri. Pama-

tęs vyrą (merginą), turi greit uždengti veidrodį ir atkirpti gabalėlį jo švarko. Jei nespėsi uždegti, gali tave pasmaugti. Ten pat galima pamatyti giltinę ar kitą ką (16).

183. Naktį (dvyliktą valandą) susitinka dvi draugi, paima veidrodį, uždega dvi žvaki ir padeda dvejas šukas. Katros šukas atėjęs vaikinas paima, už jo toji ištekės (38).

184. Padeda žemėj aukso žiedą, kreidos gabalą ir duonos gabalą. Atneša vištą. Jei pirma griebs žiedą — ištekėsi, kreidą — mirsi, duoną — vargingai gyvensi (16).

185. Paima stiklą vandens, įleidžia ten šliūbinį žiedą, uždega dvi žvaki ir žiūri. Tenai pamatys tą, apie kurį galvoja (16).

186. Mergaitės ieško šarkos ir žiūri, kurion pusėn ji bus atsigręžusi. Antrą Kalėdų dieną laukia iš ten piršlių. Jei šarka tūpia ramiai, tiesiai — jaunasis bus lėtas, o jei kraipo uodegą į šalis — bus smarkus, drąsus (18).

187. Apsiauna klumpėm ir atsisėda prieš duris. Paskum meta klumpę per galvą. Jei nukris pirštų galais į vidų — neapsives (neištekės, samdinys liks vietoje), ir atvirkščiai (20).

188. Atsisėda nugara į duris ir sviedžia per galvą ant pirštų galų pamautą kurpę. Jei kurpė nukris viršūne į lauką, neištekės (?), jei į vidų — atves svečių, t. y. bus piršliai. Vaikinams, rodos, čia turėtų būti atvirkščiai (Panevėžys).

189. Po kūčių sudeda kelių mergaičių kurpes į geldą ir niekoja. Kurios mergaitės kurpė pirma iškris, toji pirmoji ištekės (26).

190. Meta per vartus kurpę. Į katrą pusę bus pirštai, iš ten bus piršliai. Tą patį daro ir prieš Naujuosius metus (K. Janušonytė, Panevėžio par.).

191. Paima batus ir matuoja per visą gryčią. Kurios batas pirma ant slenksčio užlips, tai ta pirma ištekės.

192. Valgant paskutinį kąsnelį, reikia pusė kąsnelio nukąsti, o kitą pusę įsidėti į rankovę. Tik kad niekas nematytų. Tą vakarą daugiau nieko nekalbėti ir nueiti gulti. Ką sapnuosi, kas paduos gerti, tas bus tavo (25).

193. Vienas vaikinas veda daugelį susikibusių ir užsimerkusių mergaičių į klojimą arba į daržinę, kur yra nekultų javų. Jei kuri užsimerkusi dantimis ištrauks grūdingą varpą, gaus turtingą vyrą, ir atvirkščiai (25).

194. Vakarą eina prie stogo dantimis šiaudų traukytų. Jei ištrauksi šiaudų po porą — apsivesi (2).

195. Vakarą merginos daro „tiltelius". Paima priešingose šalyse išdaužtą lėkštę, iš plonų skalų padaro tiltelį ir pastato jį prie lovos. Jei naktį susapnuoja, kad kas joja, eina, važiuoja — tai tas bus jos vyras. Tiltelį gali ir kita padaryti ir slapčia padėti (25).

196. Reikia suvalgyti be duonos tris silkes ir, daugiau nieko neragavus, eiti gulti. Po galvomis padėti iš skalų padarytus lieptelius. Kas sapne tave perves per upę lieptu, tas bus tavo vyras (23).

197. Jei kūčių naktį tau nežinant padirba po tavo lova tiltą, tai su kuo sapne per tą tiltą važiuosi, tas bus tavo vyras (žmona) (6).

198. Kūčių vakarą mergaitės eina malkų vogti. Iš pavogtųjų malkų padaro palovy tiltą ir laukia sapnų (29).

199. Surašo į korteles eilę (paprastai 12) vardų (vyrai merginų, merginos vyrų) ir pasideda po pagalviu. Padeda ir kelias tuščias korteles. Rytą pabudę traukia vieną kortelę — ir tai bus jų drauginінkų vardai. Jei ištraukia tuščią kortelę, tai dar neištekės.

200. Mergaitės prirašo ant kortelių vyriškų vardų, paima keturis kortų karalius ir viską sudeda po pagalviu. Naktį nubudusios traukia po vieną. Korta parodo jaunikio plauką (28).

201. Tą patį (kaip 198, 199) daro šv. Andriejaus ir šv. Jono išvakarėse. Traukia pirmąjį miegą numigusios (Kinčių k., Panevėžio par.).

202. Prieš šv. Andriejų (lapkričio 30 d.) mergaitės padeda po lova vandens bliūdą. Jei susapnuoja, kad kas tuo vandeniu prausiasi, tai tas bus jos vyras. Prieš naktį privalgo kieto, sauso sūrio. Kas sapne pagirdys, už to ištekės (Žemaitija).

203. Sukarpo popierių mažais gabalėliais ir ant vienų gabalėlių surašo vyriškus vardus, o ant kitų — moteriškus. Keletą popierėlių palieka tuščių. Paskum tuos popierėlius susuka į dūdeles ir vyriškus vardus supila į vieną dėžutę, o moteriškus — į kitą. Vaikinai traukia po vieną moterišką, o merginos — po vyrišką vardą ir paskum žiūri popierėlių. Katram (katrai) tenka baltas popierėlis, tas (ta) liks „ant

ruginių šiaudų". Taip daro ir prieš Naujuosius metus (34).

204. Naktį dvyliktą valandą reikia nusivilkti nuogai, vienoj rankoj turėti žvakę, o antroj — veidrodį ir eiti tris kartus apie kaminą. Tenai sutiksi savąjį (38).

205. Vakarą merginos prineša ant aukšto visų valgių ir po truputį padeda prie kamino. Dvyliktą valandą eina žiūrėti. Jei pamato vyriškį valgant, tai jis bus jos vyras (28).

206. Pavalgius kūčias nusiauti kojas ir tris kartus apibėgti apie trobą. Jei sutiksi vyrą, tai ištekėsi, jei moterį — ne (26).

207. Vakarą suleidžia visas vištas į pečelių. Paskui po vieną traukia, lesina ir girdo. Jei višta pirma lesa, tai vyras bus ne girtuoklis, jei geria — bus girtuoklis (38).

208. Mergaitės pasirenka po karvę ir po vakarienės eina jų pažiūrėti. Kurios karvė stovi, toji ištekės, o kurios guli — toji liks netekėjus (Ustronijos vienk., Vadaktėlių v.).

209. Nueiti svetiman gurban. Jei pirmiausia užtiksi jautį (vyras karvę), tai ištekėsi, ir atvirkščiai (33).

210. Merginos, susukusios keletą savo plaukų, degina juos ir prataria vyrišką vardą. Jei tas vyras netoli gyvena, tai ateina tą pačią naktį, o jei toli, tai rytą,ir atėjęs klausia, kam jį šaukė (31).

211. Dvyliktą valandą nakties užsidegti vaškinę žvakę ir žiūrėti po pečium. Ką pamatysi, už to ištekėsi bei tą vesi (26).

212. Po kūčių atsistoti ant stalo ir žiūrėti pro kojas į duris. Kas pasirodys, už to ištekėsi bei tą vesi. Tik reikia gryčioje būti vienai (vienam), ir stalas turi būti apdėtas kūčių valgiais (26).

213. Susukti tris kamuoliukus siūlų ir uždegti. Jei pakulos degdamos pasikelia, tai padegusi jas mergina ištekės (26).

214. Kūčių vakarą merginos gula išpintomis kasomis. Kas sapne supins, už to ištekės (37).

215. Jei ištraukia ilgą šiaudelį — toli nutekės, jei trumpą — arti (37).

216. Jei dvyliktą valandą eisi 3 kart per gryčią, susitiksi jaunikį (37).

217. Paima du kibiru ir spyna surakina. Raktelius pa-

deda po pagalviu. Kas sapne spyną atrakins, už to ištekės (37).

218. Po lova deda indą su žiedu. Jei sapne žiedą užmaus vaikinas, bus vestuvės (11).

219. Einant gulti reikia pasidėti raktus po pagalviu. Jei naktį prisisapnuos žmogus, prašąs to rakto, tai jis bus tavo vyras (12).

220. Prieš kūčių valgymą paimti durų raktą ir padėti jis toje vietoje, kur sėsi valgyti. Paskum išeiti už durų ir žiūrėti pro rakto skylutę. Tenai sėdės tavo būsimoji žmona (Šimonys).

221. Kūčias valgant pirmąjį kąsnelį kiša po staltiese. Tada naktį susapnuoja būsimą vyrą ar žmoną (2).

222. Eidamos gulti mergaitės papila ties lova rugių. Koks jaunikaitis sapne tuos rugius nupjaus, už to ištekės (Pabudžio k., Vabalninkas).

223. Kai kada merginos (ir vaikinai) vakarą atsineša pakulų, padeda jas ant lėkštės ir uždega. Jei pakulos išsikelia aukštyn, tai apsipačiuos, o jei lėkštėj sudega, liks kaip buvę.

224. Paima stiklą vandens ir pašventytą žvakę. Įlašina kelis lašus sutirpyto vaško ir eina gulti. Sapne tikrai pamatys savo būsimąjį, būsimąją.

225. Vakarą mergaitės duoda gaidžiui duonos, grūdų ir vandens. Jei gaidys lesa duoną — gaus dykaduonį vyrą, jei grūdus — darbininką, jei geria vandenį — girtuoklį (Velžis).

226. Vidury gryčios merginos pasipila po krūvelę grūdų. Atneša gaidį ir, apnešę jį aplink krūvelę, stato jį vudurin: iš kieno krūvelės pirma les, toji pirma ištekės (Kinčių k., Panevėžio par.).

227. Seniau kūčių vakarą žmonės gaudydavę pečeliuje vištas. Kiek metų turės sugautoji višta, po tiek metų ištekės (2).

228. Įneša merginos į gryčią gaidį ir, laikydamos jį rankoje, pakiša jam bliūdą su vandeniu. Jei gaidys žiūri į vandenį — ištekės, jei nežiūri — liks netekėjusios (Radauskas, Gikonių k., Rozalimo v.).

229. Mergaitės deda ant slenksčio po šližyką ir įsilei-

džia šunį. Kurios padėtą sližyką šuo pirma suės, toji pirma ištekės (21).

230. Vakarą mergaitės palakina šunį ir išleidžia jį oran. Jei šuo loja, atvažiuos piršliai, jei neloja — neatvažiuos (Radauskai, Rozalimo v.).

231. Eidamos gulti, mergaitės šluoja trobą. Šluodamos eina atbulos iki lovos. Prišlavusios iki lovos, meta šluotą ir nežiūrėdamos į ją atsigula. Naktį prisisapnuoja būsimas vyras (Litkūnų k., Rozalimo v.).

232. Reikia pirmąjį duonos kąsnį valgyti su kiekvienu valgiu, o likusią dalį padėti po pagalviu. Prisisapnuos būsimas vyras (37).

233. Vakarienės liekanas suneša į kitą kambarį (arba ten pat palieka, jei nieko nėra), sudeda viską ant stalo, uždega žvakę ir išeina. Dvyliktą valandą buriančioji mergina ateina į tą kambarį ir už stalo jai pasirodo jos būsimasis. Pasirodęs greit išnyksta (V. Vaitkevičius, Vilkyškių k., Pumpėnų v.).

234. Po lėkštėmis pavožia žiedą, kaspiną ir raktą. Tada mergaitės pasiskiria vieną tų lėkščių. Jei randa raktelį — galės šeimininkauti, jei žiedą — ištekės, jei kaspiną — teks toli keliauti (4).

235. Parsineša iš klėties žirnių ir pasidalija po saują. Paskum skaito — lyka ar pora (Nausodės k., Raguvos v.).

236. Šeimininkė, susikvietusi mergaites, išbarsto asloje žirnių saują. Visos skuba rinkti ir skaito — lyka ar pora. Paskum eina šunų lojimo klausyti (34).

237. Kūrenant krosnį, mergaitės pila saują žirnių ir greit bėga laukan. Jei bėgdamos išgirsta žirnius cypiant, tai greit ištekės, o jei neišgirsta — nuliūsta (Pabudžių k., Vabalninkas, 13).

238. Į bliūdą ar į kibirą įmeta mažą rūtų vainikėlį. Jei vainikėlis plaukia artyn, bus piršliai, jei tolyn — nebus (Rozalimas).

239. Pripila bliūdą vandens. Ant bliūdo krašto priklijuoja popierėlius su vyrų vardais. Kiekvieno popierėlio viršūnė pakelta. Paskum įdeda į bliūdą kartono gabalėlį su degančiu žvakigaliu ir pastumia. Žvakė degdama plaukioja ir uždega popierėlį. Mergaitė išskaito vyrišką vardą (34).

240. Už devynių dienų prieš kūčias suskaityti vakarais po 12 žvaigždžių — ir kūčių naktį prisisapnuos 12 vaikinų, iš kurių galėsi vieną, kuris geriau patiks, pasirinkti. Tik paskum turi nepamiršti jo veido: kai ims piršliai lankytis, galėsi jį pažinti. Jei naktys būtų apsiniaukusios, tai šio burto negalima daryti (34).

241. Paima kiekviena po 12 siūlų ir nežiūrėdamos suraišioja vienų galus su kitų. Jei išeina vienas vainikas, ištekės po metų, jei du — po dvejų... Jei joks vainikas neišeina, liks „ant ruginių šiaudų". Kiekviena savo siūlus raišioja atskirai (34).

242. Paima bliūdą vandes ir ima smarkiai vienon pusėn sukti. Kai vanduo ima suktis verpetu, įmeta du angliu. Jei vanduo besisukdamas suneša juos į vieną vietą, tai mergaitė ištekės, ir atvirkščiai (34).

243. Susirenka bernaičiai ir merginos dvyliktą valandą nakties. Paima be vinių staliuką ir visi prisiliečia rankomis. Paskum viena merginų balsu pašaukia kurio nors šventojo vardą. Tada klausinėja, kaip ilgai gyvens, kaip greit ištekės... Klausimams staliukas atsako taukšėjimu dviejom kojom į aslą (34).

244. Vakarą nusipinti rūtų vainikėlį ir išėjus į kiemą pamojuoti į visas puses. Paskum eiti gulti. Kas tą naktį prisisapnuos, tas bus jos vyras, ir ji žinos jau, iš kurio jis bus krašto. Tą vainikėlį reikia ir gulint turėti ant galvos (34).

245. Merginos, pavalgiusios kūčias, turi uždengti stalą baltu popierium ir pasistatyti prieš save veidrodį. Prieš veidrodį pasistatyti stiklinę, o iš šalių — žvakes. Norint burti, turi pripilti pilną stiklinę vandens ir įmesti šliūbinį žiedą. Paskum tris kartus kelti tą žiedą aukštyn ir vėl leisti į stiklinę. Po to žiūrėti veidrody į žiedo vidurį. Ką žiedo vidury išvysi, už to ištekėsi (V. Kindurytė, Labeikių dv., Leliūnų v., Utenos ap.).

KALĖDOS

246. Kalėdų rytą, tuoj atsikėlus, negalima nieko dirbti: nei gryčios šluoti, nei krosnies kurti... (2).

247. Kalėdų rytą eina kuo anksčiausia gyvulių šerti.

Mat, sako, rudenį greičiau nudirbsią laukus (18).

248. Kalėdų rytą visų pirma reikia pagiedoti šventas giesmes, paskum pavalgyti šaltų valgių: pyrago, sūrio, košelenos (2).

249. Kad gyvuliai vestųs, iš ryto valgo iš vakaro išvirtą ir į gabalėlius sukapotą mėsą. Geria vadinamąjį šermukšnyną, kad kitais metais sodai derėtų (7).

250. Kalėdų pirmą dieną tegalima valgyti tik tuos valgius, kurie padaryti kūčiose (Vidugirių k., Saločių v.).

251. Kalėdų rytą pirmiausia valgydavę po gabalėlį Dievo pyrago, paskum paprastą pyragą su taukais, nugraibytais nuo skystimo, kuriame virdavo mėsą. Galop valgydavo mėsos, ir taip pasistiprinę eidavo bažnyčion (Gumbelių k., Vabalninkas).

252. Parėję iš bažnyčios, pirmiausia būtinai valgydavę miežinio pyrago (ibid.).

253. Moterys ir mergaitės slėpdavo iš rudens riešutus, o per Kalėdas gausiai visiems dalydavo (ibid.).

254. Kalėdų pirmą dieną negalima valgyti su peiliu, nes ištiks nelaimė (37).

255. Pirmą Kalėdų dieną negalima galvos šukuoti, nes žvirbliai rūtas kapos (27).

256. Pirmą Kalėdų dieną mergaitės galvų nešukuoja, kad vištos darželių nekapstytų, nesiprausia, malkų neskaldo, valgių neverda, tik šaltam orui esant krosnį pasikuria (Joniškėlis).

257. Pavalgę kūčias, šaukštus sustato ant stalo vieną į kitą paremtus. Kieno Kalėdų rytą randa parvirtusį šaukštą, tas pirmas mirs (25).

258. Rytą žiūri, kieno šaukštas kaip padėtas. Kieno aukštielninkas — tai tas tuoj mirs, kieno kniūpsčias — tas gyvens (11).

259. Jei pirmą Kalėdų dieną iš šieno byra grūdai, bus geri metai, jei nebyra — blogi (14).

260. Šeimininkas, pakėlęs nuo stalo šieną, žiūri, kokį grūdą „Kristus gimdamas atnešė“, tai toki javai labiausiai derėsią (8).

261. Kai Kalėdų rytą nuneša gyvuliams nuo stalo nuimtą šieną, tai esti „gyvulių kūčios“ (22).

262. Kalėdų rytą kūčių šieną atiduoda karvėms ir ave-

lėms todėl, kad jautis ir avinėlis ėjo Kristaus pūsti (šildyti) (22).

263. Arkliams kūčių šieno neduoda, nes arklys nėjo Kristaus pūsti.

264. Anksti Kalėdų rytą išneša nuo stalo šieną ir padalija visiems gyvuliams. Tada gyvuliai nebūna pikti ir vienas kito nebado (3).

265. Kalėdų rytą duodavo ir tebeduoda gyvuliams po saują avižų: mat ir jie naktį meldėsi (13).

266. Kalėdų rytą visiems gyvuliams duoda to šieno, kuris buvo padėtas ant kūčių stalo. Tad Dievas laiminsiąs gyvulius (1).

267. Pirmą Kalėdų dieną šeimininkai paleisdavę visus gyvulius iš tvartų. Iš jų linksmumo spręsdavę apie metų gerumą (2).

268. Per Kalėdas gyvulius reikia šerti tik šienu (2).

269. Pirmą Kalėdų dieną vaikai eina palangėmis ir bliauna gėriukų balsu. Kieno palangėje subliovė, tam bus laimingi metai. Už tai vaikams duoda dovanų: pyrago ir t. t. (3).

270. Pirmą Kalėdų dieną lesina vištas lauke, kad jos per metus tvarkingai dėtų kiaušinius ir neiškriktų (3).

271. Likusius kūčių valgius anksti rytą atiduodavę gyvuliams, paukščiams. Jei likdavo grucės, tai ją ypač vištoms skirdavę, kad jos per ištisus metus gerai dėtų kiaušinius (13).

272. Per Kalėdas žadina bites, kad jos daug medaus neštų (7).

273. Kalėdų rytą bitėms duoda virintų kviečių ir „aplotkų“. Tai bičių kūčios (Dargužių k., Pagirių v.).

274. Seniau pirmą Kalėdų dieną niekas nesilankydavo į svečius. Taip pat krosnies nekūrendavo (14).

275. Pirmą Kalėdų dieną negalima eiti į svečius; tik namie galima padainuoti, pašokti (3).

276. Pirmą Kalėdų dieną negalima, ypač vaikams, niekur eiti. Kas eina, tas būsiąs ištvirkėlis (2).

277. Nuo Kalėdų iki Trijų Karalių visi vakarai vadindavosi „šventavakariais“. Per tą laiką nieko negalima dirbti (verpti, malti), nebent tik plunksnas plėšyti (19).

278. Laiką nuo Kalėdų iki Trijų Karalių žmonės vadina

„tarpušvenčiu“. Per tą laiką visi vyrai ir moterys plėšydavo plunksnas. Dabar to papročio nebesilaikoma (10).

279. Nuo Kalėdų ligi Trijų Karalių vakarais reikia užbaigti darbus (pvz., jei verpia, tai kuodelio nepalikti prie ratelio), kad laumės, neturėdamos ko veikti, išeitų į kitus namus. Mat laumės tuo laiku ieško sau darbo visiems metams (7).

280. Kas tarpušvenčiu mala, to avys vasarą kaituliu suksis (4).

281. Tarpušvenčiu negalima verpti, nes avys kaituliu suksis. Taip pat negalima ir lopyti, nes avys margus gėryčius ves (3).

282. Kad avys daug gėriukų vestų, reikia Kalėdų rytą eiti į rarotas po du ar tris žmones iš kiemo (Vilkyškių k., Pumpėnų v.).

283. Jei Kalėdų rytą ateis svečias vyras, tai avelės ves aviniukus, jei moteris — avytes (Naumiestis, Panevėžio apskr.).

284. Tarpušvenčiu eidavo žmonės per kaimus piemenimis persirengę priminti, kaip piemenys ieškojo gimusio Kristaus (23).

285. Kalėdų pirmą dieną eidavę seni žmonės per kaimynus ir sveikindavę šiais žodžiais: „Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus, sveiki sulaukę šventų Kalėdų!“ Šeimininkai atsakydavę: „Ir su tamsta“ (38).

286. Jei Kalėdų rytą ateina kaimynas, jam uždaromos durys ir klausiama, kuo vardu Bernelis. Jis turi atsakyti giedodamas kokią nors Kalėdų giesmę. Jei jis nesusipranta taip atsakyti, tai visai jo neįsileidžia į vidų (7).

287. Pirmą Kalėdų dieną visą laiką sodžiuose giedodavę šventas Kalėdų giesmes. Vakarą sueidavę į vieną kiemą ir giedodavę rožančių. Pasibaigus giedojimui, atnešdavo muziką, ir pats šeimininkas pradėdavo šokti. Tada būdavo baigtas adventas ir pradėtas mėsaėdas (38).

288. Kalėdos trunka iki Trijų Karalių. Tuo metu vakarais moterims negalima verpti, nes kandys siūlus sukapos (38).

289. Prieš Kalėdas reikia grąžinti visas skolas. Jei negrąžinsi, visus metus būsi skolingas (27).

290. Einant į bažnyčią reikia apsivilkti naujais rūbais.

Tada galėsi bažnyčioje pamatyti raganas ir sužinosi jų darbus (31).

291. Jei per Kalėdas miškas esti šarmotas, bet nėra didelio šalčio, tai vasara bus lytinga ir su didelėmis perkūnijomis (35).

292. Jei Martynas ant ledo, tai Kalėdos ant vandens, ir atvirkščiai (37).

293. Jei Kalėdos baltos, tai Velykos bus žalios, ir atvirkščiai (7).

294. Kalėdos trukdavusios 3—4 dienas. Trečią ir ketvirtą dieną žmonės vaikščiodavę po kiemus, šokdavę, gerdavę alų (12).

295. Kalėdos trukdavusios keturias dienas. Paskutinė diena — tai „ledų diena". Per tą visą dieną žmonės melsdavęsi, kad Dievas apsaugotų javus nuo ledų (Vabalninkas).

296. Kalėdas vadina „ledų diena". Kas per Kalėdas dirba, tam ledai javus išmuš (4).

297. Jei pirmą Kalėdų dieną ateidavęs žydas, tai būdavęs didelis laimės ženklas (2).

298. Jei Kalėdų metu važiuodamas išvirsi — bus geri metai (33).

299. Per Kalėdas daro „Kalėdų diedą". Tarpušvenčiu pakiemiais vaikščioja „Trys Karaliai". Naujųjų Metų šventavakary taisosi „Senųjų Metų diedu" (33).

300. Pirmą Kalėdų dieną vaikai daro „varmasą": eina didelė vaikų grandinė paskui vienas kitą už juostų nusitvėrę ir kiekviename kieme prašo dovanų (Čelkių k., Rokiškis).

KALĖDŲ ŽAIDIMAI

301. M e š k o s v e d i m a s. Vakaruškose apdėdavo vyrą nuo galvos iki kojų samanokais, apsukdavo vadelėm, veidą išpaišydavo — ir jis vesdavo mergaites šokti. Mergaitės neidavo, tada jis imdavo prie jų trintis ir visas išpaišydavo (39).

302. K r a l i k a i. Dviem vaikiukam nuvelka marškinius. Į tų marškinių rankoves sukiša kojas, o padalkas suriša ant galvos. Jie bėgioja ir šoka (39).

303. B i č i ų s p i e t i m a s. Po aukštiniu pastato kubilą. Į tą kubilą įkelia du vaikiuku ir paduoda jiems po adatą. Kubilą užriša paklode. Prie kubilo priveda merginą ir sako: „bizz, bizz. . ." Vaikai iš kubilo pradeda tą merginą badyti. Tada nuo aukštinio lieja vandenį. Vaikai iš kubilo išbėga visi šlapi ir sako: „Bitės spiečia" (39).

304. G e r v ė s k e p i m a s. Vienas senis atsigula ant krosnies, o antras susisuka rankšluostį ir mušdamas į krosnį sako: „Kepi, kepi gervę". Nuo krosnies atsako: „Tegùl képi, kur nékepi". Tas, kur žemėje, šitaip atsako: „Katràs katró?" Nuo pečiaus pasako vaikino ir merginos vardus. Paskum esti vestuvės. Jaunuosius susodina ant suolo. Kitas vyras duoda šliūbą. Liepia jiems bučiuotis, o jei nesibučiuoja, tai juos su vadelėm muša. Paskum visi šoka (39).

305. D a d u l i o v e d i m a s. Apvelka vyrą išverstais kailiniais. Ant nugaros uždeda sėtuvę, o ant sėtuvės — pagalvį. Kiti vyrai jį veda į vakaruškas. Priėję prie durų klausia: „Ar galima?" šeimininkė atsako: „Galima". Visi sueina į vidų. Dadulis lenda prie mergaičių, o jos nori jam numesti nuo nugaros pagalvį. Jis su lazda ginasi. Žaidimas baigiasi tada, kai vyrui nuo nugaros numeta pagalvį (39).

306. Jei šeimininkė, pirmą Kalėdų dieną eidama į tvartą karvių melžti, sutinka kaimynę, nešančią tuščius kibirus, tai sako, kad dabar užtrūksiančios karvės, nes kaimynė pieną išnešė (36).

307. Šv. Andriejaus dienoj reikia nurėkšti vyšnios šakelė ir pamerkti ji vandenin. Jeigu Kalėdų metu toji šakelė bus išsprogusi, tai tas žmogus ves. Trys seserys Riaubaitės iš Kurklių par. taip yra padariusios: vienai išsprogo — ir toji tikrai ištekėjo (Iš Medišauskaitės, Pilviškių k., Kurklių par., užr. E. Šukytė).

308. Vasarą įmesti skruzdėlynan rupūžę, po kelių dienų išimti jos kaulus ir laikyti iki Kalėdų. Žmogus, laikąs rankoje tuos griaučius, darosi nematomas (Iš J. Augulio, Račiupėnų k., Kupiškio v., užr. M. Černauskas).

309. Naujųjų Metų vakarą žmonės vadindavę ir „kūčių vakaru" ir gamindavę tuos pačius valgius, kuriuos gamina kūčioms. Kai kurie dar ir „aplotkų" pasilikdavę (38).

310. Naujųjų Metų išvakares vadina „kūčelėm". Įprasta būdavę krūvoj susirinkus laukti Naujųjų Metų, t. y. 12 valandos. Tada liedavę iš švino „laimes" ir žiūrėdavę į jų šešėlius (O. Stasiukaitytė, Išlaužų k., Pagirių v.).

311. Naujųjų Metų išvakarės vadinasi „kūčelės", bet valgio jom jau nebegamina (3).

312. N. Metų išvakarėse ruošiamos kūčelės, tik šieno nededama ir kai kurių valgių (aplotkų, rasalo, silkių ir grybų) neduodama (40).

313. Taip pat esti kūčios ir prieš N. Metus. Jose valgo pieną ir mėsą (Taip daro Ustronijos vienk., prie Vadaktėlių).

314. Jei per N. Metus sninga dienos metu, tai mirs daugiau jaunųjų, jei naktį — tai senųjų (18).

315. Jei N. Metų diena giedri, tai bus geras derlius (40).

316. Jei per N. Metus šąla, bus šiltos Velykos.

317. N. Metų naktį lanko namus raganos ir, jei jos randa kur nebaigtą darbą, ten apsigyvena visiems metams (7).

318. Per N. Metus įsidėk užantin kietą sūrį ir nešiok jį dieną naktį iki Užugavėnių. Užugavėniose nueik kur į vakaruškas — ir ten prie tavęs prieis ragana ir sakys tau: „Ką tu čia tą nieką nešiojiesi? Mesk!" Bet sūrio nereikia išmesti, o tik raganą peržegnoti — ir ji atsitrauks. Taip galima pažinti raganas (Kupiškis. Plg. 159).

319. N. Metų vidunaktį, niekam nematant, žiūrėk į veidrodį — ir pamatysi ateitį (Panevėžys).

320. Vaikai per N. Metus labai saugosi, kad tėvai jų nebartų ir nemuštų, nes jei bars ir muš, tai per visus metus taip tęsias (Velžis).

321. Per N. Metus stengiasi geriausiai valgyti, nes, sako, taip teksią valgyti ir per kiaurus metus (Zarasai, 13).

322. Per N. Metus nesibara, nesikolioja, nesimuša, kortomis nelošia, nes bijo, kad per visus metus taip nereiktų daryti (13).

323. Jei per N. Metus ką ištinka nelaimė, tai visi metai bus nelaimingi.

324. Jei per N. Metus mergina sučiumpa sau vaikiną, tai per kiaurus metus jai jų netrūks.

325. Jei per N. Metus pargriūsi, būsi nelaimingas (Vabalninkas, 13).

326. Kokios naujienos (linksmos, liūdnos. . .) N. Metuose, tokios bus ir per visus metus (1).

327. Ką dirbsi per N. Metus, tą dirbsi per visus metus (1).

328. Kokia N. Metų diena, toki bus visi metai (1).

329. N. Metų sapnas parodo būsimą tais metais gyvenimą (1).

330. N. Metuose stengiasi visus darbus greičiausiai padirbti. Jei per N. Metus gaišuosi, tai per visus metus būsi atsilikęs (1).

331. N. Metuose stengiasi anksti atsikelti. Jei užsimigsi, tai visus metus būsi miegalis (1).

332. Jei per N. Metus barsies ir pyksi, tai ir per visus metus reiks bartis ir pykti (2).

333. Jei per N. Metus kieme yra daug šarkų, tai per visus metus bus daug svečių (32 ir 2).

334. Jei per N. Metus pirma ateina moteris — bus nelaimingi metai, jei vyras — laimingi, jei žydas — labai laimingi (1).

335. Jei per N. Metus šerkšnas — bus geri metai. Jei ore dideli rūkai — labai mirs žmonės (Joniškėlis).

336. Jei ūkininkas, išvažiavęs per N. Metus pasivažinėti, išvirsta, tai jam gerai linai derės (Panevėžys).

337. Jei per N. Metus saulė skaisti, bus geri metai, jei neskaisti — blogi (12).

338. N. Metų dieną žmonės stengiasi vienas kitam už akių užbėgti, greičiau apsiruošti, kad per visus metus būtų visur pirmas (9).

339. N. Metų rytą du vyru suneria rankas, padaro vadinamąją „kumelę“ ir vaikščioja po sodžių. Kurian kieman įeina, ten prasideda vakaruškos (11).

340. Vakarais nuo Kalėdų iki Trijų Karalių nereikia nerti — nekirmys mėsa (33).

341. N. Metų naktį raganos aveles nukerpa arba bent lopiniais iškarpo (12).

342. Kad apsisaugotum nuo raganų, reikia su uždegta grabnyčia pereiti kryžmai per tvartą (12).

343. Per N. Metus nereikia stovinčiam valgyti, nes tada per tuos metus daug suvalgysi (37).

344. N. Metų išvakarėse pripilti dubenį vandens, prirašyti į korteles įvairių žodžių ir sumesti į vandenį. Ant dėžutės prilipdyti žvakutę ir pasukus vandenį paleisti ją plaukioti. Prie kurios kortelės ji sustos, tas ir išsipildys (26).

345. Vaikinas N. Metų naktį, likęs vienas kambary, užsidega dvi žvaki ir terp jų pastato veidrodį. Paskum nusigręžia ir pasilenkęs žiūri pro kojas į veidrodį — ir ten pamato savo ateitį. Taip pat daro ir mergaitės. Viena motina pasakojo, kad taip būrusi jos duktė ir pamačiusi karstą. Ir tikrai ji mirusi. Taip atsitikę prieš trejetą metų (34).

346. N. Metų naktį pasilieka kambary vienui viena mergaitė. Sulaukusi 12 valandos,uždega 12 žvakių ir tarp jų pastato veidrodį. Niekur nesidairydama ilgai žiūri į tą veidrodį — ir pamato savo ateitį (34).

347. Jei laukiant N. Metų esti svečių, tai šeimininkė šitaip daro: 12 valandą paprašo visus svečius išeiti į kitą kambarį, o ji pripila kiekvienam stiklinę arbatos, ir į arbatą pripila gero konjako. Paskum, užgesinus kambary lempą ir uždegus visas stiklines, kviečia visus svečius ir prašo juos užimti savo vietas. Kieno stiklinėje liepsnelė ilgiau degs, tas ilgiau gyvens (Vitartų dvaras, Pasvalio v., Biržų ap.).

348. Naktį prieš N. Metus susirenka mergaitės ir šitaip buria: paima popieriaus lakštą ir nupiešia jame ratą, o aplink tą ratą surašo visas raides abėcėlės tvarka. Paskum paima mažą lėkštelę ir jos dugne pažymi juodą tašką. Tada tą lėkštelę apvožia vidury to rato ir visos uždeda ant jos rankas ir šildo ją. Po kiek laiko viena mergaitė pašaukia mirusiojo vėlę, paklausia, kieno (kokio žmogaus) ji yra ir ar atsakinės į jų klausimus. Lėkštelė vaikščioja po vidurį rato, pažymėtu juodu tašku renka raides, iš kurių ir sudaro savo klausimams atsakymus (34).

349. Mergaitė, pamačius patekėjusį jauną mėnesį, nė žingsnio neturi toliau žengti. Jai reikia pažiūrėti, ką turi užmynusi jos koja. Kas ten bebūtų (akmenėlis, skiedra. . .),

ji turi tą daiktą paimti ir laikyti iki paskutiniosios senųjų metų dienos. Naktį prieš N. Metus, eidama gulti, ji turi tą daiktelį padėti po pagalviu — ir sapne pamatys savo ateitį (34).

350. Prieš N. Metus padeda po lėkštėmis duonos, žiedą, žemių... Paskum kiekvienas pasiskiria sau lėkštę. Kuris randa duoną — bus per metus sotus, kuris randa žiedą — ves, kuris randa žemių — mirs... (Šeduva).

351. Per N. Metus ima lygią (be kampų) stiklinę, pripila jon vandens, pastato ją ant rūkomojo popieriaus, įmeta šliūbinį žiedą — ir žiūri. Vanduo sujuda — ir žmogus pamato savo ateitį (Baibokai, Krekenava).

352. N. Metų vakarą pila į vandenį smalos ir iš susidariusių figūrų spėja savo ateitį (20).

353. Prieš N. Metus lieja šviną. Iš nusiliejusių figūrų sprendžia, kas ištiks: karstas — mirtis, kryžius — vargingas gyvenimas, širdis — meilė, paukšteliai — bučiuosies, karūna — garbė... (25).

354. Prieš guldamos mergaitės padeda po lova puodą vandens ir ant viršaus uždeda pagaliuką. Koks naktį prisisapnuoja vaikinas, einąs lieptu per upę, tas ir bus jos laukiamasis (10).

355. Norėdamos sužinoti savo vyro turtingumą, vakarą mergaitės bėga žabų traukti. Jei ištraukia šakotą žabą, gaus turtingą vyrą, jei lygų —— plikį (10).

356. Per N. Metus po viena „aplotka" pavožia rožančių (davatkystė), po antra — žiedą (vedybos), po trečia — žemių (mirtis) ir paskum sumaišo lėkštes ir renkasi vieną jų (Baibokai, Krekenava).

357. Prieš N. Metus po lėkštėmis pavožia žiedą (vedybos), raktą (šeimininkystė), vandens (girtuoklis vyras), smėlio (mirtis) ir paskum, sumaišiusios lėkštes, kurią nors pasirenka (Zarasai, 13).

358. Vėlų vakarą prieš N. M. merginos bėga į vištinyčią, pagriebia patamsy pirmą pasitaikiusią vištą ir nešasi ją trobon. Žemėj paberia grūdų, padeda vandens ir pastato veidrodį. Jei višta pirma lesa — bus turtingas vyras, jei geria — girtuoklis, jei į veidrodį žiūri ir snapą taisosi — gražus, bet dabita (10).

359. N. Metų naktį susitikus vyrą paklausti, kuo jis vardu. Toks bus ir vyro vardas (30).

360. N. Metų vakarą pripilk dubenį vandens ir padėk švarų rankšluostį. Kas tuo vandeniu nusipraus ir rankšluosčiu nusišluostys, tas tave ves (Panevėžys).

361. N. Metų priešvakary padaro iš pirštų vadinamąjį „šulnelį“ ir prieš eisiant gulti tokią pat formą įspaudžia pagalvy. Kas atjos prie to šulnelio girdyti žirgo arba kas pats gers, tas bus tavasis (25).

362. Prieš N. Metus padeda po pagalviu šukas arba spyną. Kas galvą sušukuos arba kas spyną atrakins, už to ištekėsi (16).

363. N. Metų vakarą susirenka vaikinai ir merginos. Norėdami sužinoti, kas ką myli, šitaip daro: visi sustoja aplink stalą; vienas(-a) paklausia: „Kas iš šių mergaičių (vaikinų) mane myli (daboja)?“ Tada uždega degtuką ir, apvertę jį galvute žemyn, pastato jį ant stalo. Degtukas stovi stačias ir dega. Kai jau baigia degti, tai nupučia ir žiūri, į kurią mergaitę (vaikiną) degtukas ims linkti (36).

364. Nuo kūčių iki N. Metų kiekvieną vakarą galima šitaip burti: padėti ant žemės lenteles, pastatyti veidrodį, iš šalių žvakes, o ant lentelės paberti grūdų, padėti žiedą, duonos, pirštuką, vandens puodelį ir pinigą. Tada pagauti vištą ir paleisti ją ant tos lentelės. Jei višta pirma lesa grūdus — vyras bus ūkininkas, jei pieštuką — siuvėjas, jei pinigą — turtuolis, jei vandens geria — girtuoklis, o jei į vandenį žiūri — dabita. Jei lesa žiedą — ištekėsi, nelesa — liksi netekėjus (V. Kindurytė, Labeikių dv., Leliūnų v., Utenos ap.).

365. Trijų Karalių vidunaktį reikia žiūrėti į mėnulį. Vieną valandą pažiūrėjus, nusiprausti, paskum dar valandą žiūrėti — ir atsigulti. Tada pasirodys balta, neaiški šmėkla — ir tu nubusi. Jei šmėkla klaus, tu atsakysi, jei tu klausi, ji atsakys — ir taip sužinosi savo ateitį (N. Gildutaitė, Kėginių k., Kupiškio v.).

366. Reikia paimti pašventintos Trijų Karalių kreidos ir susiieškoti tokią vietą, kur nė vienas žmogus dar nėra stovėjęs. Paėmus tą kreidą, reikia apibrėžti aplink save ratą tiek didelį, kiek tik galima pasiekti. Tada reikia pašaukti kipšuką ir prašyti jį pinigų: „Duok man 9000, 900, 90, 9!“

Kai jis duos, neimti iš jo rankos — tegul įmeta į ratą. Kai pinigai bus rate, reikia paklausti: „Ar aš tau neskolingas?“ Jis atsakys: „Ne“. Tada gali pasiimti pinigus ir drožti namo (V. Glebavičiūtė, Kučių k., Ramygalos v.).

367. Kad apsigintų nuo piktųjų dvasių, Trijų Karalių išvakarėse rašo ant durų ir langų kryželius ir raides: +G +M+B. Sako — „krikštus deda“ (19).

ŠALTINIAI

(1). A. Smailys, Molainių k., Velžio v., Panevėžio ap.
(2). P. Žalnieriūnaitė, Šapalų k., Kupiškio v.
(3). V. Šlapelis, Geiminių k., Šimonių v., Panevėžio ap.
(4). Juozas Kuodys, Užkalnių k., Ramygalos v.
(5). St. Pikšrys, Žvirblių k., Ramygalos v.
(6). V. Glebavičiūtė, Kučių k., Ramygalos v.
(7). E. Zmitrytė, Rokiškis
(8). M. Belušytė, Vakagalių k., Ramygalos v.
(9). I. Ūdras, Garšvių k., Naujamiesčio v.
(10). V. Šimoliūnaitė, Meškalaukio k., Joniškėlio v., Biržų aps.
(11). J. Velikonis, Kupiškis
(12) ir (39). K. Abukevičiūtė, Šeškų k., Piniavos v., Panevėžio aps. (iš Misiūno)
(13). E. Pečiulytė, Zarasai — Vabalninkas (Šlekiškių k.)
(14). B. Balbieris, Atkočiškio k., Viešintų v. (iš Br. Deveikio)
(15). B. Valiokaitė, Naujamiestis, Panevėžio ap.
(16). Slavinskaitė, Panevėžio m.
(17). A. Zostautaitė, Vakagalių k., Ramygalos v.
(18). E. Jurgaitytė, Daniūnų k., Joniškėlio v.
(19). P. Rastauskaitė, Romangalių k., Vabalninko v.
(20). B. Taujenytė, Ylakių m., Mažeikių ap.
(21). A. Strikulis, Ančiškių par.
(22). J. Žulys, Pabaisko par., Ukmergės ap.
(23). Radkevičiūtė, Panevėžio m.
(24). St. Banevičiūtė, Naujamiestis, Panevėžio ap.
(25). N. Gildutaitė, Keginių k., Kupiškio v.
(26). Banevičiūtė, Naujamiestis
(27). A. Krikščiūnaitė, Mučiūnų k., Krekenavos v.

(28). K. Jurevičius, Spirakiai, Panevėžio aps.
(29). P. Petronis, Račiupėnų k., Kupiškio v.
(30). V. Kindurytė, Labeikių dv., Leliūnų v., Utenos ap.
(31). P. Dzevečkaitė, Vidugirių k., Saločių v.
(32). St. Kučinskaitė, Božių k., Vabalninko v.
(33). E. Šukytė, Pilviškių k., Kurklių par.
(34). A. Baltrašiūnaitė, Pasvalio m., Biržų ap.
(35). V. Rapšytė, Grąsčių k., Krekenavos v.
(36). A. Baltrašiūnaitė, Užstakių k. ir Vitartų dv., Biržų ap.
(37). J. Balys, Kupiškis, Panevėžio ap.
(38). E. Jasevičiūtė, Jokūbiškio v., Viešintų v., Panevėžio ap.
(39). Žiūr. (12).
(40). Vl. Raila, Dargužių k., Pagirių v.

* * *

II. UŽGAVĖNĖS

1. PERSIRENGĖLIAI IR KAUKININKAI

a) Apie persirengėlius apskritai

1. Jaunieji jau nuo pat ankstaus ryto slaptomis ruošiasi nepaprastoms iškilmėms, taigi, rėdosi. Jei tos dienos priešpietis kaime tylus ir slaptingas, tai popietį (po 12 val.) viskas pasirodo, nes minėti „svečiai“, būriu pakiemiais lankydamiesi, pradeda savo darbus, dažnai lydimus šūkavimais, dainomis, kalbomis, juoku-klegesiu (Padubysys, GtKr 1935 p. 210).

2. Jau nuo pat ankstyvaus ryto didesnieji padaužos smarkiai ruošiasi ypatingoms vaikštynėms pas kaimynus. Kiekvienas pasirūpina pasidaryti juokingą ir baisią veidui kaukę, su ilga linine barzda ir didele nosimi. Kaukės nosies gale įsikala vinutę, kuria bučiuodamas kam į ranką skaudžiai įduria. Patys vėzdininkai pasirėdo irgi savotiškai. Čia tinka tie patys kasdieniai rūbai, kad ir palaikiai kailiniai, kuriuos išsivertę vilna į viršų ir pančiu ar šiaudų grįžte susijuosia. Prie šono prisiriša iš beržinės pliauskos šakalio išdrožtą „kardą“. Prisirenka sudužusių puodų šukių — tai „pinigai“. Taip pasipuošę eina pas kaimynus bergždynėlių pirkti, tai kaimynų jaunų mergelių įvairiais juokais linksminti (Šaukėnai, ŪkPt 1934 nr. 6).

3. Užgavėnių dieną iš pat ryto jaunimas nusidažo anglimis veidus arba užsideda įvairias kaukes ir apsirengia kuo paprasčiausiais, suplyšusiais drabužiais. Vyrai apsivelka moteriškus drabužius, o mergaitės apsimauna vyriškas kelnes, užsideda barzdotas kaukes. Taip apsirengę, užgavėnininkai eina per kaimyninius kaimus. Jie aplanko kiekvieną ūkininką. „Užgavėnių ubagai“ — jie čia taip vadinami (Šiaurės Lietuva, LtAd 1940 nr. 61).

(Apie veido nusitepimą juodai žr.: Geiger 88—89. Sartori III 100 išn. 42, Toeppen 68: mozūrai.)

4. Persirėdo žydu, čigonu, velniu, kažin kuo, kas kaip įmano, pasigamina lervas, kaukes. Susėję į kurią nors gryčią juokauja, kaip mokėdami. Juos vaišina alumi, degtine, o labiausia mėsa (Pašušvys, Katkus 167).

5. Liečyną vieni vasarą pasidaro iš medžio žievės, iškirpdami nosiai, burnos angai ir akims skylutes, paskui priklijuodami barzdą iš kūtkailio (avies kailio), kiti (daro visa) iš kūtkailio, iškirpę nosiai, burnai ir akims skyles, išskutę veidą, kad nebūtų jau toks apžėlęs, treti vakarojimo metu iškala, išdrožia iš medžio (kaukę), ūsus ir barzdą priklijuoja iš linų arba kailio. Nosis nudažoma raudonai, po nosies ant siūlo pasiejamas mažas burbuliukas — tai smurgas (Žemaitija, GtKr nr. 29, p. 138).

6. Kretingsodės, Genčių ir kitų tos apylinkės kaimų bernai ir pusberniai Užgavėnių dieną, tuoj po pusryčių, susibėga kur patogesnėj troboje ir ten pasiruošia Morės vežiojimo eisenai. Ateidamas kiekvienas pagal reikalą atsineša pasidirbinęs tam tikrus užgavėninius parėdinius drabužius, šarvus, kaukes, muzikos pabūklus, dirbtinius ginklus ir kita. Kiekvienas stengiasi apsirėdyti, kad atrodytų baisesnis ir juokingesnis. Veidus visuomet užsidengia baisiausiomis kaukėmis su didžiausiomis nosimis ir ilgiausiomis barzdomis, kitos net su ragais ir kasomis, kaip uodegomis. Apsirėdo nežmoniškai. Apsivelka ilgavilniais išvirkščiais kailiniais, apsisiaučia baltomis paklodėmis ar margomis gūniomis. Rankose nusitvėrę ilgus pagaikščius, kačergas, botagus ar medinius kardus (JnKr 1939 nr. 8).

7. Jaunimas Užgavėnių dienai pradeda ruoštis iš pat ryto. Ličynas darosi medines, kurios stovi metai iš metų, bet neretai iškerpa ir iš kailio. Rėdosi žydais, čigonais, vingriais (vengrais), ubagais, gervėmis, ožiais ir kt. (Žagarė, LTA 1293/94).

8. Tikrasis Užgavėnių džiaugsmas prasidėdavo tik pritemus. Tada kaimai atgydavo, tikrosios Užgavėnės prasidėdavo. Per kaimą, per visas pirkias, eidavo visokiausi žydai, žvėrys, baidyklės, ir kiekviena grupė su savo išdaigom. Viskam vadovaudavo senoji karta. Kartais nusisukdavo ir kaimyninian kaiman. Visi dalyviai galų gale nusikraus-

tydavo kaimo vakaruškosna ir čia savo pramones parodydavo. Prieš pusiaunaktį baidyklės visus iš pasilinksminimo išgindavo (Dusetų apyl. XX a. 1933 nr. 47).

9. Eina ubagai, žydai, net ant arklio joja. Žydai neša negyvą varną ir kiša visoms moterims: pažiūrėkit, ar dės kiaušinius. Pats atsako: „Rytoj dėjo, vakar dės“ /atvirkščiai/. Žydas giriasi: „Ui, aš esu bagots, kai šaukšta kots. Ui, aš turiu pinkis valakus žiemės, unt viško apie kubilą“. Jis prašo gaspadinės: „ui, ponia, ar neturi bergždinikių /senmergių/ parduot?“ Mergas gaudo. „Ui, pon, ar gali bergždinikę pačipinėt?“ Paidirbdavo iš medžio liečyną. Prisiriša padušką ant nugaros, pasiima botagą. „Utėles“ renka iš barzdos ir kramto.— Padarytas a r k l y s: du vyrai pasilenkę ir apsidengę marška. Arklys žvengia, šoka. Ateina m a l p a: išvirkšti kailiniai pririšti prie juosmens: uždeda ant galvos rėtį, užverčia sijonuką ir suriša virš galvos. Per sijono praskiepą (praierką) gali matyti. Ir turi buteliuką vandens: malpa šoka ir spjaudo — vandeniu iš buteliuko laisto. Ji moteriška, ji neturi rankų, turi panikę, kuri ją veda.— Ateina p u s t e l n i k a s: baltais marškiniais apsirengęs, miltais nusitepęs. Pasideda ant žemės švęsto vandens bonkutę, krapylą pasideda. Ateina v e l n i a s: juodai apsirėdęs, suodimis nusimoliavojęs ir taukais apsitepęs. Įsikanda raudoną buroką — tai jo liežuvis. Pustelnikas rengiasi gerti, velnias prisitaiko ir atima kaušą. Pustelnikas jį šventina krapylu, velnias bėga.— Ateina g e r v ė, ji turi geležinius čyptukus, iškanda molio kavalką iš pečiaus.— Padaro K o t r ę: ratas ant šlejų pritaisytas, ji turi spragilus, kai ratas sukas, spragilai daužosi: „Šventā Kotrynā kad ant rato sukā, tai jos galva trūka“,— taip dainuoja palydovai. Vežimą traukia arklys. Vežioja Papelčiaus rytmetį. Bernai gauna išgerti. Sakoma: „Išsiskleidusi kaip Užgavėnių Kotrė“ (J. Andrulienė iš Užvenčio, pasakojo Čikagoje 1949 m. D 1/29).

Užgavėnių kaukių atvaizdus žr.: Trm 1933 nr. 9 (Viekšnių apyl.), ŪkPt 1934 nr. 6 (Šiaulių apyl.), MsRt 1936 nr. 16 (Kupiškis?) ir GtKr 1935 p. 207; Schweiz. Archiv f. Volkskunde, Bd. 45, 1948, p. 67—69; Lietuvių dienos 1954 kovo m.; Liet. encik. XI 191—94, XXXII 367—69.

Toliau aprašomos būdingos persirengėlių grupės.

b) Užgavėnių žydai

10. Užgavėnių dieną apsirėdoma „zojdiais" (žydais) ir po miestelį daroma įvairūs juokai. „Zojdiai" esti labai įvairūs: prieš pietus eina vaikai, po pietų — suaugę žmonės. Suaugusiųjų „zojdių" tarpe galima pamatyti tikrai tipingų kaukių. Kaukės išdrožtos iš medžio (Akmenė, MsKr 1934 nr. 9).

11. Kaukininkai, minios lydimi, ėjo iš namų į namus; jie paprastai apsirengę lyg žydai ir kalboje nudavinėjo žydus. Atėję į gryčią šneka nebūtus daiktus ir daro pasiūlymus. Galų gale kaulija ką nors gauti: šnapso, valgomų daiktų, pinigų, o ypač užgavėnių „plincių" (blynų) (Palanga, 1931. LtAd 1931 nr. 45).

12. Apie dešimt asmenų rėdosi žydais, tarp jų viena žydė. Kaukės iš medžio, savo darbo. Kupros iš šiaudų. Išsiverčia kailinius, susijuosia šiaudiniu pančiu. Botagai — prie grėbliakočio pririštas pantis. Į kojinę (piniginę) įsipila puodo šukių ir vakarop eina „bergždinių" pirkti. Kartu yra ir malpa, ožys, arklys, gervė — šie skaitosi nupirkti. Juos nuolat aprodinėja, pasiprašo leisti pašokti. „Gyvuliai" šoka, kaip moka. Groja savo botagu, tardami tam tikrus žodžius, sakydami „balabaikas" (niekniekius) (Padubysys, GtKr 1935 p. 210).

13. Apie pavakarę rengiamasi eiti Užgavėnių žydais. Rengiasi ir senieji, ir jaunieji. Moterys paprastai rengiasi vyrų rūbais, o vyrai moterų. Liečynas (kaukes) daugumoje pasidarydavo iš medžio, tai yra baisi žydo veido kopija: didžiulė nosis, barzda, ūsai. Pasidaro didžiules kupras iš šiaudų, pasiima lazdas, botagus ant ilgo koto, užsikabina terbas, moterys pasidaro iš skudurų „vaikus" ir taip pasiruošę pradeda eiti. Eina iš kiemo į kiemą, pridarydami galybes šposų (Papilė ir Akmenė. LTA 1141/24).

14. Visi žydai dažniausiai eina su kaukėmis. Nosyse visad esti vinelė, kad bučiuodami į ranką galėtų įdurti. Kaukės mėgstamos gauruotos. Apsiaustais vartoja išverstus kailinius arba kokius apiplyšusius paltus. Į kupras neskundžia pridėti šiaudų. Žydai pirkliai visad esti turtingi ir turi su savim pinigų — kojinėse prisipila šukių ir pelenų, kurias pasikabina už juosmens. Jei jie ką nors perka, tai

visad giriasi savo pinigais ir niekad neskundžia padulkinti. Su žydais visad eina ir viena žydė (persirengęs vyras, o moterys dažniausiai persirengia vyrais), kurios vyras turi daug vargo su ištvirkusiais savo draugais ir svetimus vyrus besigainiojančia žmona.— Su More (Kotre) kaip palydovai visad būva žydai. Ta Morė — visų žydų motina. Vienas žydas visad būva jų viršininkas — su savim turi „pasą", kurį išrašo su ilga lazda ant lubų ir ant sienos. Pasisako, kad jie esą iš Nugnybto (t. y. Egipto) žemės, keliaują iš anapus Šišės už dviejų nedėlių (kelio). Pasakojasi, kad jie turį milžiniškus turtus, kur esą virvė prie virvės, mietas prie mieto, bet gyvulio nei plauko. Žydai pirkliai visad perka zuikieną-puikieną, meškeną-šeškeną ir kitus daiktus. Didžiausia prekė yra bergždenikė, dėl kurios derybų tenka prisijuokti (Žemaitija, Trm 1936 nr. 8; plg. MsKr 1937 nr. 17).

15. Žydai turi išvirkščius kailinius ir kepures, kojas nusivynioja šiaudais ir susijuosia šiaudų grįžte, rankose turi „makelį" su pinigais: tam reikalui vartojama pirštinė, pripilta smulkių šukių. Žydai visur vadovauja. Senžagariuose (Puikių, Minkių, Viešučių ir kt. kaimuose) įėjęs į trobą žydelis prašo leisti atsivesti draugus, o šiauliškiuose (N Žagarės par.) jie eina be prašymo. Gavęs leidimą, su visais draugais suvirsta į trobą. Tada prasideda triukšmingas žydų derėjimasis. Vadovaująs žydas, paklaustas, kas esąs, atsako, kad kupčius, ir pradeda pirkti bergzdinikes (smulkiai aprašyta to pirkimo eiga ir dialogai (Žagarė, 1937. LTA 1293/94 a).

16. Užgavėnių žydų ėjimo paprotys Giriškių apyl. pamažu baigiasi. Prieš penkis metus dar ėjo žydus ir seni, ir suaugę vyrai. Vieni pasidirbdavo kaukes iš medžio, dar kiti iš avikailio ir eidavo būriais per kiemus, nešdamiesi armoniką. Kai sueidavo į vidų, vieni grajydavo, kiti šokdavo, dar kiti apie merginas sukinėdavosi, bergždinikes pirkdavo. Dabar vieni vaikai iki 16 m. amžiaus dar eina (Tryškiai, 1937. LTA 1165/40. Užr. J. Marcinkus).

17. Užgavėnių žydai kaukes darosi iš medžio žievės ar kartono. Jose yra skylės akims, burnai ir nosiai. Dantys — iš bulvės ar ropės. Jų vienas būdavo ilgas kreivas, kitas — trumpas storas. Lūpos nudažomos raudonai, taip

pat ir skruostai. Antakius dažo geltonai ar juodai. Ūsai ir barzda iš linų, nudažoma raudonai ar juodai. Kokia barzda, tokie ir plaukai. Tokie žydai tebesutinkami (Žvilių km., Šilalės v. Užr. Adelė Kauliutė).

18. Užgavėnių žydų rūbai įvairūs. Dažniausiai apsisiaučia ilgu suplyšusiu apsiaustu, prie jo prisiuva škudurus, susijuosia pančiu. Kojas apsiauna naginėmis, apivarais apsivynioja kojas. Kepurę pasiima kiaurą, be viršugalvio, pro tą skylę iškiša plaukus. Pirštines pasidaro iš išvirkščio avies kailio. Paprastai vienas yra „tėvas", o kiti — jo „sūnūs". Tas tėvas jaunas, mažas ir nežilas, o sūnūs — dideli, susikūprinę, žili. Rankose nešiojasi liktarną be stiklo. Stiklo vietoj — ledas (Žvilių km., Šilalės v. A. Kauliūtė).

19. Nevočių km., Šilalės v., Užgavėnių žydai vedžiojasi su savimi ir žydelką. Ji nešiojasi skepetuose įmuturiuotą vaiką ir vandens bonką. Kai žydams atrodo, kad iš šeimininkų nieko negaus, tai tuoj ima rikdyti vaiką, šis kniaukia ir šlapinasi (laisto iš bonkos vandenį). Tol žydai sukinėjasi ir rikdo vaiką, kol ką nors gauna. Paprotys tebėra (Nevočių km., Šilalės v. Užr. Juozas Dirmantas).

20. Kieman įėję, žydai šoka, groja, dainuoja ir už tai gauna pinigų. Tačiau jei šeimininkas žydus atpažįsta, tai išrengia ir paleidžia vienais baltiniais. Tebedaroma (Biržų-Lemko km., Šilalės v. Užr. Jonas Poška).

21. Spūdiškiai per Užgavėnes vaikšto persirengę žydais ar vengrais ir sako šitokias oracijas: a) Užgavėnių žydo oracija (žr. J. Balys, Lietuvių tautosakos skaitymai, II, III—112); b) Dainuoja:

Par susieda kluojimą žyds barzdą kratina,
Vilka kaulą atbulą, čiguons pačią vija. (2)

Ar tai būta aš teisybį, ar tai melagysta,
Kada ažys ant pečiaus su kujūkas pjovi šyną. (2)

Čiguons daržynė ant šyna aukšta kap ant plautų,
Kėravuoj sava mandrystas, kad kas nesugautų. (2)

Žvirblis jaučius pasijungįs į cibule drangą,
Važinėja jis puo laukus, kaipuo kuoks žabanga. (2)

Ant uožkos nuogaruos silki kavą gieri,
Vyna žiurki nulupta pėnki pūda svieri. (2)

(J. Banevičius, Spūdžių km., Padubysio v. Užr. E. Brožytė, 1935. Lietuvių Žemės Vardynas, 1386).

22. Tokie Užgavėnių žydai su savimi kartais turi armoniką ir suradę daugiau jaunimo meta savo ličynas ir pradeda šokti. Užgavėnių žydus draskyti nevalna, bet jei kartais atsiranda tokių, kurie užsimano žydus pažinti, tai jie kiek galėdami vienas kitą gina. Tik kely susitikę stengiasi vieni kitus nudraskyti plikus. Kartais vieni ir kiti nusidraskę gauna grįžti namo. Žagariečiuose Užgavėnių žydai dar buvo populiarūs Didž. karo metu, bet po karo kaip ir išnyko: nusimetė ličynos, atsirado kitokių pramogų (vakarų, vaidinimų) (Žagarė, 1937. LTA 1293/94 a. J. Marcinkus).

23. Žydai vadinosi kupčiais, jaunos mergaitės — bergždenikėmis. Žydai atėję merginas norėjo nupirkti, to namo vyrai jas parduodavo. Žydai traukdavo iš kampų norinčias pasislėpti mergučes, jas gnaibė kutulių. Gaspadinė savo mergučes užstodavo (Žemaitija. 1937. LTA 1284/261).

24. „Bergždininkėmis“ vadinamos tos merginos, kurios iki užgavėnių neišteka. Joms duodama per žiurstą žemė bučiuoti. Atvykę žydai puola prie jų žiurėti, ar jau riebios, ar jau galima bus pirkti. Paprotys tebesutinkamas (Šerikų km., Šilalės v.).

25. Užgavėnių žydai eina bergždinikių pirkti. Tai eina senmergių išjuokti, pasimeilikauti. Merginos, pajutusios tokius svečius ateinant, ginasi vandeniu ir šlapiu sniegu, stengiasi į gryčią neįsileisti. (Trm 1933 nr. 9).

26. Kotrės palydovai, pasirėdę žydais ir čigonais, atėję į metuose esančios mergelės namus, prašo parduoti bergždynėlę, deda ant stalo vietoj pinigų puodų ir kitokių indų šukes, krečia šposus ir meilikauja (ŪkPt 1933 nr. 8).

27. Subatėnuos (Trakininkų km., Subačiaus v.) Užgavėnėse bernai „krapydavo senmerges“. Įėję į kiemą, pakrapydavo kokia vištos koja ir rūkydavo iš puodo su žarijomis. Taip darydavo kieme, vidun neidavo. Juos iš vidaus liedavo vandeniu, motinos su kačergomis vydavo iš kiemo (Br. Minkevičius, 24 m. a., Puponių km., Kupiškio v. 1942. Užr. J. Balys).

28. Katra merga lieka lig Užgavų neištekėjus, tai ją pajuokia, sako: „Tu jau likai spalių graužt“ arba „vilnų verpt“ (Salakas, 1938. LTA 1488/92. P. Jarackas).

A i š k i n i m a s. Ne tik pas mus, bet ir kitur, pagyvenusios ir neištekėjusios merginos arba senmergės turi nemaža nemalonumų pakelti, viešai iš jų yra juokiamasi (Plg. Sartori III 105 išn. 62, Geiger 163). Seniau galėjo tai būti rimtas veiksmas nevaisingumo demonui išvaryti, kaip krapijimas ir rūkymas (nr. 27), kuris vėliau pasidarė tik linksma pramoga (Dar žr. nr. 332—333.).

Kyla klausimas, kodėl Užgavėnių persirengėlių taip dažnai mėgstami vaizduoti žydai. Žinoma, kad visur liaudis mėgsta pasijuokti iš kitataučių ar kitatikių. Tas dar nepaaiškina fakto, kodėl žydai visad esti Morės arba Kotrės palydovai ir pastaroji yra laikoma visų žydų m o t i n a (žr. 14). Atrodo, kad čia visa paslaptis glūdi kaukėse, kurios seniaus vaizdavo demoniškas būtybes. Todėl visose tautose stengiamasi kaukes kuo baisesnes padaryti. Daugiausia baisumo ir demoniškumo kaukei suteikia didelė, grubi ir lenkta nosis, taip pat ir barzda. Kai buvo pamiršta senoji kaukių-demonų prasmė, tai imta kumpanoses ir barzdotas kaukes laikyti taip dažnai matomo žydo vaizdavimu. Tuo būdu ir pats vyriausias demonas — Morė tapo „sužydinta“: iš visų demonų motinos ji pasidarė visų žydų motina. Dar sakoma: „Užgavėnių dieną eina žydais, kad per tuos metus turėtų gerą pasisekimą prie arklių. Užgavėnių žydams ūkininkai duoda pinigų, vaisių ir kita ko, kad jo arkliai būtų gražūs. (Ylakiai, LTA 486/25-4 ir 5). Apie Užgavėnių žydus dar žr.: L. A. Jucewicz, Wspownienia Żmudzi, Wilno 1842, p. 132—133; GtKr nr. 29, p. 137—138.

c) Elgetos ir čigonai

29. Eina Užgavėnių ubagės, juokingas giesmes giedodamos, tų namų šeimininkus šlovindamos ir gausios išmaldos prašydamos. Juokingos baidyklės, bet dar juokingesnės jų „giesmės“. Tokioms ubagėms tokia ir išmalda: pyrago gaus negaus, bet botagu per šonus ar per kuprą tai tikrai gali gauti, o šaltu vandeniu ir šlapio sniego gniužulu stengiasi kiekvienas pavaišinti. Tačiau jei Užgavėnių ubagės įsigauna į vidų, tai visus geradarius begarbindamos sugeba nuo kertelės dešras nugarbinti arba iš puodo lašinius į amžiną atilsį padėti (Žemaitija, Trm 1933 nr. 9).

30. Ubagai(-ės) vaikšto su terbomis, išmaldos prašinėdami. Jiems liepia poterius kalbėti,— nekalba, sakosi esą pavargėliai. Jie gauna mėsos, lašiniečių, blynų. Ubagai liejami vandeniu (Padubysys, GtKr 1935 p. 211).

31. Ubagais rėdosi moterys. Jų aprėdalas gana įvairus ir juokingas, nes visos mūvi vyriškomis kelnėmis (Žagarė, 1937. LTA 1293/94. Užr. J. Marcinkus).

32. Kiek plačiau dar vaikščioja moterys ubagėmis. Apsirėdo kuo prasčiausiai, pasirėdo mažą vaiką, susivysto ir nešiojasi. Įėjusios į vidų pradeda giedoti:

Aš užgimiau siratėle
Ir paaugau ubagėle.
Einu per svietą vargdama,
Visur šunis lodydama.

Kojas naginėmis aunu,
Kartais ir batus įgaunu.
Kai niekas niekur nemato,
Turiu gerą aš sveikatą.

Kai tiktai ką sutinku,
Tuojau raišti aš įninku.

(Tryškiai, 1937. LTA 1165/40. Užr. J. Kaulavičius).

33. Kai Užgavėnių ubagai sueina trobon, jie pavaišinami Užgavėnių valgiu — riebiais bulvių blynais (Šiaurės Lietuva, LtAd 1940 nr. 61).

34. Vingriai turi kromelį su buteliukais, pripiltais barščių rasalo, ir sako: „Kad mano liekarstų išgersi, sveikatą kaip su ranka atims“ (Žagarė, 1937. LTA 1293/94c).

35. Berniukai persirėdo čigonais ir eina per sodžių, rinkdami lašinius, sūrius ir kiaušinius. Esą didelio džiaugsmo, jeigu jų nepažįsta (Vajasiškis, LMD I 474/830).

36. Užeis Užgavėnių čigonų būrys, neatsikratysi,— tiek viso ko juokingai „privaražys“, kad leipsta visi juokais. Taip jau ir saugokis, nes vienos juokina, „varažija“, o kitos lenda į krosnį žiūrėti, ar nėra kokių karštų kepsnių nukniaukt (Žemaitija, Trm 1933 nr. 9).

37. Čigonai apsikarsto spalvotais lupatais ir į rankas paima „dadą“ (trumpu kotu botagą). Eina mergoms iš rankų laimę burti, bet į kelnes turi įsikišę butelį su vande-

niu ir prisiartinę aplieja (Žagarė, 1937. LTA 1293/94b).

38. Tas laikotarpis nuo Kalėdų iki Užgavėnių vadinasi „čigonų jomarkas“. Sekmadienį vakarais kaimo jaunimas apsirengia įvairiais skudurais. Vyrai apsirengia moteriškai, moterys vyriškai, užsideda kaukes. Kas neturi kaukių, tas taip sau išsipaišina. Pasikinko arklį ir išvažiuoja į kito kaimo kokią žinomą vakaruška. Vakaruškose čigonai šokdina mergas, vaikinus, visaip išpaišindami. Šeimininkas čigonus pavaišina alumi (Vabalninkas, 1937. LTA 1206/37).

A i š k i n i m a s. Tie „ubagai“ ir „čigonai“ yra savotiška Užgavėnių melstuvininkų forma, nieko mitologiško. Ir kituose kraštuose Užgavėnėse taip mėgsta vaikščioti ir rinkti valgius (Plg. Sartori III 92—93).

d) Gyvulinės kaukės

Lietuvoje persirengėliai, berods, nesiveda su savimi gyvų gyvulių ar jų iškamšų, tik arkliais joja. Tiesa, randame paminėta, jog rytų Lietuvoje prie vežiojamos „čiučelos“ liemens dar pritaisydavę negyvą vištą ar paršiuką (LtŪk 1937 nr. 6). Gal tai bus kadaise buvusio papročio, kurį užtinkame kituose kraštuose, liekana. Tačiau labai mėgstama ir pas mus persirengti gyvuliais. Dabar susipažinkime su tais gyvulėliais, kaip jie padaromi ir ką jie išdarinėja.

Arklys

39. Vieną rėtį be dugno (tik lanką) šonu prisideda prie pilvo, o antrą rėčio lanką savo užpakaly ties juosmeniu. Per abiejų rėčių lankus perkiša diržą ir susijuosia, kaip ir paprastai juosiamasi per juosmenį. Ant pryšakinio rėčio iš šiaudų grįžtės pataiso žirgo galvą, o prie užpakalio — kanapinę uodegą. Viską apdengia balta drobule. Iš po drobulės matosi dvi raitelio kojos. Žiūrint atrodo, kad raitelis joja ant dvikojo žirgo. Toks raitelis eina savo kojomis, bet kai jos gerai paslėptos, tai atrodo, kad žirgas eina, o raitelis tik joja. Raitelio rankos laisvos,— laikydamas rankomis už pavadžių, jis prilaiko žirgo galvą, kad nenupultų (JnŪk 1940 nr. 4).

40. Arklys: galva padaroma iš medžio, liemuo iš milinio švarko. Arklys vaikšto keturiomis, šokinėja, žvengia (Padubysys, GtKr 1935, nr. 5, p. 211).

41. Arklys arba raitelis padaromas šitaip: paimamas lentgalis, išpjaunama figūra, panaši į arklio galvą, į sprandą įdedami lininiai karčiai, į jos (lentos) galą įtaisoma irgi lininė uodega. Tokį arklį vienas žydelių apsižergia, apsigūnėja iki žemės, kad nebūtų kojų matyti. Arklys visuomet trypia, spardosi, vaikai bijo arčiau eiti, kad neįspirtų. Arklį-eržilą lydi, padeda vesti ir suvaldyti du žydeliai, tauškindami botagais, šaukdami „stoj!" ir pan. (Žemaitija, GtKr nr. 29, p. 138).

42. Garsus Gavėnų rėdytojas Petras Puronas iš Smilgių km. (Kupiškio v.) būdavo taip puikiai aprėdo verpiamąjį ratelį ir atjoja ant jo Kupiškin kaip ant tikro arklio. Tas jo Gavėnas būdavo nujoja su savo arkliuku klebonijon, valsčiun ir kitur pajuokinti žmonių savo mandriu arkliuku. Gatvėje Gavėnas neprisileidžia artyn vaikų,— jo arkliukas puikiai moka spirti ir kitokias šunybes daryti (MsRt 1936 nr. 16).

43. Kartais jodinėjama tam tikrais „arkliais" (Akmenė, MsKr 1934 nr. 9).

A i š k i n i m a s. Vokiečiuose tas arklys paprastai pasirodo kartu su meška (pastaroji — žirnių virkščiomis apsiraišiojęs žmogus) ir tiedu gyvulių vaizdavimai, dabar pasidarę paprasta išdaiga, savo pirmykšte prasme turėję vaizduoti vegetacijos demoną, kuris šiuo metu vėl pradedąs gamtoje veikti. Lietuviuose persirengimas meška kartais dar paminimas Užgavėnių aprašymuose (Žr. ŪkPt 1933 nr. 8. Trm 1936 nr. 8, XX a. 1937 nr. 32), tačiau, kaip atrodo, anksčiau išėjo iš mados, tuo tarpu persirengimas arkliu išliko iki pastarųjų laikų. Visiškai taip pat, panaudojant du rėčiu, daromas baltas arklys („der Schimmel", plg. liet. „šyvis") Rytprūsiuose, tik ši pramoga daroma prieš Kalėdas (Lemke I 29). Tik toks „Schimmelreiter" turi pasisaugoti, kad neperžengtų savo kaimo ribas, nes ten galėtų susitikti tikrąjį „Schimmel" — demoną, kuris paprastai pamėgdžiotojus užpuola ir skaudžiai nubaudžia. Kitose Vokietijos vietose tokie pasijodinėjimai daromi ir Užgavėnėse (Sartori III 97 išn. 30, Geiger 94). Rusuose persirengimas

arkliu daromas įvairiais metų laikais: pavasarį, Joninėse, Kalėdose, per vestuves (Zelenin 373—374, tačiau jis mano, kad tas paprotys atėjęs iš Vakarų, t. p. 355). Persirengėlių arkliais avaizdus randame: Trm. 1936 nr. 8, MsLk 1940 nr. 5 (du „Užgavėnių žirgai"), JnŪk 1940 nr. 5, LE XI 193.

Ožys

44. Paimama vežlankis, prie galų pritvirtinama įtempta virvė. Vežlankis apžergiamas, galai išsikiša į viršų, virvė laikosi per petį. Prie pirmojo galo pririšamas išriestomis šakomis kelmas. Apsisupama balta drobule, kuri apsiuvama prie ragų ir uodegos, kad žmogaus veido nesimatytų. Apsitaisiusio ožio iš po drobulės kojų irgi nesimato. Prie antrojo vežlankio galo pririštas kulis. Barzda padaroma iš linų, ragai apsmaluojami, kad nedraskytų. Ožys bliauna, šokinėja, melžiamas nesiduoda (Padubysys).

Joniškiečiuose, kad ožio smalsuoliai nepešiotų, jo uodegą padaro iš dagilių. Ten kartais uodega būna ir iš vatos: užpylus vandeniu, besišvaistydamas po trobą, ožys visus aptaško (GtKr 1935 nr. 5, p. 211. Plg. JnŪk 1940 nr. 4).

45. Iš savo jaunatvės pamenu, kad grūzdiečiuose Užgavėnių vakare kaime lankydavo ūkininkus keistai apsirengę bernai, su kaukėmis ant veido. Vienas jodavo ant pagaikščio, kurio pirmagalyje buvo pritaisyti dideli, ilgi ožio ragai, o užpakalyje pririštas maišiukas su pelenais. Bernas, apsidengęs drobule, šokinėjo gryčioje, degančio šakalio arba balanos apšviestoje, ir, žinoma, be malonės dulkino, kratydamas savo pelenų maišą. Kaukininkams šeimininkė dovanas davinėjo, kad tik greičiau išsinešdintų iš gryčios. O vaikams būdavo daug baimės (Dr. J. Šliūpas, LtAd 1931 nr. 45).

46. Ožiu rėdomasis apsivelka išverstais kailiniais, eina visomis keturiomis — kojomis ir rankomis. Po pilvu pasikabina kokį kapšelį pelenų, kuriuos bešokinėdamas dulkina. Ragus nusipina iš šiaudų, pritaiso uodegėlę, kurią virvute judindamas ožys šokinėja ir bliauna (Liepiškių km., Šiaulėnų v. ŪkPt 1934 nr. 6).

47. Žydė melžia ožį. Pirmiausia paprašo indo, o kad

būtų košer, prašo vandens išplauti. Ožys melžiamas spardosi, išlieja troboj vandenį ir taško „pieną“ — pelenus, kurių pripilta kojinė ar kišenė ir pritaisyta kaip ožio kulis (Padubysys, GtKr 1935 nr. 5, p. 211).

48. Užgavėnių gyvuliai turi ypatingus palinkimus. Ožys mėgsta pasilipti ant stalo, muštis ir melžiamas spardytis (Trm. 1936 nr. 8).

49. Ožys gauna pavargti bliaudamas. Žydeliai savo ožį myli, gavę iš šeimininkės, duoda jam blynų ir alučio. Ožys tarp kojų turi prisirišęs vilnonę kojinę, pilną pelenų,— tai ožio kulė. Įėjęs kur yra bergždenikių, tyčia šokinėja, žydai kapoja (botagu) per tą kulę, kad pelenai dulkėtų (Laukuva, GtKr nr. 29, p. 138).

50. Ožiai, kaip ir gervės, apsiaučiami išverstais kailiniais, rankas iškiša per kailinių rankovę, ant suimtų kūlokų pririša žieminę kepurę, kuriai iš abiejų šonų įmaliavoja kreida akis ir pritaiso medinius rantuotus ragus. Ožys turi vadovą — „žydą“, kuris jį vedžioja, melžia ir kitką daro (Žagarė, 1937. LTA 1293/94 f. J. Marcinkus).

Persirengėlio ožiu nuotraukos: Trm 1936 nr. 8, LE XI 192.

Gervė

51. Išverčia kailinius, vieną rankovę paslepia, o prie kitos pritaiso kaklą ir galvą su kuodu. Kaklas ir galva iš medžio, snapas judantis, kad galėtų lesti, imti su snapu valgymą. Apsirėdžiusiojo galva paslėpta — įtraukta, kojos žmogaus. Gervė apsisuka apie puodus, šokinėja (Padubysys, GtKr 1935 nr. 5, p. 211).

52. Bematant išsivertė vieną kailinių rankovę vilnomis į viršų, o taip pat ir pačius kailinius. Išverston rankovėn įstatė ilgą gervės galvą, kitą rankovę paslėpė viduje kailinių. Vilnom į viršų išverstais kailiniais apsisiautęs apsisegė, apsitvarkė (JnŪk 1940 nr. 4).

53. Užgavėnių gervė padaroma taip: išverčiami vilnomis į viršų kailiniai, pro vieną rankovę iškišama iš medžio padaryta gervės galva ant ilgo kaklo, o antra paslepia na. Tais kailiniais apsisiaučia vyras ir savo ilgu snapu daž am

smagiai užduoda (Lentinės km., Šilalės v. Užr. A. Poška).

54. Gervė padaroma paprastai: atsitūpęs žmogus apsisiaučia išvirkščiais kailiniais (lauke eina stačias), per vieną rankovę iškiša abi rankas, kuriose turi suėmęs palinkusį nudailintą pagaliuką-snapą ir su juo daro įvairias štukas — šluosto į žemę, nepatenkinta muša ką nors ir kelia moterims į aukštą sijonus (Žagarė, LTA 1293/94e. J. Marcinkus).

55. Gerve apsirėdo piemuo ar koks pusbernis. Vienas apsimauna ant kojų, kaip kelnėmis, išvirkščiais kailiniais, o kitas taip apsisiaučia išvirkščiais kailiniais ant pečių ir viso liemens, kad nesimato nei rankų. Galvą apmauna smailia kailine kepure, prie kurios pritaisytas tam tikras snapas. Taip apsirėdęs kirksėdamas prisitūpęs šokinėja (Spaudžių km., Šaukėnų v. ŪkPt 1934 nr. 6).

56. „Tiems (ožiui su giltine) pirkioje besisukant, kyšt įkišo ilgą savo snapą g e r v ė ir kivykšt pradėjo cypti. Vaikai grobstė gervei už snapo ir kikiki juokėsi. Šitai regėdamas, pradėjau griežti. Tuojau gervė savo snapą brūkšt-pabrūkšt, kabakšt-kabakšt puošdama (pūkšdama?) įniko šokti, ožys teipgi pakepest stra-strapt ėmė šokinėti. . . Teip lyg pusnakties bjaurūs gyvuliai siautę išėjo į priešinę, nusimetė apdarus, pavirto į žmones ir sugrįžo į pirkčią. Ant galo riebiai pavalgę, gurkšt-gurkšt alaus atsigėrę, grįžo namolei." (Skapiškis? M. Valančius, Palangos Juzė, 58—59)

57. Pas mus (Pagirių v. Ukmergės aps.) dar tebėra gervininkai. Vyrai išsiverčia kailinius ir į juos įlindę pro ištiestą rankovę iškiša sukryžiuotą ir galais sukaltą pagalį — atrodo gervės kaklas ir snapas. Užgavėnėse, pietų metu ar vakarop, eina per kaimą kokios trys keturios gervės ir kartu keli vyrukai palydovai. Jie nešasi dideles terbas. Visi gervininkai užsuka į kiekvieną kaimo trobą ir prašo riešutų. Jei kuri mergina mėgintų neduoti, tai gervės puola kapoti, o palydovai vyrai sugriebia ir ištepa suodžiais ar anglimi,— tai ženklas, kad ir kitais metais per Užgavėnes bus neištekėjusi. Todėl kiekviena mergina iš anksto turi parengusi lėkštę su riešutais. Kiemuose, kur nėra jaunų merginų, moterys į terbą įpila lėkštę pupų. Be to, šeimininkės žiūri, kad trobos kertėje esančiame kibire nebūtų vandens,— gervininkai, jei tik randa netuščią kibirą, tuoj visą

vandenį išlieja pačiame grindų viduryje. Riešutus visi savo tarpe pasidalina (LtAd 1938 nr. 93).

A i š k i n i m a s. Riešutai yra meilės ir vaisingumo simbolis („Aš tau duosiu riešutų, kad tu neitum prie kitų",— sakoma dainoje). Veido išsuodinimas yra plačiai paplitęs kaip mėgiamiausia kaukininkų pramoga (žr. Sartori III 100 išn. 42, Toeppen 68, Geiger 88—89). Reikšmė aiškinama įvairiai.

Malpa (beždžionė) ir kiti gyvuliai

58. Malpa — stačias žmogus, pasirėdęs moteriškai. Ant galvos uždėtas rėtis, apsivilkęs marškiniais, kurių apikaklė susegta — mato pro antį. Kaklas aprištas skarele, marškiniai suleisti į marginį sijoną. Rankos įmautos į marškinių rankoves. Ji nekalba, tik vaikšto, sukinėjas. Malpa ir gervė — dėl juoko (Padubysys, GtKr 1935 nr. 5, p. 211).

59. Pirm šios (Morės) procesijos eina vienas pusbernis malpa pasirėdęs. Malpa — madas vaikanti mergaitė. Vieton skrybėlės ant galvos uždėtas rėtis. Apsirėdymas atžagarias: sijono vietoje apsivilkusi ilgą vyrišką švarkelį, o galvą ir liemenį iki juosmens — sijonu apsivilkusi. Per abi švarkelio rankoves kiaurai iškištas ilgas baslys — tai malpos ilgos rankos. Tomis rankomis malpa, pirma visų eidama, švaistosi į abi šalis, tuo būdu praskina Morės vežimui kelią (ŪkPt 1940 nr. 5).

60. Užsideda ant galvos rėtį, ant to rėčio užvelka moterišką sijoną, kurio vieną galą virvute užriša — tai beždžionės galva. Pats visas iki žemei apsisiaučia ilga miline. Vietoj rankų per milinės rankoves iškišamas pagaikštis. Taip aprėdyta beždžionė čiūžinėja, švaistosi į visas puses (Spaudžių km., Šaukėnų v. ŪkPt 1934 nr. 6).

A i š k i n i m a s. Malpa — beždžionė, tačiau liaudis čia nesistengia šio gyvulio natūraliai atvaizduoti, tik viską kuo keisčiausiai daro pagal madų mėgėjų paprotį: nors ir nežmoniškai, bet vis kitoniškai. Tai pasijuokimas iš mados besivaikančių moterų (Plg. HDA V 1819).

61. Naruišių km., Stačiūnų v. (Šiaulių aps.) dar neseniai buvo paprotys Užgavėnėse rėdyti kupranugarį. Čia reikalinga dviejų vyrų: vienas atstoja jo pirmutines, kitas

užpakalines kojas. Kupranugaris visas parėdytas kailiniais, išverstais vilna į viršų, ir šiaudais. Kad geriau atrodytų, kupranugarį veda pakiemiais pavakare, juokindami bežiopsančius vaikus. Kupranugarį vedantieji taip pat apsirėdo įvairiomis baidyklėmis, jie saugo, kad jų kupranugario nelaistytų vandeniu ir jo nejodinėtų (ŪkPt 1934 nr. 6).

Dar minima kaukė „šarmanka", bet tuo tarpu neturime tikslesnio jos aprašymo.

e) Demoniškos būtybės

Aiškinimas. Iš persirengėlių demoniškomis būtybėmis, kurios ir liaudies tokiomis laikomos, pridera „giltinė" ir „velnias". Abu jie savo dabartine forma yra naujesnės kilmės, jaunesni už gyvulines kaukes, atsiradę veikiant krikščionybės tradicijoms.

62. Giltinė apsirėdo užsisiausdamas ant paprastų rūbų didelę baltą drobulę. Akims iškerpa apvalias skylutes, dar anglimi aplink apipaišo. Pasitaiso didelį medinį dalgį (Spaudžių km., Šaukėnų v. ŪkPt 1934 nr. 6).

63. Užgavėnių giltinė padaroma taip: apsirengia baltais ligi žemės marškiniais, veidą išsitepa miltais, dantis pasidaro iš sėtinio, po pažastim pasiima plaktuką. Į vieną ranką — dalgį, į antrą — lėkštę. Į lėkštę įpilama spirito. Kai jį uždega, tai visi esantieji nuo šviesos darosi balti, atseit, išsigandę. Tokia giltinė tebedaroma (Balsių km., Šilalės v. Užr. Bronė Bliūdžiūtė).

64. Atvyko ožys su dideliais ragais, drauge su juo buvo giltinė, apsivilkusi išverstais marškiniais. Jos plaukai buvo iš linų padirbti, burna uždengta kutkailiu, akims paliktos skylės, barzda baisi iš arklio uodegos, ūsai iš paršo šerių, derva prie lūpų priklijuoti, ir ilga uodega iš virvės... Giltinė su savo draugais šokdama dainavo: „Ei, opsa, opsa, opsa,— visi nešokantieji žiopso; Ei, ipsa, ipsa, ipsa,— visi nešokantieji vypso" (Žemaitija? M. Valančius, Palangos Juzė, p. 58—59).

65. Žiūri — ateina raguotas plaukuotas, kuprotas barzdotas ir kauluotas dalgiuotas,— tai velnias, žydas ir giltinė. Tuojau tarp jų kyla nesantaika, peštynės ir teismas. Kalti-

ninku lieka žydas, dėl to nusprendžia jį nugalabyti (Trm 1933 nr. 9).

Šios trijulės kovą vaizduojančias nuotraukas žr.: „Iliustr. apžvalga“ 1929 nr. 6, Trm 1933 nr. 9, GtKr 1935 p. 207. Velnias kovoja su giltine: GtKr 1935 p. 207, ta pati nuotrauka — MsLk 1940 nr. 5.

f) Pamėklės (Morė, Kotrė ir kt.)

A i š k i n i m a s. Visų Užgavėnių persirengėlių išdaigų centras yra tam tikrai aprengta ir pritaisyta pamėklė, vežama vežime, ir ji Žemaitijoje vadinama Kotre arba More, rytų Lietuvoje — Gavėnu, vidurio Lietuvoje ir kitur — Užgavėnių Diedu, Diedeliu arba tiesiog Čiučela. Seniau ji turėjo vaizduoti žiemos demoną, vėliau išvirto gavėnios (pasniko) simboliu ir pagaliau liko tik vaikų ir paauglių pramoga, kai pirmykštė prasmė buvo pamiršta. Prisižiūrėkime arčiau šio papročio liekanų įvairiose Lietuvos vietose.

66. „Paimama nekaustytų rogių viena pavaža. Ant vidurinio jos stipino užmauna tekinį. Prie stebulės pritaiso du pagaliu ir suriša. Apvelka sijonu, švarku. Rankoms — kryžmai pritaisytas pagalys. Galva užgobta balta skarele ir juda. Dešinėj rankoj spragilas, kairėj — šluota. Taip pataisytą, papuoštą Kotrę vežioja per kaimus. „Kreivą vėžią“ daro pavaža ir tekinis. Šiam sukantis, šluota ir spragilas taip pat sukasi. Kotrę veža priešpiet“ (Padubysys, GtKr nr. 5, p. 211).

67. Seniau veždavo Mores ar Kotres, ją lydėdavo raitų užgavėnininkų pulkas. Iš šiaudų prikimšto maišo padaroma žmogysta, užmaunama skrybėlė, į rankas įduodami spragilai, užmaunama ant kuolo, pritaisyto prie rato (ratas judomai pritvirtintas prie vienos pavažos). Tokiu būdu, ratui sukantis, sukasi ir Kotrė, ir spragilais vaišina prisiartinančius. Ypač vaikai puola jos žiūrėti, nesigailėdami net savo nugaros spragilui. Ypač įdedamos Kotrei didelės krūtys (papai): tai pažymėjimas moteries pasileidimo,— kaip žmonės sako. Šalia jos joja užgavėnininkai raiti, eina pėsti, pliauškindami botagais, skambindami, švilpaudami ir kitokiu būdu triukšmą keldami, kad visi pažiūrėtų į „pasileidėlę

Kotrę". Turtingesni Kotrės palydovams užfundija ne tik alaus, bet ir baltakės, Kotrė vežama iš vieno kaimo į kitą tik kaimo gatve, neužsukant pas atskirus valstiečius. Ir taip sukeldavo visos apylinkės jaunus ir senus ant kojų. Taip dar tebepraktikuojama Šilalės apyl. Tai Balsių bžk. (Šilalės v.) jaunimo ir senių išdaigos Užgavėnių dieną. Šilalės apyl. toji „Užgavėnių mergiotė" vadinama Kotre, o Laukuvos, Tverų, Rietavo — More (GtKr nr. 29, p. 138).

68. Balsių km., Šilalės v. daroma Užgavėnių Kotrė. Kaimo gyventojai prieš Užgavėnes susirenka pas J. Lukošių ir ima rengti Kotrę. Pirmiausia paima roges ir prie jų pritaiso ratą. Prie rato pritvirtina iš kartelių padarytą Kotrės skeletą, aprengia jį moteriškais rūbais. Į vieną ranką įduoda spragilą, o į antrą — šluotą. Užgavėnių dieną tie patys vyrai susirenka kaukėti, pasikinko į roges šešis arklius ir išvažiuoja per kaimą, surinkdami aplink save būrį smalsuolių. Per arti prilindęs smalsuolis, žinoma, gauna su šluota ar spragilu nuo besisukančios Kotrės ar botagu nuo „žydų". Tas visas karnavalas atvyksta į Šilalės miestelį, kur važinėja pas turtingesniuosius gyventojus ir prieš namą sustoję išdarinėja visokius šposus tol, kol gauna pinigų. Vakare, plakdami Kotrę botagais, grįžta namo. Šis paprotys išnyko prieš porą metų (Užr. Pranas Joga, 1937).

69. Užgavėnių darbai buvo dirbami iki pietų. Po pietų jauniškė jau ruošdavosi: kas žydais, kas ubagais, kas rėdydavo ožį, gervę, giltinę. Kotrę veždavo ant tokio vežimo: paims vieną šlajų pavažą, prie tos pavažos pritaisydavo ratą ir taip krypuodami ją veždavo. Jiems duodavo, kur tik užvažiuodavo, ką nors maisto ar pinigų. Taip kalėdodami jie nusibastydavo, kur rasdavo vakarušką ir iš jos kitas tik antrą dieną pareidavo (Žemaitija, 1937. LTA 1284/257).

70. „Buvo raitų ir važiuotų kaukininkų, keistais nuvalkiotais drabužiais pasidabinusių: turėjo armoškas su būgneliais, vamzdžius ar švilpynes. Vežimo gale buvo pririšta boba (lėlė), visa dovanotomis barankomis apkabinėta ir taip vežimo gale prie penkto tekinio pritaisyta, kad vežimui važiuojant boba sukinėjosi" (Palangoje 1931 m. LtAd 1931 nr. 45, plg. LtAd 1938 nr. 98).

71. Išgirsi vėl — atadainuoja su muzika „Užgavėnių

Kotrės vestuvės": keistas vežimas (viena pavaža, vienu ratu), su būriu vestuvininkų. Pati Kotrė tai tik parėdyta baidyklė be žmogaus, pritaisyta prie rato taip, kad vežant visaip rankomis mosuotų (Žemaitija, Trm 1933 nr. 9).

72. Tenka paminėti dar vieną (Užgavėnių apeigą), žinomą ir tebevartojamą lygiai aukštaičiuose (apie Šimonis), lygiai žemaičiuose (apie Kurtuvėnus)— tai Kotrės rengimas. Paprastai Kotrė šitaip įrengiama: ant vienos senų rogių pavažos užmaunamas senas ratas, viršum to rato įtaisomas pamėklis su sijonu ir palaidom rankom, prie kurių pririšami spragilai. Priešaky pavažos pritaisoma iena. Už ienos tempiama Kotrė sukasi aplink ir spragilais mosuoja. Kotrė reiškia senmergę. Jaunimas su Kotre nusigrūda į tuos namus, kur yra pagyvenusių mergelių. Merginos, žinoma, Kotrės neįsileidžia, laisto vandeniu arba geruoju atsiperka (ŪkPt 1933 nr. 8, plg. ŪkPt 1940 nr. 5).

73. „Kretingiškiai žemaičiai Morės stabą kai kur teberėdo ir dabar. Morei vežti padaromas įdomus vežimas... Vežimas padaromas labai sumaniai, bet ir paprastai. Paimama sena rogių pavaža, o ant pavažos stipino užmaunamas tekinis, kad pavažą velkant jo vienas kraštas siekia žemę ir suka ratą. Ant rato pritaisoma keli ilgoki pagalaičiai, kaip griedai, ant kurių parėdoma Morės pamėklė arba, kaip čia vadina, „munka". Ant griaučių apvelka platų senovišką sijoną ir prijuostę. Liemenį apvelka išvirkščiais kailiniais. Galvą apgobia raudona skarele, o viršum skarelės, ant pat pakaušio, užriša didelę margą skarą. Skara užsiaučiama per pryšakį, o užpakaly surišama. Morei į rankas paduoda margakotį botagą, kad ji aplinkui sukiodamasi pliektų juo visus, kas tik lenda artyn Morės vežėjų. Morę veža vaikai ir bandininkai. Jie pasirėdo baisiais žydais, kareiviais, meškomis ir šiaip įvairiausiomis baisybėmis. Veža už ilgo, gal dviejų sieksnių rodiklio, kad Morė, visaip besišvaistydama, su botagu neapkultų ir pačius vežėjus. Taip aprėdytą Morę, lyg kokia procesija, būriai vaikų ir jaunimo veža per visą kaimą nuo vieno kiemo iki kito. Bent trys ar keturi žydai vežimą traukia, kiti šiaip sau eina, prižiūri, kad Morė gražiai būtų vežama ir saugo nuo užpuolikų. Įvažiavę kieman, vežikai lieka Morės saugoti, o žvalgai eina trobon pasižvalgyti" (XX a. 1937 nr. 32).

74. „Kretingsodės, Genčių ir kitų tos apyl. kaimų bernai ir pusberniai Užgavėnių dieną, tuoj po pusryčių, susibėga kur patogesnėje troboje ir ten pasiruošia Morės vežiojimo eisenai. . . Pirmiausia Užgavėnių Morei parėdomas gana įdomus vežimas. . . Paimama sena rogių pavaža, o ant jos vidurinio stipino užmaunamas prastas medinašio vežimo ratas. Ant rato užrioglina didelę grucės grūdamą piestą, kurią aprėdo juokinga pamėkle, More vadinama. Liemenį apvelka išvirkščiais driskiais kailiniais, plačiu sijonu ir balta prijuoste. Galvą apriša raudona skepetėle, ant kurios uždeda didelį žalių eglišakių vainiką. Morei į rankas įtaisomas javų kuliamasis spragilas, kuriuo ji besisukinėdama ant rato švaistosi ir kulia, kaip gyva. Bematant apsirėdo įvairiomis baidyklėmis arba pamėklėmis ir visi Morės vežiotojai ir lydėtojai. . . Vieni iš jų traukia už ilgos virvės susikibę Morės vežimą, o kiti lydi. . . Kartais vienas kitas palydovas esti net raitas ant gyvo žirgo, apsiaustyto ir visaip aprėdyto. . . Apie priešpiečius pasirodo kaimo gatvėje triukšminga Morės vežiotojų eisena. . . Tuojau kas gyvas puola Morės vežiotojų sutikti. . . Pirma einantieji žvalgai. . . veržiasi trobon, o šeimininkai ginasi ir neįsileidžia. Įsiveržę vidun morininkai groja, šokdina mergiotes ir juokina vaikus“ (JnKr 1939 nr. 8, plg. MsLk 1940 nr. 5).

75. „Vakarop šunims pradėjus didžiai loti, pamatėm būrį jaunikaičių su vaikais bevežant Morę. Kurs tiktai vaikas prie Morės prisiartino, tas gavo bents per šoną su spragilu. Išėjome tokių svečių sutikti, Svila pamylėjo Morės vadovus ir išleido“ (Žemaitija. Palangos Juzė 58).

76. „Morė, Kotrė, Raseinių Magdė, Motinėlė (kai kur vežamas milžiniškas Diedas su didžiule pypke) — tai vis tie patys vienareikšmiai. . . vardai. Raseiniškiai daugiausia vadina Raseinių Magde arba Kotre, kretingiškiai — More. Klaipėdos krašte ir Rytprūsiuose vartoja žodį „morė“, bet čia panašią reikšmę turi „more“ vadinamas linksmasis jomarkas. . ., kuris būva visą savaitę birželio mėn. pradžioje. . . Su More (Kotre) kaip palydovai visad būva žydai. Morė visų žydų motina“ (Trm 1936 nr. 8).

A i š k i n i m a s. Senovėje žodis „morė“ greičiausiai reiškė tą patį, kaip ir „laumė“. Plg. pasakos posakį: „Sutemus pradėjo morės vindus sukti“.

Jau A. Jucevičius rašė apie žemaičių paprotį, vadindamas jį „senės Kuniškės lankymas“ (Žr. Wspom. Żmudzi, 1842, p. 133. lietuviškai jo **Raštai**, Vilnius, 1959. p. 449). Jis teisingai spėjo, kad „ta apeiga, tur būt, eina iš žilos senovės ir turi kokią nors mistinę prasmę“. (t. p.)

Morės pamėklės nuotraukas žr.: Trm 1936 nr. 8, persispausdino JnKr 1939 nr. 8 ir „Kauener Zeitung“ 1942 nr. 40. LE XI 195. Gavėno nuotrauka: ŪkPt 1935 nr. 9.

77. Dar prieš 20—30 m. rytų Lietuvoje po kaimus vežiodavo vad. „čiučelą“. Dažniausiai čiučela būdavo padaroma taip: paimdavo šlajas (bet dažniausiai tik vieną šlajų pavažą), pritaisydavo ratą, į jo stebulę įkišdavo kuolą, o ant kuolo atitinkamai parėdydavo baisų senį,— tas senis ir buvo vadinamas Čiučela. Prie kuolo kryžmais pritaisydavo kitą mažesnį kuolą, kuris sudarydavo rankas. Į ranką įdėdavo (atitinkamai pririšdavo) botagą, bizūną ar spragilą. Prie liemens dar pritaisydavo negyvą vištą ar paršiuką. Senio galva būdavo padaryta iš medžio. Veidą išskaptuodavo kiek galima bjauresnį; su didele kumpa nosim, didelėm akim, ilga barzda. Nosį dažniausiai nutepdavo raudonai, barzdą juodai. Išvaizda susidarydavo iš tiesų gąsdinanti. Į šlajas pasikinkydavo arklį ir važiuodavo į kaimus. Sukantis tekiniui, sukdavosi ir Čiučela, įvairiai krypuodavo, prie rankų pritaisytas spragilas ar bizūnas nuolat mostaguodavo ir atrodydavo, kad Čiučela nori kam spragilu suduoti. Vežiojant Čiučelą, būdavo dainuojama atitinkamos dainos, pvz.:

Čiučela vežela važinėti,
Kad mūsų lineliai užderėtų.

Labiausiai betgi mėgdavo dainuoti šią dainą:

Ak tu tprunda, uliaunyke,
Visos žemės pulkaunyke.
Tprunda gėrė, tprunda šoko.
Tprunda turi pinigų.

Mūsų rugiai bus nupjauti,
Mūsų pievos nušienautos.

Mūsų jaučiai išvaryti,
Mūsų avys išganytos.

Mūsų daržai pasodyta,
Mūsų laukai užusėta.

Jūs, mergytės, rūtas sėkit,
Jūs, berniukai, joms padėkit.

Mano medus (midus?) saldus yra,
Mano darbas visur byra.

Mūsų žirgai lauke žvengia,
Mūsų bitės medų rengia.

Mūsų ratais daug važiuoja,
Mūsų žirgai neatboja.

Mūs jaunimas su dainelėm,
Mūs mergelės su rūtelėm.

Po kiekvieno posmo priedainis „Tprunda gėrė" ir t. t. (Žr. GtKr nr. 5, p. 208 t.; LtŪk 1937 nr. 6 ir 1938 nr. 8).

A i š k i n i m a s. Ši daina aiškiai rodo, kad „čiučelos" vežiojimas buvo daromas laukų ir gyvulių ūkiui pažadinti, tad vegetacijos ir vaisingumo ritualas.— Kai kurios kitos Užgavėnių pasivažinėjimų metu dainuojamos dainos, atrodo, neturi nieko bendro su šia diena, žr.: TD IV 132 nr. 342 iš Paringio apyl., LTA 2374/277—278 iš Adutiškio.

78. „Pelenijoje mažiukai veždavo per kaimą „dėdelį"... Jo būstynės vieta esti pas įlaidų ūkininką ant tvarto. Čia jį nurėdo arba palieka aprėdytą kitiems metams " (Pašušvys, M. Katkus, Balanos gadynė, MT IV, 1931, p. 168—169).

79. Paima rogių pavažą, ant pavažos stipino užmauna ratą taip, kad perpus gulsčias būtų. Ant rato pritaisomas diedas ir jam rankose pritvirtinama po kultuvę. Ant pavažos priešakio pririšama virvė, kad galima būtų traukti. Viskas padaroma kelių vyrų, slaptai susitarus kur nors klojime, kad niekas nematytų. Susiėmę kokie pora vyrų už virvės traukia per kaimą. Tada ratas sukdamasis suka diedą, kartu spragilais mosikuoja. Pamatę Gavėną važiuojant per kaimą, subėgdavo daug jaunimo, šunimis pjudydavo. Gavėnas sukeldavo visą kaimą ant kojų. Gavėną darydavo Gelažių km., Vadoklių v. LTA 1152/76 (Užr. V. Vaičiūnas, 1937).

80. „Kaip pasakoja Plundakų kaimo... senis Alekna, tai prieš kokį 40 metų Pelenės dieną kaimo vaikai rėdydavę ir vežiodavę Gavėną,— tai žmogaus pavidalo pamėklė. Gavėno vežimą padaro šitaip: paima kokių senų rogių linkę, į kurią įkala mietą, o ant mieto užmauna seną ratą. Ant šio nepaprasto vežimo parėdo senį, kurį apvelka palaike sermėga, galvą apmauna kepure su daugybe margų kasnykų. Rankose pritaiso paprastus javų kuliamus kultuvus. Taip parėdytą Gavėną keli vaikai susikibę veža kaimo gatve šūkaudami, rėkaudami" (Kupiškis, ŪkPt 1935 nr. 9, plg. LtAd 1938 nr. 93).

A i š k i n i m a s. Toks keistas Užgavėnių pamėklės vežimas, pusiau rogės ir pusiau ratai, reiškiąs pereinamą laikotarpį nuo žiemos į vasarą. Pamėklės vežiojimas ir jos pakorimas (t. y. žiemos demono sunaikinimas) randamas ir kitose tautose (žr. Sartori III 124 išn. 164). Ta kadaise rimta apeiga vėliau išvirto tik vaikų ir paauglių pramoga. Dar vėliau ta pamėklė buvo laikoma Gavėnu, pasninko įkūnijimu, arba tiesiog lašiniais. Pagaliau Gavėnu apsirengdavo ir jį vaizduodavo gyvas žmogus. Taip kinta papročiai.

81. Vienas vyras apsirengia kokiu prastu skylėtu sijonu, ant galvos užsideda sietą, išsisuodina veidą ir eina palei kiemus, kiti su vytimis jį varo. Tai yra „Gavãno vôrymas". Jo nemuša, tik varo. Jis irgi turi vytinę ir kai jis atsigręžia, tai visi palydovai tuoj bėga atgal. Priėjęs prie kiekvieno lango, Gavėnas sako:

Nevolgykit lašinių,
Turiu peilį ba kriaunų.

Jeigu Gavėną varant kas nors jį paliečia, tai visi varytojai puola su vytimis jį ginti. Kiti stengdavosi Gavėną vandeniu aplieti, palydovai gindavo. Perėjus per visą kaimą, Gavėnas nusirengia, lieka tik puišinas, tada jį perveža rogelėmis per visą kaimą: jis sau sėdi, kiti tempia rogeles. Išvežę galan kaimo išverčia. Prieš 14—15 metų taip darydavo Puponių km., Kupiškio v. ir man dar teko kartu būti (Pap. Br. Minkevičius, 24 m. a., užr. J. Balys, 1942).

82. Seniausią rašto žinią apie Gavėną paliko užrašęs Kossažewskis savo „Lituanikoj", rašytoj apie 1852—63 m. (žr. TD III p. 127). Jis rašė: „Gawenas w Wiłkomierskim

i Poniewiezkim znacy jakiekoś ducha czyli geniusza..." Lietuviškai užrašė tik vaikų gąsdinimą: Wajkaj wajziekit: szitaj gawenas; kas su mejsa wałga, tujaus pjaun".

83. Svėdasų apyl. Užgavėnėse kariamas Gavėnas (tarm. sako „gavānas"). „Gavėnu aprėdomas gyvas vaikutis, dažniausiai piemenėlis. Gavėnui parėdyti panaudojama nudėvėta rudinė ar kokia sena skranda, kuria apvelkamas piemenėlis, ir šiaudai, kad pasidarytų baidyklė, panaši į lašinių paltį ar kumpį. Gavėnas turi vaizduoti lašinius, kurie pasibaigus mėsėdžiui laikomi nereikalingi, todėl išvaromi iš namų. Taip parėdytą Gavėną varo per visą kaimą iš kiemo kieman, visaip juokindami žmones ir dainuodami tam tikras dainas. Paskutiniame kieme Gavėną veda klojiman pakarti. Klojime pasakoma graudi oracija, išdėstant visokias lašinių blogybes,— kad jie gavėnioj kvepėdami neduosią žmonėms tinkamai pasninkauti,— todėl reikalinga juos pakarti. Visiems pritariant, paskelbiamas lašinių korimo dekretas. Tuojau suriša vadelėmis „lašinius" ir permeta per klojimo balkį į šiaudus" (MsRt 1936 nr. 16; plg. MsLk 1940 nr. 5).

84. Gavėnia visiems būdavo sausas pasninkas. Jei kas pastebėdavo vaikus mėsą ar pieną valgant, sakydavo: „Nevalgyk pieną, mėsą — Gavėnas pilvą perrėš ir žardin padžiaus" (Kupiškis, ŪkPt 1935 nr. 9).

85. Saulutei įspindus, kaimo gatvėje tvykso liūgai vandens, o nuo jų atsimušdami spinduliai, arba stačiai švystelėję pro langą, kaip nuo veidrodžio atsimušę, žaidžia trobelės sienoje, tada aukštaičių sakoma: „Gavėnas peilį galanda" (MsLk 1940 nr. 7 ir 10).

86. Jei kas gavėnioj su mėsa valgo, tai tam Gavėnas peilį galanda (Dusetos, LTA 70c/1055).

87. Per gavėnią reikia pasninkauti, nes kitaip mirus Gavėnas prapjauna pilvą (Pandėlys, LTA 716/217).

88. Jei gavėnioj su mėsa valgysi, tai per Velykas Gavėnas nupjaus liežuvį (Dusetos, LTA 710/898).

89. Gavėnas yra, kai peilį galanda (galąstuvo brūžavimas ar peilio žvilgėjimas) ir mažus vaikus gąsdina, kad gavėnioje mėsos nevalgytų, nes Gavėnas nupjausiąs liežuvį (Salakas, LTA 1593/134).

g) Laistymasis vandeniu

Aiškinimas: Užgavėnėse visur labai mėgstama laistytis vandeniu: laistoma persirengėlius, Kotrės ar Gavėno palydovus, laistoma besivažinėjančius, dargi daromi tam tikri pasivažinėjimai, kurių tikslas — kitus laistyti ar patiem būti aplaistomiems („bičių vežimas"). Tatai daroma norint pažadinti javų, ypač linų, derlių. Apie šio papročio didelį išplitimą ir jo tikslą — derliaus pažadinimą, žr.: Spamer 43, Sartori III 105.

90. „Tuojau kas tik gyvas puola Morės vežiotojų sutikti. Vieni juos iš paslapčių pila šaltu vandeniu, kiti mėto šlapiu sniegu. Morininkai ginasi ilgais botagais ir pagaikščiais" (Kretinga, JnKr 1938 nr. 8).

91. „Gavėno vežėjus taikosi kiekvienas apipilti šaltu vandeniu, kad linai geriau derėtų, bet sunku prie jų prieiti, nes jie turi ilgus botagus ir pats Gavėnas sukdamasis ant rato smarkiai švaistosi kultuvais" (Kupiškis, ŪkPt 1935 nr. 9).

92. „Jauni važinėjasi: prilipa pilnos rogės stačių ir sėdinčių — ir važiuoja per savo ir kitų kaimus. Važiuojančius, kas nori, gali aplieti vandeniu. Bet jie turi tam reikalui prisitaisę ilgus storus rimbus ir prisiartinusį liejiką nesigailėdami peršnioja. Tie užsimano lieti iš brukštuvo... Iš jo lyg iš vamzdžio galima paleisti ilgą vandens srovę ir pasiekti važiuojančius prie jų nesiartinant" (Pašušvys. Katkus, Balanos gadynė 1(¯).

93. „Apie Rozalimą Užgavėnių dieną jaunimas šaukdavo: „Vandenio!"— vieni rogėmis važinėdami, kiti iš šalių juos laistydami. Laistymasis vandeniu būdavo paproty ir Suvalkijoj,— čia jis buvo jungiama su prietaru, neva vandens laistymas padedąs linams augti" (ŪkPt 1933 nr. 8).

94. Užgavėnių dieną reikia važiuoti per kaimą ir rėkti, kad duotų vandens. Jeigu žmonės labai sulieja tą vandens prašytoją, tai sekančiais metais to žmogaus, kuris prašė vandens, bus labai geri linai (Šeduva, LTA 444/376).

95. Užgavėnėse važiuodami per kaimą prašo vandens,— kas ant jų lieja, tam tais metais linai gerai užaugs (Šeduva, LTA 896/65).

96. Per Užgavėnes (mergaitės) dviese važiavom per

kaimą šaukdamos: „Undenio!" Turėjau ilgą botagą, kad ėmiau poliušyti (Stasiūnienė, Dičiūnų km., Pušaloto v.).

97. „Išgirsi: atskamba, atvažiuoja kaimo gatve vaikėzas šaukdamas: vandens, vandens, vandens! Tai žinok — „Užgavėnių bitės" važiuoja arba vadinamas „vandens šventinimas", kad linai geriau augtų. Tas daroma taip: paprastose rogėse pasistato statinę ar kokį kubilą su vandeniu, pasikinko nebaikštų arklį, įsisodina kelias linksmas mergiotes, vikrus vaikėzas pasitaiso botagą ant ilgo virpčio ir lekia per kaimą šaukdamas vandens. Kiemuose visi turi pasiruošę vandens, kad suspėtų važiuojantį aplieti ar šlapiu sniegu apmėtyti, o važiuojąs turi mokėti išsisaugoti vandens ir kitus aplieti vandeniu, arba ilgu botagu užtvoti per šonus, jei kas mėgina jį aplieti ar kelią pastoti" (Žemaitija, Trm 1933 nr. 9).

98. „Kunigiškių k. Šiaulėnų v. seniau buvo paprotys Užgavėnėse „bites vežti" arba „vandenį šventinti". Pasikinko į roges nebaikštų arklį. Rogėse pasistato kubilą vandens, dar įsimeta kiek sniego į vandenį. Už kubilo pasisodina vieną kitą linksmą mergiotę. Ant ilgo virpčio prisitaiso drūtą botagą. Miklus vaikinas stačias atsistojęs rogėse lekia kaimo gatve, kaip tik jo arklys iškerta, vis šaukdamas: vandenio, vandenio! O jo „bitės" nuolatos bimba, ūžia: ū-ū-ū! Išgirdę taip atūžiančias „bites", visi pasiruošia vandeniu aplieti. Bet miklus vežėjas ilgu botagu ir vandeniu su sniegais juos šventina ir nė artyn neprisileidžia. Visa bėda „bitėms", jei kur laistytojai užverčia kelią. Taip būdavo laistomasi, sako, kad javai derėtų" (ŪkPt 1934 nr. 6).

99. Maždaug prieš 60 metų Užgavėnių ir Pelenų dieną važiuodavo vienas rogėmis, veždavo užrištą kubilą, o kubile būdavo prisodinta vyrų, vaikų. Smarkiai lėkdavo ir šaukdavo: „Vandens, vandens!" Žmonės stengdavosi kibirais įpilti į kubilą vandens (Pasvalys, 1937. LTA 1346/55).

100. Per Užgavėnes važiuoja laistydamiesi, kad kitais metais augtų didesni linai. Laistydavosi prieš 30 metų. Dabar tas paprotys išnyko (Šeduva, LTA 1304/38).

101. Kas važiuoja Užgavėnėse į svečius, tai tą su vandeniu pavaišina (aplieja) (Baisogala, LTA 270/451).

102. Per Užgavėnes kai važinėja — reikia vandeniu

lieti, sako, gerai linai auga (Baisogala, LTA 607/160).

103. „Užgavėnių ubagai (jie čia taip vadinami) dažnai liejami vandeniu. Kad užgavėnininkus būtų galima kaip reikiant aplieti, jie išmislingų senesnių žmonių įviliojami į pinkles. Kito kaimo jaunimas sugalvoja surengti „vestuves“, „krikštynas“ ar kitą kurią pramogą. Susėda „vestuvininkai į važius ir ristų žirgų traukiami dainuoja per kaimus. Kaimiečiai jau pasirengę laukia už tvorų, pasistatę kelis vandens kibirus, kuriais „vaišina“ prašvilpiančius užgavėnininkus. Kartais „vestuvės“ ar „krikštynos“ inscenizuojamos taip vykusiai, kad dažnai jų negalima atskirti nuo tikrųjų. Todėl neretai atsitinka, kad vandeniu apliejami tikri vestuvininkai ar kūmai “ (Šiaurės Lietuva, LtAd 1940 nr. 61).

104. Užgavėnės — tai padūkimo laikas. Pusberniai, pusmergės, pasirėdę čigonais arba parėdytu vaiku nešini „kūmai“, įvairias kaukes užsidėję, laksto po kaimą ir šaukia: vandens, vandens! Gerai, jei kas susimilsta ir duoda alaus gerklei paskalauti, nes dažnai žmonės, pamatę Užgavėnių padaužas belakstant, išsineša kibirą į prieangį, apipila vandeniu (Pakruojis, GtKr nr. 6, p. 263).

105. „Šeimininkės žiūri, kad trobos kertėje esančiame kibire nebūtų vandens. Gervininkai, jei tik randa netuščią kibirą, tuoj visą vandenį išlieja pačiame grindų viduryje “ (Pagiriai, Ukmergės aps. LtAd 1938 nr. 93).

106. Apie Užgavėnių metu šiaurės rytų Lietuvoje dainuojamas dainas sutartines, kuriose minimas važinėjimas (čiūžinėjimas) ir laistymasis vandeniu, žr. Niemi-Sabaliausko Lietuvių dainos ir giesmės, 1912, p. 84, nr. 445—447.

h) Triukšmavimas ir „muzika“

A i š k i n i m a s. Užgavėnininkai kelia didelį triukšmą, visą kaimą sukelia ant kojų, visi šunes loja, vaikai klykia. Užgavėnių „muzikai“ daryti tinka viskas, kas tik skamba ar barška. Dabar tai yra paprastas išdykavimas, susikaupusios energijos išeikvojimas, bet seniau tai turėjo rimtą tikslą: triukšmo kėlimas visur laikomas geriausia priemone piktoms dvasioms nuvyti. Apie triukšmo kėlimą per Už-

gavėnes kituose kraštuose žr.: Spamer 40, Sartori III 98 ir 99 išn. 38.

107. „Apie priešpiečius pasirodo kaimo gatvėje triukšminga Morės vedžiotojų eisena. Muzikantai púčia baisiausias dūdas, būgnininkai muša į pečiadangtes, skardines keptuves ir puodus, o smuikininkai, prie pagalio prisitempę vielos stygas, kočėlais jas brūžina, čirpina. Dainininkai rėkia visokiais balsais. Triukšminga Užgavėnių muzika sulodina visus kaimo šunis" (Kretinga, JnKr 1939 nr. 8).

108. „Morę lydi išverstais kailiniais apsivilkę, ilgus botagus rankose nusitvėrę, nuolatos jais šaudo, pliauškina ore" (ŪkPt 1940 nr. 5).

109. Užgavėnių „žydai" groja su savo botagu, tardami tam tikrus žodžius, sakydami balabaikas. Pvz., keli sutartinai styguoja, vienas: „Pirlim kum kum kum (greitai); ei šnei, ei šnei. . ." (lėtai); kitas greitai: „Ant Saugulių (kaimo vardas) kels gers. . .; kybar vybar mak mak mak; šurum burum arti toli, Kajetons — kai šėtons. . ." (Padubysys, GtKr nr. 5, p. 210).

110. Vienas muzikantas prie palinkusio tvoros baslio prisirišęs žirnių pripiltą paršo pūslę. Nuo vieno galo iki kito per baslį ir pūslę ištempta viela, kurią „muzikantas", prie botkaičio įtempęs botagą, brūžina, kaip su smičiumi. Kitas muzikantas pūtė kažkokią plonu balsu cypiančią dūdelę. Trečias būbnijo, barškino pagalėčiu į kokią skardinę (ŪkPt 1940 nr. 5).

111. „Sutemus susirenka visi užgavėnininkai erdvion seklyčion ir šoka. Groja armonika, o dažnai pavartojamas ir savas „orkestras", kurį sudaro bonkos, puodai, žagrės ir kiti skambą daiktai" (Šiaurės Lietuva, LtAd 1940 nr. 61).

i) Valgių ir daiktų grobimas

112. Užgavėnių „svečiai", pas kiekvieną radę ką nors būtinai reikalingą, paima ir nešasi. Surenka būtinai reikalingus rūbus ir apavus, indus, šaukštus ir kitus daiktus. Iš viso kaimo suneša į vieną vietą, iš kur savininkai turi išpirkti tą patį vakarą. Patys „svečiai" už kiekvieną daiktą nustato tam tikrą bausmę — turi fantą išpirkti: pašokti, pa-

dainuoti ir t. t. (Žemaitija, Trm 1936 nr. 8, plg. XX a. 1937 nr. 32).

113. „Įsiveržę vidun, morininkai groja, šokdina mergiotes ir juokina vaikus. Vikresni ieško pagrobti reikalingiausius daiktus, kaip peilius, šaukštus, samčius, klumpes ir kita. Smailižiai nugrobia ir valgių. Paimtus daiktus paslepia Morės vežime. Ir taip traukia per visą kaimą. Vakarop vienoje kurioje troboje susirenka visi pašokti. Čia atsiveža ir Morę. Ūkininkai subėga savo daiktų vaduoti. Užgrobtus daiktus veltui neduoda. Kiekvienas, išsipirkdamas savo daiktą, turi su Morės vežiotojais pašokti kokį juokingą šokį ir po to atgauna savo daiktą " (Kretinga, JnKr 1939 nr. 8).

114. Taip jau ir saugokis, nes vienos („čigonės") juokina, „varažija", o kitos lenda į krosnį žiūrėti, ar nėra kokių karštų kepsnių nukniaukti. Jei Užgavėnių „ubagės" įsigriauna į vidų, tai begarbindamos visus geradarius sugeba nuo kartelės dešras nugarbinti arba iš puodo lašinius į amžiną atilsį padėti (Žemaitija, Trm 1933 nr. 9).

115. Įėję (žydai) tuoj vieni sprunka į virtuvę, kad pasivogtų valgymų, o kiti palieka kalbinti šeimininkus. Bet šeimininkai irgi būva atsargūs: paslepia valgymus, kad nerastų. Nieko negavę, išeidami pavagia kokį ūkio padargą arba ką kita, paneša iki vartų ar toliau, paslepia. Todėl šeimininkai, bijodami, kad ko nepavogtų, žydus vaišina (Papilės ir Akmenės apyl. LTA 1141/24).

(Apie tokį paprotį kituose kraštuose žr. HDA V 1813—14, Spamer 49).

j) Pamėklės sudeginimas arba paskandinimas

116. Kai prisiartina 12 valanda (nakties), vyriausias žydas liepia Kotrę (Morę) išvežti — jos dienos baigtos. Apipuolę vaikai, žydai ir visi kiti veža ją sudeginti. Vienur Kotrę sudegina, kitur paskandina. Tai ženklas, kad visos linksmybės baigtos ir prasidėjo gavėnis (Žemaitija, Trm 1936 nr. 8).

117. Pašokę ir pasilinksminę iki vidurnakčio, išveža Morę iš kaimo iki artimiausio upelio. Nuvežę pastato Morę tokion vieton, iš kurios būtų patogu ją nustumti į pačią vandens gilumą. (O jei upė užšalusi, ką tada daro? J. B.)

Su Morės paskandinimu baigiasi ir visos Užgavėnių dienos linksmybės (Kretinga, XX a. nr. 32).

118. Dvyliktą valandą vyriausias juokdarys (!) liepia Morę išvežti. Apipuola vaikai, juokdariai, nuveža į visiems matomą vietą, sudegina ar paskandina. Tuo linksmybės ir baigiasi, prasideda gavėnia, visi išsiskirsto į namus (Žemaitija, MsKr 1937 nr. 7).

119. Artinantis nakties 12 valandai, Morės pamėklę veža už kaimo ant aukščiausio kalno ir ten iškilmingai sudegina. Morės deginimo ugnis praneša visiems, jog jau prasidėjo gavėnios pasninkas ir jau laikas baigti visas linksmybes (Kretinga, JnKr 1939 nr. 8).

120. Kad lašinių nei kvapo nepaliktų, nurėdo visus Gavėno šiaudinius parėdus (juo buvo aprengtas piemuo) ir sudegina juos gale kaimo, visiems matomoj vietoj. Taip atvaizduojamas mėsėdžio galas ir gavėnio pradžia (Kupiškis, MsRt 1936 nr. 16).

120 a. Lašinskį degindavo, o Kanapinskį parsivesdavo Užgavėnių vakare. Padarydavo juos iš šiaudų, degindavo vakare. Per Užgavėnes, būdavo, apsirengia moterys vyriškai, o vaikinai moteriškai. Veidą apsipaišydavo su anglimi (Žemaičių Naumiestis, D II 16*).

A i š k i n i m a s. Tas Kotrės, Morės ar Gavėno bei jų parėdų sudeginimas ar paskandinimas dabar reiškia linksmojo mėsėdžio pabaigą, tuo tarpu seniau tai reiškę žiemos demono sunaikinimą — greit turi prasidėti pavasaris. Plg. Sartori III 123, Spamer 43.

2. LAŠINSKIO IR KANAPINSKIO KOVA (MUŠTYNĖS)

121. „Kai aš mažas buvau... Ateina iš svirno baigęs to vakaro malimą vyresnysis brolis ir pasako, kad ten girdėjo, kaip ruošiasi mūšiui. Mes, mažieji, klausiame, kas ten mušis. Ima pasakoti, kad svirne rengiasi muštis Lašinskis su Kanapinskiu. Sako, kad jau tuoj nuo Kalėdų Lašinskis

---

* Dienynas (tautosakos rinkėjo), rašytas J. Balio, renkant tautosakinę medžiagą iš lietuvių emigrantų Jungtinėse Amerikos Valstijose 1949—1950 metais.

neša ant svirno lašinių paltis, dešras, skilandžius, kumpius. Kanapinskis gi velka aliejaus, silkių bačkas, kisieliaus indus. Taip jie rengiasi mūšiui visą pokalėdžio laiką ligi pačių Užgavėnių — vakarais vis girdėti bildesys. Šiandie vakarą jiedu pradeda paskutinį didžiausią mūšį. Vyresnieji tiek įgąsdindavo mažuosius, kad tie bijodavo eiti į svirną. Ryte vyresnieji atėję papasakodavo, kad šią naktį svirne buvo didelis mūšis: Lašinskis mušė Kanapinskį su lašinių paltimis, kumpiais, skilandžiais, Kanapinskis gi mušė Lašinskį su aliejaus ir silkių bačkomis. Lašinskis laikėsi prieš Kanapinskį ligi 12 valandos nakties. Apie pusiaunaktį Lašinskis ėmė silpnėti ir su lašinių paltimis, skilandžiais turėjo pasitraukti nuo svirno. Lašinskis su triukšmu atsitraukė nuo svirno ir svirną užviešpatavo Kanapinskis. Nuo Pelenų dienos Lašinskis vėl rinks savo ginklus ir gavėniai baigiantis ims pulti Kanapinskį. Tada Kanapinskis vėl turės pasitraukti. Kitur dar sako, kad Kanapinskis atsives sau į pagalbą Aprilį" (J. Dovydaitis, GtKr nr. 5, p. 206 t. Plg. Trm 1936 nr. 8 ir LtŪk 1937 nr. 6).

122. Iš ryto (Pelenijoj) iš gretutinio kaimo atėjo mergaitė. „Ot kad mušėsi, tai mušėsi, kad davėsi su pagaliais — galva ne galva, susikruvino. Ar girdėjote?" — „Kas tokie?" — klausiame greitai. „Gi Lašinskis su Kanapinskiu." — „O kad tu pastiptum! Net nusigandau — tu man taip ir apgauk".— „Delto Kanapinskis nuveikė Lašinskį, tas nabagas nubėgo pas Aprilį, ketindamas su Apriliu sugrįžti, o tada bus Kanapinskiui" (Pašušvys, Katkus 168).

123. Pirmoji Pelenų dienos naujiena — įspūdžiai iš Kanapinskio su Lašinskiu „kovos". Tos dienos rytą ateina kaimynė ir klausia: „Kas nauja pas tamstas?" — „Nieko." — „O pas mus kas buvo. . . Kad susidraskė — visą naktį davės, davės. . ." — „Tai kasgi buvo?" Po liūdnai nusakytos naujienos greitai taria: „Gi Kanapinskis su Lašinskiu." (Padubysys, GtKr nr. 5, p. 211).

124. Užeina, žiūrėk, koks kaimynas ir sako: „Ar pas jus šiąnakt nieko neatsitiko?" — „Nieko, viskas po senovei. Na, ir kas čia galėtų atsitikti?" — „Oje, o pas mus koks triukšmas, kokios muštynės, net visas namas bildėjo." — „Nagi, nagi, ir kas jau ten taip mušėsi?" — „Ogi Lašinskis su Kanapinskiu." Visiems, žinoma, iš tos kovos pasidaro

daug juoko, o vaikai ne visuomet besupranta ir mano, kad tikrai kažkas ten mušėsi (LtŪk 1937 nr. 6).

125. „Vakare dar kelis kartus valgėm, o mama vis ragino sakydama: „Vaikai, valgykit, kol neužklumpa Kanapinskas,— nežinote, kad šią naktį pešis Kanapinskas su Lašinsku, o Kanapinskas apgalės — tas nabagėlis turės pasninkaut.“ . . .Aš ilgai neužmigau, vis norėjau girdėti, kada Kanapinskas su Lašinsku pešis,— negirdėjau ir beklausydamas užmigau.“ (J. Kovas, „Katalikas“ nr. 7, Chicago 1902).

126. Mušasi Lašinius su Kanapinium, Kanapinis pergali ir uždraudžia valgyti lašinius. Velykų subatą vėl mušasi ir nugali Lašinius (Marijampolė, LTA 1514/136).

127. Vakare tėvai vaikus šidydavo: „Jau ateina Kanapinskas (gavėnia), Kilbasinskas (mėsiedas) jau slobsta, tuoj mirs.“ Yra mįslė apie gavėnią: „Septynios mylios geležinio tilto, dešra užrakinta, kilbasa užkabinta“ (Salakas, LTA 1488/92. Užr. p. Jarackas 1938 m.).

128. Sako, kad Užgavėnių nakties 12 valandą Gavėnas su Mėsinu pešas visą valandą ant žordų, o po dvylikos Gavėnas nustumia Mėsiną nuo žordų (Kvetkai, LTA 936/78).

128 a. Aplink Šakius būdavo jaunimo mėgiama pramoga vaidinti Lašininio ir Kanapinio (?) peštynes. Užgavėnių vakare kur nors sueidavo būrelis jaunimo pašokti ir šiaip linksmai vakaroti. Vienas apsirėdo nuduodamas riebų Lašininį, kuris reiškė mėsėdą, o kitas nuduoda liesą Kanapinį, kuris reiškia gavėnią. Abu visą vakarą įvairiais juokais linksmina kaimynus ir vakarotojus. Apie pusiaunaktį, būdavo, įvyksta juokingos Lašininio ir Kanapinio imtynės, kuriose Lašininius visuomet lieka nugalėtas (MsLk 1940 nr. 5).

129. „Mažiesiems nemaža baimės sudaro būsimoji Lašinskio ir Kanapinskio dvikautė, o suaugusiems — juoko. Giltinė, velnias ir angelas reiškia savo pretenziją į dvikautės dalyvius ir visi stengiasi kaip įsivaizduoja nukautu pasidalinti. Žinoma, Lašinskis būva giltinės nudėtas ir velnias pasiima savo žinion šį riebų laimikį “ (Trm 1936 nr. 8).

130. Visą pasaulį valdęs karalius Lašinskis. Žmonės prie jo gyvenę gražiai ir turtingai. Tuo laiku atsiradęs kitas karalius, kuris norėjęs iš Lašinskio sostą paveržti. Jis va-

dinęsis Kanapinskiu. Kartą užpuolęs Kanapinskis Lašinskį ir pradėjęs pliekti. Lašinskis, negalėdamas nė atsiginti, nė tarnų prisišaukti, leidęsis bėgti. Lašinskis buvęs labai storas, todėl bebėgdamas įstrigęs į tarpvartę ir ten pasilikęs. Tada sostą paėmęs Kanapinskis ir valdęs 7 savaites, nes per 7 savaites Lašinskis suliesėjęs, išlindęs iš tarpvartės ir, savo šalininkų padedamas, vėl atgavęs sostą (Šilalė, užr. Stasys Dainauskas. Gal taip pasakodavo suaugusieji vaikams naujaisiais laikais? Neatrodo liaudiška tradicija. J. B.).

131. Vakarop pasirodo Lašinskis su vaikais. Senis Lašinskis eina susijuosęs ruginių šiaudų grįžte, o paskui jį seka visas būrys vaikų. Su Lašiniu dar eina kitas toks pat senis — Sidaras. Lašinis visų kaimiečių mielai sutinkamas, lieti jo nevalia. Ūkininkai tiki, kad Lašinio apsilankymas lemia jiems riebiau kiaules nupenėti. Lašinis su savo vaikais įėjęs kurion nors pirkion krinta ant žemės, o vaikai sulipa ant jo ir vienas ant kito. Tada prišoka Sidaras ir, imdamas viršutinį nuo suvirtusios vaikų krūvos, muša jį lazda. Taip Sidaras apmuša visus vaikus. Po to visa Lašinio gauja lenda po pečiumi lašinių vogti (Šiaurės Lietuva, LtAd 1940 nr. 61. Gal tai bus nublukusi Lašinio ir Kanapinio (Sidaro) kovos vaizdavimo liekana.— J. B.).

A i š k i n i m a s. Visos tos kalbos apie Lašinskio ir Kanapinskio kovą, dabar naudojamos tik iš vaikų pasijuokti arba viens kitą apgaudinėti, seniau galėjo reikšti žiemos demono kovą su pavasariu ir pastarojo laimėjimą (plg. Spamer 54—57, Sartori III 120—21). Lenkiškos pavardžių galūnės „-skis“ galbūt atsirado norint sąmoningai pabrėžti tų būtybių bajoriškumą, vadinasi, ne prasti rungiasi. Autentiškų žinių apie Lašinskio ir Kanapinskio kovos atvaizdavimą Užgavėnių vaikštynių metu dabar maža beturime, tačiau galima manyti, kad persirengėlių Lašinskiu ir Kanapinskiu seniau galėjo būti gausiau.— Studentai šauliai 1936—37 m. Laisvės Alėjoje Kaune surengė Užgavėnių vaikštynes, vaizdavo Lašininio ir Kanapinio dvikovą, visa tai sukėlė daug dėmesio ir buvo spaudoje plačiai aprašyta (su nuotraukomis).

3. PASILINKSMINIMAI

Aiškinimas. Užgavėnių vakare visi persirengėliai ir šiaip kaimo jaunimas susirenka vakaronės pas vieną kurį ūkininką (seniau kaimo smuklėje), kur visi kartu „užsigavi“: valgo ir geria, dainuoja ir šoka, visokių išdaigų prasimano. Visa linksmybė trunka iki pusiaunakčio, kada prasideda gavėnia, tačiau jaunimas dažnai patriukšmauja iki ryto: pavožia gaidį po duonkubiliu, kad negiedotų, arba kaltė suverčiama „zvanininkui“, kad tas užsimigęs, užmiršęs paskambinti, tad neretai išsiskirsto tik auštant, jei pamaldi šeimininkė svečių pusiaunaktį neišprašo. Merginos atsineša užkandžių — riebių „bapkų“, bernai parūpina gėrimo — alaus ir degtinės. Be muzikos irgi neapseina. Tad Užgavėnės senoviniame mūsų kaime būdavo riebios ir linksmos. Vakaronės metu pramogų netrūkdavo. Be kaukininkų išdaigų dar suruošdavo savotiškus vaidinimus. Keletas jų bus aprašyta kaip kaimo teatro pavyzdžiai (Plg. Sartori III 109, 120).

132. Apėję visą kaimą, žydai eina į vakarėlį, kuris yra pas kurį nors kaimo gyventoją. Ten nuėję šėlsta: žydai veda šokti savo žydes ir kitus vakarėlio dalyvius. Išvedę šokti ne žydą, nutepa suodžiais rankas ir veidą, kurių turi prisipylę pilną pirštinę ar kojinę. Taip dūksta iki pat vakarėlio uždarymo (Papilės ir Akmenės apyl., LTA 1141/24).

133. Vienas vaidintojų nuduoda katiną, kitas — sviesto sukėją, pastarajai neapsižiūrėjus,katinas apverčia ją su visa grietine (Įdomų šio vaidinimo aprašymą žr. NjRm 1937 nr. 4—5, tas pats ŪkPt 1940 nr. 5).

134. Kaipo juokas buvo pasigaunamas „kaulo kabinimas“. Darydavo šitaip: viename gale siūlo pririša kaulą, o kitame kabliuką ir tą kabliuką nejučiomis užkabina ant apykaklės žmogui, apie kurį žinoma, kad duodasi būti pajuokiamas, kad už tai nepyks. Vaikinas su kabliuku vaikščioja, šoka, meilinasi merginoms. Visi juokiasi ir jis juokiasi. Atsitinka, kad tas, kuris užkabino, pats nešiojasi kauliuką — mat jam kitas užkabino. Juokų darosi pilna gryčia. Kai vėl išeina šokti, tai šoka visi ir iš visų pajėgų. Tokiam šokiui duodamas vardas „Šambaro talka“ (Pašušvys, Katkus 167).

135. Per Užgavėnes stengdavosi turėti daug kiaulės kojų, kurias išvirus valgoma, o kauliukai kraunami į vieną vietą. Vakare jaunimas susiskirsto į dvi grupes ir viena grupė išsirenka vyrą, kuris tuos kauliukus po vieną turės sunešioti ant aukšto nesusijuokęs. Jei jis susijuoks, tai jo grupė pralaimės sutartą sumą pinigų ar tam tikrą kiekį degtinės, jei ne — tai tiek pat išloš. Kauliukai dedami į maišą, keli kelia ant pečių, kiti trukdo ir t. t. Žinoma, dažniausiai pralošia nešiotojo grupė, nes kauliukų daug ir sunku nesusijuokti visų juokinamam (Upyna, Tauragės aps. Užr. A. Normantas).

136. Užgavėnių vakarą keli vaikinai susitaria eiti lašinių vogti. Bevagiančius paprastai sugauna ir taip nubaudžia: išprausia suodžių vandeny ir, surišę už nugaros rankas, paleidžia. Tebedaroma (Reistrų km., Šilalės v. Užr. Z. Kungys).

137. Pasiima kibirą vandens ir užsineša ant aukšto. Po to pasivadina kitą, įduoda jam į rankas rėtį ir liepia laukti — jam perkošiąs bites. Užlipa vėl ant aukšto ir tą, laikantį rėtį, aplieja vandeniu. Prieš keletą metų dar buvo daroma, dabar išnykęs paprotys (Šilalė. Užr. A. Pokvytytė).

138. „Bernai pradeda k e p t i g e n e l i u s. Kuris nori savo mergužėlę pasodinti už stalo, tai atsisėda vidury pirkios ant kulbės. „Kepu, kepu genelį“ — pradeda. „Ar ilgai kepsi?“ — klausia kitos iš šalies. „Kol mane pabučiuos Dervino Zabelkutė veidan.“ Jeigu išvardinta mergaitė prieidavo ir pabučiuodavo į veidą, tai gaudavo gerti ir valgyt. Ir taip bernai pasirinkdavo sau merginas. Pasitaikydavo mergaičių „unaravų“ — nebučiuodavo veidan, tai už tai negana kad jos negaudavo pasėdėti už stalo, bet dar tokioms parodydavo „gervę“, kuri savo snapu atkuldavo joms nugaras, arba rodydavo s m e r t į, kuri aptašydavo joms šonus, ir vargšės su ašaromis turėdavo apleisti karčiamėlę “ (Druskininkai, LtŪk 1940 nr. 6).

A i š k i n i m a s. Toks viešas merginų pasirinkimo būdas, kuris Lietuvoje retai minimas, labai panašus į vakarų Vokietijoje daromas „merginų varžytines“ (vok. Mailehen), kurios atliekamos dažniausiai gegužės 1 d., bet taip pat ir Užgavėnių metu (Žr. Sartori III 109 išn. 77 ir 183 išn. 67).

139. Kita jaunimo suėjimų pramoga vadinasi „Kumeliuko kriksztinos“. Klieriko A. Baranausko ranka užrašyta: „Priesz Grebeniczias merrgos susideda pinigu, perrka arełkos,— szutina ir sugruda su aguonom ir kanopem, ir su medum; ir sumusza kamukuos wadina czwi(11)kinu — ariełku suwirina su medum — ažupraszo jaunimu (bernus). Te atoji ir iszgeri arełku, kožnas stato po gorciu ir par nokti ir unt ritojaus geria perdien kełdami kumelukuj kriksztinas“ (Iš Kossarzewskio „Lituanicos“ (1857—1863) p. 289 a, atspaudė „Tautosakos darbai“ III 147. Kodėl toks išgėrimo pavadinimas, lieka neaišku. Tarmė rodo į rytų Lietuvą — Anykščius. J. B.).

4. UŽGAVĖNIŲ VALGIAI

A i š k i n i m a s. Besiartinant septynias savaites truncančiai gavėniai, kuri seniau būdavo labai sunki („sausa“), Užgavėnėse būdavo stengiamasi daug ir riebiai prisivalgyti, kad lengviau būtų gavėnią pakelti. Seniau tas gausus valgymas greičiausiai turėjo tikslą pažadinti derlingumą bei vaisingumą (plg. Geiger 164).

Užgavėnės nėra bažnytinė šventė, tačiau kai kur tą dieną švęsdavo, t. y. nedirbdavo sunkių darbų, buvo užsiėmę valgių gaminimu ir valgymu, toliau įvairiomis pramogomis: kaukininkų vaikštynėmis, važinėjimu ir svečiavimusi, pagaliau pasilinksminimais, su dainomis, šokiais ir vaidinimais.

140. „Užgavėnės — linksmybės diena. Nuo pat ryto kepama, verdama įvairūs riebūs valgiai ir valgoma 9—12 kartų. Po pietų darbai jau nebedirbami. Pelenų diena taip pat nedarbo diena, tik dvaruose iki pietų dirbdavo“ (Padubysys. GtKt nr. 5, p. 210).

141. „Kurie Užgavėnes nešvenč, tiems tą metą didis ištrūkis pasidaro: ar gyvulys pakrint, ar namiškiai kokia limpama liga suserg, arba javams prastas metas yra, nors aplinkiniai kaimynai gerą metą tur. Dabar daugumas švenč pelenų seredą vietoj Užgavėnių“ (Klaipėdos apyl., TD III 25 nr. 234).

142. „Užgavėnėse reikia daug sykių valgyti, ir vis mėsą.

Šeimininkės susirūpinusios: reikia mėsos virti tiek, kad užtektų ir neliktų. Užgavėnių vakarą moterys prašyti prašo, kad šeimyna daugiau mėsos valgytų, nes likusioji nuo Užgavėnių mėsa per gavėnią suges, per Velykas niekas jos nevalgys " (Pašušvio apyl., Katkus 166.— Kitur, pvz., apie Tverečių, yra priešingai — atsigavi Užgavėnių valgiais Velykų rytą.).

143. Užgavėnių dieną reikia kiekvienam būtinai dvylika kartų valgyti mėsiškus valgius (Baisogala, Keturvalakiai, Salakas, Dusetos, Švenčionys, Tverečius, Gervėčiai, Viduklė, Plokščiai).

144. Užgavėnėse valgo mėsą dvylika kartų, kad jos turėtų per visus metus, t. y. per 12 mėnesių (Dusetos, LTA 14/63).

145. Per Užgavėnes valgo devynis kartus (Tauragė, Mažeikiai, Girkalnis, Raseiniai).

146. Jau nuo ryto šeimininkės pradeda kepti blynus, virti mėsą, dešras, nes reikia privalgyti sočiai ir riebiai, kad per visą gavėnią nebesinorėtų mėsos. Užgavėnių dieną reikia valgyti 9 kartus (Papilės ir Akmenės apyl. LTA 1141/24).

147. Sekmadienį prieš Užgavėnes reikia valgyti šešis kartus, pirmadienį — aštuonis, o antradienį dvylika kartų, kad žmogus per visus metus būtų riebus ir stiprus (Švenčionys, LMD I 627/41).

148. Pirmoj Užgavėnių (savaitės) dienoj valgo tris kartus ir visus labai sočiai, ką tik turėdami, antrojoj dienoj valgo šešis kartus, o trečiojoj — dvylika. Visi buria: kas sotesnis Užugavose, tas visus metus bus sotus ir visų galų turės (Tverečius, LMD I 475/3—151).

149. „Prieš užgavėninę dieną valgoma devynis kartus, o Užgavėnėse — dvylika kartų. Todėl tai dienai visi pasistengia daug riebių valgių pasitiekti. Ypač mėgiamas šiupinys, kopūstai, vėdarai, blynai, dešros ir pyragaičiai" (Žemaitija, Trm 1933 nr. 9).

150. Per Užgavėnes kiekviena šeimininkė stengiasi pagaminti riebių valgių. Svarbiausias valgis — šiupinys, verdamas iš kruopų, žirnių, miltų, lašinių ir įvairių prieskonių. Svarbiausia, šiupiny yra kiaulės uodega, kurią radusis pirmiau ves (Nevočių km.), ar atiduoda piemeniui, kad

kiaules geriau ganytų (Balsių km.). Tuojau po pusryčių kepami blynai, bulviniai ar iš miltų. Paprastai tą dieną valgoma dvylika kartų (Šilalė. Užr. P. Joga).

151. „Dicker Erbsenbrei mit Speckstücken (Szuppinis) wird zu Mittage gegessen“ (MžL., „N. Pr. Prov-Bl.“, 1848, VI,224.)

152. „Szupinis gab es zu Fastnacht und zwar mit geräuchertem Schweinskopf; dagegen war Szaltenos vollständig unbekannt“ (MžL. „Altpr. Monats.“ XXVI, 1889, 496).

153. „Am Fastnachtstage... auf jedem Tische Szuppinis (Brei von weissen Erbsen, mit Kartoffeln) mit geräuchertem Schweinskopf prangt.“ MžL., „Globus“, XXII 239).

154. Šventei valgis buvo šiupinys (Paskalviai, TD III 37 nr. 351).

155. Užgavėnes reikia švęsti ir šiupinį su kiaulės mėsa valgyti (Klaipėdos apyl., TD III 25 nr. 234).

156. Šiupinį virdavo: įdeda daug mėsos, miežinių kruopų, šabalbonų ir išverda košę. Riebus būdavo ir valgydavo jo 10 sykių į dieną. Vakare kepdavo blynų (Žemaičių Naumiestis, D II 16. Užr. Media. Pa., 1949).

157. Užgavėnių dienai ruošia visus mėsiškus valgius: pusryčiams kumpį su kopūstais, pietums lašiniuočius arba laistytinius (smulkiai aprašytas jų gaminimas), vakarienei kepa pampuškas. Visų tų valgių gaminama tiek, kad dar gerokai liktų, todėl gulti einant (apie pusiaunaktį) nesunku gerai prisivalgyti. Jaunieji, grįžę iš „žydų“, valgo ir paryčiais, mat yra sakoma, kad kol negulę, tai gali (mėsiškus valgius) valgyti. Per Užgavėnes stengiamasi valgyti penkis kartus (Žagarė, LTA 1293/93. Užr. J. Marcinkus 1937 m.).

158. Per Užgavėnes valgo 9 sykius. Tą dieną valgo gana riebiai. Užgavėnių valgiai — blynai ir šiupinys, prie šiupinio būtinai turėdavo būti išvirta kiaulės galva (Tauragė, LTA 1284/257. Užr. V. Butkus 1937 m.).

159. Šeimininkės verda šiupinį ir kunkį. Šiupinys Laukuvos v. yra kruopų košė, verdama su gaidžio mėsa (pasturgaliu). Kunkis (Viekšniuose vadinama sutinė) verdamas iš bulvių, kurios nuskutamos ir šutinamos, vėliau pridedama mėsos ir prieskonių (Šilalės apyl., GtKr nr. 29 p. 137).

A i š k i n i m a s. Mėgiamiausias Užgavėnių valgis dabar yra pasidarę įvairūs b l y n a i, kurie užėmė senojo šiupinio vietą.

160. „Jau dabar laukėme tiktai Užgavėnių; ale pirma to laukėme riebiojo ketvergo ir panedėlio, nes mama žadėjo blynus kepti; tos dienos sulaukus, taip ir buvo. Per Užgavėnes labai gerai buvo, ko tik norėjom, galėjom valgyti, nes visko buvo pristeliuota“ („Katalikas“, nr. 7, Chicago 1902).

161. Užgavėnių dieną kepa daugiausia blynų, valgoma devynis kartus (Mažeikiai, LTA 1313/72).

162. Užugavos blynus palikdavo net ligi vakarienei — taip daug prikepdavo (Antazavė, LTA 1418/577).

163. Valgiai riebūs, vakare būtinai turi būti blynai, ir valgoma ne mažiau kaip devynis kartus (Trm 1936 nr. 8).

164. „Svilienė iškepė blynų, valgėme; paskiaus davė šiupinį ir tą perėmėme“ (Skapiškis?, Palangos Juzė, p. 58).

165. Pietums kepama ponpočkos (blynai), jie įmaišius rauginami visą parą (Žemaitija, GtKr nr. 29, p. 137).

166. Užugavose rasalką verda, visas tris dienas, vis dėl viralo, t. y. kad viralai-daržovės gerai derėtų (Tverečius, LMD I 475/3—206).

167. Užugavose nereikia virt viralus, tik rasuolka, nes nederės (daržovės) (Švenčionys, LTA 796/48—53).

168. „Vakarienė — visada baltai užbaltinti lokšiniai. Mat mėsa, devynis sykius valgyta, jau nebededama, o saldūs lokšiniai dar randa vietos“ (Pašušvio apyl., Katkus 167).

169. Apie Uteną Užgavėnėse gamina lakšinius ir valgo vakare po kitų valgių (ŪkPt 1933 nr. 8).

170. Užgavėnėse prisivaišina gardžių papločių, vėdarų ir lašinėčių pyragaičių ir sočiai prisrėbia riebios žemaitiškos putros (Šaukėnai, ŪkPt 1934 nr. 6).

171. „Užgavėnių antradienį pavakarį Druskininkų kaimas skendo riebių „bapkų“, kumpių ir dešrų kvape. Kiekviena motulė stengėsi savo dukrelei ko skanesnę „bapką“ iškepti, kad iškilmingoj puotoj nebūtų gėdos. . . Kaminoko karčiamėlėj lūžta stalai nuo „bapkų“, kumpių ir alaus ąsočių. . . Prasideda puota. Bernų gėrimas, mergų užkan-

džiai. . . Tada išgėrėm septynias bačkutes alaus ir dvylika gorčių arielkos" (LtŪk 1940 nr. 6).

172. Per Užgavėnes valgo grybus, kad per visus metus geriau suvirtų grybai ir kad būtų minkšti (Dusetos, LTA 14/329).

173. Per Užgavėnes mindo kepures, kad vasarą geriau augtų grybai (Dusetos, LTA 14/328).

174. Užgavėnėse reikia išsivirti pernykščių lašinių arba šiaip mėsos, tai tais metais bus stori lašiniai, taipogi ir skalsūs (Dusetos, LTA 56/91).

175. „Šeimininkės Užgavėnių rytą išverda mėsos, dešrų katilą: visi valgo, kiek nori ir kada nori. Pavakary verda pumpuškas — raugintas, gerų miltų tešlos apvalias bulkutes meta į verdančius taukus, pavirinus išgriebia ir valgo šiltas arba ataušusias. Vėlai vakare verda makaronus su pienu" (Pakruojis. GtKr 1935 p. 264).

176. Užugavose turi būti skanus alus ir degtinė gerai pasaldyta. Sako: jauniesiems vis duoda saldžiosios arielkos Užugavėnėse (Tverečius, LMD I 475/3—156).

177. Iš pirties parsiritina bačkutę apyninio, kuris jau beveik nuo Kalėdų rūgo, putojosi, prašėsi „į sveikatą". Tuo alum vaišinami visi Užgavėnių sveteliai. Kiekviena šeimininkė jį saugo, kad būtų nenuskobęs, t. y. nenustojęs smarkaus skonio ir kvapo (Žemaitija, GtKr nr. 29 p. 137).

178. Per Užgavėnes stengiasi negerti vandens, tada per visus metus netroškins (Aukštadvaris, LTA 723/113—124).

179. Jaunime Užgavėnėse mergaitės turi būti daug linksmesnės kaip berniukai, Velykose — priešingai. Berniukai džiaugiasi mergaitėmis: „Ot,— sako,— šiandien su geru kąsneliu užsigavėjau." Kiti vėl skundžiasi: „O man,— sako,— silkelės, kaip regis, reiks visus metus čiulpti" (Tverečius, LMD I 475/3—159).

180. Kai Pelenų (Užgavėnių?) dienoj sėdies vakarieniauti, tai jei nematai savo šešėlio, tada tais metais mirsi. Šešėlis yra žmogaus dvasia (Liškiava, LTA 374e/3111).

181. Kada užsigavi, tai šeimininkas sako: „Mes užsigavim, tegul užsigavi mūsų bėdos ir nelaimės." Pataiko, kad paskutinis valgis būtų pautienė (kiaušinienė), kad dar

kiek ir liktų, kad visko nesuvalgytų,— tada bus dėslios vištos (Tverečius, LMD I 475/3—153).

182. Užsigavėjus sakoma: „Tegul bus Dievui ant garbės, už dūšeles čysčiuj kenčiančias“ (Šiluva, LMD I 144/36).

183. Atėjus dvyliktai valandai, viskas nuščiūdavo ir užgiedodavo giesmę „Kurs kentėjai“ (Tauragė, LTA 1609/240).

184. Gaidys yr ženklu pusiaunakčio, dėl to Užgavėnioj, nenorint žinot adynos, pakiša gaidį po duonmaišiu (kubilu) ir pagavi (užsigavi) jau auštant (Žemaitija, LMD I 853/24).

186. Užugavose labiausiai saugodavo, kad neapvirst indai ant stalo, tada kurmiai daržą knisa (Tverečius, LMD I 475/3—161).

187. Katras palieka valgymas (mėsa, dešros, sviestas), tai padeda net Velykoms, kad po paties valgymo būtų vėl atsigavėti (Tverečius, LMD I 475/3—151).

188. Užgavėnių dieną bičiuojamasi: sueina bičiuliai, pabaliavoja, tai bitės einasi (Girkalnis, LTA 1451/14).

5. BŪRIMAI SU UŽGAVĖNIŲ VALGIAIS

A i š k i n i m a s. Su Užgavėnių valgių liekanomis daroma daug būrimų, nes tikima, kad juose glūdi tam tikra magiška jėga.

189. Per Užgavėnių vakarienę tyčiomis pridaro daug duonos kandamų kąsnių, juos surenka, sudžiovina ir padeda. Jie vaistai: vasarą, kai gyvulio žaizdoj prisiveisia kirmėlių, duoda tos duonos ėsti ir iškrinta visi kirminai (Liškiava, LTA 374c/1437c).

190. Po Užgavėnių vakarienės reikia gaspadoriui paimti spirginys, užmauti ant šypo ir duoti kiekvienam — jei niekas jau neims, tai pelės šiaudų nekapos, bet jei kas dar paprašys, tai pelės šiaudus sukapos (Kabeliai, MLD I 189/1).

191. Nuo Užgavėnių likusia virta mėsa reikia (sėjant) pasitrinti nagai, tai paukščiai neles grūdų (Leipalingis, LTA 1436/210).

192. „Kanapes ir kviečius sėjant, sėjėjas pasitepa tais lašiniais savo rankas,— sako, žvirbliai pasėtų javų nelesą “ (Dzūkija, MsLk 1940 nr. 5).

193. Užgavėnių vakarienės lašinių palieka patepti jaučių kaklams, kad (vasarą ariant) jaučių kaklai nenugestų (nenusitrintų) (Suvalkija, LMD I 479/3—5).

194. „Dzūkijoj valgydami Užugavose lašinius, palieka gabalą nesuvalgę. Tais lašiniais tepa ariamų jaučių jungo nugadintus pečius, kad greičiau gytų.“ (MsLk 1940 nr. 5).

195. Kai lieka nuo Užgavėnių vakarienės mėsos, tai ją padeda pavasariui: kai eina arti, tai ta mėsa ištepa noragą, tada nesti usnių (Salakas, LTA 1486/532.— Plg. Sartori III 113).

196. Užgavėnių vakare šeimos galva (arba vyriausias šeimos narys) ištepa visų namiškių pirma kojas, paskui ir rankas kiaulienos košeliena, tada nereiks bijoti gyvatės įkirtimo per visus metus, nes kiaulė taipogi nebijo gyvatės nuodų. Šeimininkas pats sau negali išsitepti, tai turi padaryti jo žmona arba motina. Išteptas kojas ir rankas neplauna iki Pelenų dienos ryto (Antalieptė, LTA 1693/202).

197. Kai užsigavi ir lieka nesuvalgytos mėsos, ta mėsa reikia ištrinti delnai ir apglostyti gyvuliai — tuos metus gyvatė gyvulių nekąs (Daugėliškis, LMD I 272/1—4).

198. Palikusį nuo Užgavėnių vakarienės viralą ir mėsos skystimą supila kartu, prideda daugiausia rugiamilčių ar kitokių miltų, pakepa bandukes ir jas padeda. Šių bandelių duoda tik kiaulėms pirmą Velykų ir pirmą Sekminių dieną, kad nepultų (nekristų) kiaulės. Pasakotoja sako, kad senuose laikuose kiaulės taip nepuolė, kaip dabar, nes dabar žmonės bandukių nekepa (Liškiava, LTA 374d/2308.— Plg. Sartori III 114).

199. Šeimininkės, norėdamos, kad jų vištos gerai dėtų kiaušinius, per Užgavėnes, kai valgo užsigavėdamos, tai surenka to valgio trupinius, suminko su tešla ir išdžiovinę padeda, o Velykų pirmą dieną duoda vištoms lesti (Krekenava, 1937. LTA 1322/162).

200. Per Užgavėnes visas tris dienas visų valgių liekanas pila vienon vieton. Vėliau iš to būva geri vaistai gyvuliams nuo visų ligų (Aukštadvaris, LTA 1406/540).

201. Kai per Užgavėnes pavakarieniauji, reikia išsi-

krapštyti dantis ir trupinius susirišti lopinukan, tai kai pirmą Velykų dieną eini bažnyčion, reikia tas lopinukas užsidėti už ančio, tai matysi visas raganas (Liškiava, LTA 274e/3128).

202. Per Užgavėnes valgyto sūrio gabalėlį reikia pasidėti pirmai Velykų dienai. Tada užlipk ant vargonų ir įsidėjęs tą sūrio gabalėlį į burną žiūrėk į moteris, esančias žemai bažnyčioje: jei kuri moteris yra ragana (apraganojanti karves), tai ant jos galvos pasirodo milžtuvė (Šilavotas, LTA 1429/21).

203. Užugavų sūrio reikia kišenėj turėti. Sako: „Aš turiu sūrio, tai tada matau visus čėrauninkus“ (Dusetos, LTA 1418/720).

204. Po Užgavėnių vakarienės piemenys ruginių šiaudų ryšeliu suriša visus nemazgotus šaukštus, peilius ir samtį, ir palieka juos per naktį ant stalo,— tada vasarą ganant nesiskirstys gyvuliai, bus krūvoje, neiškriks po mišką (Leipalingis, LTA 1436/211; Liškiava, LTA 374/2308, 2668; Alytus, LTA 773/326).

205. Suriša visus šaukštus, samčius ir kaulus ir pastato kampe, kur stovi per visą naktį (Liškiava, LTA 374/3138). Gyvuliai neiškrinka ir parginus kiekvienas pareina į savo namus (Liškiava).

206. Riša kartu ir kačergaitę (Kabeliai, LMD I 189/1; Liškiava. LTA 374/1440).

207. Suriša piemenio diržu (Leipalingis) arba savo juosta ir ant rytojaus turi tas pats piemuo atrišti (Kabeliai).

6. SPĖJIMAI IŠ UŽGAVĖNIŲ ORO

208. Jei per Užgavėnes sausa, tai sėjant reikia būti atsargiam (Plungė, LTA 1480/705).

209. Jei Užgavėnių diena saulėta, pavasarį reikia anksti sėti (Kalvarija, Telš., LTA 709/50).

210. Jei per Užgavėnes nepagada ir drėgna, tą metą gerai augs javai ir bet kur pasėti (Ylakiai, LTA 1480/704).

211. Jei Užgavėnių saulė anksti pasirodo, tai derės anksti pasėti linai, jei vėliau — tai vėlyvi derės, o jei saulės

nebus, tai linų nors nesėk — vis tiek nederės (Valkininkai, LMD III 196/2—22).

212. Jei Užgavėnių dieną ant stogo yra sniegas, tai ir Velykos bus su sniegu (Imbradas, LTA 1048/61—82).

7. SPĖJIMAI APIE VEDYBAS

A i š k i n i m a s. Kai kurie spėjimai apie vedybas, paprastai daromi Kūčių vakare, daromi ir Užgavėnėse.

213. Užgavėnių vakare reikia sušluoti iš visų kertelių šiukšles, išnešus išpilti ir klausytis, kur šunes loja,— tai iš tos pusės bus piršliai (Švenčionys, Kabeliai, Suvalkija, Linkuva).

214. Reikia tris kartus apeiti aplink pirkią ir klausytis, iš kur šunes loja: jei iš rytų — po Velykų atvažiuos bernas, jei iš kitur — našlys (Merkinė, LTA 73a/252).

215. Užgavėnių vakare mergos eina iš kiemo malkų glėbį atnešti; parnešusios skaito pagalius: jei būna poros, tai per tuos metus ištekės (Leipalingis, LTA 610/20. Taip daro per krikštus (ar pusiaugavėnį) (Veisiejai, LTA 208/82—2 ir 206—2).

216. Jei malkos būna po porą, tai merga nueina už berno, o jei lyka — už našlio (Liškiava, LTA 374/2635).

217. Užgavėnių vakarą mergos skaito tvoros strakuolius ir sako: „Tuinas, tuinelis, tuiniščis. . ." Jei paskutinis strakuolis lieka tuinelis — tai jaunikis atvažiuos piršliuos, jei tuinas — tai pasenęs bernas, o jei tuiniščis — tai našlys (Leipalingis, LTA 610/21). Arba: tuinas — apsives su bernu, tuinelis — su našliu (Suvalkija, LMD I 479/3—9).

218. Užgavėnių dieną mergina, norėdama žinoti, iš kur atvažiuos piršliai, muša kumpio kaulus į tvorą,— iš kurios pusės pradeda šunes loti, iš ten atvažiuos piršliai (Kapčiava, Seinų aps., LTA 606/165).

219. Per Užgavėnes po vakarienei mergos išeina su kaulais ir pabarškina,— iš kurios šalies šunes suloja, iš to šono svotai atvažiuos (Leipalingis, LTA 610/22).

220. Mergaitės, nugraužusios Užugavose kaulą, muša su juo į kiemo vartus ir klausosi: iš kurio krašto išgirs šunis lojant — iš ten reikia laukti Velykose piršlių (Dzūkija, MsLk 1940 nr. 5).

221. Per Užgavėnes mergaitės paima tris lėkštes: į vieną įpila žemių, į antrą įdeda žiedą, o į trečią — rūtų vainiką. Užriša vienai akis ir paveda toliau, reikia sugrįžti ir rinktis lėkštę. Jei nutvers už lėkštės su žiedu, tai po Velykų ištekės, jei už lėkštės su vainiku, tai liks senmerge, jei už lėkštės su žeme, tai po Velykų mirs. Tebedaroma (Šilalė).

222. Per Užgavėnes suskinama vyšnių šakelių ir, paženklinus kuri kieno yra, pamerkiama į vandenį. Kurio šakelė ligi Velykų pražysta, tas greitai ves ar ištekės; kurio tik lapai teišsiskleidžia, tai šiais metais dar nesusituoks; o tas, kurio sukraudavo žiedus ir Velykų rytą nubirdavo, tas netrukus mirs. Burtas tebežinomas (Nevočių km., Šilalės v.).

8. KAS UŽGAVĖNĖSE REIKIA DARYTI (DIRBTI)

A i š k i n i m a s. Užgavėnių diena nėra šventė, tačiau tą dieną daugybė darbų draudžiama dirbti, kiti priešingai — patariami ar skatinami daryti.

a) Pasivažinėjimai

223. Visoje Lietuvoje plačiai yra žinomas paprotys, kad Užgavėnių dieną reikia važinėtis rogėmis, tada ateinančiais metais gerai užderės linai, turės ilgą pluoštą. Važinėjasi visi: vyrai ir moterys, suaugę ir vaikai. Tas paprotys daug kur randamas: žr. Sartori III 100 išn. 45, Geiger 162, Wuttke 98, Toeppen 68, Grimm III 492(5) — apie lietuvius, Boeckler-Kreutzwald 79 — apie estus, Bezzenberger Litauische Forschungen 79 (Priekulė ir Liobartai).

224. Važinėjantis reikia stengtis kuo toliausiai nuvažiuoti — tuo didesni augs linai (Raseiniai, Biržai, Šiauliai, Šiaulėnai, Žemaičių Kalvarija, Tauragė, Šilalė, Betygala, Antazavė).

225. Kad būtų ilgi pasėliai, reikia toli Lašinskį ginti (vyti), t. y. Užgavėnių dieną toli važiuoti (Šalčiai-Telš., LMD I 194/4).

226. Užgavėnių dieną reikia važinėtis toli ir ilgai, tai turėsi daug ir gražių linų (Švenčionys, LTA 339/99a).

227. Kas Užgavėnių dieną toli eina ir daug važinėjasi, to pasėlė graži ir ilga paaugs (Plungė, LTA 1480/665).

228. Per Užgavėnes išvažiavus pasivažinėti, reikia važiuoti stačiam, kad linai dideli augtų (Šešuoliai, LTA 600/180—57).

229. Užgavėnėse visi rūpindavosi ir tebesirūpina pasivažinėti. Kuris Užgavėnėse užmirštų tat padaryti, Velykose pėsčias turėtų namo žingsniuoti. Užgavėnėse iš rogių išvirtus ir linai geriau augsią. Važiuoja atokiau gyvenančių giminių atlankyti. Jaunimas važinėdavosi ir be arklių — rogėmis ir rogutėmis nuo kalnų, kur kartais ir kelių kaimų jaunimas susirinkdavo (Dusetos, XX a. 1938 nr. 47).

230. Kapsai Šunskų apyl. važinėdamiesi dainuodavo: „Tėvelis povelių nelaikė, po laukus (laukelius) išvaikė". Važinėjasi, kad arkliai rankuotųsi (rankon eitų) ir linai augtų (MsLk 1940 nr. 5).

231. „Užgavėnes švęsdavo utarnike nuog pietų. Jaunuomenė arba jaunieji žmonės, pakinkę jauniausius arklius, tolimas keliones darydavo — juo toliau važiuodavo, juo ilgesni linai užaugdavo tame mete. Seredoj važiuodavo senieji savo Užgavėnių kelionę, vyriausiai ant apsilankymo prie genčių " (Paskalviai, Klaipėdos aps. TD III 37 nr. 351).

232. Pavakariu visi važiuodavo rogėmis pasivažinėtų. Pasivažinėjimui važiuoja dveigiu arkliuku, kuris dar nei karto nėra važinėtas. Prisėda pilnos rogės bernų ir mergaičių ir lekia per kaimą, kiek tik arklys gali. Kartais ir apvirsta, bet tai niekai, tai linai geriau derės, jie iš dirvos laukan virs (Kupiškis, MsRt 1936 nr. 16).

233. Užgavėnių dieną reikia aplink savo laukus apvažiuoti, tai linai augs ir paklotų jų vėjas nesutaršys (Kalesninkai, LMD I 474/456).

234. „Apie pietus tėtis pasikinkė kumelius pravažinėti, sako: „Važiuosim pasivėžyt, nes paskui linai nederės (neaugs)". Na, mes visi važiavom, vos tik liko viena mama namieje: apsukom viso kaimo lauką ir miestelį ir grįžome namon, nes netoli buvo vakaras " („Katalikas", nr. 7, Chicago 1902 m.).

235. Per Užgavėnes važinėjasi, kad linai gerai augtų (A. Panemunė, Kauno aps. LTA 407/247—33).

236. Jei per Užgavėnes daug važinėjasi rogutėmis, augs dideli linai (Višakio Rūda, LTA 507/31—7).

237. Per Užgavėnes važiuoja per linus, kad linai geriau augtų (Marijampolė, LTA 381/147—11).

238. Užugavose reikia toli važinėti — linai derės (Švenčionys, LTA 796/48—26).

239. Jei Papelčiuje važiuosi su arkliais pasivažinėti, bus geri ilgi linai (Jurbarkas, LTA 748/25).

240. Užgavėnių dieną važiuoja tolyn viešėti: juo toliau nuvažiuosi, tuo didesni bus pasėliai (LTA 486/25—3).

241. Pelenų dieną juo didesnę kelionę padarysi, juo tavo linai ilgesni užaugs (Viekšniai, LTA 1416/6—18).

242. Apie Užgavėnėse besivažinėjančius sakoma: važiuoja linus pratęsti (Veliuona); važiuoja linų patempti (Raseiniai); linus pratęsė (Šimkaičiai); kad būtų aukšta pasėlė — patęsti pasėlę (Žemaičių Kalvarija); linus tęsti ir eiti linus tęst (Priekulė ir Lobartai, Bezzenberger t. p. 79).

243. Besivažinėjant stengiasi išvirsti arba apversti vežimą — „bunda“ (samdiniui pasėti linai kaip alga) gerai derės (Salakas, Dusetos, Antazavė, Obeliai).

244. Per Užgavėnes, kai važiuoji pasivažinėti, jeigu daugiau sykių išvirsti arba daugiau sykių aplieja, tai to, kas veža, geriau derės linai (Surviliškės, LTA 416/32).

245. Užugavose būtinai reikia apvirst važinėjantis — linai derės. Važinėtis uždraudė kun. Kelpšius prieš karą, sakė: „Čia negeras atminimas,— kai Kristus pūščioj paskavojo, tai žydai važiuoti važiavo jo ieškoti“ (Salakas, LTA 1488/92).

246. Norint, kad linai būtų stori, tai Užgavėnėse važinėjant reikia išvirsti ir po sniegą pasvolioti (Antazavė, LTA 1418/514).

247. Jei nori, kad linai gerai derėtų, tai Užgavėnėse išvežk bobą ir apversk sniegan arba apipilk besivažinėjančius vaikus (Barklainiai, Panev. aps., LTA 785/341).

248. Kad linai gerai augtų, reikia Užgavėnėse šeimininkę arba šeimininką sniege pavartyti (Alanta, LTA 1508/297).

249. Kitos išvirtimo reikšmės: bus geri metai (Dusetos); vasarojus bus baltas — lietus neužlis (Onuškis); klosis gyvenimas (Girkalnis, Tauragė).

250. Per Užgavėnes važinėja apkabinėję roges visokiais skambaliukais ar nori kuo daugiau sykių virsti, kad vasarą javai gerai derėtų (Liubavas, LTA 1446/482).

251. Užgavėnių dieną pravažinėja dveigius kumelius, t. y. pirmą kartą juos pakinko į vežimą (Pakruojis, Alsėdžiai, Seirijai). Tada ne tik linai gerai augs, bet ir kumeliams išeis į naudą — linus ir kumelius pratęsi į plotą (Girkalnis, LTA 1451/8). Dar reikia, kad arklį kas aplietų, tada jis bus spraunesnis ir pilnai subręs į drūtumą (Gruzdžiai, LTA 1301/47). Jei Užgavėnėse važinėsi, tai visus metus važinėsi, t. y. turėsi gerus arklius (Dusetos, LTA 14/65 ir 70c/1066).

252. Jei turi dar nevažinėtą kumelį, tai reikia su juo pirmą kartą važiuoti į tolimą kelionę per Užgavėnes, tai augsią dideli linai (Skaistgiris, LTA 1432/242).

253. Per Užgavėnes pravažiuodavo dvejų metų kumelius, kad jie būtų riebūs. Ir kas toliausiai per Užgavėnes nuvažiuodavo, to linai bus ilgiausi. Išvirsti per Užgavėnes prijamnastis (malonumas), tai gyvenimas seksis (Žemaitija, LTA 1284/259, užr. V. Butkus, 1937 m.).

254. Ūkininkai duoda samdininkams pravažinėti arklius, kad geriau sektųs arkliai (Tryškiai, LTA 1165/40).

254 a. Užgavėnėse reikia duoti piemenims arklys pasivažinėti, tai linai gerai augs (Tverečius, LTA 339/3—91).

255. Pirmąkart per Užgavėnes pakinkytas arklys nebus naravistas (Taujėnai, Žagarė), bus riebesnis (Kuršėnai), nesibaidys (Taujėnai).

256. „Am Fastnachtstage... werden die junge Pferde zum ersten Male angespannt, und es wird mit densleben spazieren gefahren, damit der Flachs im folgenden Sommer lang wachse" (MžL, „Globus", Bd. 22: 239).

257. Šeimininkai per Užgavėnes stengiasi pravažinėti jaunus arklius, nes kitaip jų kupčiai nepirks (Skaudvilė).

258. Pirmąkart pakinkytą arklį peržegnoja (Pabiržė, Bartininkai, Žiežmariai), parūko šventais žolynais, kad nepatrūktų (Pašilė), parūko ėgliais, tai visada bus sveikas (Užpaliai), pakiša po uodega kadugį (Alsėdžiai), pavedžioja triskart už nosies (Ylakiai, Mosėdis).

259. Kas tik atvažiuoja, tai arklius mainos,— kai kitų arkliu važiuoja, tai laimingesni metai būna. Kartais žydas,

iškrovęs autus (medžiagas), duoda arklį pasivažinėt. Kiti, kam sekasi geriau gyventi, nenori arklių, savo laimės, skolinti (Tverečius, LTA 475/3—154).

260. Užgavėnėse reikia išmazgoti baltinius, o po to eiti ant ežero plauti. Išplovus baltinius susidėti į rogeles ir važiuoti kur nuo kalno pasivažinėti,— kuo daugiau važinėjiesi, tuo didesni linai auga (Zablotiškės-Švenč., LMD I 627/39).

261. Negana paprasto pasivažinėjimo arkliais ar rogutėmis nuo kalno, aukštaičiuose dar įtaisoma ant balos ar ežero ledo tam tikra važinėjimosi mašina, kai kur vadinama „čiurkšle". Prakertama lede eketė, į ją įleidžiamas tvirtas baslys, kuris pernakt stipriai įšąla. Tada ant karties pamaunami du seni ratai: apatinis pritvirtinamas prie ledo, jis turi nesisukti, o prie antrojo pririšamas virvėmis ilgas varas (kartis), kurio gale prikabina rogutes. Pora vyrų prie varo tvirtagalio priremia pečius, suka ratą, o rogutės tik švilpia (ŪkPt 1940 nr. 5, plg. XX a. 1938 nr. 47).

262. Užgavėnių dieną reikia ant verpstės (verpsčioko) pasivažinėti — linai gerai derės (Seirijai, LTA 464/73—46 ir LTA 1741/155).

263. „Merkinės, Seirijų ir kitų Dzūkijos apylinkių vaikai Užugavose važinėdavosi ant linų verpiamos verpstės, kad linai geriau derėtų. Seniau, kai dar nebuvo ratelių, verpstės būdavo didelės, sulig piemenio ūgio" (MsLk 1940 nr. 5).

264. Jei per Užgavėnes važinėsies ant verpsčio (merginoms)— linai derės (Veisiejai, LTA 208/179—12).

265. Kad linai derėtų, reikia per Užgavėnes pasivažinėt ant verpsčio: marčios turi vežti anytą (Veisiejai, LTA 208/279—9.— Plg. „Į laisvę" 1942 nr. 40).

b) Kiti darbai

266. Užgavėnių dieną reikia eiti į svečius, kuo toliausia nuo savo namų suvaikščioti, tai užaugs dideli linai (Žasliai, Tauragė, Telšiai, Nemakščiai, Viduklė, Priekulė; Bezz. 79).

267. Kas Užgavėnių dieną sėdi namie, to pasėlė menka tepaaugs (Plungė, LTA 1480/666).

268. Per Užgavėnes nereikia namie būti, bet važiuoti to-

li viešėti, tada linai gerai užaugą ir turį labai gerą skarą (pluoštą). Kas niekur iš namų nesijudina, tam linai neuždera (Klaipėdos apyl. TD III 15 nr. 92).

269. Kokius žingsnius per Užgavėnes darysi, tokie ir linai bus (Aukštadvaris, LTA 904/85).

270. Pusiaugavėny moterys lenton šoka, kad linai derėtų (Suvalkija, LMD I 479/3—16).

271. Užgavėnėse visi popiet baigia darbus ir daro kluone ar beržuose, jeigu jų arti yra, supynes. Visi eina suptis: moterys ir mergos — kad linai derėtų, o vyrai — kad arkliai šikavotų (laigytų). Dabar daugiausia tik vaikai daro supynes (Liškiava, Seirijai, Valkininkai).

272. Kur yra jaunimo, daržinėse prie balkio pririšamos supynės. Paprastai yra pririšama dumplikė (karkluba) už visų kampų prie balkio. Vieni susėda per vidurį dumplikės, kiti atsistoję galuose spiria, t. y. siūbuoja. Senieji pasakoja, kad seniau linguotis, suptis eidavo net seneliai. Supynes taisydavo kaime kokie du ūkininkai: vienas viename kaimo gale, kitas kitame, paskui vienas vieną metą, kitas kitą — visi paeiliui. Dabar ta tradicija, kad senieji linguotųs, nyksta (Laukuva, GtKr nr. 29, nr. 139).

273. Mūsų apylinkėje supynes rengia tik per Užgavėnes (Skuodas).

274. Užgavėnėse reikia velėti baltiniai — derės linai (Salakas, Kaltinėnai, Alanta, Onuškis, Aukštadvaris, Leipalingis, Biržai, Vajasiškis, Pakruojis).

275. Jei Užgavėnėse skalbsi drabužius, tai karvės duos daug pieno (Tverečius, LTA 339/3—94).

276. Jei Užgavėnių dienoje mergaitė nuvažiuoja baltinių velėti, tai su tais baltiniais turi pasivažinėti, kad linai dideli augtų (žr. 260) (Melagėnai, LMD I 630/11).

277. Užgavėnėse veja pančius,— sako, arkliai būna riebūs (Aukštadvaris, LTA 1406/538).

278. Užgavėnėse meta audeklus,— sako, būna greiti arkliai (Aukštadvaris, LTA 1406/539).

279. Užgavėnėse sąšlavų nesemia kokiam skuduran, reikia išnešti susėmus kašikan — kad linai derėtų (Liškiava, LTA 374e/2157b).

280. Užgavėnių dieną šluosto voratinklius, kad ploniau linai susiverptų (Dusetos, LTA 14/327).

281. Kiekviena šeimininkė stengiasi Užgavėnėse kuo anksčiausia užkurti krosnį, tada tais metais pirmiausia nupjausią rugius (Varėna, Liškiava, Leipalingis).

282. Užgavėnėse reikia išvežti į lauką nors vieną vežimą mėšlo,— jei neveši, tai atsitiks kokia nors didelė nelaimė (J. Balys, Lietuvių liaudies sakmės, I 298 nr. 639, mt. 3331 iš Rozalimo. Kitą variantą iš Girkalnio paskelbė Dow.— Sylw. Podania žmujdzkie, I 351.— Plg. FFC 30, p. 53—55; suomiai ir estai taip daro, vokiečiai draudžia).

283. Subačiaus apyl., nors jokių darbų nedirbama, bet išvežama laukan nors vienas valktis mėšlo, kad javai gerai derėtų (MsRt 1940 nr. 16).

284. Kad javai gerai augtų, reikia Užgavėnių dieną išvežti nors vieną vežimą mėšlo (Varniai).

285. Užgavėnėse sukrauna į roges avilius ir veža bites „pravėdinti". Jei toli ir greitai važiuosi, tai ir bitės toli ir greitai lekiančios, visus metus sveikos ir darbščios esančios. Senovėje žmonės taip darydavę, užtat daug medaus turėję (Klaipėdos apyl., TD III 10 nr. 19).

286. Užgavėnėse reikia užpilti ant avilio vandens, tai matysi, kai spiečių leis (nepabėgs) (Obeliai, LTA 1635/119).

287. Užgavėnių dieną reikia mesti skiedrą ant kokios nors savo trobos, tai į tą trobą vištos neš kiaušinius (Marcinkonys, LMD III 181/31).

288. Užgavėnių rytą (pelenų seredoj) reikia pirm saulės tekėjimo pelenus sijoti ir vasarą jais kopūstus apibarstyti, tada kirminai jų neės. (Klaipėdos apyl., TD III 26 nr. 236).

9. KO UŽGAVĖNĖSE NEGALIMA DIRBTI (DARYTI)

289. Plačiai paplitęs yra tikėjimas, kad Užgavėnėse negalima verpti ir kas to neprisilaikys, susilauks įvairių nelaimių. Dažniausiai sutinkamas yra įsitikinimas, kad Užgavėnėse verpiant vasarą kirmys (rūdys) mėsa, ypač lašiniai, sakoma: kirmėlės trins mėsą.— Plg. Sartori III 118, Wuttke 98.

290. Užugavose negalima verpti, nes kirmėlės lašinius

sutrins,— buvo prilyginta į verpstę, ana sukas, kaip kirmėlė trina. Kai rateliai įėjo madon, tai šis prietaras prapuolė (Salakas, LTA 1488/92. Užr. P. Jarackas 1938 m.).

291. Užgavėnėse verpiant dar atsitiksią tokios nelaimės: linai rūdys arba supus (Veliuona, Viduklė, Girkalnis, Višakio Rūda), siūlai ar drobės rūdys (Nemakščiai, Girkalnis); pirštai tvinks arba skaudės (Striūnaitis, Salakas, Obeliai); pelės audeklą sukapos (Dusetos, Užpaliai); vištos daržus kapstys (Salakas); vėjai stogus plėšys (Dusetos, Kėdainiai); visą vasarą gyliuos gyvuliai (Alytus); pirštus tais metais išverpsi (Dusetos); kirmėlės kopūstus ės (Vajasiškis).

292. Jei Užgavėnėse verpsi, vasarą ariant jaučiai seilėsis (Palesa, Rodūnė, Valkininkai, Onuškis, Šešuoliai, Butrimonys, Seirijai, Liškiava, Aukštadvaris, Miroslavas).

293. Tada taip pat atsiranda kirmėlių ir gyvulių žaizdose (analogija su spaliais?) (Salakas, LTA 1486/195; 1487/222).

294. Vyrams prieš Užgavėnes neduoda pančių vyti, nes mėsa kirmysianti (Dusetos, LTA 1418/186).

295. Užgavėnių dieną nepatariama verpti, austi, nes pirštai taukuoti, todėl tokį verpalą ar audimą tuojau pelės sukrims (Balsių km., Šilalės v. Užr. P. Joga).

296. Prieš Užgavėnes šeimininkės stengiasi baigti suverpti pradėtą kuodelį, nes jei pasilieka, tai ateina Užgavėnių senis ir prispjaudo kuodelį, o tada kitais metais esti prasti linai (Keturvalakiai, LTA 1489/29). Arba: Užgavėnių senis (Simnas), Ažugavos (Švenčionys) priteršia.— Plg. Sartori III 118.

297. Prieš Užgavėnių antradienį reikia baigti verpti, tai gražūs bus linai (Alytus, LTA 1457/1—68.— Plg. Toeppen 68).

298. Jei per Užgavėnes merga nepabaigė verpti kuodelio, tai jos vyras į jį įsivels (Prienai, LTA 600/182—24).

299. Per Užgavėnes nereikia nieko siūti, nes vasarą avims galvos sukasi; arba: vasarą kirmėlės trins karvėms pauodegius. (Dusetos, LTA 14/325—326).

300. Papelčiuj negalima lopyti baltinių, nes ėriukai bus margi (Varėna, LTA 73a/52). Arba: pirštai tvinks (Baisogala, LMD I 621/86).

301. Užugavose nemalk, kad vėjas trobų neplėšytų (Kaltinėnai, LMD III 149/151).

302. Užugavose negalima malti, verpti, grūsti, siūlai sukti, virves vyti. Jeigu mali ar siūlus suki, tai avelės durniuoja (kvaituliu sukasi). Virvių nesuka, kad nebūtų verpetais susukti linai ar kanapės. Rūbų nevelėja, kad marškiniuose utėlių nebūtų,— kas velėja, tą brudas apipuola. Negrūda dėl didelių vėjų ir audrų — negali žmonės nei pjauti, nei rauti (Tverečius, LMD I 475/3—150).

303. Per Užgavėnes nereikia šukuoti plaukų, tai utėlių nebus (Jurbarkas, LTA 1477/237). Arba: tada visus metus nenieštės galva (TD III 25 nr. 235).

304. Pelenų dieną nešukuok galvos, tai vištos nekapstys darželio gėlių ir rasodos (Tverečius, Pabiržė, Naujamiestis).

304a. Mergaitės nemazgoja galvos, jei mazgosi — kasos neaugs (Panevėžio apyl.? MsRt 1936 nr. 16).

305. Pelenijos savaitėj duonos nekepk — visus metus duona pelės (Pasvalys, LTA 600/264—16).

306. Pelenų dienoj negalima lieti ant grindų vandens, nes paskum atsiras daug blusų (Alytus, LTA 775/66).

307. Nieko nevalgyk Pelenų dieną, tai pavasarį rasi anties lizdą su kiaušiniais (Kučiūnai, LTA 447/99—6).

10. ĮVAIRŪS KITI BŪRIMAI

308. Seniau kai per Užgavėnes meškas vedžiodavo, tai vyrai prašydavo meškos šersties (plaukų) ir gavę nešdavo padėti arklių tvarte, kad arkliai šikavotų (laigytų) ir gražūs būtų (Liškiava, LTA 374c/1437b).

309. Užgavėnių vakare sudedama kambary į eilę klumpės įvairių žmonių. Po to keliama paskutinė į priekį tol, kol viena klumpė išeina pro duris. Tas Velykų nebesulauksiąs, kurio klumpė pirmiau išeidinama pro duris (Kiaukų km., Šilalė).

310. Gavėnioj kiekvieną penktadienį (arba pirmam gavėnios sekmadienį ir ketvirtadieniais per visas septynias gavėnios savaites) sviedžia ant tvarto po vieną malkapagalį. Pirmą Velykų dieną šitomis malkomis iškūrena krosnį.

Užkūrus pasako: „Kaip degs šita malka mano pečiuj, kad (taip) degtų krūtinė mano nprieteliaus." Tuoj tas apserga, nei vienas daktaras neišgydytų, jei ne kaldūnai (burtininkai), kurie moka ligas paleisti per vėją. Vienas tokis buvo Medzinkase. Jie gydo su velnio galybe: pakalba ir įleidžia kokį gyvuliuką butelkon, ten sukas ir sukas. Paskum tą vandenį duoda gerti prieš saulės leidimąsi ir tekėjimą, tai padeda. O jeigu tą krutulį sukliudytų, tai nieko nepadėtų. Kai geria tą vandenį, tai negalima žegnotis. Negalima labai (butelį) užkišti, gal kad galėtų velnias landžioti (Tverečius, LMD I 254/1—285 ir 475/3—103).

11. PELENŲ DIENA (PELENINĖ)

311. Pelenų dieną vadina per Papeline, Papelcium. Atvežę švęstų pelenų, pila visiems žmonėms galvon. Šaukštus ir indus mazgoja pelenais. Maišo ruginę rūgštelę, išdžiovintų kanapių patrina (Tverečius, LMD I 475/3—165).

312. Buvęs Pelenų dieną bažnyčioj parsineša pelenų ir pabarsto namie pasilikusių galvas. Likusią pelenų dalį supila į palengvytę (pelenvietę), o kitus į šulinį, nes tada jo vanduo esąs skaidrus ir nesiveisią gyvių. Paprotys tebėra (Gorainių km., Vainuto v.).

313. „Pelenus pilsto vakare. Tai daro jaunieji, vieni kitiems pilstydami į kasas, plaukus. Pilstomi nesiduoda,— bėgioja, gaudosi, žinoma, turi juoko" (Padubysio apyl., GtKr 1935 nr. 5 p. 212).

314. Bažnyčioj barstomi pelenai, gauti sudeginus praeitų metų verbas. „Pas didįjį altorių ant stalelio gulėjo labai didelis pundas, surištas visokių medžių žalių šakų. . . Atėjo zakristijonas ir verbas paėmęs nešė pakavoti. Aš greit prisiartinęs paklausiau jo, kam jos bus, taip daug, kuris atsakė: jas, dabar pašventytas, padėsiu į atsakančią vietą ir tegul bus iki kitam papelčiui, o tada sudegysiu ir padarysiu pelenus dėl barstymo tą dieną žmonėms į galvas" („Katalikas", nr. 19, Chicago 1902).

315. Pelenų dieną — visas sausas pasninkas. Galima mėsiško valgyti tik tai, kas yra užsilikę per Užgavėnes tarp dantų (Balsių km., Šilalės v.).

316. Sako, Pelenų dienoj galima buvo valgyti tiktai tos mėsos, kuri dantyse liko. Tai Pakalniškių ponas, sako, visą paršlį dantyse įsikandęs (Tverečius, LMD I 474/3—157).

317. Vienas žmogus paklausęs kunigo per spavednę: „Ar būtų valia Pelenijoj, iš dantų išsikrapščius, mėsą suvalgyti?" Kunigas sakęs: „Valia, gali valgyti " Šis Užgavėnių vakare atsiguldamas įsikandęs cielą kumpį mėsos. Ant rytojaus atsibudęs, atradęs žaltį (Trumpaičių km., Gruzdžių v. LMD I 1063/1331. M. Slančiauskas, Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai, Vilnius, 1975, P. 168—169 nr. 286).

318. Sakoma, ką rasi Pelenijoj už dantų, tą galima valgyti. Vienas žmogus Užgavėnių vakare guldamas tyčia įsikandęs lašinių šmotą, bet užmigęs užspringo ir Pelenijos rytą radę jį negyvą (Šiaulėnai, LTA 455b/171—21).

319. „Atsikeli, būdavo, Papelčiuj, pavalgai bulvinės košės su kanapėmis, pirty apsiprausi ir lauki Velykų, kada vėl gausi atsigavėti mėsos kąsnelį " (Druskininkai, LtŪk 1940 nr. 6).

320. Apie Pelenų dienos ir gavėnios valgius žr. GtKr 1935 nr. 5 p. 264.

321. Tą dieną vėlai keliama. Šeimininkei tą dieną maža rūpesčio: pripjaustė burokų, išvirino rūgštelės ir padėjo ant stalo dubenėlyje: norite valgykite, norite ne. Ir kas čia tau valgys po tiek vakarykščios mėsos. Seniai eina „dantų plauti". Ši pareiga daroma lėtai ir ramiai, mažais būreliais, nes gavėniai užėjus ūžti negalima. Kiti važiuodavę tą dieną į bažnyčią mišių klausyti, pelenais galvos barstyti, bet kitiems proga ir dantis plauti (Pašušvio apyl., Katkus 167—168).

322. Pelenų dieną važiuoja bažnyčion „dantų plaust". Iš bažnyčios atveža pelenų, silkių ir degtinės tiems, ką liko namie. Kai degtinės išgeria, jau skaitos „dantys išplauti" (Tverečius, LMD I 475/3—158).

323. Ryte geriama šnapso, kad dantis išplautų nuo mėsiškų valgių. Kas neina tą dieną į bažnyčią, tie švarinas: moterys indus, šaukštus su šarmu išplauna, langus ir suolus nušveičia (kad neliktų riebalų?) (Žemaitija, LTA 1284/262).

324. Apie Šiaulius seni žmonės turėdavo paprotį į namus silkę įvesdinti. Tuo tikslu Pelenų dienos pirmoji viešnia, prisirišusi silkės galvą prie siūlo, vilkdavo ją per slenkstį sakydama: „Čia, čia, čia!“ (ŪkPt 1933 nr. 8; plg. LtAd 1938 nr. 93).

325. Kupiškio apyl. Pelenėj valgydami silkes mesdavę jas per aukštinį: kas pataikys silkę per aukštinį užmesti ant viršaus, tam ir toji silkė atiteks (ŪkPt 1935 nr. 9).

326. Elgeta, gavėnioj užklaustas, kur buvęs, kas girdėti, atsako: „Va, tai gal nežinojot, kad Kanapinis su silke apsiženijo. . .“ (Kupiškio apyl., MsLk 1940 nr. 7).

327. Po sunkių, riebių ir gausių valgių, Pelenų dieną gali būti ir sergančių. Todėl vengrai gydytojai nuo pat ryto vaikšto „gydydami“. Atitinkamai apsirėdo, turi ilgas lazdas su mediniais kirveliais, maišelius ar dėžutes su „vaistais“. Įėję sako tam tikras kalbas, išgirdami vaistų veikimą, ieško sergančių. Užsidėję akinius žiūri į delną, sako laimę, praeitį ir ateitį. Visus aplanko, „sergantiems“ pasako ligą, duoda vaistų, o užmokesčio sutinka palaukti iki kitų metų (Padubysio v. GtKr 1935 nr. 5 p. 212; plg. Trm 1936 nr. 8 ir LtAd 1938 nr. 93: apie Budapešto studentus „vaistininkus“).

328. Pelenų dieną nepriimta niekur vaikščioti (į svečius): savo namuose tik glūdi, į kaimyną eiti gėda,— sako, tik bedieviai ir čėrauninkai tą dieną bastosi (Tverečius, LMD I 475/3—167).

12. KALADĖS VILKIMAS

329. Kaladė — geras ženklas, linai geriau derės. Ją velka (Pelenijoj) anksti rytą anksčiau pakilęs. Kaladė — stora malka, pagalys ar rąstigalis. Užneria virvę ar pantį, į pat trobą įvelka ir sako: „Kaladą atvilkau“. Jei rytą (pirmasis?) atėjęs kaladės neatvelka — atėjęs su nelaime. Kad sunkų rąstigalį laukan išvilktų, turi kuo nors pavaišinti (alum, degtine). Pasitaiko, kad į vieną trobą tokių kaladžių keletą privelka, tuokart neišvengiamas vaišinimas (Padubysys, GtKr 1935 nr. 5 p. 212).

330. „Gana savotiškas yra trinkos (kaladės) vilkimas

į trobą. Ją velka paprastai tas, kas anksčiausiai atsikelia... Trinka velkama į trobą, kad linai šiais metais gerai derėtų. Juo daugiau trinkų į trobą privelka, juo geriau" („Į Laisvę", 1942 nr. 40).

331. Dar anksti rytą, kartais tik iš „žydų" grįžę, susiburia bernai (vaikai) ir suradę didelį akmenį ar kaladę, arba kelmą ridena iš kiemo į kiemą (į trobas) ir reikalauja išgerti. Tam, kuris neduoda, kaladę palieka troboj (Žagarė, LTA 1293/97. Užr. J. Marcinkus 1937 m.).

332. Pelenų dieną bernai suieškodavo senmergę, užkabindavo jai per pusiau kaladę ir varydavo iš vienų namų į kitus, lupdami pelenuotais skurliais. Jei kokiuose namuose rasdavo kitą senmergę, užkabindavo tai, o pirmąją paleisdavo. (Pasakotojas, turįs 69 m. a., šio papročio nebeatmena, girdėjo tik apie jį iš savo tėvų.) (Pasvalys, LTA 1346/54. Užr. B. Krivickas 1937 m.)

333. Jaunesni bernai Pelenijoj vežiodavo pagal senesnius bernus, kurie piršliauja ir neapsiveda, žabų kūlelį: įneša gryčion ir pasiūlo graužti. Gerokai susenusiems (turintiems per 50 m.) įneša ir siūlo graužti pliauskę. Jeigu bernas po Velykų jau žada vesti, tai litrą pastato. Žabus ar pliauskę patys tempdavo įsidėję į rogutes (Br. Minkevičius, 24 m. a., Puponių km, Kupiškio v. Užr. J. Balys, 1942 m.).

334. Pelenų dieną senovėje Žemaičiuose buvę mėgiama vežti silkes. Tiesa, šis paprotys (dabar) kaip ir išnykęs. Susidarydavo iš 12 žmonių žydų grupė (su kaukėmis) ir eidavo iš vieno kiemo į kitą. Atėję tuoj įritindavo į gyvenamą butą kaladę ar sunkų akmenį, sakydami, kad tai silkes atvežę. Jei jų šeimininkai gerai nepavaišindavo, tai tas „silkes" palikdavo. Žinoma, vienam žmogui neįmanoma išmesti lauk tokį daiktą, užtai kiekvienas yra priverstas vaišinti, kad tas „silkes" išmestų lauk. Taip buvo galima „nupirkti silkes" (Trm 1936 nr. 8).

335. Pelenų dienoje silkių vežiotojai vežioja silkes ir katras neperka, tai tam į gryčią įrita akmenį ar kelmą, tai reiškia, bus nelaimingi metai. Tai kožnas, nors ir nedaug, bet bijodami, kad neįmestų kelmo ar akmenio, perka silkių (Obeliai, LTA 1635/101).

A i š k i n i m a s. Kaladės arba rąsto vilkimas — tai

plačiai paplitęs magiškas veiksmas, daromas ne tik Užgavėnėse ar Pelenijoj, bet dar dažniau Kalėdose ir N. Metuose. Jis turėjo pažadinti derlių ir vaisingumą. Senmergių ir senbernių užkabinėjimai yra vaisingumo ritualas. (Žr. W. Mannhardt, Wald-und Feldkulte, I 224—251; Sartori III 43—45 išn. 99—104 ir III 103—104). Pamiršus senąją šio papročio prasmę, toji kaladė išvirto „silkių bačka",— mat atėjus gavėniai, reikalingos silkės. Ypač aiškiai papročio prasmės pakitimą rodo užrašymas iš Obelių (nr. 335), kur kalbama neva apie tikrų silkių prekiautojų elgesį. Kad šis paprotys seniau lietuviuose buvo plačiau žinomas ir turėjo kitą prasmę, rodo žemiau dedamas Kalėdų papročio aprašymas (nr. 336). Latviuose tokį Kūčių vakaro („Blukvakar") paprotį aprašė Einhornas jau 1627 m. (žr. Mannh. GL 474).

336. Vilkdavę per atšlaimą (kiemą) tam tikrą rąstagalį, senuosius metus lydėdami, bubnais mušdami vilkdvo tą rąstagalį per kaimus. Tam yra pritaikinta ir dainelė: „Tabalai tai-tai-tai, judink, seni, kaulus! Op-op, sudaužk rankų delnus!" Ant galo tasai medis buvo sudeginamas, kaip senieji metai. Sudeginus senuosius metus, moterys parodydavusios vyrams padarytą iš medžio lėlę, kurią vyrai norėdavę pagriebti, bet moterys slėpusios ir vyrams neduodavusios (Zapyškis, LTA 458/71—63).

A i š k i n i m a s. Kodėl Užgavėnėse taip labai buvo rūpinamasi užsitikrinti gerą l i n ų derlių? Senais laikais linai buvo brangūs ir jie buvo svarbiausias ūkininko pajamų šaltinis, davęs gryną pinigą, kaip bekonai prieš Antrąjį pas. karą. Samdytam bernui algos ūkininkas irgi pasėdavo jo naudai tam tikrą linų kiekį, suderėtą sėmenų gorčių skaičių, tai jo „banda", iš to kilo ir pavadinimas „bandininkas", ūkininko samdinys. Tie bernai juk ir buvo vyriausi Užgavėnių apeigų veikėjai, jiems ir rūpėjo užsitikrinti, kad jų „banda" gerai derėtų. Moterims linai irgi buvo labai svarbūs, kad būtų kuo šeimyną apdengti ir kraičius dukroms sukrauti.

13. PUSIAUGAVĖNIS

337. Kai praeina pusė gavėnios, būdavo sakoma: „Gavėnas pervirto per žardį." Pusiaugavėny kas nuvyksta miestelin, parneša vaikams lauktuvių, saldainių ar pyragėlių — „Gavėno pyrago". Lauktuves duodami sako: „Šekit, vaikai, valgykit,— Gavėnas kluone virto per žardį, pribarstė,— aš radau, susirinkau ir parsinešiau. Eikit pažiūrėtų pas žardį, gal ir jūs dar rasite". Vaikai skubinasi, basi per sniegus bėga pas žardį. Mažas mergaites apgaudinėja taip sakydami: „Nematėt, mergiotės,— Gavėnas virto per žardį, o jo gražūs kaspinai užsikabino ir kaba žardy". Sugrįžus tuščiomis linksmai pasijuokiama (Kupiškis, ŪkPt 1935 nr. 9; plg. MsLk 1940 nr. 10: žardyje tyčiomis pakabina vaikams po pyragėlį).

A i š k i n i m a s. „Žardas", tarm. „žordas", yra iš karčių padarytas žaiginys džiovinti linams nušukuotomis galvutėmis (kartais žirniams, vikiams). Jei Gavėnas per jį „verčiasi", tai gal rodo, kad jis turi ryšį su linų ir javų derlium, kai jau artinasi pavasaris.

338. Pusiaugavėnėj, kai Silkius verčiasi per galvą, tai trečiadienį pas varpinyčią sninga silkėmis (Viduklė, LTA 1471/24).

339. Aukštaičiai tyliau užsigavėja, bet pusiaugavėny dar kartą triukšmingai pagarbina Gavėną. Pusiaugavėny linksmieji kaimo berniokai išsitraukia iš pastogės senas medines akėčias, padaro iš jų Gavėnui vežimą. Pasodina juokingą Gavėno pamėklę į ekėčias ant rogučių, veža pavasarėjančia kaimo gatve. Privažiavę griovį su vandeniu ar gilią pusnį, išverčia ten vargšą Gavėną, bet ir vėl jį vežiman įsisodina, veža tai vienan, tai kitan kaimo galan, linksmai šūkaudami: „Ulia, ulia, Gavėnas persivertė per galvą!" (MsLk 1940 nr. 10).

340. Gavėnios pusiausvėrėj (ji esti trečiadienį) negalima miegoti — rugiapjūtėj sopės pusiaujas ir šiaip menkai kiek kas — ir sopa (Salakas, LTA 1487/220).

341. Pusiaugavėnėje nereikia gulti dienos metu pogulio, kad rugiapjūtėje pusiaujas neskaudėtų (Daugėliškis, LTA 1657/374).

342. Negulk pusiausvyroj — pusiaują sopės, rugių negalėsi pjauti (Melagėnai, LTA 1194/328).

343. Pusiaugavėnyje nereikia gulėti pogulio, tai šono neskaudės (Naujamiestis-Panev., LTA 444/656).

344. Pusiaugavėny esą galima valgyti mėsą, bet tik tuomet, jei suspėsi viską paruošti per vieną valandą: gaidį papjauti, nupešti, išdarinėti, išvirti ir suvalgyti (Šiaulėnai, LTA 455b/171—32).

345. Pusiaugave galima per dvylikę dienos mėsą valgyti, jeigu per tą vieną valandą paspėsi papjauti gaidą, išvirti žaliais medžiais, per tą valandą parneštais iš miško, ir pavalgyti (Užventis, LMD I 275/1—12).

346. Per pusiaugavėnį galima valgyti mėsos, tik reikia išpildyti tam tikras sąlygas: per vieną valandą pasipjauti gaidį, nupešti, parsinešti malkų iš miško, išvirti ir per tą valandą suvalgyti. Jei per valandą nespėsi, tai valgyti nebegalima (Kiaulų km., Šilalės v.).

347. Pusiaugavėnio dieną, skambinant dvyliktai, reikia susikapoti medžio, papjauti vištą, nupešti ir išsivirti,— nebus nuodėmės, jei viską padarysi per vieną valandą ir suvalgysi, kol skambina varpais (Seda, LMD I 194/3).

Aiškinimas. Čia turime prisiminimą apie seną paprotį — gaidžio aukojimą. Gaidys ir ožys — du buvę mėgiamiausi aukojimo gyvuliai. Apie vokiečių ceremonialų gaidžio valgymą Užgavėnėse žr. Sartori III 114—115 ir tas pats ir Meier's Deutsche Volkskunde 83. Tas gaidys esąs vegetacijos dvasios įsikūnijimas („Verkörperung des Wachstumsgeistes"), kuris tuo būdu esąs išlaisvinamas ir paleidžiamas į gamtą, besiartinant vasaros periodui, kad galėtų savo vaidmenį atlikti.

348. Mažas buvau, pusiaugavėny popiet šventa. Susirinks (jaunimas), ant lentos (sūpuoklėse) svyruoja ir gieda:

Oi tu šermuli putine,
Šone kelelio stovėjai. (2)
Kaip ma tėvelis važiavo, (2)
Visi medeliai žaliavo, (2)
Visos gėlės žydėjo, (2)

Visos upelės tekėjo, (2)
Visos žuvelės uliojo.
(Gervėčiai, LTA 2447/103, 110)

349. Pusiaugavėnį reikia paimti silkę ir padėjus per vidurį ant piršto žiūrėti, kuri pusė nulinks: jei galva, tai bus sunkus pavasaris — jei uodega sunkus ruduo (Višakio Rūda, LTA 507/31—69).

350. Per pusiaugavėnį atmatuoja silkę lygiai per pusę, užriša siūlą ir sveria: jei galva atsveria uodegą, tai pirmoji gavėnios pusė buvo sunkesnė už likusiąją, ir atvirkščiai (Alvitas, LTA 436/153—130).

351. „Pusiaudienį sugaudė varpas... skambėjo gana ilgai (visą valandą)... Mama man pasakė, kad tai šiandie yra pusiaugavėnis ir reikia akis užrišus pjauti pusiau silkę ir tas abi puses sverti,— katra pusė bus sunkesnė, tai galima bus žinoti, katra pusė gavėnios bus sunkesnė praleisti: silkės galva reiškė laiką iki Velykų, o pelekas nuo papelčiaus; aš tą tuoj padariau, o silkės galva buvo sunkesnė. Mama tik šypsojosi iš manęs" („Katalikas" nr. 19, Chicago 1902).

352. Senų žmonių pasakojimu, nuodėmė yra gavėnioje žiūrėti į veidrodį. Jei reikia pasižiūrėti, tai žiūrėk į vandenį, kuriame irgi atsispindi žmogaus atvaizdas (Šilavotas, LTA 1429/42).

353. Užgavėjus reikia pasninkauti visą gavėnią. Vienas gavėnios valgis vadinamas „cypalu". Jis daromas šitaip: paimamos dvi silkių galvos, iškepamos anglyse, paskui sutrinamos bliūdelyje kartu su keliom nuluptom bulvėm, įpjaustoma svogūnų ir užpilama burokų rasalu. Valgoma su virtom bulvėm. Dar tebedaroma (Skerdynių km., Kvėdarnos v.).

354. „Gavėnia" yra vartojama vaikams gąsdinti. Ji vaizduojama vidutinio amžiaus, nepaprastai drūta (suvalgiusi visus lašinius ir čiulpianti iš žmonių gėrybes), su didele galva ir susivėlusiais plaukais. Kanapinskis — artimas ar net giminaitis Gavėniai. Seniau žmonės gavėnios metu kaip pavilgą vartojo kanapių druską: sugrūzdindavo kanapes ir pridėję trečdalį druskos valgydavo su duona ir bulvėmis (Žagarė, LTA 1293/95. Užr. Marcinkus 1937 m.).

355. Kas gavėnioj valgo mėsą, tą Didįjį šeštadienį uždaro į pirtį visai nakčiai su visais gyvuliais, eržilu, avinu, ožiu, šuniu, katinu, gaidžiu ir kt. Jei per naktį išliks sveikas(-a), tai nuodėmės bus atleistos (Skaistgiris, LTA 1503/51).

LITERATŪRA

Avyžius, J. Užgavėnės šiaurės Lietuvoje. LtAd 1940 nr. 61.
Balsys Vl. Užgavėnės. ŪkPt 1933 nr. 8.
Balys, J. Fastnachtsbräuche in Litauen. „Schweizerisches Archiv für Volkskunde", Bd. 45, Heft 1, 1948: 40—69, mit 12 Abbildungen von Masken.
-"- Užgavėnės. Lietuvių tautosakos skaitymai (Tübingen, 1948) II 108—122.
-„- Užgavėnės Lietuvoje. „Margutis" 1952 nr. 3 p. 6—8, ilius.
-"- Lithuanian masks. „Lithuanian Days", March 1954, p. 20 (chiefly illiustrations of masks).
-"- Kaukė etnografijoj. LE (Boston, 1957) XI 191—194.
-"- Kaukininkai. t. p. 194—196, 4 ilius.
-"- Užgavėnės. LE (Boston, 1965) XXXII 367—369, 3 ilius.
Banguolis, P. Užgavėnių tradiciniai papročiai Žemaičiuose. Trm 1936 nr. 8.
Buračas, B. Užgavėnės Žemaičiuose. Trm 1933 nr. 9.
-"- Užgavėnės Šiaulių apylinkėse. ŪkPt 1934 nr. 6.
-"- Kupiškėnų Gavanas. ŪkPt 1935 nr. 9.
-"- Aukštaičių Užgavėnės. MsRt 1936 nr. 16.
-"- Užgavėnės Kretingos apylinkėj. JnKt 1939 nr. 8.
Čerbulėnas, K. Užgavėnių apeigų personažai. „Į Laisvę" (Kaunas) 1942 nr. 40.
Davainis-Silvestraitis, M. Sitten und Bräuche der Lithauer. „Veckenstedts Zeitschrift für Volkskunde", Bd. II, 1890: 30—32 (Fastnacht), 74—76 (Aschermittwoch).
Dovydaitis, Pr. Kanapinskis ir Lašinskis Užgavėnių tautosakoj. GtKr 1935 nr. 6 p. 206—210 (kompiliacija).
Katkus, M. Balanos gadynė. Kaunas, 1931. (Mūsų Tautosaka, 4).

Kėdaitis-Kėdavičius, K. Užgavėnės. GtKr 1941 nr. 29 p. 136—139.
Mažiulis, A. Linksmos pasartiškių Užgavėnės. „XX amžius“ (Kaunas) 1938 nr. 47.
Prusevičius, J. Kaip seniau užgavėdavo Druskininkai. LtŪk 1940 nr. 6.
Skrodenis, S. Užgavėnių papročiai ir tautosaka. „Liaudies kūryba“ (Vilnius, 1969) I 343—354.
Šliūpas, J. Morynę veža. LtAd 1931 nr. 45.
Trinka, Vl. Užgavėnių ir Pelenų dienos papročiai. GtKr 1935 nr. 5 p. 210—212.
Užgavėnių „vaistininkai“ ir „gervininkai“. LtAd 1938 nr. 93.

Daug straipsnių, pasirodžiusių periodinėj spaudoj, čia nesuminėta, nes jie yra tų pačių žinių žurnalistinė populiarizacija arba beletristinio pobūdžio apybraižos.

* * *

III. VERBOS, DIDŽIOJI SAVAITĖ, VELYKOS

1. VERBŲ SEKMADIENIS

1. Verbų sekmadienį kiekvienas turi būti su verba apmuštas, tai tuos metus bus sveikas (Kalesninkai, LMD I 474/453).

2. Kai Verbų dieną jaunas jauną muša, tai būna gražūs; kai senas seną — tai laimingi (Liškiava, LTA 374/2605).

3. Verbų rytą motina anksčiau atsikelia, pasiima kadugių šluotą, plaka tebegulinčius vaikus ir sako: „Ne aš plaku, verba plaka, ne aš plaku, verba plaka..." (Šiauliai, LTA 369/199).

4. Per Verbas kiekvienas nori anksčiau atsikelti ir kitą nuplakti dėl to, kad iš jo gautų per Velykas margučių. Plakant su verba sakoma: „Ne aš plaku, verba plaka". Plakama tol, kol plakamasis pasižada duoti margučių (Skaudvilė).

5. Tėvas Verbų rytą plaka bemiegančius vaikus taip sakydamas: „Ne aš mušu, verba muša, tolei muš, kolei suluš. Už savaitės viena diena tegul linksmina kiekvieną. Linkiu tau sveikam būt. Ar žadi velykaitį?" („Katalikas", nr. 19, 1902).

6. Kad Velykų pyragai geri ir skanūs nutiktų, Verbos rytą gulinčius vaikus ir suaugusius plaka kadugio šakele ir sako: „Verba plakė, linksmai sakė: nedėlioj Velykos" (Šiaulėnai, LTA 455b/171—10).

7. Verbų dienoje mušdavosi verbomis sakydami: „Verba muša, ne aš mušu — už nedėlios ir Velykos" (Varėna, LMD I 614/47).

8. Prieš Verbą, būdavo, apsirūpinama kadugiais. Kuris šeimos narių atsikeldavo pirma, atsikėlęs paimdavo verbą

ir dainuodavo: „Aš mažas vaikelis, kaip pupų pėdelis, įšokau į rūtų darželį, išėjau ant kelio. Ponas Jėzus jojo, ploščių pasiklojo, linksmai giedojo. Velykų rytą lelija pražydo, ne dėl manęs vieno ir dėl viso svieto. Amen, aleliuja, kur ta mano nūja?“ Po tokios dainelės eidavo prie lovų ir plakdavo visus, sakydamas: „Ne aš plaku, verba plak. . .“ Nuplaktieji nesiskųsdavo, bet priešingai — džiaugdavosi, o plakėjas tais metais anksčiau visų pabusdavo. Einant bažnyčion, mergos stengdavosi verbas papuošti kuo gražiau. Parneštą iš bažnyčios švęstą verbą padėdavo sudžiūti, paskum nukuldavo, šakeles užkišdavo už pastogės, kad netrenktų Perkūnas, o dyglius supildavo į maišelį ir jais smilkydavo trobą užėjus perkūnijai, gyvulius leidžiant į bandą, mirštant ir kitais atvejais (Žagarė, LTA 1156/77. Užr. J. Marcinkus 1937 m.— Plg. nr. 283—87).

9. Verbų dieną, parnešę pašventintas verbas, jomis kerta per galvas tiems, kurie buvo namie, ir sako: „Liga, lauk! Sveikata, į vidų!“ (Raseiniai, LTA 1496/45).

10. Verbų dieną kai pareina iš bažnyčios, tai muša vaikus, kad geriau augtų (Liškiava, LTA 374/2798).

11. Kai per Verbnyčią mažą muša, tai jis geriau auga (Liškiava, LTA 374/2618).

12. Verbų dieną vadina Palmine. Atėję iš bažnyčios, muša per galvą verba: tėvas vaikus apimuša, vyras žmoną, visą šeimyną apimuša, kad klausytų vyresnių ir būtų laimingi (Tverečius, LMD I 475/3—342).

13. Verbų dieną parėję iš bažnyčios plakasi sakydami: „Verbubija nelabija, ne aš mušu, verba muša, už nedėlios Velykos“ (Liškiava, LTA 374/2594).

14. Verbų nedėlioj žmonės mušdavos šventintais karklais arba žilvičiais, kad laimingi sulauktų ateinančių Velykų (Dusetos, LTA 1418/544).

15. Velykų nedėlioj jaunimas tarpusavy mušasi, net surekuoja vieni kitus, o piktumo nei kokio būti negali. Sako, kas ką myli, tą labiau Verboj ir kapoja. Rėkti nepridera, kad ir sopa, nes sako: suvisu nekantri (Tverečius, LMD I 475/3—344).

16. Verbų dieną su verba plaka vienas kitą dėl to, kad nebūtų mieguisti. Piemenis plaka dėl to, kad bandą ganydami neužmigtų (Mažeikiai. LTA 1313/68).

17. Verbų dieną žydeliai ant miesto sukasi, kad kas jiems verba suduotų, ba tada jam šikavosis (Liškiava, LTA 374/1467).

18. Verbų sekmadienį žydai nori, kad jiems suduotų per galvą šventa verba, kad ščeslyvai galėtų apšukuoti (apgauti) žmogų (Liškiava, LTA 374/2984).

Aiškinimas. Verba — tai magiška žalioji šakelė, kuria plakant suteikiama žmogui ar gyvuliui augumo ir gyvybės jėga, tuo pačiu jį apsaugant nuo ligų. Pavasario laikas tam geriausiai tinka. Tad senesnės yra tos pažiūros, kai plakamam linkėjama augumo, sveikatos ir grožio. Krikščionystės įtakoj vėliau verboms buvo priskirta ir piktų dvasių nubaidymo ar išvarymo jėga, ypač rūkant. Pagaliau iš rimtos apeigos, atliekamos suaugusiųjų, liko tik linksma užsimiegojusių vaikų pažadinimo priemonė, pranešant jiems apie besiartinančias Velykas. Seniau plakamasis greičiausiai pažadėdavo dovaną už tai, kad jį plaka ir tuo pačiu suteikia palaimos, o dabar priešingai — margučiais atsiperka nuo plakimo.

19. Kas Verbų sekmadienį nueina į bažnyčią be verbos, tam velnias įkiša į ranką savo uodegą palaikyti (Telšiai, Eržvilkas, Skaudvilė, Pilviškiai).

20. Kai renka verbai medį, tai vis taiko tokį, kur su daugeliu bukučių (pumpurų); sako, kiek bus bukučių, tai tiek metų gyvensi (Tverečius, LMD I 457/29).

21. Verboj būdavo gražiau apsirėdę kaip gavėnioj: moterys baltom šilkinėm skarelėm, bernai su maniškom, visur verbas prisisegę. Labai mada, kad visų anksčiau bažnyčioj būtų. Bažnyčioj, būdavo, žmonės sviedžia verbas, kad kiekvieno žmogaus verbų šakelė pakliūtų kunigui po kojų, o taip tai taria, kad neapšvęsta (Tverečius, LMD I 475/3—343).

22. Kai katrie tai net su pienu valgo Verbų dienoje (Tverečius, LMD I 475/3—344).

23. Senybėj Verboj negalima buvo nei mėsos, nei pieno valgyti. Kas valgydavo, tą Did. penktadienį apvoždavo po bačka su kiaule ir žąsinu (Tverečius, LMD I 475/3—288).

24. Jei Verbos dieną giedra, tais metais nesiseka vogti,

o kad alkanas vagis, tai turi laimę (Biržai, LTA 348/31—38).

25. Jei Verbų sekmadienį sninga, tai tais metais per visus sekmadienius bus lietaus (Vilnius).

26. Einant Verbų sekmadienį į bažnyčią, reikia paimti tarpe verbų beržo šakutę ir parnešus padėti tvarte, tai vasarą ganant karves jos nesiskirstys (Višakio Rūda, LTA 507/31—5).

27. Sako, kad jei šventas verbas pasodinsi pagal upę abiem krantais po verbą, tai pasaulio pabaigoje, kai visur išnyks vanduo, toj vietoj vis bus švarus vanduo (Liškiava, LTA 374/1467a).

28. Verba pas mus yra laikoma šventu medžiu. Jei pasodinama Verbų sekmadienį šventinta rykštė, tai užauga šventas medis (Merkinė, LTA 1426/10).

29. Apsėtą lauką apsodina (nuženklina apkaišydami?) verbų šakelėmis, tai kruša nemuša (Liškiava, LTA 374/1404).

30. Per Verbas pašventintų kadugių spyglius reikia nubraukti iki Velykų, kitaip tais metais darbai nebūna tvarkingai apdirbti (Skaudvilė, LTA 1336/31).

31. Per Verbą nereikia galvos šukuotis, nes utėlės augs tokios didelės kaip verbų pupuolės (Šiauliai, LMD I 910/3—28).

32. Verbų šakelėmis plaka ir rūko pavasarį pirmąkart išgydami į lauką bandą (per Jurgines), jomis aprūko pavasarį pirmąkart į lauką išeinantį artoją, jo arklius (jaučius) ir arklą, o vasarą smilko trobesius besiartinant audrai, kad griaustinis netrenktų (Visoje Lietuvoje).

2. DIDŽIOJI SAVAITĖ (D.s)

33. Prieš Velykas negalima dirbti Velykoms nereikalingi darbai. Viena merga audė, tai atėjęs velnias ją uždusino (Tauragnai, LTA 545/132—180).

34. Jei D.s. malsi, vėjas stogus nudraskys (Dusetos, LTA 70c/574).

35. D.s. stengiasi nelikti skolingi vieni kitiems, o ypač neskolina nieko (Žasliai, LTA 1316/183).

36. Jei per paskutines D.s. dienas ką skoliji, tai gyvuliai būna pakerėti ir dvesia (Girkalnis, LTA 1415/283).
37. D.s. nieko neskolina — viską (skolintojas) iš tų namų išneša (Kaltanėnai, LMD III 149/261).
38. Prieš Velykas Did. ketvirtadienį, penktadienį ir šeštadienį reikia vengti bet kam ką nors skolinti, nes nesiseka gyventi (Veliuona, LTA 745/104).
39. Did. šeštadienį kai ateina ko paskolinti, tai reikia šiaudu pamėtėti, tada nieko nebūna; o jei nepamėtėji, tai tas daiktas ar pagenda, ar lūžta (Liškiava, LTA 374/2608).
40. Skolinti vengiama todėl, nes tikima, kad susigadins karvių pienas, o to žmogaus, kuris pasiskolino, pasitaisys. Arba tikima, kad paskolinus nesiseks gyventi (Eržvilkas, LTA 1299/28t).
41. Did. šeštadienį neskolina: jei paskolino, tai pralošė, paskolino savo laimę. Kas paskolinti atėjo, tas išlošė (Valkininkai, LMD III 196/2—17).
42. Did. trečiadienį ir ketvirtadienį lempos nedega, regi, tuokart Jėzus buvęs uždarytas turmon (Tverečius, LMD I 457/29—8).
43. Did. ketvirtadienį, penktadienį ir šeštadienį nedegdavo lempos,— sako, Dievas cemnyčioj (tamsybėj) sėdėjo (Tverečius, LMD I 475/3—190).
44. Nuo Did. ketvirtadienio 12 valandos negalima nei stuksėti, nei balsiai kalbėti. Ir vaikam neleidžiama balsiai kalbėti, regi, Dievas numiręs, jį gali prižadinti. To nesilaikant, griausmai labai griaudžia. O dabar ir Velykų pirmą dieną malkas skaldo — ir nieko (Tverečius, LMD I 475/3—207).

Vaikai pasidaro lentelę su skylute, pro kurią įveria virvę. Ant tos lentelės anglimi ar kreida išpiešia silkės paveikslą, velka ją aplink bažnyčią ir plaka rykštėmis. Did. trečiadienį taip daro vieną kartą, ketvirtadienį—du ir penktadienį tris kartus. Paprotys tebėra (Skaudvilė, 1942 m.).

a) Didysis ketvirtadienis (D.k.)

46. D.k. reikia įlįsti į vandenį, kokią upę ar balą, žinoma, greit ir vėl išlįsti, kad neperšaltum.— kas turi niežų ar

šiaip spuogų, tai pasveiks. Dėl to šią dieną vadina „čystuoju ketvirtadieniu“ (Šilavotas, LMD 1429/28).

47. „Čystiniam četverge“ reikia nubėgt nesidairant (ir išsimaudyti) prieš saulę tekančiam vandeny, tai kūnas bus švarus. Kad dar geriau veiktų, reikia apsivilkti išvirkščiais marškiniais. (Veisiejai, LTA 208/197—9).

48. „Čystajam četverge“ reikia prieš saulei užtekant nusiprausti burna — bus švari, nespuoguota (Salakas, LTA 1487/94).

49. D.k. galima išsigydyti nuo niežų: reikia išeiti dar saulei nepatekėjus į ežerą, upę ar prūdą ir jame išsimaudyti (Seirijai, LTA 1741/102).

50. D.k. saulei netekėjus eina žmonės praustis prie šaltinio, tai nebus jokių dėmių ant veido (Dūkštas, LMD III 114/8).

51. Jeigu D.k. dar saulei netekėjus apsiprausi, tai visus metus būsi švarus (Striūnaitis, LMD III 23a/14—8).

52. D.k. sodžiuje paprastai vadinamas „čystasai četvergas“. Reikia gerai nusiprausti, o jeigu kieno veidas nesveikas, tai pagelbės (Vilnius, LMD I 386/11).

53. D.k. eina prieš dieną, dar be saulės, vandens (parsinešti). Šaltam vandeny maudydavos, tai niežai, dedervinės ir votys pranykdavo (Tverečius, LMD I 475/3—290).

54. D.k. balelėj maudos, ratų pravėžose voliojasi, kad niežai išnyktų (Tverečius, LMD I 457/26).

55. Kas niežų turi, tai D.k. eina eketėn maudytis (Tverečius, LMD I 475/3—328).

56. Kas D.k. upėj išsiplaudžia, tai pranyksta ligos ir visoki nesmagumai su nešvarumais (LMD I 474/82).

57. D.K. reikia išsimaudyti — būsi labai sveikas. (LTA 440/137).

58. Pasimaudyk prieš Velykas — išnyks votys (Tauragnai, LTA 545/132—124).

59. Nusiprausęs D.k. sniegu, vasarą saule nedegsi (Užpaliai, LTA 14/340).

60. Reikia D.k. niekam nematant sniegu nusiprausti, tai per visus metus būsi švarus (Antazavė, LTA 1418/505).

61. D.k. reikia nusiprausti, kad pasiliktum baltas (Žasliai. LTA 1555/134—40).

61a. D.k. kiekvienas stengiasi išsimaudyti, tai visus metus bus labai švarus kūnas (Žasliai, LTA 1316/183).

62. Lydos aps. prieš. D. k. vidurnaktį kuria pirtį. Iki aušros jau turi būti išsimazgoję vyrai ir moterys. Ketvirtadienio rytą visi turi būti švarūs, linksmi. Likusis laikas iki Velykų geras valyti trobas, bet ne gyvulius (Lyda, LMD I 474/832).

63. D.k. iššukuojami plaukai, pirty išvanojamas visas kūnas, kad per metus nebūtų pas žmogų papuškų nei vočių (Tverečius, LMD I 457/26—3).

64. D.k. visada reikia išsišukuoti, tai visi metai utėlių nebus (dar ir dabar kai kur D.k. vadina „čysciniu") (Kabeliai, LMD I 189/1).

65. „Čystajam četverge" reikia šukuoti galva — nebus utėlių (Salakas, LMD 1487/95).

66. D.k. gyvulius išglosto, kad nebūtų inkštirų (Salakas, LTA 1483/336).

67. Pirma buvo ne Didysis, bet „čystasai četvergas". Viską lig paskutiniam auteliui išmazgoja. Sako, seniau net ir gyvulius prausdavo (Tverečius, LMD I 475/3—192).

68. D.k. reikia išplauti arklį, tai visada bus švarus ir sveikas (Aukštadvaris, LTA 723/113—139).

69. „Čystajam četverge" reikia visus nešvarumus iššluoti, išmazgoti, išvalyti, tada visi metai švariai užsilaikys. Užtat bobos stengiasi viską švariai nuvalyti, kad paskum per visus metus būtų švara (Dusetos, LTA 1693/443).

70. D.k. turi būti visa kuo švariausiai išmazgota, kad visi kampai žibėtų. Mergos gali sau verpti, tai gyvenimas tuos metuos gerai seksis. (Apsa, LMD I 474/282).

71. Prieš Velykas visi žmonės išsikrečia, išvalo kambarius (Merkinė, LTA 1572/99).

72. D.k. arba „čystinės diena". Šią dieną naujai kloja lovas, krečia patalus, vėdina, trobą valo, žodžiu, tai švaros diena. Ir tvartuose iškrečia voratinklius, kad velnias arklių nejodinėtų. Šią dieną „čystina" (kastruoja) tekius, baroniukus, nes tada greičiau ir lengviau sugyja (Liškiava, LTA 374/3162).

73. D.k.—čystinė. Tą dieną namie apvalo kaminus, trobas ir lovas krečia, taip pat paršiukus čystina, aviniukus skabina (Liškiava, LTA 374/2330).

74. D.k. vadinamas „čysciniu cetvergu". Tą dieną valomi (kastruojami) aviniukai, paršiukai ir kiti gyvuliai (Seirijai, LTA 1741/101).

75. Kad blusų nebūtų, reikia švariai iššluoti gryčią (Dusetos, LTA 56/69).

76. Reikia D.k. sniegu (o jei jo nėra, tai smėliu) išbarstyti grindis, o paskum iššluoti, tik kad niekas nematytų ir nežinotų, tada blusų nebus (Daugėliškis, LMD I 272/1—3).

77. D.k. reikia anksti iššluoti visas stubas ir sąšlavas išnešti ant artimiausio kaimyno rubežiaus, išpilti ir neatsigręžus eiti namo, tada nebus namuose blusų (Vilkaviškis, LTA 210/206—23.— Žr. dar nr. 134, 213).

78. D.k. reikia atsikelti anksti rytą, išvalyti grindis ir save, tas visas šiukšles nunešti už kaimyno tvoros ir paberti, tada visi nešvarumai pereis pas kaimyną (Švenčionys, LMD I 627/12).

79. D.k. reikia nueiti į mišką, susiskinti alksninę šluotą ir atsinešus namo šluoti pirkią. Kai jį užklausia: „Ką darai?", tai atsako: „Blusas vaikau?" — „Kur?" Nurodžius kokią vietą, ten ir nueina visos blusos (Tverečius, LTA 339/3—64).

80. D.k. vienas kito klausia, kur šią naktį blusos nakvojo. Paklaustasis greitai atsako, kad ten ir ten, pas tokį ir tokį, tenai ir blusos pereina (Imbradas, LTA 355/89—5).

81. Norint išvyti blusas iš lovų, reikia prieš Velykas ketvirtadienį susigauti blusų sauja, išnešti laukan ir kur pamačius žmogų einant ant jo mesti, tada blusos prapuola (Naumiestis, LMD I 190/3).

82. D.k. nelieja aslos vandeniu ir nesiprausia ant aslos, kad visus metus nebūtų blusų (Rimšė, LMD I 581/1—13).

83. Norint išvyti iš namų rupūžes, reikia D.k. prieš saulės tekėjimą nevalgiusiam apšluoti tris sykius visas trobas ir stengtis, kad niekas nematytų (Naujamiestis, LMD I 190/3).

84. D.k. malkų pavogęs pečių iškūrenk, tuomet būsi laimingas, gerai seksis (Paringis, LMD III 27/212).

85. D.k. eina iš kitų pirčių vogti malkų, tai paukščių kiaušinių ras (Tverečius, LMD I 475/3—290).

86. D.k. nueik pas kaimyną ir pavok glėbį malkų, tai

vasarą rasi daug paukščių lizdų (Daugėliškis, LTA 339/1—21).

87. „Čystajam četverge“ reikia iš svetimo skiedryno skiedrų pavogti — daug lizdų žinosi (Švenčionys, LTA 796/48—152).

88. Kas pirmiausia D.k. atsikelia ir pirmas kašelę skiedrų atneša, tai pavasarį ras daug laukinių ančių kiaušinių (Daugėliškis, LMD I 997/6).

89. D.k. rytą, dar be saulės, reikia įnešt pirkion glėbys skiedrų,— taip padarius seksis ieškoti ančių kiaušinių, greit rasi (Salakas, LTA 1486/316).

90. Kas D.k. pirmas sausą skiedrą apneš aplink pirkią, tai pirmas ras anties kiaušinius (Tverečius, LTA 339/3—63).

91. D.k. reikia anksti atsikelti, kad niekas negirdėtų, atnešti kryžmai į visus keturis kampus po sterblę skiedrų, tada rasi antį ant kiaušinių. Mažus vaikus apgaudinėja, sako, kad reikia grynam ir basam nueiti žardan, tai berniukai ten rasią čebatėlius, o mergaitės sukneles. Kai sušąla, net raudoni pasidaro, tai jiems suknelės ir čebatėliai (Tverečius, LMD I 475/3—326).

92. D.k. kampuose skiedrelių pilia, kad laukinių ančių kiaušinių rastų. Kad stovus pabaigia, tai lazdele aplink pirkią tris kartus jodo ir tada laukinių bėga (Tverečius, LMD I 475/3—191).

93. Jei Velykų rytą (gal D.k.?) moteris be sijono arba vyras be kelnių atneštų malkų kiaušiniams virti, sektųsi paukščiai rasti (Pušalotas, LTA 600/184—11).

94. Reikia D.k. paimti naują puodą ir pripylus druskos pastatyti į pečerą. Velykų rytą reikia šį puodą su druska apnešioti aplink visas trobas. Ši druska yra vaistas susirgusiems gyvuliams (Salakas, LTA 1778/27).

95. D.k. mazginukan padėti saują druskos ir užkavot, kad per visus metus nieks nepajudintų. Vėliau duoda tos druskos vaikam ir gyvuliams nuo akių (Aukštadvaris, LTA 1406/463).

96. Kad pienas gerai rūgtų, reikia D.k. atsinešti iš trijų laukų po tris akmenėlius ir ugnyje įkaitinus dėti į puodynes, po tris į kiekvieną, ir užpylus vandeniu apdengti. Taip iš-

šutintose puodynėse gerai rūgsta pienas ir esti skanūs sūriai (Salakas, LTA 1773/28).

97. D.k. panelės stengiasi perbėgti čigonui kelią,— jei pasiseka, tai tuomet greit ištekės: jei ketvirtadienį, tai už turtingo, o jei Did. penktadienį, tai už neturtingo, bet dievobaimingo. Čigonas, tai pamatęs, stengiasi, kad mergaitė kelio nepereitų, nes tada jis nustos čigoniškos laimės, negaus lašinių ir kiaušinių (Dūkštas, LTA I 393/2).

98. Negalima D.k. verpti, nes pirštus skaudės (Striūnaitis, LMD III 23a/14—2).

99. Negalima D.k. su kultuve žlugtą skalbti, tą asmenį gali griausmas trenkti (Južintai, LTA 2069/40).

100. Kas yra gimęs D.k., negali eiti į šermenis (dvasias mato) (LMD I 187/6).

101. Norint paveldėti kokio žmogaus turtus, reikia D.k. prieš auštant apjoti aplink visą kaimą (Vilnius, LMD I 624/2).

102. Jeigu nori, kad kaimynų nauda tau būtų, apjok D.k. visą sodžių ant kačergos (Daugėliškis, LMD I 474/1049).

103. D.k., saulei netekėjus ir kad niekas nematytų, paimk vištos mėšlo ir nunešk į kaimyno daržą, tai jis tada savo daržoves apgins nuo vištų (Paringis, LMD I 196/1—15).

104. Norint visur turėti laimę, reikia „čystiniam ketverge" po vakarienės nunešti skruzdėlynan padliamka, palaikius savaitę po vakarienės parsinešti ir prikalti prie autuvo (Marcinkonys, LTA 725/335).

105. D.k. reikia atnešti skruzdėlių, kad kiaulės raudonlige nesirgtų (Dusetos, LTA 70c/569).

106. Did. trečiadienį reikia surakt (sukasti) žolynam žemė, o D.k. persodinti dienmedžius, sibirnikus, kad ketvirtadienį viskas būtų šviežioj žemelėj (Tverečius, LMD I 457/29).

107. Kas D.k. nupjaustys sode nuo obelų visas sausąsias šakas, tai kirmėlės nekliudys nei vaisių, nei lapų (Tverečius, LTA 339/3—65).

108. D.k. vadinasi „žaliasai". Regi, neša visokius žolynus, žolynėlius iš girios, kad rugeliai gerai keltųsi, žaliuotų (Tverečius, LMD I 457/26—4).

109. D.k. vis reikia visur bėginam lėkt,— kad ką darysi, vis sparčiau darbas eitų (Tverečius, LMD I 457/26—12).

110. D.k. reikia keltis kuo anksčiausiai, kad spartus darbe būtum (Tverečius, LMD I 457/26—2).

111. Kad duona nepelytų, tai reikia kepti prieš Velykas ketverge — visą metą nepelija (Naumiestis, LMD I 190/8).

112. Jei D.k. šukuosi galvą, tai vištos ežias išdraskys (Daugėliškis, LTA 339/1—15).

113. Ligi D.k. būtinai reikia iškrėsti kaminas ir troba, nes vėliau užkrėsi Kristui akis, dėl to linai nederės (Leipalingis, LTA 1436/121).

b) Didysis penktadienis (D.p.)

114. Per visą D. s. nešluostyk dulkių nuo lubų, sienų ir krosnies, nes Jėzui akis užkrėsi (Eišiškės, LMD III 63/2—29).

115. D.p. nešluosto pirkios, nes bijo, kad Jėzui akių neužkrėstų (Kabeliai, LMD I 189/1).

116. Šią dieną (D.p.) jeigu kas čystina, trobas krečia, tai Ponui Jėzui akis užkrečia (Liškiava, LTA 374/2330a).

117. Žmonės pasakoja, kad kai D.p. eina arti, tai reikia per arklį perpilti kibiras vandens, tada arklys būna riebus. Tačiau reikia tik merginoms taip daryti,— jei vedęs perpila, tai arklys sukūsta (Liškiava, LTA 374/2607).

118. Jei D.p. nuo dvyliktos nakties iki dvyliktos valandos dienos nei žodžio nesakytum, tai ką manai, tas tikrai išsipildytų (Alytus, LTA 600/189—4).

119. Jei D.p. pasninkausi, tai daug laukinių ančių kiaušinių rasi (Alytus, LTA 773/426).

120. Norint išvaryt iš namų svirplius, reikia D.p. nueiti į kapines ir parsinešti smėlio, paskum barstyti ten, kur yra svirplių ir sakyti: „Senieji išeikit, jaunieji pareikit!“ (Eržvilkas, LTA 1299/22).

121. Kas D.p. eina išpažinties, tas yra viedzma (ragana, -ius) (Kabeliai, Gardino aps., LMD I 189/1).

122. D.p. neduoda komunijos, nes išpažinties eina čerauninkai. Iš svetimų dangčių šiaudus tąso, paskum puodynėles šutina (Tverečius, LMD I 475/3—193).

123. D.p. nevirdavo viralo (visas tris D.s. dienas?),

tada batviniai gerai dera (Tverečius, LMD I 475/3—205).

124. Šią dieną (D.p.) nevelėja kultuve, kad ledai neišmušt javų, nemala rankinėm girnom, kad griausmas netrenkt (Liškiava, LTA 374/1470).

125. D.p. ir D.š. negalima nei malti, nei velėti, nes vasarą bus dideli griausmai (Merkinė, LTA 1572/100).

126. D.p. negalima sėti, nes ledai javus išmuš (Merkinė, LTA 1572/101).

127. D.p. merginos stato prieš save veidrodį ir mato, už ko ištekės (Veliuona, LTA 409/282).

c) Didysis, arba Velykų šeštadienis (D.š. arba V.š.)

128. V.š. pasėtos rūtos labai auga ir neišnyksta (Liškiava, LTA 374/2650).

129. Kai V.š. kuriama pirtis, tai reikia pakurt serbentų šakele, tada bus daug serbentų uogų (Šimonys, LTA 1575/2).

130. V.š. negalima kūrenti pirtis, nederės tais metais kopūstai (Salakas, LTA 1486/57).

131. Kas pirmesnis D.š. pavalgo, iš pirties pareina ir ugnies ataneša, tai tam sparčiau per visus metus eis darbas (Tverečius, LMD I 475/3—209).

132. Jei per V.š. su visais barsies, tai su tais ir per visus metus barsies; jei verksi, tai per visus metus verksi (Seirijai, LTA 1305/305t).

133. Kad nebūtų musių, reikia V.š. iššluoti visas trobas ir šiukšles nešti per rubežių į kito žemę (Vegeriai, LTA 1357/189.— Plg. nr. 77—78).

134. Prieš Velykas D. š. iššluoja gryčią ir šiukšles išmeta svetiman daržan — kaimynui teks blusos (Antalieptė, LTA 1693/77.— Plg. nr. 77—78, 213).

135. D.š. mergaitėms reikia paberti grūdų ir pasišaukti gaidį: iš kurios merginos grūdų greičiau ims lesti, toji greičiau ištekės (Židikai, LTA 1279/354).

136. Kai D.š. iššluoja gryčią, tai šiukšles reikia išnešti laukan ir klausytis, iš kur šuo loja — iš to krašto bus piršliai (Papilys, LTA 365/260—4,— Plg. „Užgavėnės“ nr. 213).

137. Jei V.š. pučia pietų vėjas, tai būna šilta vasara,

jei rytų — javai uždera, jei žiemių — esti šalta vasara, o jei vakarų — tai lietinga (Kalvarija, Mar., LTA 600/183—38).

138. Kad nereikėtų pirmądien Velykų, tai D.š. pakaria sūpuokles, bet Dieve gink negalima net pakliudyti supuoklių (Tverečius, LMD I 475/3—208).

Pašventinta ugnis

139. D.š. parsinešę iš bažnyčios švęstos ugnies, žmonės ją išlaiko iki pirmosios Velykų dienos ryto ir neša aplink savo trobesius, kad jie iki kitų metų nesudegtų (Raseiniai, LTA 1299/50).

140. Tik parnešus švęstos ugnies kurdavo pečių ragaišiui ir kitiems Velykų valgiams kepti bei virti, taip pat ir pirtį kurdavo. Velykų kiaušinius būtinai reikia virti švęsta ugnimi (Visur Lietuvoje).

141. D.š. iš tolimesnių kaimų suėję žmonės negali parsinešti šventintos ugnies. Jie atsineša degtukus ir, kai kunigas šventina ugnį, jie atidaro degtukų dėžutes ir kunigas pašventina degtukus. Parėję į namus, jie užsikuria tais degtukais ugnį (Godžiūnai, LTA 1040/92).

141a. Seniau (prieš 20 metų) būdavo švenčia ir sierčikus (Salakas, LTA 1486/320).

142. Kai Velykų ugnelę atneši, tai uždek kiek šakelių šventa ugnele, tada visos gyvatės išbėgioja (Tverečius, LMD I 474/682).

143. D.š. neša namo ugnį ir užkuria ant svetimo lauko, tada sudeginsi visas savo lauko bjaurybes ir joks įkandimas gyvuliams nekenks (Antazavė, LTA 1418/496).

144. D.š. piemuo eina parnešti švęstos ugnies ir švęstos vondens. Jis stengiasi pats pirmas pasisemti vondens, tada jo šeimininko bus riebūs gyvuliai ir piemuo visuomet pirmas išgins bandą, t. y. bus nemiegalis. Jei parneš degančią ugnį, tai jo šeimininko arkliai kaip ugnia degs, t. y. bus riebūs ir greiti (Dūkštas, LMD I 393/2).

Pašventintas vanduo

145. Kai V.š. pašventina vandenį, tai žmonės skubinasi, už vienas kito lenktyn, semti vandenį: kas pirmesnis pa-

sisems, tas pirmiau tais metais apsidirbs (Šventežeris, LMD I 195/1).

146. Kas Dėdioje sobata pėrmasės pasėsems švesto vandėns, tas ton meta bus laimings (Žemaitija, LTA 2269/24).

147. Jei dygsta usnys, V.š. vandeniù krapyk dirvą ton pusėn, kuriam (kaimynui) nori, kad tavo usnys atitektų (Vilnius, LTA 549/121).

148. Švęstą vandenį geria nuo išgąsčio. Kai neša sėti sėmenis, juo apkrapija, kad amarai nepultų (Liškiava, LTA 374/2330b).

149. Švęstu vandeniu Velykų rytą apšlaksto gyvulius. Dar krapija juo „velnio apsėstuosius“ (Raseiniai, LTA 1299/81).

150. Gyvulius per Velykas laisto švęstu vandeniu, parneštu D.š. Nuo švęsto vandens, sako, gyvuliai neserga ir niekas negali jų užkerėti (Raseiniai, LTA 1299/58).

151. Parnešus švęstą vandenį, visi mirko į jį pirštus ir žegnojasi. Šeimininkas apšlaksto juo gyvenamus namus ir kitus pastatus, kad Perkūnas netrenktų ir neuždegtų (Šilalė).

152. Parsinešama švęsto vandens, kad mirštant nuo numirėlio piktas dvasias išvaikytų, ir geriamas pirmą Velykų dieną (Girkalnis, LTA 1415/284).

3. VELYKŲ NAKTIS (V.n.)

153. Naktį iš D.š. į Velykas prie bažnyčios maino pypkėm ir tabako kapšiukais (Smilgiai, LTA 607/100).

154. Susirinkę V.n. į bažnyčią, kiti ilgai nebūna, bet nueina pas žydelį, ten mainosi ne tik kepurėmis ir pypkėmis, bet visokiausiais daiktais. Kitas, susigniaužęs į saują popieriaus gniužuliuką, išmaino jį į peilį ir ką kitą (Tauragė, LTA 1284/265).

155. Visi V.n. eina į bažnyčią. Ten įtaiso griausmą ir žaibą, velnią ir Kristaus kankintojus, kurie laksto po bažnyčią su liesvomis. Velniukas lando tarp žmonių ir, atradęs kur miegančius, duoda tiems uodega per snukį (Salakas, LTA 1593/137).

156. Vyrai V.n. apsirengia žydais, eina į bažnyčią ir ten daro įvairias išdaigas su miegančiais: paima veršio uodegą ir brauko per veidą, kitas pakiša panosėn stinkspiričio (amoniako), dar kitas turi pasidaręs varną ir kerta miegančiam snapu. Rytą, kai žmonės eina aplink bažnyčią, jie turi bėgti priešingon pusėn ir apibėgti 9 kartus. Kokį daiktą bebėgdamas nutveria, tai turi neštis. Per sumą jie guli bažnyčios gale kryžium. Paprotys prieš keletą metų išnyko (Kvėdarna).

157. Velykų rytą kai kurie ateina į bažnyčią persirengę žydais. Jie nešiojasi kopėčias, kirvį ir kūjį. Kai žmonės eina aplink bažnyčią, tai jie eina prieš žmones su visais paminėtais daiktais. Tebedaroma (Laukuva).

158. V.n bažnyčia yra atdara ir žmonės joje budi. Seniau jie ten miegodavo ir valgydavo, bet dabar to vengiama. Tą naktį žmonės gieda įvairias giesmes. Prie majestoto yra padaromi žydai ir įvairūs kareiviai, jie stovi arba eina pasirodyti į visą bažnyčią. Radę miegančius žmones, jie juos įvairiai išjuokia (Girkalnis, LTA 1299/6, 10, 19, 66).

159. Velykų naktį reik iššauti, tai sako — savo nepriețelius atmuši („Živaia starina", 1906, IV, p. 201, nr. 210. Iš Šiaulių). Seniau V.n. bažnyčios šventoriuje šaudydavo ir mušdavo būgnus.

160. Jeigu V. n. ar rytą važiuojant į bažnyčią pakelėje sutinkama moteris, tai kelionėje atsitiks kokia nors nelaimė. Kad jos išvengtum, reikia grįžti tuo pačiu keliu atgal ir į bažnyčią nuvažiuoti kitu keliu (Veliuona, LTA 745/110).

4. VELYKŲ RYTAS (V. r.)

a) Vandens magija

161. Kur bėga upelis, ta. V. n. per 12 valandų vanduo vynu pavirsta (Liškiava, LTA 374/2797). (Paprastai taip kalbama apie Kalėdų naktį.— J.B.)

162. V. r. prieš saulėtekį reikia visam nusiplauti, tai nebus nei vočių, nei skaudulių (Veliuona, LTA 409/303.— Žr. nr. 53).

163. V. r. prieš saulės tekėjimą reikia visam nusiplauti, kad nebūtų vočių, skaudulių ir t. t. (Šiauliai, ŽS 1906, IV, 195).

164. Reikia V. r. saulei netekėjus nusipraustі, tai vočių nebūna (Liškiava. LTA 374/2610.— Žr. nr. 48, 51, 53, 58).

165. V. r. saulei netekėjus reikia grynam (nuogam) praustis, tai būsi labai baltas (Liškiava, LTA 374/2652.— Žr. nr. 61).

166. Prieš Velykų pirmą dieną reikia naktį nueiti pas upę, nusirengti ir išsiprausti, tai būni visados baltas (Pelesa, LMD I 392/2—15.— Žr. nr. 50, 59).

167. V. r. dar saulei netekėjus reikia parsinešt vandens, kuris teka, ir tuo vandeniu praustis, tada visus metus nesirgsi. Tą vandenį galima laikyti keletą metų, jis nepasensta (Klipstai, Klaipėdos aps., LTA 2321/29).

168. V. r. per prisikėlimą reikia nusimaudyti tekančiame vandenyje, tai per visus metus būsi sveikas (Veliuona, LTA 747/27.— Žr. nr. 47, 51, 53, 56, 57, 61a).

169. Kad didesnis užaugtum, reikia Velykų pirmą dieną lietui lyjant kurį laiką pastovėti vienplaukiam lietuje (Veliuona, LTA 745/118).

170. V. r. reikia iš svetimo šulinio parnešti vandens, tik kad niekas nematytų, ir pagirdyti arklius, kad geri būtų (Telšiai, LTA 284/555).

171. Antrą Velykų dieną pilamas miegančiam pašonėn vanduo. Apipiltas turi duoti kiaušinių tam, kas jį apipylė (LTA 1039/1667).

172. Vyrai laistosi antrą Velykų dieną, o mergaitės laistosi trečią dieną (Kėdainiai (?), LTA 1039/1671).

173. Ūkininką laisto V. r., nes tada esti geri linai (Šiaulėnai).

174. Velykų antrąją dieną tą aplieja vandeniu, kas ilgiau miega (Kalvarija, Telšių aps., LTA 600/33—16).

175. Velykų antrą dieną kas pirmiau atsikelia ir aplaisto miegančius, tai tas daug kiaušinių tą dieną išritins (Šiluva, LTA 1300/440).

176. Antros Velykų dienos rytmetį reikia tinginius ir miegalius apkrapyti su šlapia verba, kol dar neatsikėlę. Jei kas nesileidžia, tai reikia kuo nors atsipirkti (Viduklė, LTA 1471/29).

177. Velykų antrą dieną visi stengiasi anksčiau atsikelti ir aplieti begulinčius kitus namiškius. Kuriuos apliejo, tie bus per visus metus miegaliai (Tirkšliai, LTA 407/478).

178. Velykų nedėlioj jaunimas, anksti atsikėlęs, laisto vandeniu tebemiegančius, arba ištraukę iš patalo neša upelin ir būtinai pamerkia. Tas žmogus būsiąs visur pirmas (Dusetos, LTA 1418/527).

179. Kas ilgai V. r. miegos, tas visus metus bus snaudalis ir jam nesiseks darbas (Alanta, LTA 2019/186).

180. Kas pirmas pasikels V. r., tam geriausia seksis darbas. (Melagėnai, LMD II 14/8—14).

181. Pas mus laistydavosi vandeniu antrą dieną Velykų. Parėję iš bažnyčios, eina gulti. Mergės pritaiso virš lovos milžtuvę ir kibirą, nuveda virvutę laukan, kai bernai sugula, patraukia virvutę ir aplieja (J. Andriulienė, Užventis. D I/30).

182. Per Velykas (antrą dieną?) eina rankas plauti: nusineša vandens butelį, rankšluostį, paskum už tai plovikas gauna paplauti gerklę (Naujamiestis, LMD I 588/2).

183. Kad apsaugotų laukus nuo audrų, seniau gaspadorius V. r. per prisikėlimą, pasiėmęs Velykų šventinto vandens, krapydavo laukus ir peržegnodavo visas kertes (Židikai, LTA 1513/33.— Žr. nr. 150—151).

184. Kad nebūtų tavo žemėje gyvačių, reikia V. r. pašventinti rubežius švęstu vandeniu (Telšiai, LTA 1582/82—19).

185. Norint apsaugoti laukus nuo šturmo (audros), reikia V. r. juos apšvęsti. Arba kai karvė atveda dvynius (jaučiukus), tai reikia jais aparti savo laukų rubežius (Salakas, LTA 1779/121—8).

186. V. r. žmonės smilkosi ir šlaksto švęstu vandeniu savo gyvenamuosius namus, nes V. r. piktosios dvasios išeinančios iš namų prie tų, kurie nesimeldžia. Palieka vienos dūšios, kurias reikia pasmilkyti. Sugrįžusios piktosios dvasios nebedrįstančios į pašventintus namus įeiti, todėl vėlėms pasidarą lengviau. Tebežinoma (Laukuva).

b) Saulės šokinėjimas

187. Velykų pirmos dienos rytą patekėdama saulė šokinėja: triskart pašokėja aukštyn ir žemyn, mainosi įvairio-

mis spalvomis ir plastėja, nes ji džiaugiasi, kad Kristus prisikėlė. (Visoje Lietuvoje.— Tas pats sakoma apie saulę Joninių rytą.)

188. Žmonės anksti keldavosi ir eidavo žiūrėti, kaip saulė iš džiaugsmo šoka. „Aš pati savo akimis mačiau jaunystėje, o dabar nepastebėjau, gal mano nuodėmingos akys jau to nemato", sakė viena moteriškė (Antalieptė, LTA 1657/149).

189. Velykų rytą saulė rodos: kai teka, tai pasidaro raudona, žalia, mėlyna, balta. Ji būna ne visa vienokia, bet tokiais plėmais. Mums seneliai tada liepdavo eiti saulės dabot (Salakas, LTA 1486/318).

190. Iš ryto nuo zarios žmonės dar laukia, kaip saulė supsis. Kai ima ji suptis, tai viršun žemyn (supasi), žalia melsva (pasidaro), negalima atsižiūrėti (Tverečius, LMD I 475/3—256).

191. Velykų pirmą dieną, dar saulei neužtekėjus, žmonės keliasi ir eina žiūrėti, kaip saulė tekės ir ar labai šoks: kad visi sutvėrimai džiaugiasi, tai ir saulė džiaugias (Adutiškis, LMD I 203/1).

192. Per Velykas, kai visi žmonės esti linksmi, tai net ir saulė iš to smagumo šokinėja: kilsu, kilsu (Pakruojis, LTA 600/181—5).

193. Saulė V. r. šokinėja iš džiaugsmo, kad Kristus prisikėlė. Norint pamatyti šokančią saulę, reikia pasižiūrėti, kai einama aplink bažnyčią (Rokiškis).

c) Einant aplink bažnyčią

194. Kai žmonės V. r. per prisikėlimą eina aplink bažnyčią, reikia sukalbėti poterius į šv. Antaną ir pabaigoje prieš žodį „amen" pasakyti: „Kad nematyčiau savo akim lauku lekiančių ir žeme šliaužiančių". Tada visus metus nesutikti vilko ir nematysi gyvatės. Taip mane mokė motina, užtat man neteko tų baisybių sutikti ar matyti (Antalieptė, LTA 1657/146).

195. Mano motina sakydavo, kad V. r., ypač tas metas, kai žmonės eina aplink bažnyčią, tinkamas visokiems prašymams. Reikia tik apieravoti 9 poterius šv. Antanui (nuo gyvačių ir vilkų), šv. Jurgiui (kad gyvuliai eitų rankon),

dar šv. Antanui (jei mergaitė nori tais metais ištekėti), tik prieš žodį „amen“ reikia pasakyti savo prašymą, ko nori (Antalieptė, LTA 1657/147).

196. Jei nori tais metais nematyti jokių vaidinuoklių, raganų, aitvarų, tai V. r. einant apie bažnyčią reikia ant šventoriaus, nusigręžus nuo bažnyčios, sukalbėti penkerius poterius,— tada nieko tais metais nematysi, nei vedžios kas, nei paklaidins (Kupiškis, LTA 1560/29).

197. V. r. einant su procesija aplink bažnyčią, reikia sukalbėti 7 poterius Kristaus prisikėlimo intencijai ir dar gale pridėti žodžius: „Kad aš nesusironytum ir jokių bjaurybių nematyč.“ Tada visus metus nesusižeisi ir nesusitiksi su gyvate (Dusetos, LTA 1693/440).

198. Kas nori pralobti, tas turi per Velykas, visiems einant apie bažnyčią, eiti triskart į priešingą pusę, eidamas rankoje laikyti sidabrinį rublį ir vis sakyti: „Aš turiu parmazonską rublį...“ (Naujamiestis, LMD I 199/1—72).

199. Pirmą Velykų dieną einant kunigui į bažnyčią reikia pavogti iš jo drabužių nors siūlą. Jeigu tu esi muzikantas ir panorėsi atkeršyti kitam muzikantui už konkuravimą, tai perkąsk tą siūlą ir jam sutrūkinės visos stygos (Kaniava, LMD III 78/4—5).

200. Pirmą Velykų dieną per pakylėjimą reikia iš bažnyčios slenksčio dantimis išskelti gabalėlį medžio. Jeigu paskui susipyksi su muzikantais ir panorėsi jiems atkeršyti, tai laužk tą medžio gabalėlį ir trūks begrojančių muzikantų stygos (Šventežeris, LMD I 195/1).

201. Jeigu nori, kad lošiant kortomis tau sektųsi, tai reikia pasiimti vieną kortą, duokim būgnų tūzą, ir nusinešti jį V. r. į bažnyčią. Kai tik kunigas užgiedos „Per Tavo šventą prisikėlimą“, reikia sušukti: „Būgnų tūzas pas mane!“ Tada visados išloši (Suvalkija, LTA 600/30).

202. Velykų pirmą dieną per rezurekcijas reikia bažnyčioje ištraukti iš kišenės virvelę ir einant aplink bažnyčią ją tęsti per grindis, tačiau taip daryti, kad žmonės nepastebėtų. Tada reikia įtraukti į medį tuščią avilį ir jį su ta virvele prie medžio pritvirtinti, tai tame avilyje apsigyvens bitės ir seksis su jomis (Degučiai, LTA 2088/222).

203. Jei nori, kad tuščian avilin atskristų bičių spiečius, reikia V. r., kai žmonės giedodami „Aleliuja“ eina

aplink bažnyčią, iškelti tą avilį aukščiau žemės paviršiaus (Antalieptė, LTA 1276/181).

204. V. r. einant apie bažnyčią neškis sūrį ir kaišiok visiems po nosim, tada pamatysi visas raganas (Šeduva, LTA 896/67).

205. Norint pamatyti raganą, reikia V. r. einant į bažnyčią įsidėti sūrio, paskui bažnyčioj jį valgyti ir kitiems dalinti. Kas nuo tavęs ims ir valgys kartu su tavim, tai bus tikra ragana (Šeduva, LTA 1516/96).

206. V. r. kai eina aplink bažnyčią, reikia šventinti daržai, tai nebus žolės (Tauragnai, LTA 1534/655).

207. Merginos pirmą Velykų dieną nesiklaupia bažnyčioje, tai geriau augs gėlės ir bus labai gražios (Leipalingis, LTA 1436/88).

208. Kad žąsys gerai sektųsi, reikia jas užleisti (perėjimui) V. r. tuo metu, kai einama aplink bažnyčią (Pilviškiai, LTA 600/166—1).

208a. V. r. procesijos metu reikia krapyti su švęstu vandeniu kurmarausius ir kaišyti juos Perkūno trenktu medžiu — vasarą nebus kurmių (Viduklė, LTA 1471/28).

209. V. r., kai žmonės eina apie bažnyčią, reikia žiūrėti, iš kurios pusės vėjas pučia — tą metą visą laiką pūs tas vėjas. Sako: jei vakaris — bus lietinga vasara, jei pietys — sausa, jei šiaurys — šalta. Iš to spėja ir apie derlių (Šimkaičiai, LTA 1629/70).

210. Kai pirmą Velykų dieną pradeda eiti apie bažnyčią, reikia šluoti iš visų keturių trobos kampų, tai iš vieno kampo pasirodys tas, su kuriuo apsivesi (Alytus, LTA 1457/1—94).

211. V. r., kai žmonės per prisikėlimą eina aplink bažnyčią, tinka burtams arba kerštui, bet tokius burtus daryti taip šventu laiku yra didelė nuodėmė („smertelnas griekas“). Burtais galima nukreipti ligas į kaimyno gyvulius, kaimynui kokią nors nelaimę užsiundyti (pvz. kad griausmas trenktų jo namus arba trobos sudegtų). Darant burtus, nekalba poterių, bet kažką daro ar užkeikia,— to pasakyti negaliu, nes mano motina apie tai smulkiau neaiškino (Antalieptė, LTA 1657/148).

d) Kiti burtai (apie blusas, peles)

212. Kad vasarą nebūtų troboje blusų, reikia V. r. anksti atsikelti, dar aulei netekėjus, kai visi kiti miega, nuogai esant iššluoti trobas ir šiukšles išnešus išpilti kaimyno daržan (ar svetiman laukan, toli nuo savo trobesių); šiukšles nešti irgi nuogai ir saugotis, kad niekas nematytų (Visoje Lietuvoje).

213. V. r. anksti šluojant trobą reikia susemti sąšlavas į skudurą ir nunešti į kito ūkininko žemę. Ten numetus skudurą greitai bėgti atgal ir neatsigręžti į užpakalį: jei atsigręši, tai ne tik tos, bet ir kito ūkininko blusos sugrįžta atgal į namus (Tauragė, LTA 1609/145.— Plg. nr. 77—78).

214. „An einem Ostermorgen ist sie sogar früh aufgestanden, hat splitterfasernackt das Haus ausgefegt und das Gemüll ebenso nackt über die Grenze getragen. Aber geholfen hat auch das nur für kurze Zeit" (H. Sudermann, Litauische Geschichten, 1917, p. 289).

215. Kai žmonės V. r. grįžta iš bažnyčios, tai tie, kurie visą naktį išbuvo bažnyčioje, klausia namie pasilikusių: „Kur blusos?" Paklaustasis jam atsako, kad jos tokio ir tokio kaimyno namuose apsigyveno (pasako kaimyno pavardę). Tada pas tą kaimyną ir liks blusos, o iš šitų namų išeis (Imbradas, LTA 1278/65.— Plg. nr. 79, 80).

216. Per Velykas kas pirma ateina iš bažnyčios namo, tai jo klausia, pas ką blusos. Ir pas ką jis pasakys, tai pas tą labai daug blusų bus (Gervėčiai, LMD I 640/31).

217. Kad vasarą nebūtų blusų, reikia pirmą Velykų dieną anksti rytą išeiti laukan ir pro langą klausti viduj esančių: „Ar yra blusų?" Viduj esantis atsako: „Nėra". Trečias priduria: „Kad jų ir nebūtų" (Varėna, LTA 73a/191).

218. Jei katroj troboj yra pelių ar varlių, tai reikia V. r. per pat procesiją švęstu vandeniu iškrapyti visus trobos kampus (Viduklė, LTA 1471—30).

219. V. r. per prisikėlimą reikia apkrapyti namų pamatus, kad nebūtų po grindimis pelių, žiurkių ir varlių (Kuliai, LTA 322/145).

220. Jei V. r. iššluoja kamarą, šiukšles nuneša ir sube-

ria į prūdą, tai pelių namuose nebelieka (Skaistgiris, LTA 1623/344).

221. V. r. susigauk pelę, pakinkyk į šluotą ir pats atbulas tempk. Kur nutempęs paliksi, ten visos pelės iš tavo namų nubėgs (Girkalnis, LTA 1543/150).

222. Kad namuose išnyktų pelės, reikia anksti V. r., bažnyčioje vykstant prisikėlimo apeigoms, papešti iš visų keturių gryčios kerčių po truputį sienos samanų, jas sudėti ant gryčios slenksčio ir sudeginti. Paskui pelenus gražiai sušluoti, supilti į jaučio ragą, išnešti laukan ir pučiant šiaurės vėjui berti prieš vėją, kalbant šiuos žodžius: „Žiemy, žiemeli, išpūsk peles!" Pelenai beriami prieš vėją ir žodžiai kartojami tris kartus. Taip padarius, po trumpo laiko gryčioj nebelieka nei vienos pelės (Veliuona, LTA 745/107).

5. LENKTYNIAVIMAS VELYKŲ RYTĄ

223. Kas pirmas pasikels V. r., tam geriausia seksis darbas (Melagėnai, LMD II 14/8—14).

224. V. r. kiekvienas stengiasi pirmas sukurti ugnį, tai tas tą metą pirmas ir visus darbus nudirbs (Raseiniai, LTA 1496/47).

225. V. r., vos tik pasibaigus bažnyčioje pamaldoms ir kunigui pašventinus velykinius valgius, visi skubinasi kuo greičiausiai namo, lenktyniauja raiti, važiuoti ir pėsti, kiekvienas stengiasi aplenkti savo kaimyną ir pirmas pasiekti namus,— mat tikima, kad kas pirmas pasieks namus, tas ir su darbais vasaros metu visus aplenks: jam labai seksis, visuose darbuose bus pirmas, pirmiau už kitus apdirbs lauką, suvalys javus, visą vasarą eis sodžiuje pirmutinis su darbais, pirmas su darbais nuo laukų nueis ir pan. (Visoje Lietuvoje).

226. Kas pirmas V. r. parvažiuoja namo, tas pirmas nupjauna rugius (Liškiava, Veisiejai, Leipalingis, Seirijai, Kalvarija).

227. Kas pirmas Velykų dieną parvažiuoja iš bažnyčios, to gyvuliai bus stipriausi (Merkinė, LTA 73a/70).

228. V. r. reikia skubytis su pašveicavoniom, tai bitės gerai spiesis (Varėna, LMD II 11/22).

229. V. r. ūkininkai skubinasi iš bažnyčios namo. Sako, jei jis pirmiau negu kaimynas pareis namo, tai jo javai geriau augs negu kaimyno (Igliauka, LMD I 195/1).

230. V. r. važiuojant iš bažnyčios namo, kuris daugiau aplenkia žmonių, tas greičiau apsidirba darbus (Vilnius, LTA 415/143—22).

231. V. r. nespėja kunigas apšventinti švenčiankas (valgius), kiekvienas griebia už karbijos (krepšio) ir kuo greičiausiai skuba į vežimą. Kito jau ir vežimas stovi paruoštas ties artimiausia vieta ir kiekvienas stengiasi pirmas su švenčianka parvažiuoti. Seniau buvo baisios lenktynės V. r. namo važiuojant, nes kuris pirmas sodžiun parvažiuos, tai tas pirma apsidirbs — rugius nupjaus. Dar ir dabar pasilenktyniuoja, suardo ir vežimus, ir tada lieka paskiausias (Liškiava, LTA 374/1468a).

6. VELYKŲ PUSRYTIS (ATSIGAVĖJIMAS)

232. Seniau (prieš 15—20 metų) V. r. nešdavo bažnyčion pašvęst valgius —„švenčionus". Būdavo, sukrauna kašeliotėn po truputį visokių valgymų ir neša bažnyčion, ten pastato išilgai bažnyčią per dvi eiles, kad per vidurį būtų takas kunigui praeit, o kunigas ir apšventina (Salakas, LTA 1486/322).

233. V. r. nešama bažnyčion šventinti velykiniai valgiai: marginti kiaušiniai, pyragas ir mėsa. Taip daroma, kad šeimos nariai, paragavę šventintų velykinių patiekalų, būtų dori, geri žmonės, tarpusavy nesivaidytų ir nesipyktų, kad namuose nuolat būtų ramybė ir broliška santaika (Veliuona, LTA 745/111).

234. Velykų valgius,— kiaušinius, sviestą, pyragą,— nešdavo į bažnyčią ir dėdavo už grotelių, kad pašventintų (Skaistgiris, LTA 1623/342).

235. Per Velykas mėsą, kiaušinius bei pyragus šventina dėl to, kad Pondievs duotų gerą derlių, kad kiaulės būtų sveikos, vištų vanagas nenuneštų ir kad jos būtų dėslios (Mažeikiai, LTA 1313/71).

236. D. š. ir V. r. šventinami šventoriuje V. r. valgiai. Velykose pusryčius valgyti pradedama kiaušiniu. Velykų

pusryčiai sūdomi tik šventinta druska (Seirijai, LTA 1296/90).

237. Kas neturi karvės, mėsos, bičių, tai visi žmonės, kas kiek turi, ar pikti ar ne, turi nešti jam ir duoti Velykoms atsigavėti (Tverečius, LMD I 475/3—217).

238. Kas per Velykas anksčiausia pusrytį pavalgo, tas anksčiausia pavasarį išeina į laukus dirbti (Grinkiškis).

239. V. r., kol saulė neužteka, valgyti negalima (Kėdainiai (?), LTA 1039/1671).

240. V. r., prieš sėdant valgyti, šeimininkė turi tris kartus peržegnoti velykiniais valgiais apkrautą stalą, kad tuose namuose visus metus būtų santaika ir ramybė (Veliuona, LTA 745/100).

241. Šeimininkas, atsistojęs prieš šventųjų paveikslus, pasako: „Mes atsigavim, tegul bėdos užsigavi". Visi valgo vieną kiaušinį. Pirma valgo kiaušinius, paskui sviestą, dešras, mėsą. Atsigavėjime reikia be viralo valgyti, tik pietums esti kopūstai (Tverečius, LMD I 475/3—235).

242. V. r. pusryčių metu Montautienė (iš Šudaičių k., Šiaulėnų v.) visai šeimai padalina po keletą margintų kiaušinių, o vieną kietai išvirtą pati šeimininkė supjausto į dalis ir visiems šeimos nariams po dalį to kiaušinio įdeda į burną. Taip darydama sako: „Kad Velykose duoda, tai visus metus duos viso gero" (Šiaulėnai, LTA 455ᵇ/171—11).

243. Velykose atsigavi žmonės stati. Kai senyboj valgė žąsis, tai net ant suolo atsistoję palubėj valgydavo, kad žąsys aukštai skraidžiotų, kito pavasarėn nepapultų (Tverečius, LMD I 475/3—219).

244. Atsigavint ir pirmoj Velykų dienoj priimta šeimininkui su savo samdiniais kartu tas pats valgymas iš vieno bliūdo valgyti. Antroj dienoj jau kad ir aplenkia šeimininkas, tai ką gi padarysi (Tverečius, LMD I 475/3—239).

245. V. r. apšvenčia švęstu vandeniu valgius, o pavalgius šeimininkas ar šeimininkė apšvenčia visą gaspadorystę (Salakas, LTA 1569/41).

246. V. r. valgant nepamirštamos ir mirusių vėlės. „Dūšiom, katrų niekas neatmena, reikia pirmą Velykų dieną valgant nupilti tris šaukštus po stalu" (Veisiejai, LTA 208/279—5).

247. Senovėj pirmą Velykų dieną (šeimininkė?) eidavo su ąsočiu alaus aplink savo trobas. Vyras: „Kas čia eina?“ Moteris atsako: „Ponas Dievas“.—„Ką jis neša?“—„Geras dienas.“ (Subačius, LTA 1040/297).

7. VELYKŲ KIAUŠINIAI: SIMBOLIKA, MAGIJA, ŽAIDIMAI

248. Bėdoje prisimink tą vardą, su kuo Velykose perpus kiaušinį valgei, bus pagelbėta (Dusetos, LTA 56/94.— Žr. 242).

249. Jei kelią pametei ar miške paklydai, reikia atsiminti, su kuo Velykose pirmą kiaušinį mušei: kai atsiminsi ir blūdas išnyks (Šiaulėnai, LTA 455b/171—9).

250. Reikia prieš Velykas namie dažyti kiaušiniai, nes jeigu namie nedažysi, tai vištos eis dėti kiaušinius pas kaimynus (Pelesa, LMD III 61/19).

251. Kiaušinius dažo todėl, kad Pono Dievo kūnas buvo sudaužytas, žaliai mėlynai margas, tai ir kiaušiniai buvo marginami (Tauragė, LTA 1284/309).

252. Patys margučiai primena Kristų, o jų dažymas tai Kristaus kančias. Kai Kristus ėjo į Golgotos kalną, jis sutiko Cirinėjų su sūnumi, kurie nešėsi krepšį kiaušinių. Cirinėjus paliko kiaušinius ir padėjo Kristui nešti kryžių. Kai jis atėjo (atgal), tai rado visus kiaušinius gražiai išmargintus (Girkalnis, LTA 1299/2).

253. Kitą kartą darinių (t. y. dažų) kiaušiniams nepirkdavo. Darydavo su cibuliais, beržų lapais, geltonaisiais ramuliais. Prie šių žolių ar lapų pridėdavo alūno, suvirindavo ir tada dėdavo virti kiaušinius. Išrašytų tada nedarydavo (prieš kokia 40—70 metų) (Skaistgiris, LTA 1623/338).

254. D. š. vakare vyresnieji liepia vaikams pakabinti po palangėmis krestelius. Rytą vaikai atsikėlę randa krestelį pridėtą kiaušinių, tai neva „Velykų bobutė“ atvežusi. Žinoma, pilnus krestelius randa tik geri vaikai. „Velykų bobutė“ paprastai važiuojanti gražiu mažučiu arkliuku, gražiame vežimėlyje, kuris pilnas pridėtas kiaušinių (Eržvilkas, LTA 1299/21).

255. „Velykų bobutė“ atvažiuoja pirmąją Velykų dieną dar prieš saulės tekėjimą. Jos ratai iš buroko, arkliai iš vaško, vadžios iš „ubago lazdų“. Ji prieš saulės tekėjimą važiuoja todėl, kad neištirptų jos arkliai. Atvažiavusi padeda vaikams kiaušinius prie lovos, ant lango, ar kur netoli nuo trobos augančiam medy (Eržvilkas, LTA 1299/31).

256. Velykų naktį „Velykų bobutė“ vežioja vaikams margučius. Todėl tą naktį reikia uždaryti šunis, kad jos nesudraskytų. Rytą atsikėlę vaikai randa ant lango ties savo lova „bobutės“ atvežtų margučių (Pilviškiai, LMD I 706/2—7).

257. Vaikams kiaušinius Velykų naktį padeda „Velykė“ (Kupiškis).

258. Kiaušinius dažydavo D. š. vakare. Velykų rytą juos išnešdavo, padėdavo kur lauke už trobos, o vaikams sakydavo, kad „Velykos“ važiuodamos padėjo (Skaistgiris, LTA 1623/340).

259. Per Velykas šeimininkės, viena su kita lenktyniaudamos, stengiasi išvirti kuo daugiau kiaušinių. Tatai daroma todėl, kad užaugtų našesnės bulvės ir rudenį jų daugiau prikastų (Veliuona, LTA 745/116).

260. Išmargintus kiaušinius sudeda į gražų krepšelį, kuris vadinamas kiaušininku. Toks krepšelis padaromas taip: paimama kartono, padaromas krepšelis ir aplipinamas įvairiais popieriukais. Kai jau paruoštas Velykų stalas, tai pastatomas ant jo ir tas kiaušininkas su kiaušiniais (Laukuva).

261. Iš Velykų margučių lupimosi sprendžiama apie linų gerumą: jeigu margučiai V. r. gerai lupasi, tai tais metais ir linai gerai užderės, gerai valysis, turės baltą stiprų pluoštą ir t. t. O jeigu margučiai nesilupa, linai bus blogi, neužderės, bus nestiprūs, minant smuks po mintuvais (Veliuona, LTA 745/117. Veiveriai, LTA 320/12—1. Surviliškis, LTA 264/152—131. Girkalnis, LTA 1600/25. Dūkštas, LMD III 114/825).

262. Jeigu margučių lukšto vištos nors kiek sulesa, tai kiaušiniai gražiai nenusidažys (Onuškis, LTA 1288/265).

263. Mūsų šeimininkės su ypatingu stropumu saugoja, kad vištos negautų lesti Velykų margučių lukštų, nes kaime vyrauja nuomonė, kad jeigu vištos gauna paragauti

velykinių margučių lukštų, tai vėliau daržuose neatbaidomai lesa kopūstų ir burokų lapus ir kitas daržoves (Veliuona, LTA 745/112).

264. Jei vištos gauna lesti margučių lukštų, tai paskum jos lesa savo kiaušinius (Eržvilkas, Girkalnis, Raseiniai, Šilalė). (Arba ima dėti minkštakiaušius).

265. Velykų margučių lukštus reikia atiduoti vištoms sulesti, kad vištos būtų dėslesnės (Veliuona, LTA 745/95).

266. Per Velykas švęstų kiaušinių lukštus deda pečiun (Liškiava, LTA 374/2978).

267. Margučių lukštus šeimininkė stropiai iš visur surenka ir sudegina krosny. Tai daroma, kad: 1) maži naminiai paukšteliai (viščiukai, ančiukai, žąsiukai) lengvai ristųsi iš kiaušinių, 2) pavasarį greičiau išeitų iš žemės pašalas, 3) greičiau pavasarį išsišertų gyvuliai, 4) greičiau išsprogtų medžių ir kitų augalų pumpurai, 5) greičiau pavasarį pradėtų kaltis jauna žolė (Veliuona, LTA 745/108).

268. Jei piemuo Velykose suvalgytų pora kiaušinių su lukštais, būtų karvės ramios (Tverečius, LMD I 254/1—234).

269. Seniau prisidėdavo pilnas kišenes margučių ir eidavo mušti. Katras sumuša, tas ir pasiima kiaušinį. Sakoma, kad katro drūtesnis margutis, to gyvenimas ilgesnis (Keturvalakiai, LTA 1349/42).

270. Per Velykas yra paprotys daužti ir risti kiaušiniais. Daužant kiekvienas stengiasi turėti stipresnį kiaušinį. Kurio yra stipresnis kiaušinis ir sudaužo kito, tas ilgiau gyvena. Ritant taip pat: kas daugiau kiaušinių išrita, tas ilgiau gyvena (Raseiniai, LTA 1299/82).

271. Velykose daužauja kiaušiniais todėl, kad per visus metus turėtų kiaušinių valgyti (Dusetos, LTA 14/170).

272. Velykų pirmą dieną galima kiaušiniais mušti tik smaigaliu, o antrą dieną jau abiem galais (Šiaulėnai, LTA 455b/171—26. Žr. dar LTA 1039/1671; LTA 1309/1666).

273. Kad kiaušinis būtų nesudaužomas, reikia (iš) smalos išvirti ir dažais aptepti (Salakas, LTA 1483/340).

274. Kad turėtum stiprų kiaušinį, reikia kokias dvi savaiti prieš Velykas pradurt skylutes, išpūsti viską iš kiau-

šinio, pripilti tiek žemių, kad būtų kiaušinio svoris ir pakabinti smaigaliu žemyn. Žemės sudžius ir kiaušinis bus stiprus. Skylutės užlipdomos vašku (Seirijai, LTA 1578/38).

275. Jei nori drūto kiaušinio, reikia įkasti papečėn ir tebūna ten visus metus (Tverečius, LMD I 475/3—178).

276. Norint įsigyti nepramušamą kiaušinį, reikia jį pastatyti smaigaliu ir palikti kiek laiko (Girkalnis, LTA 1299/12).

277. Paimama luobas ir juo ritinama kiaušinis; jei jis paliečia kitą kiaušinį, kuris būna padėtas tiesiai prieš luobą, tai tas, kuris ritino, pasiima aną kiaušinį; paskum ritina kitas (Girkalnis, LTA 1299/11).

278. Jei nori, kad per Velykas sektųsi ritinti kiaušinius, tai pamačius pirmą peteliškę reikia ją sugauti ir suvalgyti (LMD I 197/1—10).

279. Per Velykas sugauti peteliškę ir kepurėn įsidėti — vesis kiaušiniais grot (Švenčionys, LTA 796/49—129).

280. Kiaušinius ritinėti priimta tik jauniems vyrams ir bernams, mergaitės kiaušinius tik dalija, o kai ir išlošia, tai išlošto jai imti gėda, lyg ir negalima, nepriimta. Ritinėti, mušti, juo labiau kortoms lošti joms netinka. Jei kurios merginos bernas pristinga kiaušinių, tai jau merga turi jam paieškoti (Tverečius, LMD I 475/3—228).

8. VAIKŲ KIAUŠINIAVIMAS

281. Vaikai pirmą Velykų dieną apeina kaimynus ir gauna po kiaušinį. Vaikas parėjęs namo žiūri, kas kurį kiaušinį davė. Tėvai tą pirmąjį gautą kiaušinį iš vaiko paima ir, kada ištinka gaisras, apibėga su juo aplink degantį trobesį ir įmeta ugnin, tada ugnis nesiplečia (Liškiava, LTA 374/1474).

282. Kai nueini Velykose kur kiaušiniauti, tai reikia stovėti ties durim išsižiojus ir rankas į kišenes susikišus lig duos kiaušinį (Dusetos, LTA 1618/262).

283. Antrą Velykų dieną pradedama kiaušiniauti. Norįs gauti margučių turi sakyti: „Aš esu žekelis, Panos Marijos kazokelis, šokau į dangų, radau rūtų darželį, pasiskyniau

kvietkelį, mečiau ant kelio, kur Viešpats jojo, linksmai giedojo. Velykų rytą lelija pražydo, ne dėl manęs vieno, dėl viso svieto. Amen aleliuja, kiaušinių mėlynųjų“. Arba atėjusieji sveikina su Velykomis ir įsikiša smilį pirštą į burną. Tai pamačiusios, šeimininkės turi duoti margučių (Vainutas).

284. Eidami per Velykas kiaušiniauti, vaikai sakydavo šią oraciją: „Aš mažas vaikelis, kaip pupų pėdelis. Velykų rytą lelija pražydo ne dėl manęs vieno, ale ir dėl viso svieto. Anoj pusėj upės gandras betupįs, sparnu berašąs, kiaušinių beprašąs. Gaspadine, negailėk, į karzinką man įdėk“ (Girkalnis, LTA 1477/43).

285. „Aš mažas vaikelis, Dievo žėkelis, skyniau kvietkelę, mečiau ant kelio, kad Kristus jojo, linksmai giedojo. Velykų rytą lelija pražydo,— ne dėl manęs vieno, dėl viso svieto. Prašom, gaspadin, nesididžiuot, mažam žėkeliui velykaičių duot“ (Raseiniai, LTA 1299/83.— Plg. nr. 8).

286. „Aš mažas vaikelis, kaip kirminėlis. Mokykloj buvau, rykštės nemačiau. Rykštė žalia, medis sausas. Mylėki Dievą, duoki pyrago, pora kiaušinių, sūrio kampelį“. Sakoma per Velykas, kai vaikai eidavo velykauti (Šimkaičiai, LTA 1547/22).

287. Velykų dienomis vakare vyrai po langais gieda Aleliuja, pagiedoję sako šią oraciją: „Aš mažas vaikelis, kaip grikių pėdelis, škaloj nebuvau, vyties (t. y. rykštės) nemačiau, ką žinojau — pasakiau“ (Pabaiskas, LTA 1368/15).

288. „Aš mažas bernelis, kaip pupų pėdelis, sėdėjau ant kelmelio. Jojo Viešpats Jėzus, išmetė rūtų kvietkelį, ne dėl manęs vieno, dėl viso svieto. U-tu-tu nušalau. Nuėjau ant šv. Joną, davė man šiaudų žiponą; nuėjau ant Jeruzolimo miestą, davė kiaušinių ir sviesto“ (Rokiškis, LTA 1064/62).

289. Piemenys pas ūkininkus velykaudami taip kalba: „Sveiki sulaukę šv. Velykų: pakajaus, rodzajaus, gerų metų, Pono Jėzuso iš numirusių prisikėlimo. Aš esu kazokėlis, Panos Marijos sūnelis, ėjau į darželį, skyniau kvietkelę, kada Viešpats jojo, linksmai giedojo. Velykų rytą lelija pražydo,— ne dėl munis vieno, dėl viso svieto. Aš matau raštą, netoli nuo krašto. Duok, Dieve, sveikatą ligi kito meto, o kitą metą geriau išmanysiu, geriau pasakysiu. Prašom ne-

rūgoti, velykaitį duoti“ (Tytuvėnai, LTA 1059/267.— Dar žr. LDA II nr. 631—32).

290. Jei lalauninkų tarpe (žr. nr. 291tt.) yra jaunesnis vaikis, tada jis kalba tokią oraciją: „Aš mažas bernelis, kaip grikių pėdelis, aš nemoku arti, nei šienelio pjauti, tik moku dainuoti, namelius palinksminti. Aleliuja, aleliuja, amen“ (Merkinė, LTA 930/61).

9. DZŪKŲ LALAUNINKAI

291. Dar gavėnioje susidaro būrys bernų, išmoksta giedot Velykų giesmę „Linksmą dieną apturėjo“. Katras breivas ir raciją pasako mergom, kad duot kiaušinių, o gaspadinei — kad duot pyrago, dešrų. Tai jau mergos kai sužino, kad pereis lalaunykai, margina iš anksto kiaušinius, kiekviena rūpinasi kuo gražiausiai juos numarginti, kad lalaunykai nepadarytų gėdos. Velykų pirmą dieną vakare eina lalaunykai po 5—6, kai kur net kokie 15 susidaro. Jei katrie nori, kad juos žmonės geriau priimtų, tai pasiima muzikas, tai tokiems lalaunykams daugiau ir duoda visa ko: kiaušinių, pyrago, dešrų. O seniau kai dar buvo dvarai, tai būdavo kai nueina į dvarą, gražiai pagieda, muzikas pagrajina, katras moka, tai ponui, poniai ir panaitėm gražias racijas pasako, tai jau gauna ko tik nori valgyti ir gerti, muzika pagrajina, tai dar ponas ir pinigų duoda. Žinoma, lalaut reikia mokėti. Jei nori daugiau gauti, reikia būti prakilnam. Pirmiausia atėjus reikia povalio pabarškinti į langą ir pasiprašyti: „Gaspador, gaspador, ar pavelysit pagiedot, palinksmint namelių (vaikelių)?“ Iš karto dar gaspadorius ar gaspadinė pasikirko, sako: „Mumi gaidys gražiau pagieda“ ar kaip kitaip. Jei pavelina, tai gieda „Linksmą dieną“. Pagiedojus kelis punktus šios giesmės, vienas raciją sako, gaspadorių ar gaspadinę „tamista“ vadina, o jeigu yra merga, tai vardu: „Sveika, Mariute, kai sulaukei Velykų šventų. Atėjom mes lalaunykai, kad tave palinksmintum. Kad tau Dievulis duotų saldų miegelį, kad tu susapnuotai savo bernelį, katras auga vienas pas savo tėvelį. Tai nušėrė (jis) juodbėrį žirgelį, atneš tau gražų aukso žiedelį, užmaus tau ant baltų rankelių, tada tu jo amžinai, mer-

gela". Tokių racijų būna visokių, aš atsimenu tik šitą vieną ir tai dar ne visą.— Katrie gaspadoriai visai atsako, nieko neduoda, tai tokiem pasako kitokią raciją: „Kad jūs vištų šiknos užaugtų, per amžius nedėtų, o vištukus jūs patys ištupėtut". Mergai: „Kad tu neištekėtai, greit pastervėtai ir per amžius ant pečiaus tupėtai". Taip vaikščiodami per naktį pirkia nuo pirkios, prisirenka kelis kašikus kiaušinių. Ant rytojaus, antrą Velykų dieną, padaro gūžynes, bernai atsineša šnapso, o mergos kiaušinių, kepa pautienes ir būna baisūs baliai.— Pasakoja mano motina, kad šis lalavimas prieš 40—50 metų buvo labai plačiai paplitęs mūsų apylinkėj (Antnemunio v., kuris dabar yra prijungtas prie Alytaus v.). Per naktį praeidavo po kelias partijas. Lalavimas pradėjo nykti jau prieš Did. karą, o karo metu buvo visai pamirštas. Vėliau 1924 m. šis paprotys buvo pradėtas atgaivinti šiuose kaimuose: Praniūnuose, Mikutiškiuose, Jovaišonyse, Kriauniuose, Dubėnuose. Tačiau laikėsi tik apie 3 metus: vieni iš kitų pradėjo juoktis, kad ubagai, neturi ko valgyti, tai eina šunų lodyti. Dabar jei kuriame kaime ir eina lalaut, tai tik apyseniai žmonės (Praniūnų k., Alytaus v. Užr. J. Dereškevičius, 1937. LTA 1421/34).

292. Velykų pirmos dienos vakare susirenka būrys bernų ir naktį eina lalauti. Galima dalyvauti ir vedusiems, bet jie nelabai yra pageidaujami maišytis nevedusiųjų tarpe, be to, dar ir patys žmonės nelabai būna patenkinti, jei lalauja vedę vyrai. Todėl daugiausia būna vien tik bernų būriai. Dažnai su šiuo būriu vaikšto smuikininkas ir armoškininkas. Būrio skaičius nenustatytas, daugiausia būna nuo 8 iki 14 asmenų iš vieno to paties kaimo. Pačioje pradžioje pasiskiria kurį vieną iš savo tarpo nešioti kiaušinius. Iš vakaro pradeda lalauti nuo svetimųjų kaimų, o pabaigoje, antrosios Velykų dienos ryte, sugrįžta į savo kaimą: savam kaime ne taip svarbu gerai pasirodyti su giesmėmis, be to, ir kiaušinių nereikia toli nešioti. Vienas asmuo būna paskirtas prašytis prie langų, kad leistų pagiedot, „pavasalyt (palinksmint) namelius". Pirmiausia priėjęs prie lango tas prašytojas sako: „Garbė Jėzui Kristui" ir pabeldęs į langą šaukia: „Tėveli, tėveli, pazvelyk pavasalyc namelių!" Jei kartais gyventojas nenori, tai visai neatsišaukia arba atsako, kad kiaušinių neturi. Didelė gėda būna tiems na-

mams, kurie neduoda lalauninkams giedot, o ypač jei tame name dar yra mergų. Kai namų savininkas leidžia lalauninkams giedot. tai daugiausia būna giedamos giesmės „Kristus Dievas mūsų“ arba „Linksmą dieną apturėjom“. Po šventų giesmių, išmoktų iš kantičkų, sakoma oracija: „Ankstų nedėlios rytelį sauliutė tekėjo, Panelė Švenčiausia po dangų vaikščiojo, savo sūnelį už rankos vedžiojo. Davedė in mėlynas marias, pas tas marias trys grabai, pas tuos grabus žydi trys lelijos. Iš tų lelijų išlėkė paukštelis, tai ne paukštelis, o Dievo sūnelis, aleliuja, aleliuja, amen“.— Jei namų šeimininkė duoda mažai kiaušinių, pvz. vieną ar du, tai tuos kiaušinius sumuša į duris ir taip palieka. Arba jei visai neduoda, tai padaro kokį šposą, pvz.: nugriauna malkų rietuves, vartus išverčia, duris užriša, arba šulnis akmenų primėto ir nueina taip palikę. Be to, dar su šeimininke barasi, sako: „Kad tu, gaspadine, nesulauktumei nei vieno kiaušinio, kad tavo vištos akmenis, o ne kiaušinius dėtų“. Arba kitaip dar: „Kad tavo visos vištos po pečiuj ištintų, kaip kupetos šieno, kad tu jų su arkliu neištrauktai, o traukdama kad tu pečių sugriautai. Ir kad kaip tu apleisi vištą, tai kad ne viščiukai, o vanagėliai išeitų“. Jei duoda kokis 6—8 kiaušinius, tai tada gražiai padėkoja.— Kur būna mergų, tai ten dar giedama „lałynka“. Pvz., viena iš tų lalinkų:

Oi ant dvarelio stov žalia grūšelė,
Vyneli vyno žaliasai *.
Pagal tą grūšelę rūtelių darželis.
Oi niekam niekam neit in tą darželį,
Oi tiktai eiti NN mergelei,
Rūtelę skinti ir prikalbėti:
— Dyki, rūtele, dyki, žalioji!
Vai ir užaugo žalia rūtelė.
Tai ji suskynė rūtų vainikėlį
Ir užsidėjo sau ant galvelės.
Vai ir papūtė šiaurus vėjelis,
Vai ir nupūtė rūtų vainikėlį,

* Kartojama po kiekvienos eilutės.

Rūtų vainikėlį gilan Dūnojėlin,
Gilan vandenėlin, bistran vandenėlin.
Žiūriu — atplaukia trys ribokėliai.
— Oi jūs ribokėliai, jauni bernužėliai,
Oi jūs sugaukit rūtų vainikėlį,
Oi jum suteiksiu didžių dovanėlių:
Pirmam bernužėliui aukso žiedelį,
Antram bernužėliui šilko skarelę,
O trečiam — neteksiu, pati jauna teksiu.

Už šią dainą turi duoti kiaušinių atskirai. Toks lalavimas yra dar ir dabar šiose apylinkėse žinomas (Pap. J. Saulėnas, 28 m. a., Pavarėnio k., Varėnos v. Užr. Br. Saulėnas, 1937 m. LTA 1310/17).

293. Velykų pirmosios dienos pavakare susideda keletas vyrų, kai kada pasiima smuiką, ir eina lalaut. Jie vadinasi „lalaunykai". Vieną iš savo tarpo, Velykį, parėdo baltom paklodėm, jam rankosin paduoda kelis žilvičius (Kristų plakusių rykščių simbolis) ir kašelėj pora kiaušinių. Lalaunykai eina nuo trobos prie trobos, gieda šventas giesmes, sveikina su šv. Velykomis ir už tai gauna dovanų. Lalavimo apeigos štai kaip atrodo. Lalaunykai ateina prie durų, dažniausiai prie lango, ir klausia pabaladoję: „Gaspadinėle, gaspadorėli, ar možna šituos namelius palinksmint, vaikelius nuramint?" Iš trobos visada gauna teigiamą atsakymą, nes žmonės mielai lalaunykų laukia. Lalaunykai tada sveikinasi: „Garbė Jėzui Kristui!"—„Ant amžių amžinųjų, amen. O kas jūs esat?"—„Mes vyrai iš Galilejos."—„Tai ko jūs norit?"—„Jėzaus Nazarėno, prisikėlusio iš grabo, ieškom."—„Nejieškokit. Jis prisikėlė! Jo čia nėra!" Gavę tokį atsakymą, lalaunykai giedodami sveikina su šventėmis. Užveda Velykis: „Sveiki sulaukę šventų Velykų, didžios linksmybės dėl katalikų". Gieda paprastai tik du pirmu posmu. Toliau eina paprastos iš kantičkų išmoktos velykinės giesmės. O po to lalinka:

1. Ant tėvulio dvaro,
Vyšnelių sodelin,
Vynelis vynu žaliasai *.

2. Tenai sėdėjo
Miela šeimynėlė.

---

* Priedainis kas dvi eilutės.

3. — Išeik, gaspadinėle,
Ant tėvulio dvaro.
4. Miels gaspadorėli
Su gaspadinėle.
5. Nešk lalaunykėliam
Šventų dovanėlių.
6. Išneški, mergele,
Butelį arielkos.
7. Butelį arielkos,
Sūrį ant torielkos.
8. Dėkui šeimynėlei
Užu dovanėles.
Vynelis vynu žaliasai.
(Nevisa, daugiau neatsiminė.)

Kita lalinka:

1. Ant tėvulio dvaro
Rūtelių darželis,
Vynelis vynu žaliasai *,
2. Tame daržely
Aukso krėslelis.
3. Tame krėslely
Sėdi mergelė.
4. Sėdi mergelė,
Vainikėlį pina.
5. Vainikėlį pina,
Ant kaselių deda.
6. Ant kaselių,
Ant geltonųjų.
7. Vai ir papūtė
Šiaurus vėjelis.
8. Vai ir nupūtė
Rūtų vainikėlį.
9. Rūtelių vainikėlį
Gilan Dūnojėlin.
10. O ir pasrodė
Trys ribokėliai.
11. Trys ribokėliai,
Trys lalaunykėliai.
12. O ir kalbino
Jauną merguželę.
13. — Išeiki, mergele,
Ant tėvulio dvaro.
14. Išneški, mergele,
Sūrį ant torielkos.
15. Sūrį ant torielkos,
Butelį arielkos.
16. Išneški, mergele,
Kapą kiaušinėlių.
17. Kapą ne kapą,
O puskapį duosi.
Vynelis vynu žaliasai.

Lalaunykai moka ir daugiau bet kokių dainų, kurias, šeimininkams paprašius, turi pagiedoti. Gautas dovanas neša Velykis. Baigus lalauti, dovanos dalijamasi. Lalaunykais būna jauni vyrai, kartais piemenys, bet niekados ne seniai. Lalaut einama ne tik savo sodžiuj, bet apeinami ir kaimyniniai. Lalaunykų dažnai būna lyg ir profesionalų, jie kasmet vis tie patys eina ir jiems niekas neužbėga už akių (J. Ajauskienė, 54 m. a., Seiliūnų k., Seirijų v. Užr. A. Kružas, 1937, LTA 1296/49).

* Priedainis kas dvi eilutės.

294. Pirmą Velykų dieną vakare bernai būry eina nuo vieno ūkininko (ar pono) pas kitą ir prašo duoti kiaušinių. Jie vadinami lalauninkais. Kai kada juos pakviečia ir vidun pavaišinti, bet taip esti retai. Atėję jie pirmiausia sustoja prie lango, pasveikina (Tegul bus pagarbintas...), šeimininkas atsako, tada vienas sako: „Tėveli, motinėle, pavelyk namelį paveselyt (palinksmint)?“ Šeimininkas liepia pagiedoti. Tada jie ir gieda bet kokią šventą Velykų giesmę, „Sveiki, sulaukę šv. Velykų“ ar kurią kitą. Pagiedojus vienas kalba oraciją: „Ak nuilsau čion bėgdamas, norėjau kuo greičiau paskubint ir Tamstos pono palinksminti. Atėjau po langu, žiūriu — nustatyta marinuotais kilbosais, valgiais ir gėrimais. Ak, koks geras laikas. Ponas gaspadoriau, ponia gaspadine, prašau duoti pakaštavoti, o neiškadyti ir kišenėn pakavoti. Prašau duoti poras penkias, būsiu pono žentas“. Tada jiems šeimininkai duoda kiaušinių ir jie eina kitur. Jei kur namuose yra jauna suaugusi pana, tada po tos oracijos dar padainuoja lalinką:

1. Ant tėvulio dvaro
Rūtelių darželis,
Vyneli mano žaliasai *.
2. Tame daržely
Mergelė sėdėjo.
3. Rūtelę skynė,
Vainikėlį pynė.
4. Ant galvelės dėjo,
Jaunimėlin ėjo.
5. Jaunimėlin ėjo,
Su rūta kalbėjo.
6. — Rūtele mano,
Žalioji mano,
7. O kad tu žydėtai
Visas viekelis.
8. Visas viekelis
Ant mano galvelės,
Vyneli mano žaliasai.

Gieda prie lango per Velykas prašydami kiaušinių (O. Pigagienė, 35 m. a., Jaujakaimio k., Merkinės v. Užr. P. Mockaitis, 1936 m.). LTA 930/52, 61.

Daugiau lalinkų tekstų žr.: TD III (1937) 94—98 ir V(1938) nr. 316—317; „Istorija“ (Vilnius, 1972) XII 161—163; LDA II (1977) nr. 627—630; A. Juška, Liet. dainos, I, nr. 311.

Gudai irgi turi velykinių dainų, jas dainuoja vaikščioją prašytojai, kurie šalia slav. pavadinimo „voločebniki“ vadinami ir „lalouniki, lalynščiki“, tie vardai paskolinti iš

---

* Kartoja po kiekvieno posmo.

lietuvių, padaryti pagal žodžius „laluoti, lalaunyks“, t. y. dainuoti su refrenu, dainininkas (žr. Zelenin 367).

295. Velykose lalauninkai lalaudami kalba tokias oracijas:

a) Nedėlios rytelį saulelė tekėjo, Pana Švenčiausia po dangų vaikščiojo, sūnelį vedžiojo. Priėjo mareles, pas tas mareles akmenėlį, ant to akmenėlio bažnytėlę. Toj bažnytėlėj trys grabeliai: vienam grabely guli Ponas Dievulis, kitam grabely Ponas Jezulis, trečiam grabely — Panelė Švenčiausia. Amen.

b) Velykų rytelį saulutė tekėjo, Panelė Švenčiausia savo sūnelį vedžiojo po dangelį. Nuvedė pas baltas mareles. Pas tas mareles stovi bažnyčia. Toj bažnyčioj trys altoriai: pirmas altorius Viešpačiui Dievui, kitas altorius Viešpačiui Jėzui, trečias altorius Panelei Švenčiausiai. Prieš Dievo altorių žvakės dega, prieš Jėzaus altorių aniolai griaunas, prieš Panos Marijos rožė pražydėjo. Iš tos rožės išlėkė paukštukė, nutūpė ant stalelio, žaizdas atvėrė, sau kraują praliejo. Kai šitų oracijų sakys — rojus atsidarys, pragaras užsidarys (V. Zagorskis, 57 m. a., Meškučių k., Varėnos v. Užr. St. Biziulevičius, 1937 m. LTA 1254/76—77.— Plg. nr. 292).

296. Lalaunykam vis reikia duot kiaušinių, bo kai lazdą paliks, tai vilkais neatsiginsi tais metais (Tverečius, LMD I 660/94).

10. BŪRIMAI SU VELYKŲ VALGIAIS

297. Kai per Velykas nulupi kiaušinius, tai tuos lukštus reikia sutrinti, įmaišyti į sėjamus grūdus ir kartu pasėti, tai šių javų amarės neės (Varėna, LTA 1310/61).

298. Kai nulupa Velykų pirmą dieną šventintą kiaušinį, tai tuos lukštus deda į sėmenis, kad linai gerai derėtų, dideli augtų (Melagėnai, LMD I 630/33). Vasiūnai, LMD III 20/95—57).

299. Švęstų kiaušinių lukštus išpila ant rugių, kad geriau derėtų (Dūkštas, LMD III 114/8—21).

300. Velykų kiaušinių lukštus ir kumpių kaulus pakasa per šv. Jurgį ant savo lauko ežios, kai eina pajurginėt, kad

ledai nemuštų ir javai nebotų nieko (Liškiava, LTA 374/2254a).

301. Margučių lukštus per Jurgines išneša ant lauko ir išmeta, tada javai gerai auga (Aukštadvaris, LTA 1289/284).

302. Velykose pavalgę pusryčius gaspadoriai veža į rugių lauką šv̨estų kiaušinių lukštus, šv̨estų valgių trupinius ir užkasa dirvon, kad geriau augtų rugiai (Daugeliškis, LMD I 616/2—23).

303. Lukštelius ir kaulelius nuo šv̨estųjų (valgių) užkasa žemėsna, kad ledai neišmuštų naudos nei rugių (Tverečius, LMD I 475/3—234).

304. Pašv̨estos mėsos kaulus užkasa savo lauke ant rubežių, tai jau ledai nemuš naudos (Tverečius, LMD I 475/3—250).

305. Šventintus kaulus užkasa rugiuosna, tai tada vėjas nesukina (Butrimonys, LTA 1286/124).

306. Jei dirvoje (kurmiai?) lupa kanalus, reikia apkasti Velykų kaulą, tada nelups (Aukštadvaris, LTA 723/113—9).

307. Kai Velykose valgo šv̨estus valgius, tai surenka kiaušinių lukštus ir mėsos kaulus, nuneša ir pakasa ant savo laukų rubežių, kad pelės pasėtų javų negraužtų (Švenčionys, LMD I 627/26).

308. Kad ledai javų nemuštų, reikia per Velykas šventintos mėsos kaulų užkasti parubežyje (Pilviškiai, LTA 600/166—3).

309. Jei nori, kad ledai javų neišmuštų, reikia Velykose pašv̨estos mėsos kaulai išbedžioti laukuose (Panemunėlis, LTA 1481/35).

310. Pirmąjį Velykų rytą neša pašv̨esti aviną arba avienos mėsos. Tą mėsą pakasdavo savo lauke, kad Dievas saugotų laukus nuo audrų. Dar kasa ir velykaičių kevalus (Jurbarkas, LTA 1437/31).

311. Velykų šventintos mėsos kauliukus ir kiaušinių lukštus nuneša ant savo kreisos ir pakasa, tai apsaugoja laukus nuo bangų, t. y. nuo liūčių ir ledų (Liškiava, LTA 374/1731).

312. Likusį nuo Velykų kumpio kaulą reikia pakišti po krekva, tai vėjas stogų nedrasko ir į tuos namus Perkū-

nas nemuša (Alytus, LTA 1421/5—8).

313. Per Velykas šventinto valgio liekanas sėja ant lauko, kad būtų derlingesni metai (Pumpėnai, LTA 444/293).

314. Kai per Velykas pašventina mėsą, tai reikia tuos kaulelius, kurie lieka pavalgius, nunešti ir įkišti toj vietoj, kur auga usnys, tada jos nebeaugs (Vievis, LTA 1555/134—408).

315. Per Velykas pašventinto paršiuko viršutinė lūpa reikia pakasti ant pūdymo, kur vasarą ganosi kiaulės, tai jos gerai ės ir neknis (Varėna, LTA 73a/57).

316. Kad pelės javų nekapotų, reikia vežant iš lauko pirmą javų vežimą patiesti prie klojimo pastyrę (staltiesę), ant kurios buvo sudėti Velykų valgiai, ir per ją pervažiuoti (Aukštadvaris, LTA 1580/959).

317. Pavalgius pirmosios Velykų dienos rytą, reikia maisto likučius laikyti ant stalo visą savaitę iki Atvelykio, kad visus metus būtų skalsa (Veliuona, LTA 745/98).

318. Einant į bažnyčią su švenčiankom, kai kas įsideda karbijon kelias žalias bulves, jas parsivežę padeda ir kai sodina bulves, tai jas pirma suskaldo į sėklą ir sodina, tai sako, nekrinta amaras (Liškiava, LTA 374/1466).

319. Per Velykas žmonės švenčia druską. Kada gyvuliai leidžiami laukan, tai juos aplieja ta druska sūdytu vandeniu, tada gyvuliai duos daug pieno ir niekas negalės jų užkerėti (Antazavė, LTA 1418/591).

320. Velykose šventintų kiaušinių lukštus padeda dėl vaisto moterų ligoms. Pasideda ir per Velykas šventintos druskos dėl gyvulių. Šventinto kumpio kaulą padegina ir padeda. Kai užeina rėmuo, tai to kaulo sutrina ir išgeria su vandeniu (Liškiava, LTA 374/1471).

11. RŪPINIMASIS NAMINIAIS GYVULIAIS

321. Velykų rytą šeimininkė neša kiaulėms paragauti švenčių valgių, kad jos būtų vaisingos ir gerai penėtųsi. Šeimininkas panašiai daro su raguočiais ir arkliais (Žasliai, LTA 1316/185).

322. Velykų rytą gyvuliams duoda dobilų ir šieno, o arkliams ir avims avižų, kad būtų arkliai stiprūs, avys

daug vilnų duotų, o karvės pieno (Vegeriai, LTA 1357/182).

323. Karves šeria gardesniu šieneliu, kad ir jos pažintų Velykas, ir duoda tiek, kad net lieka, nors šėrio jau ir maža bebūna (Tverečius, LMD I 475/3—237).

324. Velykų rytą turi šeimininkas nuėjęs į tvartą paglostyti ir paglamonėti visus gyvulius, kad jie per metus būtų jaukūs ir nepikti (Veliuona, LTA 745/105).

325. Pirmą Velykų dieną pašventinius reikia duoti ir šuniui, tai jeigu jis pasius, tada nieko savo sodžiaus nekąs (Marcinkonys, LMD III 129/3—18).

326. Velykų rytą veislinėms kiaulėms reikia duoti miežių grūdų, kad atsivestų daug paršelių (Veliuona, LTA 745/101).

327. Jei nori, kad avys po porą vestų, tai Velykų rytą reikia praustis po porą iš vieno bliūdo (Biržai, LTA 365/211).

328. Pirmosios Velykų dienos rytą sočiai prišeriamos avys, kad jos būdamos alkanos nebliautų, nes jeigu Velykų rytą bliauja avys, tai vėliau per ištisus metus maži vaikai nuolat bliauna (Veliuona, LTA 745/114).

329. Jei Velykų rytą tvartuose ėriukai bliauna, reikia taupyti sekantiems metams pašarą, nes gali būti badas (Širvintos, LTA 499/37—14 ir 600/105—14).

330. Kad nepasigadintų karvių pienas, reikia pirmos Velykų dienos rytą melžti karves per šermukšnių šakeles (Veliuona, LTA 746/103).

331. Gaspadinė Velykų rytą supančiodavusi karves, kad vasarą negyliuotų (Ylakiai, LTA 249/16).

332. Seniau per Velykas neleisdavo piemens ganyti, sako, tada darbai laukuose nenori suskubti. Tverečius, LMD I 475/3—241.

333. Per Velykas laisto gyvulius švęstu vandeniu, parneštu D. š., sako, tada gyvuliai neserga ir niekas negali jų užkerėti (Raseiniai, LTA 1299/58).

334. Per Velykas gyvulius smilko ir krapija, kad jų raganos neapsėstų (Mažeikiai, LTA 1313/70).

335. Kad bitės toli nelėktų, išleidžiant pirmąkart pavasarį apšlaksto į visą rinkį su Velykų vandeniu (Tirkšliai, LTA 600/212—6).

336. Velykų pirmą dieną neseka gyvuliams pašaras kratyti (Liškiava, LTA 374/2627).

337. Velykų ir Kalėdų pirmomis dienomis gyvuliams nieko neduoda ėsti, kad jie nezyliotų per vasaros karščius, bet aš pats tam netikiu (Degučiai, LTA 1722/17).

338. Jei nori, kad karvės vasarą nezyliotų, tai reikia pirmą Velykų dieną neduoti gerti (Obeliai, LTA 1479/111).

339. Kad vilkas gyvulių nepultų, reikia Velykų pirmos dienos rytą, atsisėdus valgyti pusryčių, persižegnojus triskart pasakyti šie žodžiai: vilkas, gyvate. . . Tada kai pasirodo vilkas, gana pasakyti: „Ko tu čia atėjai? Vietos neturi? Eik ten, iš kur atėjai!" Ir vilkas gyvulių nekliudys (Daugėliškis, LMD I 272/1—2).

340. Velykų rytą reikia lanke vištas palesinti, tada jos nemėto kiaušinių ir deda vienoje gūžtoje (Šimkaičiai, LTA 1477/169).

341. Velykų rytą saulei tekant padeda ant žemės lanką ir lesina vištas, kad kiaušinių nemėtytų, savo gūžton dėtų (Kupiškis, LTA 979/53).

342. Velykų rytą turi šeimininkė duoti vištoms lesti žvyro, kad kiaušinių nelestų (Veliuona, LTA 745/102).

343. Velykų pirmą dieną negalima virti kopūstų, nes vištos pavasarį labai les darže kopūstų daigus (rasodą, plencus) (Surviliškis, Gudžiūnai, Veliuona, Šešuoliai).

344. Velykų rytą, kai dar tamsu, reikia sukišti maišan vištas ir išnešus ant lauko iškratyti, tada jos neina daržų kasti, vis būna ant lauko (Biržai, LTA 245/26).

345. Velykų pirmą dieną reikia pienu pakrapyti vietą, kurioje vasarą tupi naminiai paukščiai, tada vanagai paukščių nelies (Dusetos, LTA 14/43b).

346. Velykų antros dienos rytą reikia pasistengti ką nors nuplakti, kad vištos būtų dėslios (Ylakiai, LTA 486/25—7).

347. Jei Velykų naktis žvaigždėta, tai tais metais bus dėslios vištos (Veliuona, LTA 745/96).

12. SUPIMASIS

348. Per Velykas daro kliūkus ir supasi (Keturvalakiai, LTA 1349/47).

349. Velykose supasi dėl to, kad per visus metus būtų linksmi (Dusetos, LTA 14/172).

350. Per Velykas eina visi ant supyklų suptis, kad geri linai užaugtų: kas aukščiausia supasi, to linai bus aukščiausi (Dieveniškės, LMD I 398/3—4).

351. Velykose supasi: kas aukščiau užsimeta, tai to linai didesni auga (Tverečius, LMD I 475/221).

352. Katras nesisupa, tam nauda nederės, linai neaugs. Kas aukščiau užsimesdavo, tai to bunda aukštesnė augdavo (Tverečius, LMD I 475/3—251, 255).

353. Už pasupimą reikėjo duoti kiaušinių. Kas neduodavo, tą kišdavo po doklu sakydami: „Lai paded kiaušinį" (Skaistgiris, LTA 1623/341).

A i š k i n i m a s. Supimasis sūpuoklėse per Velykas išsilaikė rytinėj Lietuvoj iki paskutinių laikų. Sūpuokles parišdavo kluonuose arba daržinėse. Yra ir tam tikrų sūpuoklinių dainų: „Supkit, meskit mane jauną..." (TD V nr. 93—94). Dėl dažnų nelaimingų atsitikimų besisupant, vyresnieji draudė sūpuokles.

13. SVEČIAVIMASIS

354. Paprastai žmonės pirmą Velykų dieną į svečius nevaikščioja. Jei kas tą dieną nueina kur nors į vaišes, tai tam įduoda kailinius utinėti (Kvėdarna. Viduklė, LTA 1471/31).

355. Pirmoj Velykų dienoj pas mus susbučiuoja, linki viso gero. Pirmądien niekur svečiai nevažiuoja, šiaip juoktųsi, kad išvaryti (Tverečius, LMD I 475/3—240).

356. Šitai Dieve gink, kad svetimas žmogus ateitų pirmądien Velykų, o jau iš kito kaimo, tai jeigu tik su didele nelaime. Tik vaikai landžioja, ir tai vogčium, kad kiaušinių duoda (Tverečius, LMD I 475/3—230).

357. Jei pirmoj Velykų dienoj eina būriai, tuos metuos žmones votys apstoja (Tverečius, LMD I 475/3—237).

358. Pirmądien Velykų nevalia nei giedot (t. y. dainuot), nei šokt, nei ant sūpuoklių eit (Tverečius, LMD I 475/3—231).

359. Antrą Velykų dieną svečiuosna važiuoja, gieda ir

šoka, kiaušinius rita. Trečią dieną pridera labai ilgai miegoti, sako, (ši diena) Dievo tinginiui pašvęsta. Kaulam nuo pirmos dienos apdarinėt sūrį su sviestu patirpdo (Tverečius, LMD I 475/3—245).

14. SPĖJIMAI IŠ VELYKŲ ORO

360. Pagal Velykų pirmos dienos orą spėja ir vasaros orą: koks būna tą dieną oras, tokia bus ir vasara (Antalieptė, LTA 2088/98).

361. Koks vėjas pūs Velykų rytą, po prisikėlimo einant su procesija aplink bažnyčią, toks vėjas daugiausia pūs ir per visą vasarą (Girkalnis, Žagarė, Kražiai, Raseiniai (iki šv. Jono), LTA 1595/29).

362. Geriausia, jei Velykų rytą važiuojant į bažnyčią pučia pietų vėjas,— sako, jog ir per visus metus tas vėjas pūsiąs (Raseiniai, LTA 1299/63).

363. Koks vėjas pučia Velykų rytą, tokia bus vasara: jeigu pietų vėjas, tai šilta vasara, vakarų — šilta ir lytinga, rytų — sausa ir šalta, žiemių — šalta (Šiauliai, ŽS 1906, p. 149).

364. Jei Velykų diena bus labai vėjuota, tai ir vasara bus su vėjais (Antalieptė, LTA 2088/97).

365. Jei Velykų rytą pučia šiaurės vėjas, tai visi metai bus šalti (Kuliai, LTA 322/111. Šimkaičiai, LTA 1477/142).

366. Jei Velykų rytą pučia šiaurės vėjas, tai bus blogi metai, o jei pietų ar vakarų — geri (Vegeriai, LTA 1357/183).

367. Jei Velykų rytą pučia vėjas iš rytų ar pietų — bus vidutinė vasara, jei vakarų ar pietų — bus šilta, jei žiemių — šalta ir šlapia (Papilys, LTA 1571/12).

368. Jei pirmosios Velykų dienos rytą pučia pietų vėjas — vasara bus karšta, jei žiemių — šalta, jei vakarų — lietinga, jei rytų — „brudinga", t. y. turtinga įvairiais vabzdžiais bei gadintojais (Veliuona, LTA 747/102.— Plg. nr. 209).

369. Jei pirmą Velykų dieną per razarekcijas (žiemių?) vėjas pučia, tai tais metais bus menkas grikių derlius (Varėna, LTA 1310/214).

370. Jei Velykų rytą einant aplink bažnyčią teka raudona saulutė, tai vasarą bus kenksmingas griaustinis (Grinkiškis, LTA 1403/306).

371. Jei Velykų rytas yra saulėtas, tai visi metai bus gražūs, saulėti; jei Velykų pirmą dieną esti perkūnija ir audra, tai visi metai bus audringi (Raseiniai, LTA 1299/59).

372. Jei Velykų pirmą rytą graži diena, tai vasara bus graži ir šilta (Skaistgiris, LTA 1623/343).

373. Jei pirmą Velykų dieną būna saulė, tai bus giedri vasara (Alytus, LTA 1421/13—9).

374. Jei Velykų dieną giedra, tie metai bus labai geri vasarojui (Biržai, LTA 348/31—39).

375. Jei Velykų rytas yra saulėtas ir gražus, tai metai bus gražūs, saulėti ir derlingi; o jei Velykų rytą lyja ar kartais net griaustinis griauja, tai jau tie metai bus blogi ir šlapi (Raseiniai, LTA 1299/74).

376. Jei per Velykas lietus, bus lietaus ir birželio mėnesį (Aukštadvaris, LTA 1289/288).

377. Jei per Velykas šąla, šals ir gegužy (Auk ris, LTA 1289/289).

378. Jei Velykos žalios, tai Kalėdos riebios (b metai) (Dusetos, LTA 56/66).

15. ĮVAIRŪS BŪRIMAI IR SPĖJIMAI

379. Velykų pirmą dieną moterims negalima galvos š kuoti, nes vištos kapstys daržus arba mergaičių gėlynu (Žasliai, Marcinkonys, Liškiava, V. Rūda, Veliuona, Šiaulė nai, Krekenava (žvirbliai rūtas kapos), Varėna, Aukštadvaris).

380. Velykų rytą negalima galvos šukuoti, numirus einančios per numirėlį utėlės (Ylakiai, LTA 486/25—172)

381. Pirmą Velykų ir Kalėdų dieną nešukuojama gal va, nešluojama pirkia, taipgi nekūrenama iš ryto pečius (Tverečius, LMD I 400/2—15).

382. Velykų pirmą dieną pirkios nešluoja: jei šluos, ta visų metų laimę iššluos (Valkininkai, LMD III 196/2—18)

383. Pirmą Kalėdų ir Velykų dieną neseka šluoti pirkio

aslos, nes per visus metus bus tušti aruodai (Kalesninkai, LTA 602/13).

384. Kas iššluoja pirmądien per Velykas pirkią, tam paritina vidun pirkios puodą (Lazdūnai, LTA 412/259).

385. Pirmą Velykų dieną negalima šluoti pirkios, nes vištos kapstys daržus (Butrimonys, LTA 895/126).

386. Jei nori nematyti gyvačių, tai saugokis, kad pirmą Velykų dieną nepamatytum adatos (Tverečius, LMD III 63/5—16).

387. Verpstes pakuopia (suslepia), kad pirmądien Velykų jų niekas ir akyse neužvystų, tada iškart vasarą gyvatę susitiktų (Tverečius, LMD I 475/3—210).

388. Velykose reikia sukalbėti tris kartus „Sveika Marija", tai gyvačių nematysi (Panemunėlis, LTA 1481/38).

389. Pirmą Velykų dieną neseka kopt ant pečiaus, nes kiaulės vasarą javus išknis (Marcinkonys, LMD I 189/1).

390. Jei Velykų rytą sušlapdysi kojas, tai tada lietus niekad nenuplaus tavo javų (Tverečius, LTA 339/11—22).

391. Kad per metus sektųsi medžioklė, reikia Velykų pirmą dieną pamedžioti (Dusetos, LTA 2069/193).

392. Norint su laime medžioti, reikia Velykų rytą priimti komuniją, išėmus iš burnos išsinešti į lauką ir sušaudyti, tada būsi laimingas medžiotojas (Ylakiai, LTA 486/25—145).

393. Jeigu pirmosios Velykų dienos rytą saulei tekant pragysta gaidys, tai iš tų namų tais metais kas nors mirs (Veliuona, LTA 745/99).

394. Žmonės sako, kad jei pirmą Velykų dieną pereini skersai kelią, tai iš tų namų turės kas mirti (Liškiava, LTA 374/2982).

395. Antrą Velykų dieną keliauk pratęsdamas linus (Betygala, LTA 392/137).

396. Jei Velykų rytą apžiūrėsi laukus, tai geriau užderės (Eržvilkas, LTA 1299/39).

397. Tą žmogų, kuris Velykų rytą apžiūri laukus, laiko negeru, nes jis neapkenčiąs pavargėlių (Girkalnis, LTA 1543/148).

398. Kad javai gerai derėtų, reikia pirmą Velykų dieną triskart apeiti aplink namus (Veisiejai, LTA 208/279—4).

399. Moterys Velykų rytą eidamos į bažnyčią kosėja,

kad geriau kopūstai augtų (Taujėnai, LTA 1581/121).

400. Per Velykas būna bažnyčioj obuolinės žvakės, tai tas žvakių vaškas vartojamas nuo visokių ligų, ištirpdytą geria su vandeniu (Liškiava, LTA 374/1996—2).

401. Žmonės sako, kad jei per Velykas katrą dieną atlekia vieversys, tai bus labai geras ruduo (Liškiava, LTA 374/2981).

402. Prieš Velykas iškūrenk pirtį ir eik atatupsta pirtin. Jei prisiartinus prie palų paglostys šilta ranka, tai gausi gerą vyrą, o jei duos kūloku per nugarą, tai gausi blogą vyrą (Daugeliškis, LTA 339/1—20).

403. Velykų rytą bėk dvare tris kartus aplink palocių ir jei sutiksi paną — gausi sau už moterį, jei vedusį — bus nelaimė (Seda, LMD I 194/6).

404. Kad kandys vasarą neėstų bažnytinių (išeiginių) drabužių, reikia jais Velykų rytą miegant užsikloti (Veliuona, LTA 745/109).

405. Jei nori, kad sektųsi darbai, reikia pirmą Velykų dieną eiti išpažinties (Liudvinavas, LTA 1658/578—43).

406. Jeigu pirmądien Velykų neklausysi tėvų, tai visus metus neklausysi; jeigu apmuš tėvai, tai visus metus būsi apmuštas. Jei nepasiseka pirmądien koks darbas, tai visus metus bus taip pat (Tverečius, LMD I 475/3—222).

407. Pirmą Velykų dieną meldžiamasi: kiekvienas gieda Aleliuja kokis tris kartus, prašo laimės ir sveikatos. Mergos poterius kalba, kad ištekėtų, kad jos bernas kitų nemylėtų. Sako, pirmos Velykų dienos maldos labai pamačlyvos (Tverečius, LMD I 4753—244).

408. Po Velykų tą savaitę moterys nemeta audeklo,— sako, kad audžiant siūlai metasi (Liškiava, LTA 3742972).

409. Apie Velykų šventės atsiradimą štai kas pasakojama: buvęs įkastas žemėn stiebas, pavasario metu bėgioję vaikai aplink tą stiebą sakydami: „Vely, vely!"— ir praminę tą dieną Velykomis (Skaistgiris, LTA 1623339).

A i š k i n i m a s. Iš tikrųjų žodis „velykos" yra pasiskolintas iš gudų ir reiškia „didelę dieną" (veliki den').

16. „LEDŲ DIENA"

410. Trečiadienį po Velykų negalima dirbti lauko darbų, judinti žemę, t. y. arti ar akėti, kitaip vasarą kruša išmuš

javus,— todėl šią dieną vadina „ledų diena“ (Visa Lietuva).

411. Velykų trečią dieną žmonės jau nebešvenčia, ją vadina „ledų diena“, tačiau tą dieną žmonės stengiasi nejudinti žemės: nei aria, nei akėja. Jei kaimynas pamato kaimyną beariantį, tuojau eina perspėti sakydamas: „Per tave vieną mes visi turėsime nukentėti, juk negalima šiandie judinti žemės, pavasarį ledai javus iškapos“. Tebetikima (Laukuva).

412. Jei trečia Velykų diena šviesi, tai ledai javus neiškirs (Viduklė, LTA 1480682).

413. Ledų dieną, trečią Velykų dieną, nevalia eiti į laukus ir ką nors dirbti. Kur laukai bus sutrenkti kokiu nors judėjimu, tai nebus derliaus (Viduklė, LTA 147132).

414. Velykų trečią dieną žmonės švenčia, kad gyvuliai sektųsi (Liškiava, LTA 3742969).

415. Velykų trečią dieną bernai su mergom ragočius varto, tai sako — būna greiti (Liškiava, LTA 3742593, 2806).

416. Trečią Velykų dieną neseka senas daiktas siūti (Liškiava, LTA 3742619).

417. „Ledų diena“ yra ketvirtoji Velykų diena, tą dieną žmonės turi švęsti, nes priešingu atveju ledai javus išmuš (Švenčionys, Tauragnai, Tverečius, Marijampolė, Veliuona).

418. Ketvirta Velykų diena — ledinė diena. Eina laukuosna, po kryžiais meldžias, o kas darbą kruta, tai barasi: „Už tave ir mūsų laukus (ledai) išmuš ir vilkai kumeliukus padusins (Tverečius, LMD I 4753—246.— Plg. nr. 411).

419. Užauginęs dvynius teliukus įkinkyk juos plūgan ir apvažiuok jais aplink sodžiaus laukus, tuo ant visados apsaugosi laukus nuo ledų (Tverečius, LMD III 635—35).

A i š k i n i m a s. Tai tikėjimas į „magiško rato“ apsaugojamąją galią. Dvyniai irgi turi ypatingą reikšmę. J. Basanavičius rašė: girdėjęs, kad jo gimtojo Ožkabalių kaimo laukai buvę aplink aparti vaga dvyniais jaučiais ir „dviniapusio“ artojo (MLLG II, nr. 10, 1885, p. 9).

LITERATŪRA

Bakanas J. Mūsų velykiniai burtai ir prietarai. MsRt 1935 nr. 31.

Balys, Jonas. Velykų papročių kilmė ir prasmė. LtAd 1940.III.21, nr. 134. Persispausdino „Garsas“ (Wilkes-Barre, Pa.) 1958.IV.3, nr. 12.

-“- Velykų lalauninkai Dzūkuose. Lietuvių tautosakos skaitymai (Tübingen, 1948), II, 122—124.

-“- Verba plaka. „Draugas“ (Chicago), 1949.IV.9, nr. 84.

-“- Easter Customs. „The Marian“ (Chicago), March 1951. p. 16.

-“- Velykos, LE t. 33, 1965, p. 317—319.

Biržys, J. Velykų papročiai. „Iliustruotas pasaulis“ (Kaunas) 1938 nr. 15.

Budreckis, Algirdas. Ancient Lithuanian Easter Customs. „Tėvynė“ (New York), 1972.III.31. (Pagal J. Balio str.)

Buračas, Balys. Kupiškėnų Velykos. NjRm 1936 nr. 15/16.

-“- Raseiniečių žemaičių Velykos. NjRm 1937 nr. 13.

Cemkus, C. Kaip seniau švęsdavo Verbas. LtŪk 1934 nr. 12.

Dundulienė, Pranė. Lietuvių pavasario šventės. „Istorija“ (Vilnius, 1972), t. 12, nr. 1, p. 139—169, ilius. (Apie Verbas ir Velykas: p. 145—169).

Dzūkų lalauninkai. TD III (1937) p. 94—98.

Pr. R. Velykų lalauninkai dzūkuose. XX a. 1938 nr. 85.

Ruzgytė, J. Nuo Advento iki Trijų karalių. GtKr 1942, nr. 30, p. 124—129.

Senkus, J. Velykiniai lietuvių papročiai. MsRt 1934 nr. 25.

Stravinskienė, Aldona. Pavasario šventės tradicija. „Kultūros barai“ (Vilnius), 1966 nr. 3, p. 19—20, 33, ilius. (Daugiausia rašo apie margučius.)

Viekšnys, J. Velykiniai papročiai Žemaičiuose. „Diena“ (Kaunas), 1935 nr. 16.

IV. NUO JURGINIŲ IKI DEVINTINIŲ

1. JURGINĖS (IV.23.)

1. Visoje Lietuvoje šv. Jurgis yra laikomas gyvulių, ypač arklių, globėju arba patronu.

2. Arklių ir karvių globėjas — šv. Jurgis, paukščių — šv. Martynas (Viduklė, LTA 156593).

3. Gyvulių globėju yra šv. Jurgis ir šv. Mykolas: šv. Jurgis gano, o šv. Mykolas priima į kūtę (Vegeriai, LTA 1546166).

4. Gyvulių globėju laikomas šv. Jurgis, o artojų globėju — šv. Dzidorius (LTA 162321).

5. Gyvulių globėjas — šv. Jurgis. Kad gerai veistųsi gyvuliai, tai reikia šv. Jurgio paveikslas laikyti tvarte (Varėna, LTA 1310236).

5a. Visų gyvulių globėju laikomas šv. Jurgis. Seniau tvartuose laikydavo pakabintą šv. Jurgio paveikslą. Jis apsaugodavęs nuo perkūnijos (Simnas).

6. Gyvulių globėjas yra šv. Jurgis. Jo dienoje nevalna gyvulių mušti ir reikia juos kuo geriau tądien prižiūrėti (Aukštadvaris, LTA 1406581).

7. Seniau šv. Jurgio dieną niekas arkliais nedirbdavo — šventė (Dusetos, LTA 1661/60).

8. Per šv. Jurgį, nors ir nešventa, bet nedirbama, nes šv. Jurgis gyvulių patronas ir galįs jiems pakenkti (Seirijai, LTA 1578/20).

9. Šventam Jurgy nieko nedirbama arkliais dėl to, kad jis yra jų patronas (Obeliai, LTA 1635/102).

10. Šv. Jurgis yra laikomas gyvulių globėju ir todėl per šv. Jurgį su arkliais nieko nedirbama (Girkalnis, LTA 1599/57).

11. Gyvulių globėjas — šv. Jurgis. Jo dienoje ir dabar

gyvulius gerbia, nieko jais nedirba (Seirijai, LTA 1755/95).

12. Geras gaspadorius šv. Jurgio dieną arkliais nieko nedirba (Aviliai, LTA 1526/117).

13. Šv. Jurgy su arkliais negalima dirbti, nes arkliai nesiseks (Grinkiškis).

14. Per šv. Jurgį negalima arti lauko arkliais ar kuo kitu, reikia jiems duoti pailsėti (Papilė, LTA 1402/238).

Plg. Haase 81—82 (rusai). Sartori III 169 išn. 9 (vok.)

15. Šv. Jurgio dieną negalima žemės dirbti (arti, akėti) — nesiseks arkliai (LTA 440/102).

16. Per šv. Jurgį žemės nejudink, nes gyvuliai nesiseks. (Jieznas, LTA 73a/18).

17. Kas šv. Jurgio dienoj su arkliais dirba, tai tas niekados neturės gerų arklių: vis bus kūdi, tokie susisukę (Kupiškis, LTA 1282/127).

18. Šv. Jurgio dienoje negalima su gyvuliais dirbti, nes tai yra jų šventė,— kitaip šv. Jurgis užpyks ir gyvuliai pradės dvėsti (Seirijai, LTA 1423/193).

19. Šv. Jurgio dienoje nereikia nieko dirbti su arkliais, tai per visus metus arkliai bus sveiki (Betygala, LTA 392/181).

20. Šv. Jurgio dienoje gyvuliais nedirbama ir net už gyvulius žmonės meldžiasi, kad šv. Jurgis saugotų ūkininkus ir jų gyvulius nuo ligų ir visokių nelaimių (Merkinė, LTA 1426/60).

21. Jurginių dieną su gyvuliais nieko negalima dirbti: nei arti su jaučiais, nei arkliais važiuoti,— kas gyvuliais dirbs, to gyvuliai kris arba žvėrys išpjaus (Šiaulėnai, LTA 455b/171—28).

22. Šv. Jurgyje su arkliais negalima dirbti, nes arkliai nesiseks (Grinkiškis, LTA 1403/154).

23. Jei šv. Jurgio dienoj dirbsi žemę — vilkai kumeliukus ir arklius pjaus (Musninkai, LTA 317/6—1).

24. Šv. Jurgio dienoje nedirba arkliais, kad (-angi) jų šventė ir kad ledai javų neišmuštų (Naujamiestis, LMD I 199/1—83).

25. Tą dieną stengiamasi nedirbti tų ūkio darbų, kurie yra surišti su žeme, kaip tai: arti, sėti, akėti, žemę kasti ir kt. (Seirijai, LTA 1741/35).

26. Kas šv. Jurgio dieną su gyvuliais dirba, tai to

gyvuliams nesiseka, atsitinka nelaimės, pvz., nusilaužia koją. Šv. Jurgio dieną reikia gyvulius geriau pašerti (tas tvirtai tikima) (Girkalnis, LTA 1415/118).

27. Paprastai šv. Jurgio dienoje arklio nevalna imt darban, galima su juo tik pervežti kampininką (Aukštadvaris, LTA 1289/494).

28. „Der Litauer verrichtet an dem Georgstage durchaus keine Feldarbeiten. Es können ihm sonst Naturreignisse, wie Gewitter, Hagel, grossen Schaden verursachen." (Kuntze 59).

28a. „Am 23. April darf keine Feldarbeit gemacht werden, sonst kommt Hagelschlag." (Liobartai, Bezz. Lit. Forsch. 80).

29. „Am Tage St. Georgs darf man nichts Abgemachtes essen, sonst giebt es Schaden am Vieh. . ." Yra nurodyta pora konkrečių atsitikimų, kai įvyko nelaimės su gyvuliais, kur to nebuvo prisilaikyta (Piliakalnis, MLLG V 509).

30. Šv. Jurgio rytą maudo arklius, tai arkliai būna gražūs (Alytus, LTA 1457/1—75).

31. Kad arkliai žibėtų, reikia šv. Jurgio rytą išpraus- ti ant bėgančio vandens (Veisiejai, LTA 208/186—25). Plg. HDA III 652 (vengrai).

32. Šv. Jurgio rytą prieš saulėtekį išmaudyti arklius — neturės nudos (niežų?) (LTA 440/136).

33. Seniau mano tėvas per Jurgines visus savo arklius šukuodavo, jų kanopas švarindavo arba vesdavo ežeran pamaudyti, kad paskui arkliai niežų neturėtų, jokiais parkais nesirgtų. Gerai juos pašerdavo, kad visus metus ėdrūs būtų ir nusiganytų, jokio darbo arkliams neduodavo, sakydamas, kad Jurginės arklių šventė (Antalieptė, LTA 2069/70).

34. Kad arklys būt obuoliuotas, tai kai kumelė apsikumeliuoja, per šv. Jurgį reikia apdengt kailiniais (Veisiejai, LTA 208/186).

35. Jei šv. Jurgio rytas žvaigždėtas, gerai veisis tais metais gyvuliai (Tauragnai, LTA 545/132—16).

36. Praetorius XVII am. rašė: kai nadruviai ir šalavėnai pirmąkart išgena gyvulius, tai daro taip: šeimininkas visus gyvulius išvaro iš tvartų į priedaržę, apeina triskart aplink gyvulius ir kalba maldą, kad Dievas saugotų jo bandą; taip pat jis dėkoja už tai, kad Dievas iki šiol jo bandą

užlaikė ir pagaliau šaukiasi į šv. Jurgį, kad jis savo medžioklinius šunis, t. y. meškas, vilkus ir lapes, nuo jo gyvulių gintų ir neleistų jiems kenkti; po tokios maldos piemenys išgena bandą; visą tą dieną šeimininkas ir kiti šeimynykščiai nieko nevalgo ir pasninkauja, kol banda grįžta namo; kai gyvulius suvarinėja į tvartus, tada šeimininkė paduoda valgį; šeimininkas meldžiasi, stovėdamas su kaušeliu rankoje, prašo gero oro, lietaus, žolės ir sveikatos gyvuliams, šaukiasi į šv. Jurgį, kad jis savo medžioklėse jiems nieko blogo nepadarytų, taip pat kad joks burtininkas arba nedoras žmogus gyvulių nepaliestų; po to daug geriama ir valgoma,— kuo linksmiau esti, tuo geriau (Mannh GL 566).

37. Su gyvuliais ir ganymu susiję yra ganyklų ir žolės reikalai. Todėl šv. Jurgis yra prašomas atrakinti žemę, duoti gaivinančią rasą, leisti augti žolę.

a) Jurja, geras vakaras! (2)
Jurja, paimk raktus, (2)
Jurja, atrakink žemę, (2)
Jurja, išlaidz žolelę. (2)
Žolelę šilkinę,
Raselę meduotą,—
Žolelė bus dėl arklelio,
Raselė dėl veršelių.

Melagėnai, TD IV 132 nr. 343.

b) Jurgi, geras vakars! (2)
Jurgi, neženytas. (2)
Jurgi, apsiženij , (2)
Jurgi, palaidz rasų. (2)

Adutiškis, LTA 2374258.

c) Jurgi, šildai žemį! (2)
Jurgi, palaidz rasų! (2)
Jurgi, palaidz žalį! (2)
Jurgi, neženytas, (2)
Jurgi, apsiženij ! (2)
Nėra pa man mergų, (2)
Citau viena ražė (2)
Ir ta darži auga, (2)

Tuinu aptuinyta, (2)
Undeniu aplaista, (2)
Rūtam apsadzinta. (2)
Tuinų palaužysiu, (2)
Undenį išlaisiu, (2)
Rūtelas išrausiu, (2)
Ražį sau paimsiu.

Adutiškis

Laikas tarp seno ir naujo kalendoriaus Jurginių vadinamas „tarpujurginiai“. Kiekvieną vakarą sodžiaus merginos lipa ant tvoros ir dainuoja šią dainą. Tas paprotys žinomas Adutiškio miestely ir aplinkiniuose sodžiuose (LTA 1924/14).

d) Jurgi, geras vakaras! (2)
Jurgi, augink žolį!
Jurgi, geras vakaras!
Jurgi, paliej rasų! (2)
Jurgi, dėl arklelių!
Jurgi, dėl karvelių!

Apylinkės gyventojai, visi lietuviai, šią giesmę giedodavo rusiškai ar gudiškai, o paskum mergos pervertė į lietuvių kalbą. „Mes prašom Jurgio, kad atšiltų, kad žolės būt greičiau.“ O vyrai sako, kad atšąla, kai jūs giedat tas jurgines (Adutiškis, LTA 223817).

38. Jurginių nedaug lietuviškai tebuvę giedama. Giedodavo nuo „ruskos“ Jurginės iki „polskos“ Jurginės. Giedodavo moterys (mergos ir bobos pamačija). Jurginės giedamos užsilipus ant tvoros (stovi, kad gera tvora, tai ir atsisėda), ir būtinai ant tų tvorų, kurios yra parugėje. Vyrai būdavę nepatenkinti, kad mergos gieda jurgines, sakydavę: „Negiedokit, ba bus šalta, atšals!“ O kai mergos ima giedoti, tada patys vyrai arba berniokai pasiunčiami su botagais mušti ir išvaikyti, kad negiedotų. Giedotojos, norėdamos išvengti šitokio „pliaškinimo“, paprastai mažesnius vaikus paskiria eiti sargybą, kad praneštų, kai tik pamatys atlekiant su botagais, o giedotojos tada gali pasprukti. Botagais pleškina ne juokais, nežiūri, nors ir nepiktai

pliekia. Jurginių giedojimai tęsdavosi 12 dienų, per tas dienas būdavo giedama vakarais (prietemoj) jurginės. Kad ir šventą dieną, vis tiek prietemoj giedodavo. (Adutiškis, LTA 223816).

A i š k i n i m a s. Toks kreipimasis tam tikra giesme į Jurgį žinomas tik rytų Lietuvoje, apie Adutiškį ir Melagėnus, yra paskolintas iš slavų, tatai rodo jau vartojimas vardo „J u r j a". Rusai kreipiasi tokia malda: „Jurij, atsikelk anksti, atidaryk žemę, nuleisk rasą karštą vasarą ant dygstančių javų" (Haase 80).

39. Jurginėse sulipa ant tvorų ir gieda „kopaliją", kad aukščiau girdėtųsi. Jurgyje varčion dėdavo kiaušinį, o kai pirmąkart išgena, tai tuos kiaušinius šventina (Adutiškis, LTA 238855).

40. Šv. Jurgis laikomas gyvulių globėjas. Pavasarį prašo jo, kad atidarytų daržines, kad gyvuliai greičiau išeitų ant žolės (Girkalnis, LTA 1542/100).

41. Per šv. Jurgį, piemenėliai saugodavos, kad (žalią) šakelę nenulaužtų (Tverečius, LMD I 4753—265).

42. Kad rūtos gražiai augtų ir būtų garbiniuotos, reikia jas pasėti šv. Jurgio rytą ir užakėti su katės (katino) koja (Kurkliai, Marijampolė, Viš. Rūda, Naumiestis, Alytus, Leipalingis, Seirijai).

A i š k i n i m a s. Ne visados Jurginėse jau želia žalia žolelė ir galima rūtas sėti, kartais dar esti gana šalta ir sniegti. Tada sakoma, kad šv. Jurgis ant šyvio atjoja. Tačiau ir šalta Jurginių diena yra geras ženklas — būsią geri metai (Plg. HDA III 656).

43. „Mūsų tėvai ale ir liubėdavo apie tokius čėsus papasakoti, kad švents Jurgis su šimeliais parjot liubėdavęs; tai esti ant šv. Jurgio dar taip šalta, kad kitą metą Jurgio dienoj per Kuršiškąsias marias su šlajėmis pervažiavę. Sniegs — tai šv. Jurgio arklys,— kad šv. Jurgio dienose snigt liubėdavo, tai sakydavo, kad šv. Jurgis ant šimelio parjojęs" („Tiesos prietelius", Priekulė, 1881, nr. 17, cit Bezz. LF 80).

43a. „Jurgis už šumelo parjoja" — sagt man, wenn es am 23. April schneit. (Liobartai, Bezz. LF 80).

44. „Kelk, Tomukai, kelk greičiau — šv. Jurgis ant šyvo arklio atjojo" (MsRt 1935 nr. 31).

44a. „Kelkit, vaikai, nematot, kas darosi lauke — šv. Jurgis su širmiu atjojo!“ (MsLk 1940 nr. 16).

45. „Kommt St. George auf dem Schimmel geritten, so gibt's ein gutes Früjahr“ (Memel i.J. 1851, Bezz LF 80 išn. 3).

46. Kad Jurgis parjoja širmu žirgu, sako, bus geri metai (Kuliai, LTA 322127).

47. Jeigu per šv. Jurgį storai pašąla, tai ir šieno storai bus (Veliuona, LTA 74438).

48. Kai pavasarį esti blogi keliai ir orai, tai žemaičiai sako: „Dabar pats Šlapjurgis“. O kada pavasarį sausas vėjas pradeda džiovinti dirvas arimui, sako: „Grynas Sausjurgis prasidėjo“. Kai pavasarį gyvuliai badauja, o daržinės tuščios ir ganyklose žolės nėra, žmonės dejuoja sakydami: „Juratėli, Juratėli! Kas bus? Kada sulauksime žolelės?“ (ŪkPt 1934 nr. 17).

Aiškinimas. Šv. Jurgis yra laikomas ne tik naminių gyvulių globėju, bet jo žinioje esą ir didžiausi pastarųjų priešininkai — vilkai. Šias dvi tradicijas stengiasi suderinti ir atitinkamai elgtis (Plg. HDA III 651).

49. Šv. Jurgio kurtai yra vilkiai: ką Jurgis paskiria vilkui, tai tą vilkas ir ima (Liškiava, LTA 374/1735a).

50. Reikia į šv. Jurgį sukalbėti treji poteriai, tai bus gyvuliai apginti. Pasakotoja pasakoja (nuotykį), kad jos tėvas buvęs kelionėje ir apsinakvojęs. Per miegus juntąs, kad kas už plaukų patraukė ir sako: „Kelkis ir sukalbėk trejis poterius į šv. Jurgį — tavo jaučiai Dubakalny guli ir eina du vilku“. Jis sukalbėjo poterius ir parvažiavęs sužinojo, kad tikrai jo jaučių ten būta ir aplink dviejų vilkų vaikščiota, o jaučiai gyvi išlikę (Liškiava, LTA 374/1736).

51. Piemenys šv. Jurgio dienoj laukan nešas miltų ir verda su sviestu košelę, šakaliukais (valgo) ir minėt reikia Jurgis, kaip visus vilkus privalgydino košelės puodelį išviręs, tai tada vilkai nekliudo karvių, avelių (Tverečius, LMD I 475/3—261).

Plg. pasaką Mt. * 166 (TD II): Vilkui papjauti paskirtas žmogus. Tekstą žr. TD III 48 nr. 388—389. Pasaka žinoma ir estams (FFC 25 nr. 74). Panaši pasaka užrašyta Archangelsko gub. (Haase 85).

52. Per Jurgines negalima austi, nes vilkai gyvulius puola (Aukštadvaris, LTA 723/113—113).

53. Tarpjurginiu negalima audeklų mesti, gyvuliai neėda, kūsta ir dvesia (Tverečius, LMD I 254/1).

54. Nuo katalikų Jurginės ligi ruskių nereikia audeklas mesti — gyvuliai nesives (Švenčionys, LTA 796/48—116).

55. Ant šv. Jurgio negalima austi, taip pat reikia išimti iš muštuvų skietą, kad žiočių nebūtų, nes kitaip vilkas aveles išnešios (Musninkai, LTA 432/6—25).

56. Per šv. Jurgį moterys suriša audeklų skiemenis, kad vilkas avių negaudytų (Alytus, LTA 773/328).

57. Per Jurgines nedaro žiočių (audžiant), kad vilkai nepripultų prie gyvulių (Aukštadvaris, LTA 1406/535).

58. Ant Jurginių negalima nešt per laukus skieto, ba vilkai puola (gyvulius) (Aukštadvaris, LTA 1406/533).

59. Šv. Jurgio dieną negalima pernešdinti skieto iš vieno sodžiaus į kitą, nes vilkas visas avis vasarą išpjaus (Kaniava, LMD III 78/4—6).

60. Tarpjurgyje negalima nešti lauku skieto, nes vilkai gyvulius pjauna. Jeigu ir neši, tai privaloma pakabinti užraktą ir užrakinti (Aukštadvaris, LTA 723/113—166).

61. Tarpjurgiais negalima nešti skieto, katran veria siūlus, kai audžia. Todėl negalima nešti skieto per lauką į savo kaimyną, nes vilkai nešios gyvulius (Nočia, LMD III 112/1).

62. Jei reikia per Jurgines skietą nešti ir nori, kad vilkai nepultų, tai reikia skietą maišan įdėti ir užrišus nešti (Aukštadvaris, LTA 1406/534).

63. Jeigu tarp Jurgio ir Bloviešči̧ų reikia skietas nešti, tai turi surišti virvute ir surakinti didele spyna, tai nieko nekenks gyvuliams (Nočia, LMD III 112/3).

64. Kad (vilkai) avių nenešt, reikia Jurgio dienoj saulei netekėjus užrakinti spyną apnešti triskart aplink avių tvartą ir sukalbėti septynerius poterius (Kabeliai, LTA 794/75).

65. Laikotarpy tarp katalikų ir stačiatikių Jurgio negalima iš vieno sodžiaus kitan (nešti) jokių siūlų, atamazgų,— kitaip vilkas aveles išpjaus (Benekainys, LMD I 612/1—17).

66. Šv. Jurgio dienoj nieko niekam neskolinama, nes vilkas labai pjaus gyvulius (Dūkštas, LMD III 114/8—41).

67. Tarpujurginėm neseka skolinti kitam nieko (Tverečius, LMD III 36a/18—7).

68. Tarpujurgėj mūsuk (pas mus) nevalnia kuolo varyt. Prieš Jurgį suvaro kuolus, o tarpujurgėj vyčiuoja. Tai daro dėl laukinio (vilko) (Gervėčiai, LTA 2447/92).

A i š k i n i m a s. Kadangi nuo šv. Jurgio malonės priklauso likimas didžiausio ūkininko turto — gyvulių, todėl šiam šventajam buvo gausiai aukojama.

69. Kad išsaugotų gyvulius, tai per šv. Jurgį duoda apieros bažnyčioje, nes šv. Jurgis yra apiekūnas (globėjas) visų gyvulių (Liškiava, LTA 374/1735).

70. Šv. Jurgis yra apgynėjas visų liūlių. Neša apieras, ba jis išganytojas nuo visų iškadų ir gyvulių, tai apieravoja kiaušinių, duonos ir sūrio. Už tas apieras kunigas mišias laiko ir išdalina tą visa savo šeimynai (Liškiava, LTA 374/1482).

71. Jurgio (dienos) ankstų rytą gaspadoriai eidavo seniau į laukus „pajurginėt". Skirtus apierai valgius apneša apie savo lauko ežias ir, kai nuvažiuoja bažnyčion, apieravoja tai viską šv. Jurgiui (Liškiava, LTA 374/2343).

72. Per šv. Jurgį aukoja aukas ant gyvulių sveikatos (Žagarė, LTA 1623/238—25).

73. Gyvulių šventuoju yra laikomas šv. Jurgis ir jo dieną aukoja aukas ir prašo, kad Dievas duotų sveikatą gyvulėliams (Pasvalys, LTA 1780/227).

74. Šv. Jurgis yra gyvulių globėjas ir tą dieną duoda ant mišių, kad sektųsi gyvuliai (Keturvalakiai, LTA 1349/28).

75. Visų gyvulių globėju skaitomas šv. Jurgis. Kad gyvuliai sektųsi, duoda kunigui kiaušinių, sviesto, sūrių,— kad jis atlaikytų prie šv. Jurgio altoriaus mišias. Taip pat (jį meldžia), kad šeimyna neišbėgtų, sako, kad šv. Jurgis ganytų (Padubysys).

76. Kad gyvuliai sveiki būtų, šv. Jurgio dieną renka aukas ant mišių ir meldžiasi (Kruonis).

77. Reikia tą dieną apieravoti šį tą iš ūkiškų daiktų bažnyčiai, tai kiti gyvuliai (ne tik arkliai) laikysis sveiki (Betygala, LTA 392/181).

78. Jurginėj prieš šv. Jurgio abrozdus neša už gyvulius džiovintus ir šviežius sūrius, prie jo stovi net didžiausi kūgiai, šv. Jurgis valgo šitai. Jurgis myli ir kiaušinius (Tverečius, LMD I 475/3—263).

79. Šv. Jurgio dienoje reikia būtinai nešti kiaušiniai ant altoriaus: šv. Jurgis ganys per visą vasarą avis nuo vilkų ir ligų (Rimšė).

80. Šv. Jurgio dieną neša bažnyčion duoną, sviestą, sūrį ir kiaušinius, aukoja už gyvulius, ir dar duonoj kepa kiaušinius piemenims (Tverečius, LMD I 4576).

81. Šv. Jurgio dieną daugelis eina bažnyčion arba namie prie kryžių ir šv. Jurgio paveikslų meldžiasi prašydami gyvuliams sveikatos ir palaimos. Einantieji bažnyčion neša aukų už gyvulius: kiaušinius, sviestą, mėsą ir gyvus gyvulius, arba pinigais už parduotus gyvulius. Apie Jurginių aukas biržietė Ražienė taip pasakė: „Nuo Jurginių gyvulius ganyti paima šv. Jurgis ir gano juos iki rudens. Rudenį iš šv. Jurgio gyvulius paima šv. Mykolas iki pavasario saugoti. Taigi, šv. Jurgis vyriausias gyvulių ganytojas, todėl reikia jis tinkamai ir pamylėti“ (MsLk 1940 nr. 16).

82. Gyvulių globėjas yra šv. Jurgis. Žmonės dažnai meldžiasi, kad šv. Jurgis apsaugotų gyvulius nuo ligų ir nelaimių (Pumpėnai).

83. Viekšnių apyl. kai kur dar vis buvo paprotys Jurginių dieną varyti gyvulius aplink kryžius. Dėl to dažnai lauke ar ganyklose buvo statomi (šv. Jurgio?) kryžiai ar koplytėlės (B. Buračas).

84. Kurioje vietoje žmonėms įvyksta kokia nelaimė su gyvuliais, tai ten statomi Jurgiai kryžiuose (MsLk 1940 nr. 16).

85. Kur yra šv. Jurgio kryžius, visa kaimo jaunuomenė gražiai tą kryžių papuošdavo ir visi susirinkę prie kryžiaus pagiedodavo Visų šventų litaniją ir šv. Jurgio giesmę (B. Buračas).

86. Tuoj po Jurgio būna šv. Morkaus diena, tai tą dieną ryte eina giedodami po sodžiaus kryžius ir ant kapinių baigia. Tai daro veluk (dėl) audrų ir ledų (Liškiava, LTA 375/2346.—Žr. nr. 224—225).

A i š k i n i m a s. Šalia bažnytinės kilmės aukų šv. Jur-

giui dar yra užsilikę ir senesnių laikų aukojimo atgarsių, ypač tam tikros duonos kepimas, kuri dabar išvirto „ubagų duona".

87. Seniau per Jurgines kepdavo du kepaliuku duonos ir kiekvienam įkepdavo po penkis kiaušinius. Tas bandukes per lauką pernešdavo net dvylika kartų. Vieną kepaliuką žemėsna įkasa, o kitą suvalgo, tada vilkai avių nenešioja ir keltuvos (karvės) visus metus būna sveikos (Gervėčiai, LMD I 4741043). Tai labai senos apeigos aukoti žemei liekana.

88. Prieš Jurginę kepa duoną ubagam ir su kukele apeidavo (šeimininkas?) rytą visus laukus, tada atėjęs tą kukelę visiems šeimyniečiams padalydavo, kad derėt rugiai (Tverečius, LMD I 66051. Plg. Haase 80).

89. Jurginėj kai kepa duoną, tai nemožna niekam tešlos paragaut, kolei ubagam duoną pakepi. Paskui kepa už gyvulius: kiek arklių, tiek rėvelių padaro, kitą kukelę (kepa) už karves. Už aveles ir mažus gyvulius kukelės nėra. Tas kukeles suraiko ir išdalina ubagams ir prašo, kad prie šv. Jurgio melstųs už arklius sartus, baltus (ir pan.) (Tverečius, LMD I 4753—262.— Plg. HDA III 653).

90. Daugely apylinkių Jurginėse ūkininkai aukoja bažnyčiai ir pavargėliams gyvulius ir javus, kad gyvuliai rankuotųsi ir javai derėtų (ŪkPt 1937 nr. 16).

Aiškinimas. Jurginių apeigose ir aukose kiaušinis, tas senas vaisingumo simbolis, turi didelę reikšmę. Kai kur Jurginėse su kiaušiniais panašiai elgiamasi kaip Velykose.

91. Šeduvos parapijoje Jurginėse dažomi, marginami kiaušiniai, kaip Velykose (JnKt 1932 nr. 16).

92. Keliaudamas Biržų apyl. patyriau, kad ir čia Jurginėse dažomi kiaušiniai, kaip ir Velykose (B. Buračas, MsLk 1940 nr. 16).

93. Tą dieną, kaip ir Velykose, duodama piemenims margų ir baltų kiaušinių, kad gyvuliai geriau rankuotųsi (B. Buračas, ŪkPt 1937 nr. 16).

94. Piemenėliui kukelėn prieš Jurginį reikia įkepti kiaušinis, o valgyti kiaušinis reikia paskučiausia (Tverečius, LMD I 4753—260).

95. Mergos ir bernai per Jurgį atlaiduose išsinešę

mušdavo kiaušinius. Jurgis tai ricierius ant kumpanijų ir kiaušinių, tai kiaušinių kermošius. Tą rytą gaudavo kiekvienas iš tėvų po pora ir kai kada po dvi poras kiaušinių. Tai tau ne žertas šv. Jurgis. Dabar tai nieko nėr, nėr tokio rucho (judėjimo), kaip seniau būdavo. Dar ir dabar kur šv. Jurgio altorius ar paveikslas, tai jam deda kiaušinių apieras ir kita — dėl gyvulių, ba šv. Jurgis gano gyvulius. O jo kurtai — tai vilkai (Liškiava, LTA 3742339).

96. Dzūkuose yra Jurginėse senovės paprotys: mergaičiai, bernaičiai ir piemens gauna bent po dvi pori margų kiaušinių. Jurginės — tai artojų, arkliaganių ir baudžiauninkų didžioji šventė. Kiaušiniai duodama, kad gyvuliai geriau rankuotųsi (B. Buračas, MsLk 1940 nr. 16).

97. Kai kuriose Lietuvos apylinkėse Jurginės buvo didelė arkliaganių šventė. Tauragės aps. arkliaganiai tą dieną rengdavo dideles vaišes šv. Jurgiui, kaip gyvulių globėjui ir arkliaganių užtarytojui, pagerbti. Tos vaišės panašios į Sekminių piemenų šventę. Jurginėse arkliaganiai iš savo šeimininkių renka po keletą kiaušinių, gabaliuką lašinių ar šiaip kokio maisto. Iš to paskui gamina sudėtinę arkliaganių kiaušinienę. Maisto šeimininkės mielai duoda kuo daugiausia, kad šv. Jurgis laikytų sveikus jų gyvulėlius ir apsaugotų juos nuo visų nelaimių (JnKr 1932 nr. 16, plg. MsLk 1940 nr. 16).

98. Seniau visame mūsų krašte Jurginių atlaidų metu įvykdavo dideli ir triukšmingi gyvulių prekymečiai ir mugės. Prieš kelis metus Jurginių metu teko būti Alytuje, kur Jurgio kermošius sutraukia minias. Lietuvoje priskaitoma apie 20 šv. Jurgio vardo bažnyčių, kitose gi bažnyčiose yra tik šventojo garbei altorius ir atlaidai (B. Buračas, MsLk 1940 nr. 16).

A i š k i n i m a s. Seniausias apeigas ir aukų formas mini šie du užrašymai (nr. 99—100).

99. Dar kiti kaimynai seniau,— dabar taip jau nedaro,— juodą gaidį pjaudavo ir to gaidžio krauju visus gyvulius tvarte aptaškydavo, o taipgi arklių lovius ir ėdžias. Tikėjo, kad tas būdas apsaugo visus gyvulius nuo ligų, burtų ir visokių nelaimių (Antalieptė, LTA 2069/70).

100. „Jurginės tai buvo ypatiška šventė. Tam laike apie Jurgines gimęs vaikas buvo laikomas kaip žegnonės žmo-

gus, pramydavo jį Jurgium arba Jurumi. Sodui žaliuojant, pumpurus mezgant, pastojo toks Juras labai kaštaunas. Jei kokiuos namuos toks vaikelis radosi, tam visokių skanumynų priteikdavo, prašydami duot susirėdyt ant nuogo kūno. Saulei nusileidus, sutemus vedžiodavo jį po sodą (t. y. sodžių) aplinkui. Ir kaimynai mielai tokį Jurgutį tankiai permaldydavo, visa ko žadėdami bei dovanodami. Tada taip ilgai (truko), kol jis mergelių nesigėdydavo, tada, žinoma, jau neįsileisdavo su senųjų papročiu. Man yra taipo pat nusidavę" (Jurgis Banaitis, Paskalviai, Klaipėdos aps. TD III 37 nr. 353) Plg. Sartori III 167—168; Haase 81.

101. Šv. Jurgis yra biednų šventė. Nuo Jurgio (dienos) samdydavo tarnus ir, kurie be savo vietos, nuo Jurgio keldavos į kitą vietą (Obeliai, LTA 1635/102).

102. Tą dieną dabar keliasi kumečiai ir andinarninkai. Seniau keldavos kumečiai per Martyną (Keturvalakiai, LTA 1349/28).

103. Kaip nuo senovės įprasta, Jurginės yra lyg ir žemdirbių nauji metai. Tą dieną senieji nuomininkai išsikelia, o jų vieton atsikelia nauji. To papročio daugelis tebesilaiko ir dabar (MsLk 1940 nr. 16).

104. Šv. Jurgis yra samdininkų diena: jie tą dieną kur nori ten eina ir nieko neveikia (Liubavas, LTA 1446/488).

105. Kas išeina iš stancijos į kitą ne per šv. Jurgį, ale kitu laiku, tas nebus geruoju su trobos gaspadoriais ir neišbus toj troboj metų (Viduklė, LTA 1471/43).

106. Kad randauninkai neišeitų iš trobos ne per šv. Jurgį (t. y. prieš laiką), reikia padrožti nuo šv. Jurgio altoriaus arba kryžiaus ir tas skiedrikes prikalti viršum durų arba tos stancijos palubėj (Viduklė, LTA 1471/44).

107. Jurginėse šeimininkės užtupdo ant kiaušinių perėti žąsis, vištas ir kitus paukščius. Taip daro, kad greičiau iš kiaušinių ristųsi. Šis paprotys žinomas Šiaulių, Raseinių apyl. (B. Buračas, ŪkPt 1934 nr. 17).

108. Kad cibuliai būtų laimės (pilni), reik anuos sodinti šv. Jurgio dieną (Viduklė, LTA 1471/45).

109. Kad liepa gražiai žydėtų, reikia šv. Jurgio rytą užkabint ant šakų balta skarukė (Veisiejai, LTA 208/186—23).

110. Šv. Jurgio naktį pakabina prieš gurbo duris lapką

(vyžą?), kad nuodininkas nepernuodytų (Taujėnai, LTA 1581/80).

111. Prieš šv. Jurgį negalima maudytis, nes sergą. Šv. Jurgis kiša geležį į vandenį. (Tada vanduo pasidaro nekenksmingas) (Pasvalys, LTA 600/165—2).

112. Jei prieš šv. Jurgį esti lietingos dienos, nederės tais metais bulvės (Tauragnai, LTA 545/132—19).

113. Jei bulves pasėsi tarpe Jurgių (rusko ir kataliko), tai kirmėlės ėda (LMD I 188/3—11).

114. Jurgio dienoje nevalgydavo nei jokio tauko, nei mėsos (Paskalviai, TD III 37 nr. 354).

115. Šv. Jurgis sulaukia blezdingų (Kalvarija, Telš., LTA 709/56).

116. Ant Jurgio parlekia gegužė. Jurgio rytą jei užgirsta žmogus kukuojant gegužę, o turi pinigų kišeniuj, tai per visus metus pinigų turi (Liškiava, LTA 374/2904).

117. Iki Jurgio šventės negalima beržai arba klevai gręžti sulai, nes šv. Jurgio naktį suloj raganos būna, todėl sula esti negardi ir galima nusinuodyti (Utena, LTA 421/552—3).

118. Ant šv. Jurgio vakaro žmonės apverčia dugnu viršun puodus nuo sulos, kad raganos nakčia neateitų praustis (Benekainys, LMD I 612/1—25).

119. Šv. Jurgio ryte išpila sulas iš indo, nes juose raganos maudėsi (LTA 1832/220).

120. Šv. Jurgio ryte išpila sulą iš indo į žemę, nes tame vandenyje tą naktį raganos prausėsi (Užpaliai, LTA 218/1080).

121. Mergaičių burtai: a) Šv. Jurgio vakare reikia gražiai susišukavus atsigulti, sako, ateinąs mylimasis bučiuoti; b) Per šv. Jurgį leidžia vainiką ežere ant vandens: kurin šonan nuplauks, ten ištekėsi; c) Per šv. Jurgį sėja aguonas po paduška,— ką susapnuosi, tai tas bus tavo (vyras) (Kalesninkai, LMD I 474/437—439).

Pirmasis bandos išginimas

A i š k i n i m a s. Visoje Lietuvoje sakoma, kad banda pirmąkart išvaroma į ganyklą šv. Jurgio dieną, nes jis yra gyvulių globėjas. Vis tiek jei dar šalta ir žolės nėra, reikia

išvaryti gyvulius laukan nors trumpam laikui pasilaigyti, pabėgioti. Išleisdamas gyvulius iš kūtės į lauką, ūkininkas kartu ir džiaugiasi, ir būgštauja. Pavasarį paprastai pritrūksta gyvuliams ėdesio, gyvuliai dažnai esti išbadėję, tačiau ganykloje ir miške gyvuliams ir paukščiams gresia pavojai nuo vilkų ir vanagų, be to, ir pikti žmonės, burtininkai ir nužiūrėtojai, gali čia lengviau prie gyvulių prieiti ir jiems pakenkti. Visokios epideminės gyvulių ligos dažniausiai pasitaiko vasaros karščių metu. Nuo visų šių pavojų ūkininkas stengiasi savo gyvulius kiek galima daugiau apdrausti. Užtat tiek daug burtų yra daroma pirmo gyvulių išginimo metu. Kūtėje gyvulius globojo šv. Mykolas, o dabar juos paveda iki rudens šv. Jurgio globai. Bet šis šventasis kartu yra ir vilkų, didžiausio naminių gyvulių priešo, globėjas, vilkai — jo kurtai. Todėl pirmojo išginimo metu ir buvo stengiamasi tam tikromis apeigomis ir magija tuodu priešingumu suderinti. Žr. Bezz. LF 80; TD III 37—38 nr. 354; Mannh. GL 566. Plg. Sartori III 169 išn. 7; Haase 81—83.

122. Seniau žmonės gyvulių išvarymo laukan dieną laikydavo kaip šventę. Gyvulius pirmą kartą išvarydavo laukan šv. Jurgy. Mat šv. Jurgis yra gyvulių patronas, tai jis turi pamatyti, kiek gaspadorius turi gyvulių, su jais pasikalbėti. Prieš išvarant gyvulius laukan, parūko juos šventais žolynais, verbomis, devintinio žolynais. Parūkę peržegnoja, išvaro laukan, nors ir sniegas būtų. Tą dieną ir gano. Jeigu kartais šalta esti, tai (ir vėl) suvaro gurban ir laiko gurbe, kol sušyla. Tada išvaro be jokių ceremonijų. Gyvulius leisdami laukan, įsižymì, sutartu būdu įkerpa ausin, paukščiams nupjauna nagus (Anykščiai, LTA 2424/67).

123. Kai gyvulius pirmąkart laukan išvaro, tai gaspadinė ar gaspadorius paima atrakintą spyną ir apeina vienąkart apie gyvulius, tada spyną užrakina,— tai sako, vilkui nasrus surakino. O paskum atneša spyną namo ir pakabina. Taip užrakintą laiko per visą vasarą, o rudenį, kai gyvulius tvartan suvaro, spyną atrakina (Salakas, LTA 1469/53). Žr. 60, 63—64. Plg. Haase 82: „Tegul žvėries nasrai taip tvirtai būna užrakinti“.

Varymas per kiaušinius

125. Pirmąkart leidžiant gyvulius į ganyklą, reikia po tvarto slenksčiu pakasti pora kiaušinių. Per tuos kiaušinius pervaromi visi gyvuliai. Šis daroma tam, kad apsaugojus gyvulius nuo ligų ir nuo vilkų. Tuos kiaušinius atiduoda pirmam atėjusiam pavargėliui (Merkinė).

126. Pirmąkart karves išgenant į laukus, šeimininkė deda po slenksčiu du kiaušiniu: vieną paskum atiduoda ubagui, kitą piemeniui,— karvės bus riebios (Dieveniškės, LTA 2374/382).

127. Vesdami karves pirmąkart į lauką, ant slenksčio padeda Velykose švęstą kiaušinį: veda per jį karves, visos turi pereiti ir nenumesti (kiaušinio). Jei kuri numeta, tai ta padarys vasarą nuostolį (Antazavė, LTA 1608/2).

128. Laukan genant reikia padėti po slenksčiu du kiaušiniu, o per vidurį patiest kelnes, tai tada karvė akių nebijos (jos nepakerės) (Švenčionys, LMD III 173/8).

129. Pakasa tarpdury po mėšlu kiaušinį ir pro jį pravaro gyvulius. Paskui tą kiaušinį atiduoda ubagui (Leipalingis).

130. Pirmąsyk išleisdami gyvulius po slenksčiu pakasa kiaušinį ir pervaro per jį visus gyvulius iš tvarto ir į tvartą. Paskum tą kiaušinį paima iš žemės ir atiduoda elgetai (Liškiava).

131. Kai pargini, tai reikia vartuos padėt velėna ir varyt karves, o gale velėnos padėt kiaušiniai: jeigu nesumuš, tai neišgaiš nei vienas gyvulys, o kai pereis per velėną, tai bus rieknas, kaip velėna (Tverečius, LTA 790/62).

132. Jurginėse pirmą kartą gyvuliai į ganyklą išvaromi, kad juos šv. Jurgis saugotų nuo ligų ir piktų žvėrių. Gyvuliai varoma pro vartus, kuriuose padėta į kailinius įvyniotas tvarto raktas ir Velykų kiaušiniai (B. Buračas).

133. Dar kiti, išvarant karves pirmąkart laukan, po slenksčiu padėdavo du kiaušiniu, kad gyvuliai tokie pilni ir apskriti būtų kaip tie kiaušiniai (Daugailiai, LTA 1657/342).

134. Pavasarį pirmąkart išvarant avis laukan, padeda prie slenksčio po mėšlu vištos kiaušinį. Paskum tą avelių

pravarytą kiaušinį atiduoda atėjusiam elgetai, kad pasimelstų (Miroslavas).

135. Kad vilkas nenešiotų avių, reikia genant padėti po slenksčiu pora kiaušinių ir per juos pervaryti avis, paskum tuos kiaušinius paaukoti šv. Jurgiui (Merkinė, LTA 311/2—161).

136. Kai avis pirmąkart gena į lauką, po slenksčiu padeda kiaušinį, per kurį turės visos avys perbėgti. Jei kiaušinis pasiliks sveikas, tai ir avys išliks sveikos iki rudens (Ubiškė, Telš., LTA 1582/60—82).

137. Išleidžiant avis į ganyklą, reikia po slenksčiu padėti du kiaušiniu ir (vėliau) duoti piemeniui suvalgyti, tai avys ves po du ėriukus (Alytus).

138. Kai išleidžia avis, tai tvarte prie durų apkasa kiaušinius (Kapčiamiestis).

139. Kad avys nebėgiotų, lengva būtų ganyti, reikia pirmąkart genant padėti prie slenksčio virtą kiaušinį. Avims iš tvarto išėjus, jį paimti ir laukuose suvalgyti (LTA 440/186).

A i š k i n i m a s. Čia turime seno tikėjimo ir aukojimo liekaną. Po slenksčiu gyvena dvasios, kiaušiniai yra joms auka, kad gyvuliai būtų sveiki. Vėliau dvasių vietoj kiaušinis atiteko šv. Jurgiui, elgetoms ar piemeniui. Senesnis yra tikėjimas, kad gyvuliai kaip tik turėjo tuos kiaušinius sutraiškyti, tada bus pilna auka (plg. Jahn 80, 302). Rusuose pirmąkart išginęs piemuo meta į bandą kiaušinį (Haase 84).

Karvės ir pienas

140. Šv. Jurgio dieną reikia išgyti gyvulius į lauką, bus gyvuliai gražūs ir sveiki (Seirijai, LTA 464/72—32).

141. Reikia šv. Jurgio dienoj išgyti karves, tai per visus metus duos daug pieno (Pandėlys, LTA 536/7).

142. Jeigu šv. Jurgio dieną lyja arba rytas rasotas, tai tais metais karvės duos daug pieno, bus pieningi metai, o jeigu giedra, tai pieno bus maža (Šešuoliai, Ramygala, Dusetos, Kaltanėnai, Veliuona).

143. Kuriais metais Jurginės esti penktadienį, tai tais metais bus maža pieno (Dusetos, LTA 56/93. Kamajai, LMD I 212/24).

144. Vakare prieš šv. Jurgį reikia pamelžti karvių, kad kas pieno neatimtų (Papilys, LTA 1942/246).

145. Jei nori, kad vasarą karvės duotų (daug) pieno, tai turi išgyti anksti pavasarį, kai dar žolės būna neprażydusios (Rudnia, LMD III 89/17).

146. Kitos moterys, pavasarį išvarydamos pirmąkart laukan karves, per sietą pildavo vandenį,— manydavo, kad padaugės pieno (Balninkai, LTA 1278/298).

147. Jei nori, kad karvės duotų daug pieno, reikia ūkanotą vasaros rytą, kuo anksčiausiai atsikėlus ir niekam nematant, išbėgti su milžtuve į ganyklas ir braukti nuo žolės milžtuvėn rasą. Kuo daugiau pribrauksi iki karvių išginimo, tuo daugiau karvės duos pieno (Barklainiai, LTA 785/362).

Plakimas rykšte (verba)

148. Pirmą kartą išgenant bandą, gyvulius išvaro iš tvarto ir plaka su verba (kadugio šakute), tą rykštę pargindamas piemuo parsineša namo ir užkiša tvarte už balkio,— tada gyvuliai nesiskirstys, visi pareis namo (Papilys, Rimšė, Krinčinas, N. Radviliškis, Alytus, Žiežmariai, Kruonis, Baisogala, Seredžius, Merkinė, Bartininkai, Grinkiškis, Pabiržė, Kuršėnai, Pakruojis, Semeliškės, Musninkai).

149. Aveles reikia aplupti su verba ir sakyti: „Škin lauk, škin lauk! Kur buvs, kur nebuvş eik namo!“ (N. Radviliškis).

150. Kad geriau avys „stotų“, gindami pirmąsyk apeina triskart aplink su verba sakydami: „Škiur laukan, škiur laukan!“ (Kalvarija, Mar., LTA 600/183- 13).

151. Išvarant iš tvarto (gyvulius), muša verba ir sako: „Eikite laimingai ant savo duonos“ (Onuškis).

152. Kitos gyvulių plakimo verba reikšmės yra: a) bus gražios karvės (Alytus); b) Visai vasarai gyvulius apsaugoja nuo ligų (Merkinė); c) Niekas gyvulių nenužiūrės arba neužburs (Žiežmariai); d) Gyvulių nekankins šmikštė (slogutė) arba velnias (Semeliškės).

A i š k i n i m a s. Seniausius aiškinimus mums duoda nr. 152, tai tikėjimas magiška žalios šakelės galia (plg. plakimą Verbų sekmadienį). Pirmąkart Jurginėse išgydami

gyvulius, verbas vartoja ir mūsų kaimynai rusai (Zelenin 59) ir vokiečiai (Jahn 299, Wuttke 694).

Gyvulių smilkymas

153. V i s o j e Lietuvoje iki paskutinių laikų plačiai buvo randamas paprotys pirmąkart išgenamus gyvulius a p s m i l k y t i verba (rečiau Devintinėmis žolėmis) ir devindrekiu. Paprastai imamas puodas su žarijomis, ant jų beriamos ėglio arba kadugio (verbos) šakelės, devindrekis arba abiejų mišinys, puodas (šukė) pakišamas karvei po pilvu ir taip smilkoma. Priduodama tokia reikšmė: kad blogos akys nenužiūrėtų ir karvėms pieno neatimtų, t. y. jos nesirgtų,— dažniausias aiškinimas; dar kad vilkas nepapjautų, gyvatė neįkirstų, griausmas neužmuštų,— žodžiu, toks smilkymas apsaugos bandą nuo visokių nelaimių.— Gyvulių apšlakstymas ta proga šventu vandeniu irgi dažnai užtinkamas.

154. Išleidžiant karves į ganyklą, reikia pasmilkyti, kad laumės pieno neatimtų (Skaistgiris, LTA 1623/172).

154a. Kad apsaugotų nuo įvairių nelaimių savo gyvulius, juos rūko švęstom žolėm, verba, prašo šv. Jurgio, kad juos globotų (Padubysys).

155. Apsaugai nuo pakerėjimo gyvuliams aprūkyti vartoja ir visą eilę kitų medžiagų:

a) Ruginius miltus (Padubysys, Lekėčiai, Šaukėnai, Seredžius, Šiaudinė, Tauragnai, Taujėnai (kviečius), Merkinė (pirma supjauto rugių pėdo šiaudus);

b) Uždegtą kačergą arba pagaikštį (Leipalingis, Leliūnai, Obeliai, Kupiškis, Tauragnai, Žiežmariai, Baisogala (apibado arba apmuša nuodėguliu);

c) Puodkilį arba skudurą (Leipalingis); Triskart apeinant aplink (Simnas). Obeliai (paukščiams).

d) Kitas medžiagas: Kūčių šieną (Semeliškės), žirnių virkščias (Simnas), kiaušinių lukštus (Aukštadvaris).

156. Kad vilkas avelių nenešiotų iš lauko, reikia pirmąkart pavasarį išgenant aprūkyti jas vilko trąša (Kalesninkai, LMD I 651/2—5).

157. Kad gyvuliai nesiskirstytų iš bandos, reikia visiems iškirpti po truputį plaukų ir jais pirmąkart išgenant

pasmilkyti (Panemunis, Telšiai, LTA 1582/60—19).

158. Kai pirmąkart varo gyvulius laukan, juos rūko ir ant (tvarto) durų išpiešia kryžių. Tą pat daro ir prieš žiemą, kad su gyvuliais neįeitų į tvartą piktosios dvasios (Debeikiai).

Naminių paukščių apsauga

159. Norėdami apsaugoti naminius paukščius (žąsiukus, ančiukus, viščiukus) nuo vanago ir varnų, pirmąkart išleidžiant į lauką juos irgi pataria apsmilkyti. Tam reikalui vartoja:

a) Kiaušinių lukštus, iš kurių tie paukštyčiai išsiperėjo (nuo vanagų) (Žiežmariai, Gudeliai, Alanta, Čekiškė, Prienai, Semeliškės, Butrimonys, Aukštadvaris, Sidabrava, N. Radviliškis (gūžta);

b) Varnų plunksnomis (nuo varnų) (Žiežmariai, Krekenava, Žagarė, Kruonis, Kamajai, Kupiškis, Veliuona).

c) Paraku (nuo vanagų ir varnų) (Visa Lietuva).

d) Verba (ėgliu) (Girkalnis, Viešintos).

160. Paukščius pirmąkart išleisdami smilko šventomis žolėmis ir varnų plunksnomis, kad negaudytų varnos. Kad paukščių žvėrys neišnešiotų, patepa galvas grūstu paraku (Šaukėnai).

161. Pirmąkart išleidžiant laukan, paukščius reikia pasmilkyti varnalizdžiu ir išleisti ne ankstų rytą, bet apie vidurdienį, kada plėšrieji paukščiai jau yra prilesę, tai tą metą jie neišgaudys naminių paukščiukų (Telšiai).

162. Išleisdami paukščius į ganyklą, viename krašte, iš kur pučia vėjas, uždega parako, kad jo kvapu apneštų visus paukščius, tuomet vanagas ar lapė jų nelies (Kruonis).

163. Pirmąkart išleidžiant žąsiukus į lauką, sudėti juos į krepšį, pakabinti palubėje ir pasmilkyti paraku,— negaudys varnos ir vanagai (Varniai).

164. Išleisdami pirmąkart, paukščius sudeda į rėtį ir iš apačios smilko — geriau auga (Pašilė, Ukmergės aps.).

165. Kad apsaugotų paukščius (žąsiukus, viščiukus ir kt.) nuo vanago ir varnų, reikia, pirmąkart išleidžiant į lauką, perkišti per tam tikrą angą:

a) Per vyriškų kelnių blauzdą (Telšiai, Žygaičiai, Šiaudinė, Alytus, Ramygala, Biržai, Rokiškis ir N. Radviliškis (tik išsiperėjusius), Pumpėnai (iškišti atgalia ranka), Sidabrava, Juodupė, Dusetos, Betygala, Girkalnis, Varėna, Raseiniai, Liudvinavas (per bobiškas kelnes);

b) Per sijoną (perdėti per sijono spragą arba prajerką) (Vasiūnai, Kaišiadorys, Papilys, Rimšė (kad akių nebijotų);

c) Per marškinių užantį (Zarasai, Vasiūnai, Butrimonys).

166. Pirmą kartą išleidžiant paukščius, reikia juos šeimininkei išleisti per savo kelnių koją, jų nenusivilkus, tai jų vanagas nenuneš (N. Radviliškis).

167. Pirmąkart paukštyčius leidžiant į lauką, reikia sukišti juos užantin, o išėjus atsijuosti juostą ir iškratyti, tada jie nebijos akių (Aukštadvaris), vanagas negaudys ir nesiskirs nuo pulko (Biržai).

168. Paukštyčius pirmąkart kvartuke išnešti į lauką, paskui neatsigręžiant bėgti namo, tai vanagas nenešios (Ramygala, LTA 323/191—18).

169. Pirmąkart nešti į lauką paukštyčius susidėjus į skreitą šiauduose ir paleidus peržegnoti (Telšiai, LTA 1582/160).

170. Paukštyčius sudėti maišan ir iš jo kieme paleisti (Vasiūnai, LMD III 63/1).

171. Viščiukus pirmąkart leidžiant laukan, reikia juos leisti per rato stebulę, kad jų vanagai neišnešiotų (Prienai, Papilys, Butrimonys, Kamajai, Taujėnai, Vasiūnai, Alytus (ir tą ratą ant ilgos šatros iškelti), Imbradas (tuoj išsiritus), Tverečius (nuo akių).

171a. Paukščius pirmąkart į lauką išleidžiant, reikia juos per pavalkus į šiaurės pusę už galvelės išvedžioti, tuomet nevogs varnos (Mosėdis).

172. Reikia paleisti paukštyčius į šiaurės pusę nuo namo, tada vanagas ir varnos jų nelies (Žemaičių Kalvarija), Plungė, Ylakiai, Varniai (apnešti apie trobą ir paleisti šiaurės pusėj).

173. Pirmąkart išnešant išperintus naminius paukščius, reikia pašlakstyti šventu vandeniu, pasmilkyti verbomis, išnešti kokiame inde ir mokėti taip išversti, kad visi kartu

patektų ant žemės; iškratyti atsisukus į šiaurės pusę. Tada jie bus sveiki ir varnos neišgaudys (Telšiai).

174. Išleisdami pirmąkart laukan gyvulius ir paukščius, smilko verbomis ir taiko išleisti, kada esti šiaurės vėjas, nes tiki, kad tuo vėju paukščių ir gyvulių nepuldinėja priešininkai (Alsėdžiai).

175. Išperintus žąsiukus pirmąkart į lauką išvarant, reikia varyti žiemiu vėju. Prieš išvarant, sudėti juos į krepšį, aprūkyti švęstomis (?) Joninių žolėmis ir išnešti iš trobos per žiemių pusės langą. Tada paukščiai gerai rankosis ir varnos jų neužkabins (Padubysys, LTA 455b/179—26).

176. Išleisdami viščiukus (ančiukus) pirmąkart laukan, papila į krūvą ir žiūri, kad pūstų šiaurės vėjas,— tuomet varnos jų negaudo (Vaiguva, Varniai).

177. Gyvulius reikia su verba išgyti (žr. nr. 148), tai nepaklysta, o paukščius ant atbulo rėčio sudėti, kartu su tais šiaudais, ant kurių išsiperėjo (Alytus).

178. Kad vanagas ir varnos neišnešiotų naminių paukščių, reikia taip elgtis:

a) Užleisti perekšlę ant kiaušinių dar saulei netekėjus arba jau nusileidus, kai paukščiai miega (Girkalnis, Dusetos, Veliuona, Rokiškis, Salakas, Vegeriai);

b) Išnešti paukštyčius laukan saulei nusileidus ar dar netekėjus (Krinčinas, Dusetos, Veliuona, Girkalnis);

c) Perinant įdėti į gūžtę varnos plunksnų (Švėkšna, Papilys);

d) Užleisti vištą ant kiaušinių penktadienį ir viščiukus išleisti laukan irgi penktadienį (Veliuona); užleisti šv. Jurgio dieną (Seirijai); per šv. Jurgį nunešti į bažnyčią kiaušinių (Alytus);

e) Nereikia pirkią šluoti pušine (skujine) šluota (Sasnava, Antalieptė, Kaltinėnai, Aviliai, Kazlai (nemesti sąšlavų per slenkstį laukan));

f) Nenešti kūlės iš miško namo (Pandėlys, LTA 536/9).

179. Reikia užmauti kieme ant mieto seno rato stebulę su stipinais, tai vanagas nelies naminių paukščių (Kupiškis, Kalesninkai, Aukštadvaris, Varėna (Kūčių dieną), Veliuona (triskart apėjus aplink sodybą).

180. Pirmąkart išleidžiant į lauką naminius paukščius.

reikia pakabinti ant tvoros kuolo seną apverstą p u o d ą, tada vanagas jų neišnešioja (Varėna, Žiežmariai, Salakas, Šešuoliai, Aukštadvaris, Melagėnai, Tverečius, Aviliai, Musninkai (puodą be dugno apnešti aplink savo daržą), Ylakiai (pakabinti krepšį).

181. Vanagas nelankys sodybos, kur kieme ant mieto (karties) bus pakabinta arklio k a u k o l ė (Pandėlys, Tauragė, Užventis, Daugailiai, Vegeriai, Kupiškis (dantimis aukštyn), Šeduva (vanagui apsisuka galva), Dusetos (kieme pamesti)).

182. Mažus viščiukus išneša ant lauko vakare, kai paukščiai miega (žr. nr. 187b). Rytą prirenka tiek akmenėlių, kiek yra viščiukų, leidžia viščiukus po vieną, mėto akmenėlius į užpakalį ir sako: „Tau, varna, akemeniukas, o man viščiukas“ (Žiežmariai).

A i š k i n i m a s. Naminiai paukščiai, ypač vištos, buvo šeimininkės pajamų šaltinis, tai jos „vištapinigiai“, kuriuos ji galėjo leisti savo nuožiūra, vyro neatsiklausdama, užtat labai rūpinosi viščiukų apsauga.

Magiški daiktai

183. Gyvuliams apsaugoti nuo pakerėjimo dažniausiai yra vartojamas d e v i n d r e k i s (bot.: Asa foetida). Liaudis paprastai jį laiko velnio išmatomis, jį pirkdavo iš vengrių arba vaistinėse. Deginamas labai bjauriai dvokia ir tuo būdu nubaidąs velnius ir kitas piktas dvasias, jo bijo raganos. Šalia šio dažniausio aiškinimo, devindrekis ir kitaip kildinamas:

a) Tai tam tikro augalo šaknis (Obeliai, Kamajai, Baisogala, Kuršėnai (augalas, savo lapais panašus į agurką, auga skiedrynuose); b) Tai smala (Kamajai, Alsėdžiai (velnio pikis)); c) Miške ant kelmų auganti kempinė (Siesikai); d) Žolių mišinys (Debeikiai); e) Velniaragis (Prienai).

184. Nedegintą devindrekį pirmąkart išgenant karves dar ir taip vartoja apsaugai nuo pakerėjimo:

a) Suvyniojus į skudurą įriša į uodegą (Pumpėnai, Šeduva, Semeliškės, Prienai, Obeliai);

b) Skepetėlėn įrištą pakabina karvėms ant ragų (Debeikiai, Daugailiai, Šventežeris, Šiauliai, Padubysys);

c) Pragręžia ragą ir smulkiai sutrintą įpila, paskum ragą vėl užkala (Varniai, Semeliškės, Šiaulėnai, Kuršėnai).

d) Kad karvės neėstų kaulų, šniūrų, odų, skudurų, negraužtų lovių, reikia ragus ištrinti dėvindrekiu (Kuršėnai), arba dėvindrekio suminkyti su ruginiais miltais ir tarpuragę ištrinti (Telšiai).

185. Norėdami apsaugoti gyvulius nuo pakerėjimo, išleisdami juos pirmąkart į ganyklą, dažnai užriša ant kaklo ar ragų kokį nors apsaugą teikiantį daiktą:

a) Ant kaklo rišamas vyriškų kelnių juosmuo (Kaltanėnai, Salakas, Pašilė, Obeliai (ir adata įdedama)); senos kelnės (jų blauzdos) (Dūkštas, Salakas);

b) Užrišama ant kaklo arba ragų rūkymui pakabintos mėsos virvelė, nuo lašinių ar kumpių (Pašilė).

186. Reikia pragręžti ragą, įdėti gyvojo sidabro ir vėl užkalti, tokios karvės niekas nepakerės (Kruonis, Salakas (po pirmam teliukui), Kaltanėnai (kairin ragan), Seirijai, Biržai).

Duona, druska ir kt.

187. Išleisdami pirmąkart gyvulius į ganyklą, duoda duonos su druska (Onuškis).

188. „Kad arklius pirmą sykį ant žolės leidi, reikia jiems duonos duoti,— šiaip, sako, kad kitų arkliai šių kvapą pavėjui gauna užuosti, šiems visą sylą atima“ (Klaipėda, TD III 9 nr. 5).

189. Genant piemeniui pirmąsyk bandą, duodama riekelė duonos, kurioje esti išpjauta skylutė ir įberta druskos. Vakare toji duona išdalinama gyvuliams, kad jie rastų savo namus (Obeliai).

190. Gyvulius pirmąkart išleisdami laukan, apgirdo gyvate (Salakas).

191. Kai per šv. Jurgį gena laukan galvijus, tai apmazgoja D. ketvirtadienį virtu viralu, kad musės nepultų (Kupiškis, LTA 979/60).

Kad gyvuliai nepasimestų

192. Gindamas galvijus, pašlakstyk (kuo?), tada gyvuliai per visus metus nepasimes (Biržai, LTA 350/314).

193. Pirmąkart išleidžiant paukščius, reikia sušlapinti (jų) kojas, kad jie toli neitų (N. Radviliškis).

194. Išleidžiant pirmąkart avis, atidarius avių gardą tiesiamas žiurstas ir avys per jį varomos, tada jos visada gerai pareis iš ganyklos (Krakės).

195. Kai pargena aveles, reikia pakalt vartuos juosta, tai visos avelės eis namo juosta (neišsisklaidžiusios) (Tverečius, LTA 790/63).

195a. Kai pirmą dieną pargena iš lauko, tai patiesia vartuose juostą, kad avelės namo eitų (Tverečius, LMD I 194/2).

196. Pirmąkart išjojus į lauką arklius, sumaino pančius, tada arkliai laikysis vienos vietos (Biržai).

197. Kai pavasarį išvaro pirmąkart galvijus į ganyklą, tai kad jie neitų iš žardžio, turi tas, kas juos varė, spragą užkišti ir žardyje ant žolės voliotis. Tatai pastebėjau šį pavasarį (1938 m.) eidamas per Vartuliškių k. (Pagėgių aps.), kada išvarė ūkininko Jakšto galvijus. Man paklausus, kodėl voliojas, ūkininkas Jakštas man taip paaiškino. (Užr. V. Augaitis-Butkus, LTA 1585/126).

198. Pavasarį leidžiant gyvulius iš tvarto, reikia žiūrėti, kad nebūtų vėjo,— jei bus vėjas, tai gyvuliai tais metais labai lakstys (Varniai).

199. Kad avys laikytųsi kaimenės, reikia pirmąsyk išginus surinkti tiek akmenų, kiek yra avių, ir pakasti po tvarto slenksčiu — neišsiskirstys (Merkinė, LTA 311/2—134).

200. Pavasarį, pirmąkart genant į lauką avis, reikia į tvartą įmesti tiek akmenėlių, kiek išginė į lauką avių; tada avys visuomet pareis į namus ir nenuklys į svetimus tvartus (Taujėnai).

201. Pirmąsyk išvarę avis į lauką, parneša tiek akmenėlių, kiek buvo avių. Tuos akmenėlius papila avių tvarte po slenksčiu. Taip daro dėl to, kad avys kasdien pareitų namo (Žiežmariai).

Plg. II. Užgavėnės, nr. 204—207: piemuo suriša nemazgotus šaukštus, peilius ir samtį — tada vasarą nesiskirstys banda.

Kiti būrimai

202. Kai pirmąkart veda laukan arklius, tai kad nepavogtų, taip darydavo: įkerta slenkstin iš tvarto pusės kirvį, prie slenksčio pastato (irgi iš tvarto pusės) dantimis viršun pielą, tada per tą slenkstį veda arklius laukan. Taip padarius, vagiant arklį vis kas nors sutrukdo (Salakas, LTA 1486/202).

203. Norėdami, kad avys vestų po du ar tris ėriukus, kai pavasarį pirmąkart gena į ganyklą, varo avis pro neštuvus (Krinčinas, LTA 1780/42).

204. Jei nori, kad avinai būtų labai dideli ir gražūs, tai reikia juos pavasarį pirmąkart išleidžiant laukan apnešti aukštielninkus triskart aplink namus (Kurkliai, LTA 407/307—22).

205. Kai pavasarį išeina iš tvarto arkliai arba karvės ir juodvarniai pradeda pešti jų plaukus, tai žmonės sako: „Šįmet tas nebemins pas mane dobilą“, tai reiškia — padvės (Kaišiadorys, LTA 1555/134—3).

206. Jei išgenant karves katra nešasi už danties kyšantį šiaudą, tai šeimininkui pavasarį užteks šėro, o jei eidama namo nešasi, tam šeimininkui reikės pavasarį šėro pirkti (Tverečius, LTA 339/3—19).

207. Pirmąkart gydami iš tvarto gyvulius, po slenksčiu patiesia, virvę, tai tais metais gyvuliai neėda virvių (Pilviškiai).

Piemens rolė

208. Pirmąkart parginęs, piemuo kiša pastogėn botagą arba kasa jį po žeme, kur stovi avelės, kad jos visada pareitų namo (Debeikiai. Žr. nr. 148).

209. Pirmąkart išgintą rykštę dangtin deda (Adutiškis. LTA 2388/56).

210. Piemeniui pirmąkart išgenant, kad gerai sektųsi ganyti, įduoda šermukšninę vytį. Jeigu piemuo pameta tą vytį, tai praganys karves, o jei išvaikščioja visą dieną su vytimi, tai pargena su onaru ir padeda tą vytį po kūtės slenksčiu, kad ta vytis ganytų jo gyvulius (Papilė).

Apie rykštės vartojimą burtams žr. Rantasalo II 31, 80.

211. V i s o j e Lietuvoje randame paprotį, kad pirmą dieną parginusį piemenį šeimininkė vakare aplieja vandeniu, visu kibiru arba milžtuve vandens.

212. Piemuo laistomas todėl, kad karvės tais metais daugiau pieno duotų, būtų pieningos (Visa Lietuva).

213. Piemuo laistomas, kad karvės riebios, gražios būtų (Antazavė, Svėdasai, Rokiškis, Raseiniai, Marijampolė (tada karvės nezylioja).

A i š k i n i m a s. Pirmąkart bandą išginusį piemenį laisto vandeniu taip pat latviai, estai, rusai ir vokiečiai.

214. Aplaistytą piemenį šeimininkė pavaišina kiaušiniais (Antazavė, LTA 1418/589. Viešintos, LTA 1333/68).

P a s t a b a. Daug palyginamosios medžiagos apie pirmą bandos išginimą randame A. V. Rantasalo veikalo **Der Weidegang im Volksglauben der Finnen** II tome „Die Hinausführung des Viehes auf die Weide“ (Helsinki, 1947, FFC 135). Pavyzdžiui: apie devindrekį (Asa foetida) ir jo vartojimą (p. 60, 146, 176), šermukšnio rykštę (p. 31), pagaikštį (p. 39, 175), paukščių išleidimą per vyriškus ar moteriškus drabužius (p. 111—112), davimą gyvuliams Užgavėnių ir Velykų maisto likučių (p. 280), varymą per tam tikrus namų apyvokos daiktus, kad gyvuliai nepasimestų ir rastų savo namus (p. 267—271) ir kt.

2. ŠV. MORKUS (IV.25.)

215. Morkus reikia švęsti, jei ne — ledai sumuš naudą (Kabeliai, 1924 m.).

216. Jei Morkaus dieną aria žemę, ledai užkerta javus (Zapyškis, LTA 458/79—76).

217. Kas šv. Morkaus dieną eina laukuosna darbo dirbti, norėdamas tuo pasiskubinti su darbais, tas per visą vasarą bus paskutinis, kad ir labiausiai skubins (Širvintos, LTA 600/105—2).

218. Šv. Morkaus dienoje reikia neiti į laukus dirbti, nejudinti žemės, nes kas tą dieną žemę judina, to laukus kurmiai vers (Veliuona, LTA 744/37).

219. Šv. Morkaus dienoj negalima dirbti žemė — kurmiai labai žemę vers (LTA 440/147).

220. Morkaus dienoj nevalgyk mėsos — nauda nederės (Tverečius, LMD I 254/217).

221. Šv. Morkaus dienoj bobos sodina morkas. Jei tą dieną būna blogas oras, tai namie morkų grūdus sumaišo su žemėmis,— sako, tada morkos labai gerai auga ir būna didelės (Antalieptė, LTA 1277/255).

222. Kai sėsi morkas, tam daikte Morkaus dienoj įkišk žemėn kuolą (Tverečius, LMD I 254/216).

223. Morkaus dienoj nebeda kuolų tan daikte, kur morkas sėja, tai morkos bus (didelės) (Tverečius, LMD I 475/3—321).

224. Morkaus dienoj meldžias po kryžium dėl derliaus (Tverečius, LMD I 660/42).

225. Per šv. Morkų ir Šeštines eina giedodami po sodžiaus kryžius, kad bangų (audrų) nebūtų (Liškiava, LTA 374/2254b).

226. Šv. Morkaus dienoj turi mergaitė nupinti tris vainikus: vieną sau, o du paskirti kokiems nors vaikinams, nunešti ir įmesti į šulinį, paskum pabarstyti kanapių grūdais ir tuomet žiūrėti į šulinį — pamatys ten savo vaikiną (Švenčionys, LMD I 627/15).

227. Šv. Morkaus dienoj mergaitė turi valgyti vien tik morkas, einant gulti turi parašyti 12 korčiukių, ant kiekvienos jaunikio vardą, tuomet užrišti į keturis skarelės kampus po tris (korčiukes) į kiekvieną (kampą), paskum gulant padėti (skarelę) po pagalve. Vidurnaktį atsibudus reikia atrišti kurį nors kampą ir paimti vieną korčiukę, tai kurio vaikino bus ten vardas, už to ir už vyro išeis (Švenčionys, LMD I 627/14).

3. KRYŽAVOS DIENOS

A i š k i n i m a s. Kryžiaus (kryžavos, kryžiaunos) dienos yra laikomos pirmadienis, antradienis ir trečiadienis prieš Šeštines. Tose dienose nedirba kai kurių darbų, nevalgo mėsos, eina procesijos aplink laukus, prie kryžių ir į kapines.

Laukų apėjimo paprotys siekia labai senus laikus ir jis susidarė veikiant pažiūrai, kad kiekviena vieta, kuri yra su

kultinio pobūdžio procesija ratu apeinama, esti tarsi apsupama magiška mūro siena, kurios joks blogas demonas negali peržengti. Iš kitos pusės, toji vieta pavedama aukštesnės galybės globai. Tai bus „magische Einkreisungsriten“. Tacitas rašė, kad senovės germanai darydavę dideles vaikštynes aplink laukus, nešdami Nerthus deivės pavidalą. Apie VII a. galų (Prancūzijoj) ūkininkai nešdavę aplink laukus baltai apdengtas dievų stovylas. Jau IV a. popiežius Liberius nustatė laukų apėjimo datą šv. Morkaus dieną (IV.25.), vėliau Orleano sinodas tam reikalui paskyrė tris dienas „maldų savaitėj“. Pop. Gregorius Didysis nustatė visas su tuo susijusių apeigų smulkmenas ir maldas. Šis paprotys randamas per visus viduramžius ir pasiekė mūsų dienas. Tos kryžavų dienų vaikštynės ir maldos (vok. „Bitgange“), išsivysčiusios iš senų magiško rato ritų, turi užtikrinti gerą laukų derlių, išprašyti reikalingą lietų, apsaugoti nuo sausros ir ledų. Senovės romėnai tatai darydavo per tris pavasario šventes, vadinamas Amburbalias, Robigalias ir Floralias (žr. Koren 128—130).

228. Kryžavose dienose eina visi, seni ir maži, procesijoj giedodami per laukus nuo kryžiaus į kryžių. Kryžiai turi būti visuose trijuose laukuose. Mergaitės nupynusios vainikus taip kryžių apsupa, kad nesimatytų už žolynų nei medžio. Gieda giesmes ir savo (giedojimus, dainas?) priduria, kad apsaugotų nuo koleros, nuo ledų, nuo gumbo ir karštinių. Tose dienose negalima arti. Vienas žmogus nenorėjo laikytis dienos ir arė, tada visi aplinkiniai pastebėjo, kad jų rugiai kaip iš pieno plaukę, o jo nususę, suvis sukritę (Vajasiškis (?), LMD I 474/837).

229. (Per kryžiaus dienas) eina giedoti po kryžiais ir paskiau į kapines, ir ten pagieda, pasimeldžia už dūšias, kad laimintų derlių, apsaugotų nuo karų ir kitų nelaimių. Dar ir dabar eina į kapus, o jeigu kaime jų nėra, tai eina tik po kaimo kryžiais (Liškiava, LTA 374/1490).

230. Giedoti (kryžiaus dienose) pradėdavo nuo pirmo kryžiaus kaimo gale ir baigdavo kapinėse. Eiti giedoti užsako kunigas per bažnyčią. Dar ir dabar eina giedodami (Liškiava, LTA 374/2349).

231. Kryžavos dienos yra savaitėje prieš Sekmines (?): panedėlyje, utarnyke ir seredoje. Mūsų kaime yra Agotos

koplyčia. Prie jos pririšdavo lentą ir parpiečių pravadyrius, atėjęs pirmas prie kryžiaus (t. b. koplyčios), pradėdavo į lentą tarškyti. Kai išgirsdavo, visi kaimiškiai bėgdavo visus darbus atmetę į šalį. Pradėję nuo kryžiaus eidavo į kapus, sustodami prie kožno kryžiaus, stovinčio pakelėje. Eidami giedodavo Visų šventų litaniją, „Pone karaliau", „Dievo galybė",— prašydavo Dievo sergėti pasėlius ir gero derliaus (Žygaičiai, LTA 1585/101).

232. Būdavo, pradeda nuo pirmadienio ir iki trečiadienio vaikščioja po kryžius giedodami, kiekvieną kryželį aplankydavo. Didžiausias pulkas žmonių vaikščiodavo po kryžiais, o trečiadienį eidavo visi ant kapų, atgiedodavo Visų šventų litaniją. Pereina, būdavo, su barabanu per sodžių ir visi žino, kad jau reikia eiti melstis. Dabar per kryžavas dienas dar tebėra mada vaikščiot po kryžiais, melstis, tik nedaug žmonių tesusirenka (Baisogala, Užr. V. Žaromskis, 1937 m. LTA 1060/58—59).

233. Per kryžiaunas dienas eidavo po kaimą prie kryžių giedoti. Ūkininkas apie lauką eina anksti rytą (Papilė, LTA 1402/362, 354).

234. Kadai kryžiavose dienose nesėdavo naudos (javų), regi, nauda suskryžiuoja (Tverečius, LMD I 660/40).

235. Per kryžavas dienas nereikia sėti javų, nes susikryžiavos (Kupiškis, LTA 979/56).

236. Kryžiavose dienose negalima avižas sėti, nes bus labai susiraizgę (Šešuoliai, LTA 600/106—5).

237. Kryžiavose dienose avižų ir kitos pošnios nesėja, nes ant lauko susikryžavoja (Tauragnai).

238. Kad kryžiavose dienose mėsą valgytum, būtų nauda surizgus (Tverečius, LMD I 254/1—218).

239. Kryžiaunose dienose nereikia bulvių sodinti, nes neaugs, ir negalima audekľo mesti (Marijampolė, LTA 784/274).

240. Kryžiavose dienose taip pat negalima ir audeklas mesti, nes bus irgi susiraizgęs (Šešuoliai, LTA 600/106—6).

241. Kryžiaus dienose neidavo su gyvuliais laukan nei sėti, nei arti,— (kas to nesilaikydavo) tai ledai išmušdavo (javus) (Tverečius, LMD I 660/43).

242. Jei per šv. Kryžių parsineši iš miško namon rykštę, tai rasi iš tos rykštės gyvatę (Daugai, LTA 395/24—12).

243. Jei šv. Kryžiaus dieną pagada, tie metai (bus) bagoti ant bičių, medaus ir spiečių (Biržai, LTA 348/31—46).

244. Per kryžiaus dienas atgyja kregždės. Sako ir taip tiki, kad rudenį jos ant švendžių susikaria ir skandinasi. Katram name kregždės lizdus vejas, tai tas namas geras (Liškiava, LTA 374/1489).

4. ŠEŠTINĖS

245. Šeštinėse valgo po šešis virtinius (Baisogala, LTA 270/452).

246. Per Šeštines gaspadinė turi duoti šeimynai po šešis pyragiukus, o piemeniui turi duoti ką nors „šeštinaičio" (Viduklė, LTA 1471/34).

247. Šeimynai yra verdami kleckai: po 6 per Šeštines, po 7 per Sekmines ir po 9 per Devintines (Seda, LTA 600/151—1).

248. Per Šeštinį turi suvalgyti šešis virtinius (Pasvalys, LTA 1780/297).

249. Šeštiny verda šešis kiaušinius ir šešias kojas (Tverečius, LMD I 474/838).

250. Šeštiny verda 6 virtinius, 6 kojas ir žirnius valgo 6 kartus, bo (taip nedarant) žirniai nederės, kiaulės nesives ir miltų pristigsi (Tverečius, LMD I 660/48).

251. Per Šeštines duoda piemenims „šeštinuką", dažniausiai šešis lašinėtus kleckus. Po tiek pat kleckų duoda ir kitiems šeimynos nariams (Kaltinėnai, LTA 1167/282).

252. Per Šeštinį verda tam tyčia tais metais skerstų gyvulių paliktas kojas (Tverečius, LMD I 400/2—73).

253. Per Šeštines būtinai turi virti (kiaulių?) kojas su žirniais, ir kas vėlai atsikelia, tai iš to juokiasi, kad jo kojas išvirė (Gervėčiai (?), LMD I 640/28).

254. Šeštiny vesdavo arklius, karves kermošiun Adutiškin, sako, geriausiai pasisekdavo parduoti. Tverečius, LMD I 660/49.

255. Jei Šeštinių dieną pagada, tais metais avys bus sveikos (Biržai, LTA 348/31—40).

256. Šeštinių dienoj po visam keli vyriškiai, palipusis

ant bažnyčios lubų, mėteliojo pro skylę bjaurias liečinas (kaukes) kipšų, katras kiti bažnyčioj stovintieji grobstė, draskė, mušė, po šventorių valkiojo, it grieždami apmaudą ant velnių, per Kristų, iš numirusių atsikėlusį, pergalėtų. Antras ir sekmas Žemaičių kunigų susirinkimas uždraudė tuos juokingus įsidėjimus bedaryti, šiandie /1848 m./ žmonės nei žinoti jų nebežino. (M. Valančius, Žemaičių vyskupystė, II, p. 176).

5. SEKMINĖS

a) Berželiai ir žalumynai

257. Per Sekmines kaišo trobas berželiais (Liškiava, LTA 374/2292).

258. Per Sekmines apkaišo duris berželiais, taip pat vartus, net ir kambarius jais papuošia (Tryškiai, LMD I 613/51).

259. „Von einer ältern Sitte rührt das noch gebräuchliche Aufstellen einer Pfingstmaie her. Maien (Berzu) nennt man junge Bäume, eben mit dem Schmucke der ersten goldgrünen Blättern geziert, besonders aber der Birken, wie sie im Monat Mai sich entwickeln. Ueblich ist das Ausschmücken der Häuser mit Birkenzweigen in den litauischen Familien; und sind nicht Birkenzweige zur Hand, so vertritt anderes Grünwerk, Kalmus /ajaras, Acorus calamus/, Raute /rūta/ usw. deren Stelle.“ (Kuntze 67).

260. Šeštadienio popietę mergaitės eina į pievas ir miškus pasirinkti gėlių, uogienojų ir žalumynų. Didžiuliais glėbiais viską nešasi į namus ir pradeda pinti ilgiausius vainikus. Tuo tarpu jaunieji vyrai parūpina keletą berželių, dažniausia beržo šakų. Beržo šakomis išpuošia ne tik vartus, prieangius, bet ir seklyčias, nukarstydami viską vainikais ir gėlių pluoštais (LtAd 1936 nr. 248).

261. Senovės žmonėms Sekminės buvo pavasario žalumynų šventė. Kiekviena sodžiaus pirkia, klėtys, darželiai būdavo išpuošiami daugiausia jaunais berželiais bei kitais žalumynais. Taip pat būdavo puošiamos ir bažnyčios. Sek-

minėms į atlaidus važiuodavo žmonės irgi pasipuošę žalumynais. Šventintais Sekminių žalumynais būdavo aprūkomas mirštąs žmogus, naujai pastatytas pastatas, kartais ir artėjąs audros debesis. Mat buvo tikima, kad Sekminių žolių dūmai nubaido nuo mirštančio žmogaus piktas dvasias, apsaugo nuo negerovių naują pastatą ir nukreipia į kitą pusę audros debesį. Sekminėms žalumynais papuošdavo taip pat laukų kryžius, per Sekmines daugumas valgydavo prie papuoštų žalumynais stalų (Trm 1937 nr. 19, p. 448).

262. Reikia Sekminėm pastatyti beržiukai iš abiejų durų šonų, kad gaspadorius ir gaspadinė vienas kito klausytų, abu būtų viena valia. Tuos namuos užsraigyt palubes beržiukais, kad Dvasia šventa atskridus jūsų nameliuos turėtų kur atilsį, tada visa šeimyna gyventų taikoj (Tverečius, LMD I 254/220).

263. Per Sekminių šventes bobutės laužo berželius iš bažnyčios ir nešasi namo. Sako, kad Perkūnas į tuos namus netrenkia, kurie yra tom šakutėm iškaišyti (Garliava, LTA 495/2—9. Plg. Trm 1937 nr. 19, p. 448).

A i š k i n i m a s. Sekminių ritualas turi ryšį su augalų kultu. Berželių statymas, pietų kraštuose daromas gegužės pirmą, šiaurėje tapo nukeltas vėlesniam laikui, kai medeliai jau žaliuoja — Sekminėms. Žr. Mannh. WF I 157—159. Sartori III 205—208.— Rusai į kaimą atneša išpuoštą medelį, dažniausiai berželį. Po tais berželiais vyksta linksmas jaunimo vaišinimasis, kur svarbiausias patiekalas yra kiaušinių kepsniai (Zelenin 369).— Žr. „Sekmine czyli zielone swiątki na Litwie“, Tygod. Illustrow. 1864, t. IX, p. 144.

b) Karvių vainikavimas, piemenų šventė

264. Vienur piemenys karves vainikuoja pargydami namo Sekminių išvakarėse ir kitą dieną esti nuo ganymo laisvi, daro „melstuves“ ir švenčia savo šventę, tuo tarpu bandą išgena suaugusios mergaitės taip vadinamų „rytagonių“ (aukštaičiuose, žr.: TD III 98—104, LtAd 1936 nr. 248, Trm 1937 nr. 19). Kitur Sekminių pirmos dienos rytą kiekvienas piemuo stengdavosi kuo anksčiau savo bandą išgyti ir užgriežti Sekminių rageliu ir vėliausiai išginęs

piemuo pravardžiuojamas „spirgučiu“. Tada karves vainikuoja pargindami Sekminių pirmos dienos priešpiečiams ir tuomet kelia „piemenų pautienę“, daugiau tą dieną bandos negindami (suvalkiečiuose ir dzūkuose, žr.: ŪkPt 1933 nr. 22, JnŪk 1939 nr. 17).

265. Prieš Sekmines tą vakarą piemenys vainikuoja karves: beržų šakelėmis apipina karvių ir kitų gyvulių ragus. Šeimininkės už tai piemenims duoda po sūrį arba kiaušinių. Duodamą sūrį vadina „vainikačiu“. Kartais „vainikatis“ yra duodamas ir per Vainikus — Dievo kūno šventę. Per Sekmines piemenys ganyklose kelia balius, į kuriuos susirinkdavo bernai ir patys gaspadoriai. Piemenys jau iš anksto pasiruošdavo baliui: pasidirbdavo pečius bulvėm kepti, dumtuves, reples. Bulves kepdavo taip: iškasa negilią duobę, prirenka paplokščių akmenų, tuos akmenis įkaitina ugny, greit su replėmis sudeda į duobę, dumplėmis nupučia akmenis (pelenus nuo akmenų), ant akmenų sudeda plonai supjaustytas bulves, užpila druskos ir uždengia švaria velėna, žolėm ant bulvių. Nuo pasidariusio garo bulvės iškepa ir esančios nepaprastai gardžios,— „Piemenų kugelį“ kepdavo ropėje, paima didelę ropę, perpjauna ją pusiau, išima baltymą (žievė lieka), į tuštumą prideda tarkuotų bulvių su lašiniais, puses vėl sudeda ir susmeigia pagaliukais, kad nepersiskirtų, įkiša į karštus pelenus ir kepa. Išeina labai gardus kugelis.— Kartais kepdavo ir „seną varną“. Pagaudavo kur iš toliau žąsiną, papjaudavo, išimdavo vidurius, įpildavo druskos, plunksnas aplipdydavo šlapiu moliu ir kepdavo laužе. Paskui molius nulupdavo sykiu su plunksnomis ir valgydavo (Al. Baškys, 65 m. a., Kaltinėnai. Užr. A. Brazdeikis, 1937 m. LTA 1167/283).

266. Sekminių šventės išvakarėse piemens, pargindami bandą namo, ją aprėdo, apvainikuoja beržėlių ir purienų vainikais. Jaučiams prie ragų pririša aukštus beržėlius, arba jų ragus apipina beržėlių šakomis. Karvėms užkaria ant kaklo ar ragų apvalius beržėlių šakų vainikus. Jei nepatingi, aprėdo veršius ir aveles (B. Buračas, TD III 98).

267. Sekminių subatoj piemenys puošdavo gyvulius, ir dabar dar tebepuošia, tai beržais apkaišydami karvėms ragus, tai vainikais, iš beržų šakų ir žydinčių gėlių nupintais, apjuosdavo ragus, kaklą. Per Sekmines visi pieme-

nys būna laisvi. Pirmą Sekminių dieną viso kaimo piemenys kartu eidavo per kaimą, melsdami „sekminių“: vienas rinkdavo lašinius, kitas kiaušinius, trečias miltus ir t. t., kiekvienas prašydavo tiktai to, ką renka. Visko prisirinkę apsirenka kokį namą, viską ten suneša, o šeimininkė neatsisako pagaminti. Daugiausia būdavo prikepa kiaušinienės. Pasiprašydavo muzikantą. Jei kuri šeimininkė nieko arba maža teduoda, jos karvėms prie uodegos pririšdavo šluotas iš medžio šakų arba iš dilgėlių (Girkalnis, užr. J. Kasparaitis, 1937 m. LTA 1307/297).

268. Pirmą dieną Sekminių visada gena anksčiau, nes dzūkuose iš senovės Sekminės piemenim nepaprasta šventė. Anksti išginę susitaria, kaip parėdyt genant namo karves, kad daugiau gautų kiaušinių ir kur po pusryčių eiti kepti kiaušinienės. Prieš ginimą namo imasi darbo: vieni gano, kiti eina rinkt žolynų, pint vainikų. Susigaminę ima rėdyti, taip sakant, vainikuoti karves. Pirmiausia parėdo priderėtas (svetimas), nes už kiekvieną gauna po du kiaušiniu, savų parėdo tik labiausiai mėgiamą karvę. Parėdę gena namo,net gražu žiūrėti. Piemenys taipgi apsikaišę žydinčiais žolynais kepures, ar ir per petį pletnelę persijuosę, kaip kokie persėtiniai, eina pašaliai stotkų (Valkininkai, LTA 1240/37).

269. Šeštadienį prieš Sekmines piemenys apipina karves vainikais, nes vainikuotos karvės daugiau pieno duoda. Užtai Sekminių vakarą piemens atlanko kiekvieną gaspadinę ir gauna sūrio, sviesto, kiaušinių ir kt. Susirinkę įvairių produktų, jie vakare iškelia didelį balių, kuriame dalyvauja tik piemenys. Mergaitės dažniausiai atskirai susirenka, berniukai vėl atskirai, bet kai kada ir sykiu (Dusetos, LTA 11/67).

270. Prieš Sekmines, Jonines, Žolinę piemens, gindami namo gyvulius, aprėdo karves žolėmis. Šeimininkė privalo juos pavaišinti, tada bus geri metai ir karvės duos daug pieno (Joniškis, LTA 64/1095).

271. Sekminėse pina karvėms vainikus, kad jos pieno duotų. Dar vartojama prie vainikų ir „padalkos“, kurios tada uždedamos (Dusetos, LTA 70c/1009).

272. Sekminių subatoj reikia karvėm ant ragelių uždėti nupynus iš beržiukų vainikai, kad būtų karvės ramios,

vaikščiotų visos krūvoj, kaip vainiku (Tverečius, LMD I 254/220).

273. Piemenys pargena bandą iš ganyklos su žolynų vainikais ant galvos (savo ar karvių?) (Tryškiai, LMD I 613/51).

274. Sekminių laike piemenys pina iš berželių vainikus ir deda ant karvių galvų dėl to, kad gaspadinė dažniau duotų sūrio ir visus metus nesibartų (Antazavė, LTA 1418/ 494).

275. Šeštadienį prieš Sekmines piemenys pargena bandą vainikuotą. Šeimininkai vaišina piemenis: prikepa pyragų, kiaušinienės kiek nori, sūrio, sviesto, net degtinės, duoda kiek pinigų. Tą vakarą visi šoka, linksminasi, supasi susirinkę viename kieme. Patys sudaro orkestrą, susirenka net viso kaimo jaunimas. Sekminių rytą visad šeimininkai pamigdo piemenis, patys išgena bandą. Trečią Sekminių dieną piemenys vėl liksminasi ir vaišinasi, kaip ir šeštadienį, ir griežia įvairiomis muzikėlėmis-dūdelėmis (Šimkaičiai, LTA 1213/1).

A i š k i n i m a s. Karvių vainikavimas Sekminėse yra plačiai žinomas paprotys (žr. Šartori III 195). Ypač iškilmingai apvainikuojamas bandos bulius. Kai kur tas bulius po iškilmingo vedžiojimo papjaunamas Sekminių puotai.

276. Parginęs apvainikuotas karves, piemuo taip sveikina savo šeimininkus: „Sveikinu tavi dėdziulia (cetula) su šventom Sekminėm ir žyčinu, kad Dzievulis aprėdytų šitus tavo stotkelius blizgančia šersteli ir kad sveikus užlaikyt nuk žvėrių ir visokių nelaimių“. Žinoma, katras vyresnis, tas ir pasveikinimą gražesnį, įdomesnį pasako. Kai katrie dar juokingai išmoksta patalaluot: „Prašė jaučias duonos, druskos, o karvelė sviesto, avis miltų, o baronas pautų; kiaulė lašinių, tekis spirginių; veršis treigys trejoko, piemuo dešimtoko“. (A. Radzis, 54 m. a., Mištūnų k., Valkininkų par.) Kai tik piemuo pasako pasveikinimą ir užginėjęs nubučiuoja abi ranki, šeimininkė tada pakiša jam surištą ryšulėlį, katram būna sudėta sūrio pentelė, pyragaitis, dar šio to pagal ištektis ir po du nuo kiekvienos karvės kiaušiniu. „Tecis, vaikeli, dovanoju šių mažų dovanėlį, kad Dzievas apdovanot dzidesnėm.“ Piemuo dar nubu-

čiuoja rankas ir bėga kitan kieman. Kartais, arba kai kokiam sodžiuj, pargenant piemuo tik pasveikina, o sekmininio ateina paskui atsiimt, kai jau sudaro karves (Valkininkai, LTA 1240/37).

277. Piemenų oracija per Sekmines, kai eina kiaušiniauti: „Sveiki sulaukę šv. Sekminių, sveiki praleisdami su rodasčiu, su pakajum, su žirgais žvengiančiais, su jaučiais baubiančiais. Atsiuntė jautelis in vascių mylistų duonelės, karvelė pienelio, avelė miltelių, ožkelė druskelės, meitelėlis lašinėlių, kiaulelė taukelių, marga vištelė kiaušinėlių, piemenėliams pinigėlių, tekutis tabokos, gaidys blynų“ (Alytus, LTA 1187/415).

278. Toks valgių rinkimas ir piemenų puota Kupiškio apyl. vadinama „melstuvėmis“ (Žr. TD III 99—101).

279. Sekminėse pirmiausia duodama kiekvienam piemeniui po septynis virtinius (Kupiškis, TD III 100).

280. Sekminių rytą piemenys gaudavo už karvių apvainikavimą po 7 virtinius, na, o jei kuris ypač gražiai apvainikuodavo, tai dar gaudavo ir kelias kapeikas (Trm 1937 nr. 19).

281. Sekminių pirmą dieną šeimyna turi gauti po 7 pyragiukus. Piemenims reikia duoti didesnio gastinčiaus-sekminaičio (Viduklė, LTA 1471/35).

282. Piemenys renka melstuves, kai melžia karves: kiekviena melžėja pila po blėšinę uzbonan, kurio kiemo du piemenys, tai dvi. Būdavo, praduria blėšinės dugną, užstato ant uzbono, kad pienas žemėn netekėtų,— pila pila ir vis nepripila. Paskui ustovas pagano (vienas), piemenys renka viską po namus. Visko prisirinkę, neša pas kurią šeimininkę, kad iškeptų, išvirtų. Jiems pagrodavo toks senukas Vidugiris. Taip jie baliavodavo visas tris Sekminių dienas, kol gyvuliai namie. Vakare lig vėlumos šoka, dainuoja visokias dainas, pvz.: „Nuo to beržo deguto žydo vaikai pasiuto.“ Taip darydavos dar prieš 35 m. (Alizavos apyl., Kupiškio v., 1938. LTA 1645/102).

283. Per Sekmines būtinai reikia suvalgyti septyni lašinėti arba varškėti kleckai (Tryškiai, LMD I 613/8).

284. Sekminėse šeimininkė duoda piemeniui sūrį, kad karvės pieno daugiau duotų (Dusetos, LTA 14/173).

285. Sekminių rytą paplakti beržine rykšte karves, kad negulėtų (Višakio Rūda, LTA 507/31—410).

A i š k i n i m a s. Seniau manydavo, kad apvainikuotos karvės duosią daugiau pieno (žr. nr. 269—271), ganant nesiskirstys (nr. 272), tad ir šeimininkė, ir piemuo tikėjosi iš to naudos, užtat šeimininkė piemenis apdovanodavo. Čia pasireiškia tikėjimas į magišką žalumynų galią (plg. karvių plakimą beržo rykštele, kad negulėtų, t. y. gerai ganytųsi ir daug pieno duotų). Vėliau ši prasmė tapo pamiršta, karves piemenys puošdavo todėl, kad už g r a ž ų papuošimą gautų iš šeimininkės dovanų.

286. Seniau, kai sodžiuose ganydavo kartu visų gaspadorių gyvulius, tai antroj dienoj Sekminių piemenys dirbdavo bolių. Būdavo, susirenka piemenų pulkas, ustovas paleidžia nuo galvijų kelis (piemenis) ir eina visi per ulyčią su maišeliais ir kašelėm, ir renka valgius. Pas kiekvieną užeina. Kai apstoja visi gaspadinę, tai nemožna atsiginti: vienas to prašo, kitas vėl (ko), vis kad visiems įdėt ko nors. Kai jau visus pereina, apsirenka kvaterijų ir visa suneša vienon vieton. Prisineša lašinių, kruopų, sviesto, kiaušinių, miltų ir tada kuria pečių, kepa blynus, kepa kiaušinienę, verda mėsą, košę. Ir tų namų gaspadinė jiem padeda. Tai pavakary, kai pargena galvijus, susidaro visi piemenys, ustovą pakviečia. Kožnas atsineša šaukštą ir duonos šmotelį, valug savo suvalgymo. Kai kurie atsiveda ir mažesnius savo brolius, seseris. Tai susėda apie stalus, o ustovą vidury pasisodina, kaip karalių. Valgo visi susėdę, džiaugias savo broliu. Ateina ir tėvai pažiūrėti, parsivesti namo, kad nebijotų vakare pareit. Pavalgę visi dainuoja, rateliu eina, šoka, linksminasi, ligi apsnūsta. Tai motinos parsiveda namo gult. Jeigu dar kas lieka, nesuvalgo kiek surenka, tai atiduoda ustovui. Taip kožni metai vis darydavo tas bolias (Dusetos, užr. J. Būgaitė, 1937. LTA 1081/43).

287. Sekminės laikomos piemenų švente. Jau iš anksto prieš Sekmines piemens turi užleistą ganyklos sklypelį, tyčia želdinamą Sekminių rytui. Sekminių rytą kiekvienas piemuo stengiasi kuo anksčiausiai atsikelti ir išgyti bandą į iš anksto jo numatytą gerai prižėlusią vietelę, kad sočiai priganytų karves. Kiekvienas piemuo Sekminių rytą išginęs bandą turėjo griežti dūdele, vadinama „Sekminių rageliu“.

Tokią dūdelę kiekvienas piemuo Sekminėms pats pasidarydavo iš alksnio ar žilvičio išsukęs, o dėl sustiprinimo balso prie jos pridurdavo iškiaurintą jaučio ragą. Kuris piemuo visų vėliausiai išgindavo, tai visą metą jį piemens „spirgučiu" vadindavo. Kada išgirsta paskutinį uždūduojant Sekminių rageliu, tuomet visi piemenys jį apšaukia „spirgučiu" ir dainuoja jam tam tikrą „spirgučio dainą". Gerai priganę gyvulius piemens pasirūpina kuo gražiau visą bandą apvainikuoti žolynais ir žaliomis beržo šakomis. Apvainikuoja ir patys save. Apie priešpiečius gena bandą namo, visi dainuodami ir Sekminių rageliais dūduodami. Piemenis kaimo vartuose pasitikdavo šeimininkė su dovanomis: kiaušiniais, sūriu, sviestu ir pyragu. Susirinkę dovanas, piemenys eidavo į mišką „piemenų pautienės" kepti (UkPt 1933 nr. 22. B. Buračo aprašymas).

288. Pasakojama, kad kas anksčiau išginęs karves pirmas per Sekmines pagriež ta dūdele (Sekminių rageliu), to karvės duosiančios daugiau pieno. Pats instrumentas iš rago ir medžio, su liežuvėliu (Merkinė, 1935. LTA 228).

A i š k i n i m a s. Šveicarų Alpėse anksti rytą Sekminės „įpučiamos" milžiniškais ragais, kurie turi plačius užriestus galus, panašius į pypkes (Žr. Spamer 80, Abb. III).

289. Piemens Sekminių naktį nemiegodavo, kad nepamigtų ir neliktų „spirgučiu". Mat kas anksčiau išgindavo, o kito ūkininko vėliau, tai pirmasai „užspirgindavo" antrą, visaip ant jo oliuodavo ir giedodavo. Ant Sekminių piemens pirmąsyk pargindavo gyvulius ant pietų ir kožnas piemuo prieš tai želdindavo „Sekminių pievą", kad greičiau jo gyvuliai priėstų. Parginę piemens prie kaimo rėdydavosi visokiom drapanom, skrybėles ir kepures rėdydavo visokių spalvų popieromis, prisikabindavo šobliais ir tokiam parėde važiuodavo į bažnyčią. O likę namie kaimo piemens eidavo pas to kaimo gaspadorius kiaušiniauti, kepdavo pautienę ir laukdavo kitų piemenų sugrįžtant iš bažnyčios,— tie parsiveždavo degtinės ir būdavo piemenų balius. Per lenkmetį kareiviai, pamatę Pilviškiuose taip apsirėdžiusius piemenis, mislijo, kad tai lenkų matežninkai, nugabeno pas komendantą. Juos paleido, bet gavo įrašų po 16 nagaikų į pasturgalį. Nuo to meto, kad ir Sekminių naktį piemens durnavodavo, bet tas būdas pamaži pradėjo išnykti, o 1916 m. per Sek-

mines piemenų jau visai nebuvo girdėti (Suvalkija, užr. J. Vencius. LTA 390/13).

290. Sekminių išvakarėse Kietuviškių piemens, parginę bandą namo, vakaroja, neina gulti, kad nepramiegotų Sekminių ryto,— išginsi bandą vėliausiai už kitus, ir liksi visam metui tos apylinkės piemenėlių „spirgučiu" vadinamas. Tad geriau visą naktį nemiega, kad tik neliktų „spirgučiu". Jei kuris ir gula kiek nusnūsti, tai samdo kokį pusbernį, kad jį laiku pažadintų. Ankstyvą Sekminių rytą visi Pašešupiai skambėjo Sekminių ragelių garsais. Išginus paskutiniam, visi piemens apšaukė, aprėkė jį „spirgučiu" ir sutartinai užtraukė „spirgučio dainą". Dainuodami oliavimo dainą, nykščiu brauko pasmakrėje gerklę ir tuo būdu gauna ypatingai virpantį balsą. Karvės ganosi tam tyčia visą pavasarį piemenų želdinamoje „Sekminių pievelėje" (B. Buračas, JnŪk 1939 nr. 17).

A i š k i n i m a s. Austrijos Alpėse paskutinis išginęs Sekminių rytą piemuo apkaišomas eglių ir beržėlių šakomis ir lydimas į ganyklą šaukiant: „Pfingstschläfer!" Korintijoj jis apvainikuojamas dilgėlių vainiku ir vadinamas „Sekminių karaliumi" (Koren 142—43). Prancūzų Alpėse, Isére srity, piemenys stengiasi anksčiausia išgyti Joninių rytą ir paskutinis išginęs pravardžiuojamas „litchibirrier", t. y. sviestlaižiu (v. Gennep, Dauphiné II 338—340). Mecklenburge paskutinis išginęs vadinamas „Pingstkalf" (Sekminių veršis). Paskutinė karvė papuošiama gėlėmis, vainiku, pririšama prie uodegos berželio šakos arba uždedamas šiaudų vainikas. Paskutinis išginęs piemuo visaip išjuokiamas (Žr. Sartori III 192—194).

291. „Seinem Vieh widmet der Litauer zu Pfingsten besondere sorgfalt Es wird auf einen fur das Fest reservierten Weideplatz getrieben, und am ersten Feiertage kommen abends die Kühe mit Kränzen und Bändern geschmückt nach Hause" (Kuntze 67. Žr. dar MLLG V 571/572 iš Stalupėnų apyl.).

292. Būdavo,jau prieš Sekmines užsiaugindavom ant pūdymo ar pievos „sekminpieves" (Marijampolė, LTA 1174/50).

A i š k i n i m a s. Ir Vokiečiuose plačiai paplitusi speciali Sekminėms skirta ganykla. Ypatinga „Pęingstwei-

de" pirmąkart minima jau 1300 m. Frankfurte am M. (Spamer 79).

293. Sekminių naktimis mergos gena karves „rytelio" į pievas geriau paganyti, o gaspadinės įdeda joms sviesto, sūrio ir pyrago, ir vaišinasi kol išaušta, o kai išaušta, tada gena karves namo, mergos ir piemenys eina į bažnyčią (Kvetkai, LTA 936/80).

294. Sekminėse būdavo seniau nuo ryto mergos išgena gyvulius. Jos išsineša indėlio: bent 7 vogones prisidėję sviesto, smetonos, sūrių ir kiaušinių. Apipynę vainikais karves, raliuoja, gano iki pusryčio, kol ateina karvių melžti namie likusios (Alizavos apyl., Kupiškio v., LTA 1645/102).

295. Pavasarį mergos „ryto gena", t. y. vietoj piemenų viso sodžiaus mergos, po vieną iš kiemo, gano lig pusryčių galvijus ir dainuoja. Taip „ryto išgena" prieš Sekmines dukart (ar nedėlios, ar taip kokios šventės rytą), per Sekmines ir Devintinio rytą, ir šiam paskutiniame visas karves apvainikuoja (Šiaurės rytų Lietuva, užr. A. R. Niemi. LTA 626/1651).

296. Kur piemenis pavaduodamos suaugusios mergaitės išgydavo „rytagonių" (dar labai anksti, nakties metu, vieversiui negiedojus), joms padėti ganyti ateidavo kaimo bernai, atsinešdavo muziką, susinešdavo valgių (mergaitė) ir gėrimų (bernai), degindavo laužus ir linksmindavosi iki ryto: būdavo, vaišinasi, pina vainikus, dainuoja, groja ir šoka. Mėgiamiausias rytelninkų pasilinksminimas, tai „vestuves kelti": iš visų mergaičių išrenkama viena kuri gražiausioji kaip „jaunoji", o iš visų bernų išrenkamas vienas „jaunikis" ir vaidinamos vestuvės. Rytelninkų vestuvių apeigos daromos panašiai kaip seniau buvo daromos tikros kaimo vestuvės, tik visa perdirbama juokingai. Kai rytelninkės pagaliau pargena bandą namo, vyrai ir samdininkai jas sveikina triukšmingai šaukdami, o šeimininkės pasitikdamos aplieja iš milžtuvių šaltu vandeniu, kad pieningesnės karvės būtų (Kupiškis, TD III 101—103, B. Buračo aprašymas).

A i š k i n i m a s. Ši apeiga labai panaši į vokiečių „Pfingstoder Maibraut". Panašius papročius randame ne tik vokiečiuose, bet dar ir danuose, šveduose, prancūzuose, rumunuose (žr. Mannh. WF I 431—433). Kartais toks

vaidinimas daromas Joninių naktį. Šis paprotys taip aiškinamas: gamta tuo metu pergyvena savo žydėjimo laikotarpį, savotiškas vestuves, tad ir žmonės nori tatai pavaizduoti atitinkamais vaidinimais (Spamer 93).

297. Kiek užvalgę namie, piemenys ima rinktis krūvon. Susirinkę eina aprinkton vieton, nešdamiesi su savim skauradas, šaukštus, kišenes kiaušinių, ryšulėliuose lašinių, pyragaičių, duonos, kai kada ir degtinės bonką. Nuėję iš anksto aprinkton vieton, susėda visi ir ima dėt krūvon atsineštinius daiktus. Taikos, kad būna ir vargingų piemenėlių, kurie visai maža ko atsineša, bet jei būna meilūs, nebūna tarpu jų pavydų, priima ir jį be išimties (Valkininkai, LTA 1240/37).

298. Piemenims nenori apsileisti ir samdiniai bernai (bundininkai), jie irgi renka valgius ir antrą Sekminių dieną daro „bundinykų pautienę", (TD III 105—105).

299. Bernai (tarnai), Sekminių rytą priėję prie savo šeimininkų, žemai nusilenkia ir sako: „Mes mylime savo šeimininkus ir linkime kuo geriausios sveikatos". Už tai ir jie nuo šeimininkų gauna dovanų (Dusetos, LTA 11/67).

300. Samdininkai prieš Sekmines daro sambarų (sudėtinį) alų savo gaspadoriams pavaišinti. Ūkininkės, eidamos į sambarus, nešas savo vaišių (valgių). Visi geria alų, užkandžiauja ūkininkių suneštom vaišėm, jaunimas šoka, dainuoja. (Pakruojis, GtKr 1935 p. 264.Plg. LtAd 1936 nr 248).

301. Kaimo gyventojai ar kaimynai Sekminėms susipila sambarius: vyrai suneša po sutartą kiekį salyklo pas vieną kurį, šis padaro alaus, moterys suneša maisto ir taip Sekminių šventės praleidžiamos (Šiauliai).

302. Sekminėse dažnai būdavo statomi gražūs kaimo jaunimo kryžiai, kurių ne vienas dar ir šiandien tebestovi kur prie kaimo su užrašu: „Bundinykų kryžius". Tokius kryžius seniau turėdavo kiekvieno kaimo jaunimas (Kupiškis, TD III 105).

303. Puponių kaimo jaunimas neturėjo savo kryžiaus. Visi kaimo bundinykai, mergos ir bernai, susitarę sudėjo po muštinėlį, kad Dievulis laimintų jų jaunas dienas, ir užsakydino kryžių Vidugiriuose pas kryždirbį Gabrėną. Kaimo jaunimas visuomet Sekminių proga ruošia bundinykų balių,

bet savo paminklinį kryžių statydami ypač gražiai vaišinosi ir linksminosi (Kupiškis, ŪkPt 1937 nr. 19).

303a. Kam nesisekdavo ūkininkauti, per Sekmines statydavo apžadinį kryžių (Kaltinėnai, LTA 1167/478).

c) Rugelių lankymas

304. Pavasarį sniego nebelikus dviejų sodžių jaunikaičiai sujodavo į vieną paskirtą vietą ir pasidalindavo į du būriu. Kiekvienas būrys paskirdavo po stiprų vaikiną nešti kokio nors šventojo paveikslą. Paskui kiekvienas būrys, turėdamas vidury paveikslo nešėją, jodė po laukus tarsi rugių apžiūrėti. Susitikusiu įniko varžytis, tankiai susimušdami ir tolei nesiliovė grumtis, kolei katras nors būrys neišveržė kitam paveikslo. Tuomet stipresnis būrys, kaipo pergalėtojas, linksmas jojo namo giedodamas ar dainuodamas, nešdamas du paveikslu, o pamuštojo būrio vaikeliai žiogino į sodžių nosis nukabinę. Pergalėtojai garbino per kiaurus metus tuos šventuosius, kaipo savo užtarytojus, o pergalėtieji, it našlaičiai, nęturėjo prie ko glaustis. (M. Valančius, Žemaičių vyskupystė, II 175—176)— Neaišku, kada taip buvo daroma, gal Jurginėse?

305. Senesnieji kaimo žmonės, vyrai ir moterys, Sekminėse visuomet eidavo į laukus „rugelių lankytų". Jeigu Sekminėse rugius aplankai, sako, javų laima ir branda didesnė esti. Kai kas savo laukus apeidavo net su kunigu (Kupiškis, TD III 105).

306. Sekminėse eidavo parugėn bernai, mergos, vyrai nešdavos arielkos, o mergaitės pyragus, sviesto. Šokdavo daugiausia polkas, kadrilius, greitpolkes. Seniau šokdavo taip: vienas viduj sukas, o visi sekdavo aplink, trepsėdavo (Tverečius, LMD I 660/55).

307. Sekminių paruginių daina:

Tu žilviti, dobile,
Žaliasai medeli, dobile,
Kaip tu didelis augai, dobile.
Pirma šakelė, dobile,
Antra viršūnėlė, dobile.
Pirmuos varteliuos, dobile,

Saulutė tekėjo, dobile.
Antruos varteliuos, dobile,
Mėnulis riedėjo, dobile,
Trečiuos varteliuos, dobile,
Mergelė vaikščiojo,dobile.

(Adutiškis, LTA 2374/243)

308. Eidami parugėsna arba susėdę parugėje dainuoja Sekminėse:

a) Kas prisėdo kuoselių,
Kas prisėdo kuosytėlių, cutele.
Ant tėvelio pievelės,
Ant tėvelio pievužėlės, cutele.
Aš paimsiu dalgelę,
Aš paimsiu dalgytėlę, cutele.
Aš išpjausiu pievelę,
Aš išpjausiu pievytėlę, cutele.
Kad nebūtų daiktelio,
Kad nebūtų daiktytėlio, cutele.
Atsisėsti kuoselėm,
Atsisėsti kuosytėlėm, cutele.

c) Eisim, sesutėlės, dai lylia,
Oi lyliute, lylia, dai lylia,
Laukan padaboti, dai lylia,
Ką brolelis veikia, dai lylia.
Pievelę šienauja, dai lylia,
Sunkiai prakaitauja, dai lylia,
Oi lyliute, lylia, dai lylia.

(Adutiškis, 1940. LTA 2374/260—261)

c) — Oi ta ta, kupolia graži,
Dai kur tu buvai, oi ta ta?
— Oj ta ta, laukėly buvau,
Rugių dabojau, oi ta ta.
— Oi ta ta, ką rugeliai
Dai gražesni, oi ta ta.
— Oi ta ta, Untana rugiai
Dai gražesni, oi ta ta.
— Oi možna Untanui

Dai ženycies, oi ta ta.
Oi ta ta, možna pridaryc
Saldaus alucia, oi ta ta.
Oi ta ta, možna priprašyc
Meilių svetelių, oi ta ta.

(Kupolinė, Sekminių antrą dieną dainuoja rugius lankant)

d) Dai geri rugiai lauko,
Ei dai, geri rugiai lauko,
Pilka antelė plauko. (2)
Ei pilka untele plauko,
Dai dzi sesulės klauso. (2)
Ei dai, dvi sesulės klauso,
Dai kū tėveliai kalba.

(Paruginė, rugius lankant)

e) Kupalia rožė,
Su degutu košė —
Tai bernam, tai bernam.
Kupalia rožė,
Su sviestu košė —
Tai mergam, tai mergam.

(Karolina Jakštenė, 70 m. a., Dysna, Vasiūnų par., Švenčionių aps. (gimusi Tverečiaus par.) Užr. J. Aidulis, LTA 1237/285—287).

309. Sekminėse eidavo parugės(-na). Sueina atskirai grupėmis, ne visi kartu. Jaunimas tada dainuodavo:

Gaspadoriai* suveidami,
Gražias kalbas kalbėdami,
Eina vienas an kitų,
Ais rugelių* lankytų. (2x2)

(E. Masiulienė, Rūdžių k. Kamajų v. Užr. R. Jablonskytė, 1940 m. LTA 2388/79).

---

* Tolimesniuose posmuose dainuoja: gaspadinės, sesutėlas, braliukėliai, babutėlas.

A i š k i n i m a s. Sekminių paruginės dainos yra aiškiai magiško pobūdžio rugių augumui pakelti. Čia ir saulė, ir mėnulis padeda augti žilvičiui ar dobilui (daina 307), arba norima nubaidyti javus lesiančius paukščius (308a). Pagaliau būdinga, kad tos Sekminių dainos vadinamos „kupolinėm“, o tokios dainos, su aiškiu tikslu pažadinti javų augimą, yra dainuojamos Joninėse. „Kupolė“ ar „pupolė“ yra augimo simbolis (ang. „būds“) ir „Kupolia rožė“ (308 e) yra komiška išvirtusi Joninių daina (žr. J. Balys, Joninių arba kupoliavimo dainos. GtKr 1943, nr. 31, p. 106—111).

Kai užderės javai, tai Untanas galės apsivesti (308 c), o tėvas dukras ištekinti (308 d). Daina 308 b, atrodo, pridera šienapjūtei, o 309 yra jau naujoviška, su rimais.— Apie „kupolę“ žr. Bas. Liet. pas. I p. 77—78.

d) Kitos pramogos

310. „Kinder und Erwachsene suchen Unterhaltung auf dem Anger, im Feld und auf den Wiesen. Ballischlagen und Balltreiben vergnügt Burschen und Mägde. S c h a u k e l n, an den Balken der Scheune oder zwischen Bäume aufgehängt, sind immer von Leuten besetzt, die dieses im ganzen gefährliche Vergnügen nicht scheuen“ (Kuntze 66).

311. „Beragaujant alų, bedainuojant, bešokant, besisupant supuoklėse. . . ir praeina laikas“ (LtAd 1936 nr. 248).

312. Sekminėse arba pirmąjį sekmadienį po Sekminių, kaimo bernai artojai visuomet būdavo surengia tam tikras jaučių badytynes. Paskum tokios badytynės jau rengiamos visą vasarą kiekvieną šventadienio popietį. Kuris jautis esti stipriausias ir visus nugali, tas vadinasi „viršininkas“, antrasai stiprumu —„antraviršis“ ir trečias —„trečiaviršis“. Piemenys bandoje išmokydavo ir suleisdavo pasimušti savo avinus ir ožius. Žąsininkai pavasarį suleidžią ir žąsinus imčių (Kupiškis, TD III 105—106. Aprašė B. Buračas).

e) Merginų pramogos ir būrimai

313. Mergaitės, nors vaišindavosi kartu su berniokais bundinykų baliuje, betgi jos turėdavo ir atskirus Sekminių pasilinksminimus. Jos, būdavo, susibėga visos iš dviejų

ar daugiau gretimų kaimų, susiburia kur nors gražiame kalnely prie kaimų laukų rubežiaus, ir linksminasi sau vienos: vainikus pina, dabinasi gėlėmis, buria savo ateitį ir laimę (Kupiškis, TD III 105).

314. Sekminėse mergaitės prisipina daug vainikų ir duoda kiekvienam vainikui vardus ir pati, kuri (buria), duoda savo vardą (kuriam vainikui) ir paleidžia vainikus į pelkę arba į šulinį, kad niekas nematytų. Ryte pasikėlusi eina pažiūrėti, kuris (vainikas) prie jos (vainiko) priplaukia, tai už to ištekės (Ceikiniai, LTA 339/27—9).

315. Prieš Sekmines reikia nupinti iš rugiagėlių didelis vainikas ir prie jo prisegti tris šakutes rūtų. Tada einant gulti tą vainiką užsideda ant galvos ir jį prisega bet kuo, kad jis per miegą nenusimautų nuo galvos. Žegnotis visai nereikia (negalima). Kas per sapną vainiką nuo galvos nuims, tasai bernaitis tos mergaitės atims nekaltybę (Antalieptė, LTA 1277/264).

316. Sekminių naktį reikia užsižibinti dvi grabnyčias, vidury pastatyti veidrodį, vienai mergai pasitiesti kelnes ir atsiklaupti ant klyno, o kitai (bėgti?) apie stalą — veidrody pamatys būsimą savo vyrą (Vilkaviškis, LTA 210/206—24).

f) Sekminių vanduo

317. Per Sekmines bažnyčiose antrą kartą šventindavo ugnį ir vandenį. Jei arti bažnyčios būdavo upė ar ežeras, tai jo vanduo taip pat būdavo šventinamas. Seniau ligi Sekminių, kol nebūdavo pašventintas vanduo, žmonės nesimaudydavo, nes buvo tikima, kad nešvęstame vandenyje galima greičiau paskęsti ar gauti įvairiausių ligų (Trm 1937 p. 448).

318. Su tuo vandeniu, kur švęstas Sekminių subatoj, reikia Sekminių pirmą dieną krapyti laukus, kad nebūtų visokių vabalų, o upes ir prūdus — kad žmonės neskęstų (Viduklė, LTA 1471/38).

319. Sekminių švęstu vandeniu apšvenčiami namai ir prie mirštančio ligonio šlaksto (Salakas, LTA 1593/139).

320. Sekminių vandeniu susišlapina plaukus ir ugnį apšlaksto (Girkalnis, LTA 1543/154).

321. Sekminėse reikia gerti šventą vandenį, kad velnias pas žmogų neponavotų, prie jo nepristotų (Girkalnis, LTA 1451/116).

322. Su Sekminių vandeniu sukrapydavo grūdus, kad jie niekur nežūtų, kad jų paukščiai nepultų — „negertų“ (Kaltinėnai, LTA 1167/285).

323. Per Sekmines vagia vandens iš bažnyčios akmens, kur žmonės krapijasi įeidami ir išeidami. To vandens su bonkute parsineša namo, kurį paskui laisto arkliams ant akselio — sako, labai gerai ėda, tunka ir gauna labai gražų blizgėjimą (Garliava, LTA 495/2—2).

324. Jei maudysies prieš Sekmines, tai pikta dvasia gali pristoti (Pumpėnai, LTA 444/581).

325. Nuo Sekminių eina žmonės maudytis, sako, vanduo šventas, nelimpa nei kokios ligos nei votys (Tverečius, LMD I 254/221).

326. Nuo Sekminių vanojas naujom vantom, beržiukų susirišę, nuo ramato, renka žoleles nuo visokių ligų, pila švęsto vandens šulnin ir upėn (Tverečius, LMD I 254/222).

327. Per Sekmines piemenuką aplaisto, kad karvės duotų daugiau pieno (Josvainiai, Krekenavos v.— Žr. nr. 212).

g) Įvairūs Sekminių tikėjimai

328. Kad Dievas duotų gražų orą ir gerai javus užaugintų, žmonės eidavo melstis t r e č i o m i s Kalėdų, Velykų ir Sekminių dienomis (Papilė, LTA 1402/361).

329. Trečioj Sekminių dienoj nieko nereikia su gyvuliais dirbti, kad ledai neišmuštų javų (Utena, LTA 421/552—5).

330. Norint apsaugoti laukus nuo audros, reikia švęsti Velykų ir Sekminių trečią dieną (Raseiniai, LTA 1300/147).

331. Reikia švęsti Sekminių trečią dieną, tai ledų nebus (Merkinė, LTA 311/2—146).

Žr. skyr. III, „Ledų diena“. Nr. 410—419.

332. Kas pirmiausia parvažiuoja namo per Sekmines (iš bažnyčios?), to linai gerai dera (Vilniaus kr., LTA 415/143—23).

Žr. skyr. III, „Lenktyniavimas Velykų rytą“, nr. 223—231.

333. Jei Sekminės esti šlapios, tai bus geri metai (Šeduva, LTA 444/128).

334. Jei Sekminių dieną pagada, tais metais bus sveiki žmonės ir gyvuliai (Biržai, LTA 348/31—41).

335. Kas pirmą Sekminių dieną šluosto langus, stalus, suolus ir kt., vasarą žvirbliai to javus labai lesa (Dusetos, LTA 14/349).

336. Jei per Sekmines išvirsi pančius su lašiniais, tai jie (lašiniai) nerūdys, nes paprastai nuo Sekminių baigiasi lašiniai (Višakio Rūda, LTA 507/31—9. Simnas).

337. Prieš Sekmines mergos apkasinėja rūtas, kad visados žalios būtų (Tverečius, LMD I 254/223).

338. Nuo sekminių iki šv. Traicės nieko negalima sėti, labiausiai sėmenų — prapuls žolėse, nes tą savaitę „žoline" vadina (Plungė, LTA 1480/139).

339. Prieš Sekmines ir prieš šv. Traicę baltinamieji audeklai turi būti suvynioti į vieną krūvą, nes jei gulės ant pievos, tai audeklus turi kas subadyti (Kabeliai, LMD I 189/1).

340. Viename sodžiuje gyveno šeimyna ir iš tos šeimynos mirė senas žmogus, vardu Simonas Kazlauskas. Jo žmona buvo (irgi) sena, vardu Agota. Ir po kelių dienų žmonai sapne pasakė jos vyras, sako: „Liepk mano sūnums pastatyti kryžius ant kalno (savo žemėje) ir neškit tenai aukas". Tai dabar žmonės Sekminių dienoje neša tenai aukas (Adutiškis, LMD I 203/1.— Plg. nr. 302—303a).

6. DEVINTINĖS

Devintinių šventę įteisino popiežius Urbonas IV apie 1264 metus.

341. Ant Devintinių trobas ir bažnyčias rėdo beržiukais. Tų beržiukų nevalia atimti be paskutinės Devintinių dienos. Paskui anus nevalia išmesti, ale reikia tuojau sudeginti, bo gali būti girioms nesčėstis (Viduklė, LTA 1471/33).

A i š k i n i m a s. Taip pat ir Austrijoje, katalikiškame krašte: prie namų sienų atremti berželiai ir jų šakos sudaro ištisas alėjas; bažnyčioje moterys laužo pašventintų berželių šakas ir nešasi namo (Koren 148—149).

342. Gaidėje per Dievo kūną iškaišo bažnyčią ir per visą oktavą jų neliečia, tik per paskutinį mišparą pašventinus žoles žmonės stengiasi nusilaužti beržo rykštelę. Su ta rykštele muša vaikus, kad geri būtų, taip pat (tas rykšteles) kiša į palėpes, kad griaustinis į trobas netrenktų (Gaidė, LMD I 199/33).

343. Dievo kūno oktavoje žmonės namuose kamšo lazdyno šakeles padangtėj ir palubiais, kad Perkūnas namų netrenktų (Užpaliai, LTA I 277/13).

344. Devinta diena po Sekminių yra Devintinės — užumeldimai dėliai nelaimingos perkūnijos (Paskalviai, TD III 38).

A i š k i n i m a s. Plg. Spamer 96: „Allgemein aber ist das Aufstellen von Pfingstmaien (Birken) un weitverbreitet zugleich der Glaube, dass deren Zweige ebenso wie die zur Fronleichnams Prozession benutzten Tannenäste und Blumensträusse Haus und Hof gegen Krankheiten und Unwetter schützen".

345. Per Dievo kūną šeimininkė pina 9 vainikėlius iš rūtų ir bažnyčioj pakaria, palaiko 9 dienas. Tie (vainikėliai) geras vaistas nuo (blogų?) akių, vaistas nuo vidurių, rūko nuo perkūnijos, kad išrūkytų velnią iš savo namų (Vajasiškės (?), LMD I 474/841).

346. Tą dieną (Devintinėse) moterys neša švęsti žolynus ir kai numiršta juos deda paduškaitėn, ar kada kas sopa, tai geria tų žolynų arbatą. Visi žolynai šventi, tik plaskažolė nešventa, tai jos ir neneša. Seniau kožna viena iš žolynų nusipindavo po 9 vainikaičius, juos sudėdavo bažnyčioj ir parsinešdavo tik po 9 mišparų — per paskutinį. Dabar tai jokių vainikų nepina, o tik bukietan suriša ir jas atsineša švęst per paskutinį mišparą, tą pat dieną ir parsineša (Liškiava, LTA 374/1495).

347. Paskutinis mišparas. Ši diena šiokia diena, tik žmonės eina į mišparą, moterys turi glėbius žolynų ir juos po mišparų, atkalbėjus maldas, kunigas pašventina. Tuos žolynus sudžiovina ir sergant vartoja: geria ar daro vonias. Jei kas miršta,deda paduškaitėn šių švęstų žolių (Liškiava, LTA 374/2352b).

348. Devintinio paskutinėje dienoje laužo iš bažnyčios beržiukus ir neša namo. Parsinešę smaigo kopūstų tarpe-

žiuose, kad kirminai nekirstų kopūstų (Šiluva, LTA 611/59).

349. Deivakūnių vakare piemenys pina iš beržų šakelių vainikus ir gindami namo papuošia karves (kabina ant ragų). Šeimininkė nuo kiekvienos papuoštos karvės turi duoti po sūrį ar kiek pinigais. Dievakūnių išvakarėse visas trobos, svirno duris ir net tarpvarčius išpuošia jaunais berželiais, prikaltus išlaiko iki kito ketvirtadienio (visą oktavą) ir paskum laiko kaip vaistus: vieni jų lapus nusmauko, išverda arbatą nuo išgąsčio, kiti iškaišioja po visų trobesių pastoges — perkūnija, sako, netrenkia, dar kiti įsmaigsto daržuose — sako, kurmiai žemės nerausia (Tryškiai, Užr. J. Kaulavičius, 1937. LTA 1165/72).

350. Piemenys karves vainikuodavo ant Devintinių. Tą vakarą vadindavo „vainikai". Už bulių turi gaspadorius piemenis apdovanoti, o už karves gaspadinė duoda sūrį. Verda kleckus: Šeštinėse po 6, Sekminėse — 7, Devintinėse — 9. Ant Devintinių mišparų būgnus mušdavo, kad net žemė dreba (Pap. J. Andrulienė iš Užvenčio, Čikagoje 1949 m. D I/31).

351. Vainikuojant karves (per Dievo kūną) reik apvainikuoti visas ligi vienos, nes neapvainikuotoji pasiliks tąmet neapsivaisinus (Šačiai, Telšių aps., LMD I 194/4—18).

Plačiau žr. skyrių apie karvių vainikavimą Sekminėse, nr. 264—274.

352. Ant Devintinių gaspadinė šeimynai turi duoti po devynis tarkainius varškėtus pyragiukus (Viduklė, LTA 1471/37.— Plg. nr. 279—281, 283).

353. Jei per Devintines kokį darbą pradedi, gerai seksis (Zapyškis, LTA 458/79—22).

354. Jei Devintinių dieną pagada, tie metai bus ant visų javų vaisingi (Biržai, LTA 348/31—43.— Plg. nr. 334).

LITERATŪRA

AGA. Senovės Sekminių šventės. Trm 1937 nr. 19.

Balys, Jonas. Žemdirbystės papročiai ir prietarai. 1. Jurginės — pavasario pradžia. 2. Pirmasis bandos išginimas. 3. Pirmoji vaga pavasarį. „Žemės Ūkis" (Kaunas), 1943, nr. 8(226), p. 569—582.

-"- Jurginės — pavasario pradžia. LTS II 124—129.
-"- Sekminės — pavasario šventė. LTS II 130—136.
-"- Sekminės — pavasario šventė. „Naujoji Lietuva" (Vilnius), 1942.V.24., nr. 121.
-"- Lietuvių šventės. (Kryžavos dienos. Procesijos į laukus. Joninių rytas.) „Draugas" (Chicago), 1949.V.25., nr. 122.
-"- Šeštinės. Ten pat, 1949.V.26., nr. 123.
-"- Lietuviškieji švenčių papročiai; kaip piemenys Sekmines švęsdavo. Ten pat, 1949.VI.4., nr. 130.
-"- Lietuvos jaunimas vasaros pradžioje. Ten pat, 1949. VI.6., nr. 131.
-"- Jurginės. LE 10, 1957, p. 131—132.
-"- Sekminės: papročiai, valgiai. LE 27, 1962, p. 206—207.
Buračas, Balys. Sekminės — piemenų šventė. ŪkPt 1933 nr. 22.
-"- Jurginės: mūsų senieji kaimo papročiai. ŪkPt 1934 nr. 17; tas pats ŪkPt 1934 nr. 16.
-"- Kupiškėnų Sekminės. TD III, 1937, p. 98—106.
-"- Sekminių papročiai Lietuvoje. JnŪk 1937 nr. 17.
-"- Artojų, arkliaganių ir bandininkų šventė; Jurginių papročiai pas mus. MsLk 1940 nr. 16.
Jucevičius, Ludvikas A. Papročiai susiję su tam tikromis metų dienomis: Naujieji Metai. Didysis ketvirtadienis. Velykos. Šventas Jurgis. Švento Jono užgimimo išvakarės. Joninės. Šventa Agota. Šventas Laurynas. **Raštai** (Vilnius, 1959) p. 195—201. Paimta iš jo lenkiško veikalo **Litwa** (Wilno, 1846) ir išversta lietuviškai.
mr. Sekminės mūsų kaime. LtAd 1936 nr. 248.

* * *

JONINIŲ PAPROČIAI IR TIKĖJIMAI

„Joninės yra būdinga vidurvasario šventė, kai gamta yra pačiame savo gajume. Žmonės nori užsitikrinti sveikatą ir grožį, laimingą vedybinį gyvenimą ir gerą derlių. Laukams ir gyvuliams gresia pavojai nuo javų kenkėjų, epideminių ligų karščių metu, priskiriamų piktam užbūrimui, tad stengiamasi apsisaugoti. Ugnis laikoma gera priemone visokiems kenkėjams nuvyti, tad deginama aukštose vietose, kad apšviestų kuo didesnį plotą. Aiškesnis ryšys su saulės gerbimu ir jos „apsigręžimu" sunku pastebėti, jai nedaug dėmesio teskiriama. Augalų dvasios idėja yra ryškesnė. Joninių papročiai yra vakarietiškos kilmės, rytuose jie siekė iki didžiarusių, bet ten neprigijo" (LE, IX, p. 482).

Joninių ugnys: laužai ir kartys

Joninių išvakarėse deginamos ugnys, kuriami laužai. Aplink laužą linksminasi jaunimas. Ugnies kūrimas atliekamas nevienodai [1].

Seniausią Joninių išvakarių aprašymą randame „Grovo Kyburgo kelionėj Lietuvon", kur vaizduojamos neva Vilniuje 1397 m. matytos apeigos. (Žr. LT 1925, III, p. 604). Jeigu minimas rašinys ir nėra autentiškas, tai vis dėlto Joninių laužų deginimas gali būti maždaug teisingai aprašytas, žinoma, tik daug vėlesne data. Pvz., L. Jucevičius rašo, kad jo laikais (apie 1846 m.) Vilniuje Joninėse buvęs tebedaromas pagarsėjęs pasivaikščiojimas, vadinamas „eiti į Rasus", kur būdavo pramogaujama ligi saulei patekant. Rasais vadinamas kalnelis Vilniuje už Misionierių kapų (dabar Rasų kapinės). Ten susirinkdavę ne tik paprasti

žmonės (darbininkai ir amatininkai), bet eidavę iš smalsumo pasižiūrėti „naminės šventės“ ir kilmingieji (Litwa 228).

M. Valančius žemaičių (?) Jonines apie 1848 m. taip aprašo: „Nuo senų gadynių lig mūsų amžiaus šv. Jono naktį jaunuomenė, vaikinai su mergikėmis, gebėjo sueiti į artimus beržynus ir ąžuolynus: eidami nešės sudžiūvusius berželius, katrais per Dievo Kūną papuošė savo namus [2]. Atėję tais pačiais berželiais kurdavo didelę ugnį. Tuo tarpu vienas antras vaikinas, kankles ar skripkas atsinešęs, pradėjo skambinti ir džirškinti. . . Tulid visi apsukuo ugnies šokti suniko [3]. Pailsę susėdo pas ugnį, gėrė pakarčiui alų ir arielką, katrą statė vaikinai, o mergikės tuojau savo ryšulėliuose užkandžio ieškojo. . . Nes buvo nepadoru į Jonines ateiti, o nieko neatsinešti [4]. Pailsėjus vėl suniko šokti ir taip bruzdėjo iki pat gaidžiams pragystant“ (Žem. Vysk. II 169—170).

Nors ši žinia yra palyginti gana seniai užrašyta, tačiau toks Joninių ugnies deginimas yra naujoviško pobūdžio. Šokiai apie laužą, atrodo, irgi esą paprasto pasilinksminimo pobūdžio.

Joninių ugnių deginimui būdingas yra stengimasis kurti tas ugnis aukštose vietose, ant kalnų, arba bent dirbtinu būdu deginamą daiktą aukščiau iškelti [5].

„Šv. Jono išvakarėse kiekvienas sodžius degindavo aukštai ant karties iškėlę stebulę. Minakalny (Piniavos v. Panevėžio aps.) irgi degindavo. . . Apylinkėj ir dabar dar šv. Jono išvakarėse degina stebules“ (PnBl 1926 Nr. 4).

Meškuičių apyl.: „Bernaičiai tą naktį, kaip tik sutemsta, iš pastogių vagia kūlius ir smalinyčias ir išnešę į lauko galą pririša ant ilgos karties ir uždegę iškelia aukštyn“ („Vienybė“ 1913 Nr. 30).

Vabalninko apyl.: „Švento Jono naktį susirenka ant lauko daug žmonių, nuplėšia beržo tošę, suvynioja, paskiaus ant kartės pririšę ir uždegę užkelia aukštyn ir, šokdami aplink tą kartę, dainuoja“ (Niemi-Sabal. p. 80 Nr. 413).

Pakruojo v.: „Pavakary jaunimas netoli kaimo, aukštesnėj, gražesnėj vietoj stato k a r t ę 5—6 sieksnių aukščio. Kartes renka žalias — neišdžiūvusias arba mirko, kad greit nedegtų, suduria (sujungia) jas nudėvėtų ratų (tekinių) stebulėmis arba bačkutėmis ir įkasa į žemę; kad sto-

vėtų, apramsto ramsčiais. Po vakarienės į tą vietą susirenka jaunimas, ateina paslankesni ūkininkai, ūkininkės. Jaunimas uždega kartę, griežia armonika, šoka, dainuoja, kol sudega kartė, paskum dainuodami eina į kaimą ir kieno nors kieme ar namuose dainuoja, šoka, geria alų iki paryčių" (GmKr 1935 Nr. 6 p. 261—262).

Žemaičiuose: „Kad iš tolo visi matytų, jog čia Joninės vakaruojamos, prie ilgos karties pritaiso smaluotą pakulų kuodelį ir aukštai iškėlę uždega. Naktį tokios pašvaistės toli matyti. Kalnely užkuriamas didelis laužas. Aplink laužą susirinkęs jaunimas šoka, dūksta visą naktį linksmai dainuodami" (ŪkPt 1937 Nr. 12).

„Sukurdavo didžiulius laužus, o dažnai jaunieji įkeldavo į medžius smalotas, pakulotas kartis, beržų tošimi apsuktus mietus ir kt. ir juos padegdavo. Laužų liepsnos ir dūmai, o ypač aukštai iškeltų karčių degimas būdavo matyti toli, toli" (LtŪk 1937 Nr. 25).

Prūsų Lietuvoje Joninių išvakarėse daro supynes ir ant kalnų uždega dideles šviečiančias kartis (Tetzner 80, „Globus" 72, 319).

Jono ir Petro naktį dega stebulė ar statinė nuo deguto — prie tos šviesos (jaunimas) šoka. Taip pat dega ir dabar (apie 1910 m.). Stebulė būna uždegta ir iškelta labai aukštai (Biržai, LTA 626/929).

Jau nuo ryto (šv. Jono šventadienį) jaunimas susirinkęs eina į laukus dainuodami įvairias dainas. Vakare, saulei nusileidus, sueina visas kaimas, pasiima įvairių valgių, jaunimas su muzika išeina į pamiškę, susikuria laužą, šoka, dainuoja (Dusetos, LTA 11/68).

Šv. Jono išvakarėse dega šviesos: aukštai iškelia uždegtą smalos bačką. Jei matyti daug šviesų, bus geri metai, geras ruduo (Joniškis, LTA 64/1080).

Per Jonines jaunimas susirenka kur paupy ar ant kalnelio. Ten susikuria didelį laužą ir šokinėja, žaidžia aplink laužą. O kai kada nusiperka statinę su degutu ir pakėlę aukštai ant kalno uždega (LTA 1832/217).

Seniau, sako, degindavo Joninių išvakarėse dideles ugnis (Tverečius, LMD I 660/68).

Vakare prieš šv. Joną lig 12 valandos aukštam kalne kūreno ugnį (Tverečius, LMD I 457/3).

Laužus kuria šv. Jono naktį: suneša dideles krūvas šakų, malkų ir jas užkuria. Paskui apie tą laužą jaunimas linksminasi (Šimkaičiai).

Laužą dega šv. Jono naktį, daugiausia ant piliakalnių, šaudo, vaidina (Girkalnis).

„Vakare prieš šv. Joną. . . susirenka didelis būrys žmonių: mergaičių, moteriškių, vyrų, o labiausiai ant Bankiškės kalno, Saločių parakvijos. Ten šoka, grajija, dainuoja, naktyje ugnį kūrena, degina liktarnas, aukštai iškeltas ant ilgų karčių. Po porą šoka (per laužą?) ir dainuoja šitą dainą:

Švento Jono vakarėlį
Pyniau rūtų vaininkėlį,
Iš visokių žolelių,
Ir visokių lapelių ir t. t.

(Ilgoka naujoviška daina apie ūkiškus darbus). („Varpas“ 1889 p. 83).

Prieš šv. Joną vakare degindavo stebulę. Parenka vietą kur nors ant kelio, prie volo (pylimo) ir pan., suieško seno rato stebulę ar deguto mazelnyčią, prikiša tošių, pririša prie ilgos karties, uždega ir pastato. Būdavo muzika, šokiai, dainos ir žaidimai, susirenka kelių kaimų jaunimas. Degdavo parugės lauke. Šis paprotys buvo prieš 40—50 m. (apie 1880 m.) (Naciūnų apyl. Biržų v., LTA 853/11) [6].

Vaškiečiuose yra paprotys: vakarą prieš šv. Joną, kai jau sutemsta, kiekviename aukštesniame kalnelyje ar šiaip gražesnėj vietoj iškelia stipriai smaluotą statinę ar jaunimas susiorganizavęs perkasi statinėlę smalos, ją aukštai iškelia ir, kai uždega, matosi iš labai toli. Tuo pačiu visos apylinkės jaunimui duodama žinoti, jog čia bus praleidžiamos Joninės. Na, ir renkasi būrių būriai, prasideda įvairūs žaidimai: susikabinę ratu aplink iškeltąją ugnį, eina visus ratelius („Lai gyvuoja“, „rūtelė“, „karvelėlis“, „serbentai“ ir kt.). Kai sulaukia 12 valandos nakties, tada nustoja žaidę ir eina katras sau (LMD I 605/1—23) [7].

Labai įdomių žinių apie Joninių kartis pateikia Lazdėnų precentorius Schultze 1832 m. iš Prūsų Lietuvos. Joninių išvakarėse kiekvieno kaimo jaunos mergaitės būriais

traukia į laukus, renka ramunes ir kitas gėles. Susitikę du būriai dainuoja ginčų dainą, kurioj giria savo kaimą („bagočiai") ir peikia svetimus („ubagai"). Prisirinkusios gėlių, visos susirenka kaimo aikštėje, kur dainuodamos apipina jomis aukštą kartį, prie kurios dar priraišioja daug spalvotų kaspinų, kurie laisvai plevėsuoja ore. Toji kartis vadinasi „kopolis", ją pastato kaimo gale, į javų lauko pusę, tada mergaitės (tik jos vienos) turi ją, dainuodamos Joninių dainas, dvi naktis ir vieną dieną be pertraukos saugoti ir ginti nuo jaunų vaikinų pasikėsinimų, kurie stengiasi tą kartį pagrobti [7]. Iš šokių apie Joninių medį verta paminėti vienas, kuris turi panašumo su madingu vokiečių šviesuomenės šokiu „Galoppade". Joninių medį saugojančios mergaitės susiima rankomis, sudaro apie jį (medį) ratą, į kurio vidurį įeina dar dvi mergaitės. Tada mergaičių ratas šoka (sukasi) dainuodamas apie jas. Joms sustojus, šoka ir dainuoja dvi ratelyje esančios, kurių viena iššaukia į savo vietą kitą mergaitę iš ratelio, pati stodama į jos vietą. (Paduotas ir dainos tekstas, bet jis neturi ryšio su Joninėmis). Kai Joninių medis laimingai iki nustatyto laiko išsaugojamas, tada jis dainuojant vėl nurėdomas ir visos tos gėlės sąžiningai padalinamos saugotojoms. Taip pašventintiems žolynams priskiriama ypatinga jėga nukreipti piktų dvasių žalingas įtakas („Altpr. Monatsschrift" Bd. XII, 1875, p. 70—75).

Šį įdomų Schultzės Joninių medžio apeigų aprašymą iš nespausdinto rankraščio nuplagijavo A. Kuntze: Bilder aus dem Preussischen Litauen, Rostock 1884, p. 50—53. Nežinia tik, iš kur paėmęs Kuntze pridėjo šią žinią: Joninių vakare kaimo aikštėje susirenka žmones iš arti ir toli, siūbuoja šen ir ten po žalią pievą ir (bernai), norėdami parodyti savo vikrumą ar laimėti dovaną, lipa ta pastatyta kartimi (iki viršūnės), linksminasi dainuodami, žaisdami ir šokdami, o pradėjus temti džiūgauja prie Joninių ugnies, kurią uždega ir per kurią šokinėja, kad piktas dvasias sutramdytų (p. 50).

Labai panašiai apie Joninių kartį Rytprūsių lietuviuose, kurią mergaitės saugo nuo berniukų dvi naktis ir vieną dieną, dar aprašo Brosow 1887 m. (irgi iš Schultzės ar Kuntzės?) [8].

Galbūt tas Schultzės aprašymas reikia imti pagrindu, aiškinant kitose Lietuvos vietose minimas Joninių kartis. Tik ten tos kartys nepuošiamos žolynais ar kaspinais, bet deginamos, o Prūsų Lietuvoje, atrodo, laužas kuriamas skyrium. Tačiau kiek anksčiau cituotas Tetzneris sako, kad ir ten Joninių išvakarėse deginamos „grosse Leuchtstangen". Tas „kopolis" ir su juo susiję papročiai labai primena vokiečių „Maien" [9].

Šis paprotys, dabar lietuviuose retai besutinkamas, atrodo, senovėje buvo plačiai žinomas ir siejamas su derliaus apeigomis. M. Praetorius rašo, kad jo laikais (XVII a. antroj pusėj) nadruviai ir šalaviai, taip pat ir žemaičiai, turėję paprotį apie Jonines, kai jau pasėja javus, pririšti prie ilgos karties visokių žolių puokštę, tą kartį su linksmybe iškelti ir pritvirtinti prie vartų stulpo, pro kur veš javus. Tokią kartį jie vadinę „kaupole" arba „kupole", o pačią šventę „kupoles" [10]. Derlių nuėmus, dalį tos puokštės žolių jie sumaišą su javais, nes tos saulės įkaitintos žolės apsaugą juos nuo kenkėjų ir pelių, o kitą dalį žolių vartoją kaip vaistus nuo visokių ligų (Mannh. Götterl. 540–541).

„Toje dienoje prieš šventą Joną pritaiso stabą arba stulpą nuo kelių sieksnių aukštumo ir ten ant viršaus karties, ant lizdo, prideda visokių tavorų. Kas nor prie tų daiktų prilipti, tur ta karčia čiuožti. Ne vienam vienok tas darbas nenusiduoda ir šmotą juokų padaro. Ten ant viršaus karties yra pridėta kepurių, peilių, mantelių, pypkių ir kitų dalykų. Tas lipimas vienok paeina nuo Kuršės (Latvijos) vokiečių" (Saločiai, „Varpas" 1889 p. 83).

Savotiškai būdavo daroma Klaipėdos apyl.: uždegama ugnis, bulves apvynioja aliejuje išmirkytais linais arba pakulomis ir uždegę su lanksčia lazda svaido į aukštį [11].

Joninių diena ypatingai esti atžymima. Tos dienos išvakarėse nesuskaitomose vietose dega ugnys, visur trata šūviai ir daugelis rankų renka žoles, kurios yra ypatingai vaistingos. Su dainomis ir maldomis atšvenčia šią dieną ir kaimų susirinkimuose senieji sako kalbas „erbauliche Reden", Prūsų Lietuva („Globus" 22, 239).

Apie aukas, deginamas Joninių ugnyje, liko labai maža žinių. Tiesa, deginamos žolės ir vainikai. O. Vilmantienė rašo: „Kad nekristų kruša ir netrenktų žaibai, į degančią

ugnį mesdavo kiaušinių. Aukodavo ir gyvulių..." (GmKr Nr. 29 p. 117). Vokiečiuose kai kur į Joninių laužus meta gyvulių kaulus, Prancūzijoj būdavo deginamos gyvos katės. (Mannh. WF515, Frazer 946—955, Freudenthal 317—318). Tačiau apie gyvulių aukojimą Joninių laužuose nei lietuviuose, nei mūsų kaimynuose daugiau žinių neturime.

Prūsų Lietuvoje buvo mėgstama tą vakarą šaudyti: pirm visa ko prie to pridera tratinimas iš ugnies ginklų, ką girdime visuose kraštuose ir kampuose iki vėlyvos nakties (Kuntze 49). Šaudymas greičiausiai turėjo tikslą nubaidyti raganas (Plg. GmKr Nr. 29 p. 119, iš Prūsų Lietuvos) [12].

Joninių laužams ugnį reikėdavę įžiebti tam tikru skiltuvu (ŪkPt 1932 Nr. 25) [13].

Labai senas ir pats būdingiausias Joninių paprotys yra šokinėti per degantį laužą [14].

L. Jucevičius rašo: „Senovės prusai ir lietuviai, Rėzos pastebėjimu, dievo Ligo garbei pavasarį ir šv. Jono vigilijoj po liepų medžiais uždeginėjo ugnis ir per jas ištisą naktį šokinėjo dainuodami dainas ir su kiekvienu priedainiu kartodami: ligo, ligo [15]! Paprotys šokinėti per ugnį dar ir šiandie yra Lietuvoje per Žolynės šventę ganyklinio dievo (?) garbei" (Litwa 226, žr. dar p. 228: ant kalnų degina ugnį, per kurią šokinėja).

S. Daukantas rašo: „Paskui naktį tos šventės degino tas šėtras ir linksmindamos per ugnį šokinėjo" (Būdas, 135—136).

Rytprusių lietuviai: „Kitą rytą per tas ugniavietes varo gyvulius į ganyklą. Tatai apsaugoja nuo gyvulių kritimo, užbūrimo ir pieno atėmimo, bet taip pat ir nuo krušos bei audros" (Grimm, Deutsche Myth dologie, I 519, pakartoja Schroeder Arische Religion II 236; plg. Vilmantienė GmKr Nr. 29 p. 118) [16].

„Iš laužų liepsnos plezdėjimo visi mėgo paspėlioti ateitį. Dažnas bandydavo per liepsnojantį laužą peršokti. Jeigu pasisekdavo ir jei liepsna atitinkamai susiūbuodavo, šventės dalyviai nuspręsdavo, kada galima laukti vedybų, kokio galima tikėtis linų derliaus ir t. t. Be to, dar tikėjo, kad pervaryti per laužą galvijai bus visus metus sveiki ir jų

negalės niekas užburti." („MsRt 1935 Nr. 48; plg.: ŪkPt 1932 Nr. 25).

Pirmykštė šokinėjimo prasmė — apsisaugoti nuo ligų, dabar labiausiai išplitęs yra tikėjimas, kad šokinėjimas per ugnį žadinąs linų derlių [16a].

„Raganų" deginimas

Iš Prūsų Lietuvos: „Dar šiandie panemuniais, pamariais, kalnuose ir kalvose Joninių vakare deginamos „raganos"... Jaunuoliai ant aukštos karties užtaiso smalotą bačką, prikimštą piuvenomis ir kita kuo, užbarsto druskos, kad ugnis stipriau spragsėtų. „Raganos", linksmai dainuojant ir žaidžiant, sudeginamos dėl to, kad niekam nebūtų kenksmingos... Šiaudinės lėlės... kai kuriose srityse į Joninių laužus mėtomos dar ir šiandie" (GmKr Nr. 29 p. 117—8) [17].

Degančių lankų ritinimas

„Paskutinių šimtmečių bėgyje kai kuriose srityse, ypatingai toliau pietnemunyje, prigijo paprotys Joninių vakarą nuo kalnų ritinti degančius lankus... tačiau čia jau nebevietinis paprotys, o vokiškas, rytuosna atneštas įvairių kolonizatorių" (Prūsų Lietuva, GmKr Nr. 29, p. 118) [18].

Namų židinio įžiebimas

„Iškilmių išvakarėse išgesino namų ugneles-židinius, o paskui jos ypatingomis apeigomis buvo iš (Joninių) laužų naujai įžiebtos... Pirmoj eilėj jaunavedžiai laikė būtina pareiga į savo židinį parsinešti lauko ugnies, kad jų namai būtų palaiminti... Priešaušry, iš laužų į namų židinius nešant ugnelę, buvo dainuojama ir laiguojama" (Prūsų Lietuva, GmKr Nr. 29 p. 117—8) [19].

Dabar namų židinys iš naujo dažniausiai įžiebiamas Did. šeštadienį pašventinta ugnimi.

Kupoliavimas

Jau Wolfenbuttlerio 1573 m. lietuviškoje postilėje rašoma: „Česa gimdima moterų... su žalemis švęstamis, su kanapėmis, su usnėmis, su dilgilemis, su natrinemis, kurias žales jie švęsdava diena S. Jana krikštitaja, angu

(-arba) dieną iemima panas Marias dangų, a vadindava tas žales kupalamis. Tamis žalamis ir kitamis tamus ligiamis žinaudava... prig moterų česa gimdima jų, jau degindami, smilkindami, rukindami... Iš anų žagarų angu karkliu, kurias jie vadindava verbamis, kurias švensdava verbničia, daridami burtas burdava, križius iš iem daridami kaišadava ant atverų ant durų, angu vartų už langų, angu ant langų, ir kitur..." (Mitt. V 147/148).

L. Jucevičius rašo radęs Kromerio kronikos egzemplioriuje, esančiame Rygos miesto bibliotekoje, tokį senesnių laikų prierašą: „Ir mūsų laikais lietuviai, lygiai kaip ir latviai bei kuršiai, apie šv. Jono dieną garbina Ledo arba Lado. Tuo metu, sekdami senus prietarus, papuošia jie gėlėmis ir žaliomis medžių šakomis visus šaltinius ir renka įvairius augalus, kurie turį padėti nuo visokių ligų" (Litwa 226)[20].

„Prineša ant kalno žolių, dobilų, žirniukų, panavijų, visokių gvazdikų, razetų, jurginų, mėtų, liniukų ir kitų žolių nuo pievos. Ąžuolo šakeles su lapais, į didelį apskritą vainiką supintas, pakabina prie tos karties. Ant kitos karties užmauja stebulę smaluotą ir degina per visą naktį. Taipjau ir laužus sudėję kūrena ir per juos šoka. Toje dienoje renka žoles dėl vaisto: našlaites, ramunėlius, čiabrus, starkosnapelius, sidabro žoleles, piktadilgynes, kiečius ir t. t.— Žmonės geria, šaudo iš strielbų; sustato krėslus apie stabą, kur yra pastatytas stalas dėl valgymo ir gėrimo.— Mergaitės atneša žoleles, dainuoja, vainikėlius pina, ded ant stalo ir vėl dainuoja. Kiti vėl žiūri ir linksminas. Ant tokių kupoliavimų susirenka drauge ir latviai... Latviai ir lietuviai per vieną linksminas. Po visus dvarus ir kaimus taip daro tą apvaikščiojimą. Dvaruose daro tuos bankietus ponai, o sodžiuose gaspadoriai. Kiti geria ir uliavoja po karčiamas" (Saločiai, „Varpas" 1889 Nr. 6 p. 83).

Ir iki šiol dar dažnas tebėra paprotys rinkti gydomąsias ir šiaip žoles arba „kupoliauti". Apie Papilį: „Prisirauna kupolių, prineša pas ulyčios vartus, pakrato po saujelę ir šokdavo. Kitos, t. y. moterys, parsinešę kupolius namo ir sušutinę, duodavo karvėms atsivedus (Niemi-Sabal. p. 81 Nr. 417).

Prieš Jonines nuo pusdienių eina mergos, moterys rauti

kupolių — tai žolės, kokie mėlynžiedžiai ir daug kitų. Pasidėdavo kur nors pakraigėje ir stovėdavo ligi žiemos. Kai karvės atsiveda, tuomet tas žoles užpila karštu vandeniu, prideda miltų ir duoda karvėms (gerti). Buvo (taip daroma) maždaug prieš 40 metų Maciūnų k. Biržų apyl. (LTA 853/10)[21].

Pašušvio apyl. moterys, kurios nusimano ligų gydyme, vakare prieš šv. Joną apsirūpina gydomų žolių atsarga: „Eiti tą dieną į lanką žolių rinkti, vadinasi „kupaliauti". Rinkimas vaistinių žolių dabar mažai bevartojamas, gi žodis kupaliauti visai iš kalbos išėjęs" (Katkus,31).

Tačiau senoms moterims rinkti žoles yra ir rizikos, kad neaptartų raganomis. M. Valančius rašo: „Senos drovisi šv. Jono naktį ir išlįsti, nes, jei kas paregėtų jas vaikščiojant ar žoles kokias renkant, tuojau apskelbtų esant raganomis" (Pal. Juzė 69).

Betgi reikia ryžtis, nes: „Š i a n d i e nepasirinksi — rytoj rinktos jau nė šuniui netinka... Joninių naktį visur laukuose ir miškuose bastosi laumės raganos ir visoki nelabieji, kurie pakerėja ar kaip kitaip atima žolių gydomąją ir žavėjamąją galybę. Kiti plepa, kad po saulės grąžos žolės savaime netenka gydomosios galios. Dėl to po Joninių niekas vaistažolių ir neberenka... Nuolatos gyvuliams duodama Joninėse rankiotų žolelių ėsti, kad jie sveiki būtų, ir nuo kieno nors blogų akių įžvelgimo. Kiti karvėms duoda jonažolių, kad karvės daugiau pieno duotų... Seniau... žolėmis ir nuo perkūnijos gindavosi. Yra tokia žolė griausmažole vadinama... prikaišo visur namų pastogėse ir užlangėse, o kai užeina perkūnija — tomis žolėmis smilko namus, žmones ir gyvulius... Mergiotės, būdavo, rankioja Joninėse visokias meiležoles bernams prisivilioti, kad neliktų senmergėmis" (MsLk 1940 Nr. 25)[22].

Žodis „kupoliauti" dabar reiškia ne tik rinkti žoles, bet iš viso švęsti Joninių išvakares[23].

„Vakarop... mergaitės, išėjusios iš sodžiaus, aprinko vietą ant p l a t a u s k e l i o, sutemus jaunuomenė toj vietoj susirinko k u p o l i a u t i; sukūrė ugnį ir parvesdino skripkorių. Tam griežiant, šoko susikibę dainuodami dainas, kurių negalėjau gauti". Papilės par. (Pal. Juzė 69)[24].

„Kupolio kalnas" yra Ringailių k. lauke, Žiežmarių v.

Pasakoja, kad seniau ateidavo jauni vaikinai (svetimi?) ir nusivesdavo kaimo jaunimą ant Kupolio kalno. Čia jie šoka, linksminasi per naktį. Rytui išaušus, pamato, kad po raistą, „Velnio duobelę", beklampinėją (Užr. U. Venskienė, 1935. Lietuvių Žemės Vardynas, 7777).

Susirinkdavo kaimynės moterėlės, prie jų prisidėdavo diedai ir jaunimas, pasiimdavo ryšius valgių, gėrimų ir išeidavo visai dienai į laukus, pievas ir krūmus. Šioj vietoj eidavo į pašešupę, taip sakant, „kupoliauti"— tai reiškia — gėliauti, rinkti žoles, gėles, medžių šakas, lapus. Visi būdavo pasipuošę ano meto mados šventadieniais tautiniais drabužiais, taikydavo, kad būtų kuo margiau. Prisiskynę glėbius gėlių, merginos pindavo vainikus, puošdavo vaikinus; moteriškės turėdavo tikslą suskintas gėles parsinešti namo vaistams, bet ir jos nešykštėdavo save jomis pasikaišyti (Pilviškiai, LTA 842/109).

Kapsuose: „Joninių naktį, kad jau kupolės žydi, mergos eidavo į laukus ir per naktį dainuodavo. Vyrai eidavo mergų gąsdinti. Triukšmaudavo visą naktį. Kuri merga neidavo Joninių naktį dainuoti, tos vartus ant juoko apkaišydavo visokiomis nuo kelio surinktomis piktžolėmis" (Trm. 1933 Nr. 26).

„(Po) Joninių vidurdienio visos vaistinės gėlės esančios užburtos ir netinkančios. Jomis reikia pasirūpinti prieš Jonines, kada saulutė dar nėra pradėjusi kristi žemyn" (LtAd 1937 Nr. 279).

Šv. Jono naktį raganos apraganoja ramunes, kuriomis galima išsigydyti kosulį (Gižai, LTA 1476/63—66).

Po šv. Jono nakties negalima rinkti arbatinių žolelių, jos būna be vertės (Alytus, LTA 773/452).

Gėlelės, surinktos iš laukų prieš šv. Joną, gydo visokias ligas (Višakio Rūda, LTA 507/31—398).

Visos žolės, imtos prieš šv. Joną, yra labai reikšmingos gydymui; vanta ir ta sveika, skinta prieš šv. Joną (Tverečius), tokiomis vantomis vanojasi nuo ramato (Dusetos).

Po Joninių niekas ir nerenka žolynų, sako: viedzmų aplekioti, apmyžti, tai liekarstom nepamačni (Tverečius, LMD I 660/154).

Apie Jonines rinkdavo: ramulius, liepos žiedus, čebre-

lius, pupalakščius, orelių šaknis, valerijonų šaknis, burlelius, brolelius, snaudalius, pivonijas, dievulėlius, vosilkas (Tverečius, LMD I 660/73).

Šv. Jono dobilai būdavo — jonažolyniai (Tverečius, LMD I 660/87) 24[a].

Burtų žolės yra: kadugiai (rūko namus, kad nešlaptų), durnedegis (nuo durnavojimo), pupelaiškiai (nuo kosulio sunkumų); bet reikia visas žoles surinkti prieš Jonines, o po Joninių jos nieko nebereiškia (Simnas, LTA 1445/59)[25].

Tarp šv. Jono ir Petrinių yra kupolinės dienos: per tas dienas renka liekarstvai žolynus, vad. kupolines žoles, kurias džiovina ir reikalui esant vartoja (Liškiava, LTA 374/2362).

Dienos tarp Petrinių ir Marijos aplankymo vadinamos „kupolinėm dienom" ir per jas renka žolynus — kupolines žoles vaistui (Liškiava, LTA 374/2371).

Kai prieš Jonines arba Sekmines daro kupoles, tai reikia daryti parugėje, pagiry arba ant kalno (Tverečius, LMD I 474/522).

Apie kupoliavimą jau XVII a. rašė M. Praetorius: surinktas žoles šeimininkas užkišęs po namų balkiu arba į svirną, kiekvienam asmeniui po žolę: kieno žolė nežydi (nudžiūsta?), tas greit mirsiąs (Mannh. Götterl. 566)[26].

Iš Prūsų Lietuvos turime dar tokių žinių: „Ir dar šiandie kaimietės Joninių išvakarėse pievose susirauna devyneriopų žolių pluoštus, pusę jų iki vidurnakčio sušeria savo karvėms, o kitą sudžiovinus laiko iki Kalėdų... Tada (kai kur ir N. Metų naktį) tas liekanas duoda karvėms, kad liktų sveikos ir pieningos. Tos žolės vartojamos ir smilkinimui, sergant žmonėms ir gyvuliams... Devyneriopų žolių pluoštelį moterys, nieko nekalbėdamos, Joninių išvakarėse, po saulėlydžio meta per galvą ant savo gyvenamosios stogo, kad namas liktų apsaugotas nuo ligų ir kitų nelaimių, kad jį aplenktų laumės, raganos ir t. t. Gerai, jei gėlių žiedai guli viršun link, o jau blogiau, jei gėlės ant stogo krenta kotais į viršų.— Joninių vakarą žmonės kambariuose pakabina arba į pabalkius pakiša pluoštelius šviežiai suskintų jonažolių... Jei tos žolės ilgai nesudžiūsta..., tai tiems namams esanti žadėta nepaprasta laimė" (GmKr Nr.

29 p. 120—121; Apie Joninių žolių rinkimą ir jų vartojimą Klaipėdos apyl. žr. TD III p. 25 Nr. 220 ir 223).

Vakare prieš šv. Joną lig 12 val. aukštam kalne kūrena ugnį, renka gėles, o labiausiai rožes ir kupalus (Tverečius, LMD I 457/3)[27].

Renkant žoles dainuojamos tam tikros kupoliavimo dainos, kuriose randame būdingus refrenus: „Oi kupole", „ei kupoliau, kupolėli", „kupolio rože, kupolijyte" ir pan.[28]

Vainikai

Joninių vainikai pinami ypatingu būdu (nekalbant, nevartojant siūlo, iš devyneriopų gėlių), su jais mergaitės daro daugybę būrimų: sviedžia į medžius ir nori, kad užsikabintų, plukdo vandenyje, deda nakčiai po pagalve arba gula su vainiku ant galvos ir tikisi susapnuoti savo būsimąjį. Visi šie gausūs būrimai bus apžvelgti vėliau, kartu su kitais vedybų spėjimais.

Tad nenuostabu, jei Daukantas Jonines tiesiog vadina „vainikų švente arba vaišėmis" [29].

Joninių naktį renka gėles ir pina vainikus, paskui sukuria ugnį ir šoka apie ją degindami vainikus. Kurie nesudega, tuos atiduoda karvėms, kad daugiau pieno duotų (Raseiniai, LTA 370/121) .

Kai kur Joninių vakare ir gyvulius (raguočius) papuošia vainikais, nors paprastai tatai daroma Sekminių, didžiosios piemenų šventės, išvakarėse[30].

Joninių vakare gena namo gyvulius prieš saulėleidį ir papuošia jų ragus vainikais (Priekulė. Bezz. Lit. Forsch. 77).

Beržėlių vainikus pritvirtina prie galvijų ragų ir vienam jaučiui pririša (užkabina) didelį vainiką ant kaklo (Tetzner 80).

Atrodo, kad šis raguočių vainikavimo Joninėse paprotys žinomas tik Prūsų lietuviams. Gal turi kokį ryšį su karvių vainikavimu ir ši žinia:

Per šv. Joną piemenys nupina žolių vainiką, tai raganos pieno neatima (Liškiava, LTA 374/2602).

Sūpuoklės

Taip pat tik iš Prūsų Lietuvos turime žinių apie Joninių s ū p u o k l e s,— kitose vietose, ypač rytų Lietuvoje, supamasi Velykose[31].

Joninių naktį susirenka vaikinai ir mergaitės ir linksminasi kartu supdamiesi, dainuodami, valgydami ir gerdami (Bezz. Lit. Forsch. 77, plg. Tetzner 80).

Iš lanksčių berželių stato sūpuokles, kuriose supasi abiejų lyčių asmenys ir kuo aukščiau sūpuoklės išsisupa, tuo didesnis besisupančių ir žiūrovų džiaugsmas (Klaipėdos apyl., Mitt. V 336).

Šv. Jono vabalėliai

Joninių naktį renka ne tik vaistingas žoles, bet ir šviečiančius šv. Jono vabalėlius (kirmėlaites), (Sempyris splendidula), kuriuos vartoja vaistams, burtams, net pokštams išdarinėti[32].

Šv. Jono išvakarėse reikia pririnkti daug žibintukų, sumesti į butelį, užpilti spiritu ar degtine ir kietai užkimšti,— tai būna geri vaistai nuo dantų sopės (Dusetos, LTA 1722/103).

Saulės šuneliai — šv. Jono vabalėliai laikomi dideliais vaistais nuo danties skaudėjimo, jei jie pagauti Joninių naktį (Antazavė).

Šv. Jono naktį reikia nueiti į mišką šv. Jono kirmėlėlių kopoliot. Jas sudžiovinti ir sutrinti, tai bus geriausis vaistas nuo dantų sopėjimo (Linkuva, LTA 338/586).

Kas šv. Jono naktį savo rankomis sutraiškins tris šv. Jono kirmėliukes, tai to rankos gydys gyvulius nuo visokių ligų: užtenka sergantį gyvulį paglostyti ir jis bus sveikas (Alanta, LTA 1993/119).

Reikia prisirinkti butelį šv. Jono kirmėliukių ir užpilti vandeniu. Vėliau tuo vandeniu nusiplovęs rankas kurią tik merginą pasveikinsi, ta pamylės (Veliuona, LTA 747/28).

Šv. Jono vabalėlį padeda ant baltos lėkštės ir padeda mažą sliekelį. Jei tas vabalėlis persirita, persiverčia tris kartus (per sliekelį?), tai tas žmogus bus laimingas ir jo norai išsipildys, jei nepersirita, tai neturės laimės (Mažeikiai, LTA 1313/67).

Šv. Jono naktį reikia pririnkti į bonką blizgančių va-

baliukų ir gerai užkimšus užkasti po slenksčiu. Po metų atkasti, tada atkimšus bonką pradės eiti dujos, kaip vanduo (liepsna) (Naujamiestis, LTA 444/103, 711). Jei, pvž., per vestuves atkimši tokią bonką, kitiems atrodys, kad užleidi vandenį, kirminus, žvėris (?) (Girkalnis, LTA 1451/15).

Joninių rasa ir vanduo

Prausimasis ir maudymasis Joninių naktį irgi yra labai įdomus ir senas paprotys[33].

S. Daukantas, gal būt iš savo prisiminimų, rašo: „Prieš tą šventę ėjęs sviets į šventas upes ir ežerus praustis bei mazgotis, idant jaunais tapti, ir kas vis atliko, kaip buvo įstatyta, tas rados vieną valandą didei išmintingas ir galėjęs regėti piktus žmones, žavėtininkus ir raganas“ (Būdas, p. 135—136).

Maudymąsi upėse, kad apsisaugotų nuo ligų, mini ir Jucevičius (Litwa 228).

Labai svarbi yra Valančiaus apie 1869 m. teikiama žinia: „Kitos moteriškės tą pačią naktį ėjo į upę ar į tvenkinį, plovėsi pačios, mazgojo savo drobinius ir šukavosi; visa tai darė, kad tuos metus vyrus gautų. Mūsų senolių senoliai, būdami stabmeldžiais, tikėjo: tą naktį plaunančiosi deivės Laumės; tų tai Laumių paprotį tebepildo mergelės apie Biržus ir Pabiržę, ko Žemaičiuose nuo seno nebėra“ (Pal. Juzė 69).

„Kas Joninių naktį išsimaudo, pasidaro daug gražesnis, sveikesnis. Mergaitės visuomet prausdavosi, maudydavosi ir kasas mazgodavo... Sakoma, kad niekados vanduo tokios didelės galios neturi kaip Joninių naktį“ (MsLk 1940 Nr. 25)[34].

Prieš šv. Joną šašuotam reikia nuspraustі rasom nuo rugių (LMD I 187/6)[35].

Jei burna inkštiruota, reikia prieš Jonines saulei nusileidus rasa praustis (Būdavietis, LMD I 474/105).

Kas turi niežų ar kitokių sopulių, Jono rytą prieš saulės tekėjimą turi grynas ant rasos pasivolioti, tai praeina (Liškiava, LTA 374c/1504b).

Jei žmogaus kūnas nešvarus (spoguotas), reikia šv. Jono saulei tekant voliotis po rasą (Želva).

Jei turi niežus, pasivoliok po rasą Joninių rytą — ir būsi

kai piene mazgotas (Apsas, LMD I 474/287).

Nuo niežų ir visokių vočių pagelbsti, kai šv. Jono ryte rasoje išsimaudai: reikia riedėti pievon atsigulus, kaip kamuoliui (Švenčionys, LMD I 474/81).

Šv. Jono rytą saulei tekant žmonės voliojasi po rasotą žolę, kad ant veido spuogų nebūtų (Juodupė).

Kas turi niežų ar kitą nudą, reikia anksti rytą prieš saulės tekėjimą grynam (nuogam) ant rasos pasvolioti, tai išnyksta. O jeigu kur yra upė ir ji tek į saulę (rytų link), tai norint nuo nudų išgyti reikia joj prieš saulės tekėjimą maudytis (Liškiava, LTA 374d/2357).

Lig šv. Jono negalima maudytis, nes šv. Jonas dar neapkrikštijo vandens (Šešuoliai, LTA 600/107—7) [36].

Raganos, laumės, deivės

Joninių naktis — piktų dvasių ir raganų siautėjimo naktis. Todėl daroma įvairiausių būrimų, kad nuo jų apsisaugot, apgint gyvulius ir laukus [37].

Joninių ugnys išvaiko piktąsias dvasias, todėl stengiamasi, kad jos kuo didesnius plotus bei javų laukus apšviestų. Čia ir glūdi pirmykštė tų ugnių deginimo prasmė. Dargi paimtas iš tokio laužo nuodėgulis ir įsmeigtas į dirvą turėjo atnešti gerą derlių, o pakištas po pamatu — turėjo visus metus apsaugoti namus nuo gaisro nelaimės[38] (MsRt 1935 Nr. 48).

Piktąsias dvasias nuvaiko triukšmavimas, šaudymas (Prūsų Lietuva), todėl šią naktį jaunimas nemiega ir nuo dainų, šūkavimų ir muzikos skamba visi laukai[39].

Yra dar ir daugiau priemonių nuo piktų dvasių, raganų ir burtininkų apsisaugoti.

„Ties staldo durimis ir stalde pakabinami šermukšnio ir kiečių pluoštai. . . Tomis pačiomis šakomis nubraukiamos ir karvės, kad jokie žyniavimai (kerėjimai) joms nepakenktų ir jos duotų daugiau pieno. Šermukšnio dideles šakas ties vartų durimis kabina štai dėl ko: šermukšnio lapeliai yra smulkūs, jų daug yra. Ragana, prieš įlįsdama tvartan, būtinai turi juos visus suskaityti; kad nespėtų tatai padaryti iki vidurnakčio, žmonės ir kabina prie durų kuo didžiausius šermukšnių pluoštus.“ (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

Kad Joninių naktį negalėtų į trobas, ypač į kūtę, įsi-

brauti raganos, čėrauninkai, laumės ar deivės, kurios pakeri arba išmelžia karves, reikia vartus, langus, pastogę, o ypač kūtės duris, apkaišyti šermukšnio šakutėmis (Alytus, Višakio Rūda, Mažeikiai, Kalvarija, Žemaičių Kalvarija, Simnas, Akmenė, Ubiškė, Kalotė, Bezz. Lit. Forsch. 70; Klaipėdos apyl., TD III p. 25 Nr. 221)[40].

Šermukšnio šakelės raganoms smirda ir jos neina (Alytus, LTA 773/274).

Tam pačiam reikalui labai dažnai vartojamos gailiosios dilgelės (Alytus, Veisiejai, Leipalingis, Seirijai, Liškiava, Utena, Salakas).

Kad raganos šv. Jono naktį karvių neišmelžtų ir avims tarpuragių nenukirptų, aptaisyk duris ir diendaržio vartus dagiliais (Pasvalys, LTA 600/201—16)[41].

Joninėj kaišydavo tvartus ir klojimus dilgėm, notrėm ir dagiliais,— nuo pelių, o gal nuo viedzmų (Tverečius, LMD I 660/65).

Tvartan nunešti ir po durim notrių padėti — pieno neatims (Švenčionys, LMD 796/48—108).

Raganos, pasivertusios mašalom arba uodais, atima karvių pieną, todėl dilgėmis kaišo tvarto duris ir sienas (Liškiava, LTA 374e/3002a).

Reikia dilgėmis ir epušių lapais užkimšti visas tvarte esamas skylutes, kad neparaganotų gyvulių (Salakas, LTA 1778/24).

Rytų Lietuvoj epušės šakelėm užkaišo tvarto langelius (Daugėliškis, LTA 339/1—7); pakraiko jų pirkioj ir tvartuose (Tverečius, LMD I 660/101); paspiria tvartus epušiniais kuolais (Vasiūnų par. Švenčionių aps., LMD III 20/95—192)[42].

Kad karvėms pieno neatimtų, nepagadintų, tvarto duris užstato ekėčiomis, kartais įkiša į jas rykštę (Švenčionys, LTA 796/48—125; Dusetos, LTA 780/145 ir 56/49).

Joninių naktį ant kūtės durų išmoliavoja l a u m ė s k r y ž i u s (vad. pentagramas) (Kalotė, Bezz. Lit. Forsch. 67)[43].

Joninių naktį reikia prie tvarto durų pakabinti kelnes, tai laumės negalės įeiti (Merkinė, LTA 311/2—129a).

Kad raganos neatimtų pieno, šv. Jono naktį tepa ragus degutu (Žagarė, LTA 1357/137).

Kai atvaro karves iš lauko, moterys seniau dėdavo karvėms tarp ragų degutu po kryžiuką, kad nepakerėtų (Alanta, LTA 2235/158).

Kad raganos neatimtų pieno, reikia mušti karvę atbula šluota (LMD I 187/2).

Karvėms dėl apsisaugojimo duoda duonos ir druskos (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119). Dar karvėms į pašarą maišo supjaustytus ajarų gabalėlius, jų tešmenis aptepa jonžolių arbata (T.p. 120).

Prieš Jonines reikia nunešti tvartan šv. Agotos duonos ir pakišti po balkiu — pieno neatims (Švenčionys, LTA 796/48—109).

Nuo raganų apsaugo tvartus ir grabnyčių žvakė, kartais su ja padaro ant tešmens kryžiuką (Liškiava, LTA 374d/2355; Mažeikiai, LTA 455b/171—36, Dūkštas, LMD I 989/16, Dusetos, LTA 780/145).

Kartą vieno žmogaus karvėms raganos atimdinėdavo pieną. Sulaukęs šv. Jono nakties, apkaišė tvartą šermukšniais ir užkišo grabnyčią. Rytą atėjęs į tvartą žiūri — raganos kaip griebta su dantimis už grabnyčios, imta pusė ir nukąsta, o tvarte karvės tešmenų nepaneša (Alytus, LTA 773/448).

Prieš šv. Joną visi čėraunykai pasikelia. Mums senelė sakydavo: „Dabokit, vaikeliai, šiandie visi čėraunykai pasikelia, tai jus paimkite, piktosiomis natrelėmis apmėtykite apie tvartų duris, langus — per piktąsias dilgėles čėraunykai neprieina. Kai natrėm apmėtysit, tai tada prie pačiom durim sudėkit iš perlaužto šiaudo kryžių. Per kryžių nepereis čėrai, negalės atimti pieną“ (Salakas, LTA 1252/409).

Seneliai sakydavo, kad pieną atima šv. Jono vilijos naktį. Darydavę taip: pristaiso raganom, paleidžia savo plaukus, pušinę apžergus tris kartus apjoja aplink tvartą, o kai apjoja, tą pušinę įmeta pro langą ar pro duris tvartan, o pati pabėga,— tų karvių pienas pereina į jos karves (Salakas, LTA 1252/411). P a s t a b a: aplink tvartą ant pušinės joja ne pasauliui, bet prieš saulę.

Pieną atima palaidydami (pamelždami) karves šv. Jono vilijos vakare lig dvylikei. Padaro taip: įeina tavo tvartan, palaido ir išsineša tavo pieną,— po to pas tavo karves nebus

pieno, o tas, katras palaidė, valgys tavo pieną: jo karvės duos ir tavo karvių pieną, tavo karvės sudžius (Salakas, LTA 1252/410).

Kai gena šv. Jono vilijos vakare karves namo, tai bobos, katros nori atimti svetimų karvių pieną, iš karvių pėdų pasisemia žemių. Po to su jom daro taip: prisigraibsto rieškučiom rasos ir šutina laidytuves, puodynėles. Pripila laidytuvėn truputį šilto vandenio, supila tą žemę ir rasą, tada išplauna tą laidytuvę ir puodynėles. Kai taip padaro, tai tų karvių pienas, iš katrų pėdų paimta žemės, pereina į tą bobą (tos bobos karves). Išplovus tą vandenį, sugirdo (savo) karvėm. Jei kas nors tą vandenį išpils, tai čėrai neveiks — reikia, kad tą vandenį sugirdytų savo karvėm (Salakas, LTA 1252/412).

Šv. Jono išvakarėse gurbo duris užstatyti ekėčiom ir užkišti grabnyčia, tai raganos karvėms nieko nepadarys (Dusetos, LTA 1949/17).

Apneša apie karvę triskart degančią grabnyčinę žvakę ir padaro ant tešmens kryžiuką. Dabar vargu kas taip daro. Daugiausia ir dabar dar raguočių tvartus ir duris, kur tik yra skylė ar plyšys, apkaišo gailiom dilgelėm (Liškiava, LTA 374d/2355).

„Joninių šventė — dėliai žynių apsigynimo. Galvijus pirm saulei nusileidus į stragę arba staldą suvarydavo, duodavo duonos bei druskos... Rinkdavo devyneriopas lauko žoles, tas per save užpakalio link ant stogo užmesdavo. Rakto skyles prie staldo, taipojau namo, devyneriopoms žolėmis užkaišydavo" (Paskalviai, TD III p. 38 Nr. 355).

Ant tvarto durų parašo kryželius, kad neparaganotų (Pilviškiai, LTA 784/152)[44].

Joninių vakare reikia ant kutės durų padaryti tris kryžius ir į stogą įkišti šermukšnio šakelių, tada nepakerės gyvulių (Liobartai, Bezz. Lit. Forsch. 76).

Prie tvarto ir namų durų smala arba kreida padaromas kryžius, kad raganos ir laumės neįlįstų (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

Šv. Jono naktį moterys uždeda ant tvarto durų rožančių ir škaplierius, tai raganos nepešioja avių vilnų (Leipalingis, LTA 1436/20).

Kai kur priimta tvarte netoli durų padėti klumpes ir

veidrodį. Eidamos į tvartą, raganos turi atsitrenkti į klumpes ir palūžti kojas, o pasižiūrėjusios į veidrodį pamato, kokios jos baisios ir tada, užmiršusios apsilankymo tikslą, pabėga (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119—20).

Šv. Jono naktį deda į tvartą pelėdos iškamšą, kad velniai arklių nejodinėtų (Alytus, LTA 773/449)[45].

Man vienas rusas pasakojo, kad jis savo kieme šv. Jono rytą buvo radęs daug kerų (kelmų) primėtyta; tada rusas tuos kerus susirinkęs ir savo kaimyno sklypan sumetęs, tai jo gyvuliams nieko blogo neatsitikę, o kaimyno kiaulės ėmusios sirgti ir dvi nugaišusios (Salakas, LTA 2088/177).

Joninių naktį reikia nuo raganų apsaugoti ne tik gyvulius, bet ir audeklus. Jokiu būdu negalima palikti pernakt audeklų lauke, pabalyje, bet parnešti į namus, nes raganos juos sudarko: priveria valų (Simnas, Alytus, Seirijai); valais išsiuvinėja (Liškiava); ašutų priaudžia į audeklą arba priraizgo ašutų, kurių jokiu būdu negalima pašalinti iš audeklo (Leipalingis); raganos šerių privarsto (Alytus); laumės saginius ant audeklo daro (Kabeliai); laumės susiuvinėja (Merkinė); laumės apspjaudo (Alytus); raganos siūlus sutrauko, paskum trūkinėja audeklai (Leipalingis).

Merginos prieš šv. Jono naktį visus baltinamus prie pabalių audeklus sumerkia į vandenį, nes raganos, radusios ištiestus audeklus, susiuva arklio valais (Liškiava, LTA 374e/3002b).

Tą naktį raganos valais skersai susiuva audeklus (Liškiava, LTA 374c/1498).

Raganos tą naktį rudais valais skersai sutraukia audeklus. Dar ir dabar slepia audeklus kur kamaroj ir dilgelėm apkaišo, kad nesusiūtų. Kai kam susiuva valais ir pagalvin padėtus marškinius. Susiūtus gabalus iškerpa ir išmeta (Liškiava, LTA 374d/2357a).

Joninėse prikaišoma namų pastogėse ir aplink duris kadugių, beržėlių ir kitų žolių, kad į namą perkūnas netrenktų (Šiaulėnai, LTA 455b/171—24)[46].

Jei užgirsi šv. Jono naktį vardu šaukiant — neatsišauk, nes ten šaukia tavo nelaimės (Tauragnai, LTA 545/132—57).

Raganų susirinkimas (sabbath)

Joninių naktį raganos turėdavo duoti velniams ataskaitą iš visų metų savo darbų. Kai pradeda žydėti rugiai, tai, vakarais saulei nusileidus, raganos brauko rugių žiedus ir iš jų Joninių naktį verda košę, kuria pasitepa pažastis, bambą, apsižergia piestą ir joja į Šatriją, Rambinkalnį arba Kijevą. Ten sulekia iš visų kraštų raganos ir aptaria savo atliktuosius darbus. Ten pasirodo ir jų ponas — velnias. Nieko blogo per visus metus nenuveikusi, ragana gaudavo nuo savo valdytojų — velnių — bausmę. Dažnai skristi besirengiančias raganas pastebėdavo smalsus bernas — pasitepęs koše ir jis nuskrisdavo į raganų susirinkimą. Ne vietoj ištarus šventus žodžius, dingsta burtai ir bernui tenka pėsčiam grįžti namo (Žr. Basanavičius J. Lietuviškos pasakos. II, 1902, p. 146, be to, sakmės Mt. 3651, jų variantų sąrašas: TD II p. 239)[47].

„Šią naktį ant Šatrijos kalno susirenka raganos, sujoja ant piestų raitos, kūrena ugnį, renka uogas ir neša prie ugnies sėdinčiam seniui su alksnine nosimi. Aušant vėl išsiskirsto“ (Katkus 29; be to, žr. dar: LtAd 1937 Nr. 279, LtŪk 1937 Nr. 25, ŪkPt 1938 Nr. 25).

Šv. Jono naktį laumės kalbasi tarp savęs ir lekia į Šatriją (Telšiai, LTA 600/32).

Šv. Jono naktį raganos sujodavo ant kačergų į Šatrijos kalną ir jų viršininkas duodavęs joms įsakymus: kam pieną atimti, kam veršiuką neužaugdinti ir kt. (Žagarė, LTA 1623/9).

Jono naktį raganos vaikščioja. Jos ant piestų joja Kijevan: ten jų karaliai, didesnės raganos esti (Liškiava, LTA 374c/1498).

Šv. Jono naktį labai pavojinga vienam vaikščioti po mišką, nes velniai raganas vaiko (Grinkiškis, LTA 1403/308).

„Šv. Jono gimimo dieną negalima eiti į mišką uogauti nei į pievą žolių ir gėlių rinkti. Paprastai šitie dalykai paruošiami tos šventės išvakarėse. Bet saulei nusileidus, berniokai laksto po pievas, iš kur atneša šviečiančių vabalėlių,

mergiotės nedrįsta nė žingsnio išeiti už savo sodybos vartų, kad miškų ir laukų baidyklės jų neišgąsdintų" (Kukolnik, P. Čerty iz istoriji i žizni litovskava naroda, Vilno 1854, 94—5).

Ypač Joninių išvakarėse čėrauninkai galėdavo paversti žmones vilkais ir vilkėmis; tuos pavertėlius pas mus vilkolotais vadindavo (Antalieptė, LTA 2069/66).

Per šv. Jono naktį raganos laksto po laukus ir daug jos skriaudų pridaro žmonėms: karves iššinda ir kt. (Lazūnai, LMD I 636/2—2).

Did. penktadienis ir Joninių išvakarės — tai didelės čėrauninkų dienos: tada užburdavo gyvulius (gadindavo iš pavydo ar keršto), apleisdavo blusomis, gyvatėmis ir kt. bjaurybėmis; tomis dienomis negalima buvo burtininkų pykdinti (Antalieptė, LTA 2069/65).

Joninių naktį raganos verda košę iš rugių rasų (kuokelių); kad jos niekur negalėtų gauti ugnies, reikia uždaryti kaminus; kas užeina raganas verdant tą košę ir jos paragauna, tas pavirsta ragana (Leipalingis, LTA 1436/11)[48].

Šv. Jono naktį žmonės krečia nuo rugių rasas, kad raganos neturėtų iš ko košės virti, nes jei išverda, tai tais metais nebūna grūdų (Leipalingis, LTA 1436/13).

Šv. Jono naktį raganos su rankšluosčiais brauko nuo rugių rasą, kad galėtų žmonėms ligas siųsti (Alytus, LTA 773/450).

Šv. Jono rytą raganos brauko nuo rugių rasą ir verda košę; kaip prieda tos košės, tai per kaminą išlekia (Kabeliai, 1934).

Naktį prieš šv. Joną, tai pats raganų nerštas ir jos tą naktį verda košę iš rugių rasų: vaikščioja naktį po rugius ir prisibraukia rugių rasų (rugiai rasoja — žydi): Pas raganą tarnavo bernas ir jis kiemini (numanė), kad pas raganą tarnauja. Tą naktį prieš šv. Joną jų (raganų) prisirinko ir virė košę iš rugių rasų. Jis matė, kaip tik katra pakaštavoja, tuoj ir išlekia per kaminą. Pasinorėjo ir bernui pakaštavoti tos košės, bet kad jis nelėktų per kaminą, prisirišo piestą ir tada pakaštavojo raganų virtos rasų košės. Kai tik pakaštavojo, tai jį ir su piesta išnešė per kaminą ten, kur visos raganos (renkasi). Apsidairė ir žiūri, kad ir jo gaspadinė tam

daikte. Sako, tą naktį raganos į Kijėvą lekia, nes ten jų stalica (Liškiava, LTA 374d/2354).

Joninių vidurnaktį reikia nusinešti ant kapčiaus seną stebulę ir deginti (mėsinėti), tai atbėgs ragana, pasivertusi kiaule (Merkinė, LTA 307/201) ir 1658/62) [49].

Sako, kad šv. Jono naktį raganos turi su kiaulėmis atjoti į kryžkelę (Panevėžio apyl., TirŽ V 642).

Joninių naktį raganos ant kiaulių sujoja kryžkelėse ir čia keliaujantiems iškrečia įvairius šposus (Seirijai, LTA 1296/119) [50].

Kryžkelėje negalima švilpauti, nes prilėks daug velnių (Simnas, LTA 447/50).

Reikia šv. Jono naktį 12 val. nueiti ant kryžkelės, ten pamatysi velnią (Židikai, LTA 1279/356).

Joninėse, sako, seniau raganos vaikus kviesdavo (viliodavo). „Eikš,— sako,— kasnyką duosiu, galvelę sušukuosiu". O kai primonydavo — užkutendavo. Tą dieną vienas neik. Tos viedzmos gyvena kartu su žmonėmis ir darbuojasi tą patį, tiktai Did. penktadienį neina prie Dievo, o tik išpažinties, ir Joninių naktį grynos (nuogos) lekioja (Tverečius, LMD I 660/139).

Kur ragana yra, tai iš šv. Jono nakties apie tą vietą matyti šermukšnių metūgės ne peiliu nupjaustytos, bet kaip ožkų su dantimis nukramtytos (Žagarė) [51].

Šv. Jono vakare raganos velėja (Dusetos, LTA 780/193).

Šv. Jono vilijoj reikia sudėti saldaus pieno sūrį ir sudžiovinti. Paskum per gavėnią kiekvieną sekmadienį būti per krapijimą bažnyčioje ir turėti tą sūrį kišenėje, o Velykų naktį einant į bažnyčią pasiimti tą sūrį, tai Velykų rytą pamatysi visas raganas, kurios bus bažnyčioje: joms bus su spyna surakintos lūpos ir žiūrės į duris (Joniškis, LTA 337/601, 632) [52].

Joninių naktį ieškodavo varlių ir mušdavo visi rėkdami: „Šitai, regi — viedzma!" (Tverečius, LMD I 660/91).

Paparčio žiedas

Joninių naktį žydįs papartis. Kas randąs tokį žiedą, galįs viską žinoti, matyti žemėje paslėptus turtus. Tačiau tą

žiedą surasti ir ypač jį paimti esą nepaprastai sunku: jį saugą piktosios dvasios ir sugebą žmogų nuo šios laimės nubaidyti arba apgauti. Nurodomos priemonės, kaip galima būtų tą žiedą paimti, tačiau paprastai tatai niekam nepavyksta, nebent netyčiomis užkrenta tas žiedas už apavo einant per mišką, bet žmogus nesusipranta ir ta laime nepasinaudoja. Apie tai yra daug sakmių (Žr.: TD II p. 238 Mt. 2644—2645)[53].

M. Valančius rašė: „Tą pačią naktį mienesienoj luob žmonės eiti paparčio žiedo ieškoti, tikėdamies, jog radusis patampa dideliai bukliu, gali kiaurai matyti, kame yra žemėj pinigai užkasti, akies mirksniu pažinti visas raganas ir persikelti iš vienos į kitą vietą, nei žingsnio nežergdamas ir t. t. Tuo tik negerai, kad paparčiui trumputėliai težydint nieks nesugebėjo jo žiedą atrasti“ (Žem. Vysk. II 171).

Kas turi radęs paparčio žiedą, tas viską žino, kas dedasi pasaulyje, dargi žino ir kitų žmonių mintis, taigi, pasidaro tarsi burtininkas ir yra laimingas, nes žino, kur galima rasti pakastus lobius (Priekulė ir Liobartai, Bezz. Lit. Forsch. 76, Viekšniai, Seirijai, Sargūnai (Šiaulių aps.), Tverečius, Garliava, Dusetos, Žemaičių Kalvarija, Raseiniai, Kėdainiai, Salakas, Grinkiškis, Krakės, Pumpėnai, Vilkaviškis, Leipalingis, Girkalnis, Šventežeris).

Šv. Jono naktį reikia pinti vainiką iš paparčių. Jeigu bepinant surasi paparčio žiedą, tai žinosi visų gyvulių kalbas (Suvalkija, LTA 600/31).

Kas šv. Jono naktį nuskina papartį, tas viską žino: supranta, ką gyvuliai ir paukščiai kalba, jam žemė lyg stiklas permatoma (Ņočia, LMD I 474/192)[54].

Kas jį nuskina, tai viską žino, kur kas yra: „Kaip gyvi ir kaip negyvi sutvėrimai kalba, ką medžiai ūžia, ką bitelės zvimbia“ (Ņočia, LMD I 474/770).

Radęs paparčio žiedą, viską žinotum (kur ir kiek pinigų užkasta, kas šitame krašte bus, kokie gyvuliai sektųsi, kur brangiau parduotum), tik savo mirties nežinotum (Tverečius, LMD I 660/111).

Šitas žiedas duoda galios žinoti savo ateitį, atspėti, kada mirsi (Seirijai, LTA 1296/209).

Atrodo, kad tuo klausimu žmonių pažiūros skiriasi. Tačiau ir pirmajam užrašyme sakoma, kad žinotum, „kiek

metų gyvensi“, matyt, norima tik pabrėžti, kad vis dėlto nežinotum savo mirties dienos (J. B.).

Ne visi paparčiai žydi, tik tam tikra jų rūšis arba tik vienas žiedas per metus visame pasaulyje.

Kur dabar mes miške matom daugelį paparčių, tai šie nežydi, ba jie netikri paparčiai,— yra kitoks, gražus, kuris žydi; o kur jų yra, tai (pasakotoja) nežino,— jų yra labai mažai,— taip mano pasakotoja (Liškiava, LTA 374c/1497).

Žydi tik tikrasis papartis, kur lapai susitvarkę, kaip palmės, o ne vienas stiebas, ir tik šv. Jono naktį dvylikėj vieną minutę (Dusetos, LTA 70c/584).

Sako, kad šitie netikri paparčiai, jie nežydi; yra tikrieji: apgarbėję lapukai ir mažesnis už šituos paparčius, jų retai kur yra, tai tik tie žydi (Liškiava, LTA 374d/2353).

Joninėj eidavo ieškoti juodo blizgančio papačio, jo žiedas kaip žvaigždė, visas žiba (Tverečius, LMD I 660/71).

Papačio žiedas baltas, kaip tik toks, kaip mėnulis su dantukais (Nočia, LMD I 474/770).

Jis, sako, kaip tik šviečia, rodos, mėnulis pražydęs (LMD I 474/843).

Juodojo papačio žiedas didumo kaip trys kūlokai (Tverečius, LMD I 660/110).

Papačio žiedas yra visai mažas (Veliuona, LTA 744/2).

Papartis ne bet koks pražydi, bet tik sulaukęs septynis metus (Keturvalakiai, LTA 1349/51).

Joninių naktį žydi dėmedis arba žalmedis, kai jis sulaukia septynis metus (Ragainė, Priekulė, Liobartai, Bezz. Lit. Forsch. 76).

Septynių metų diemedis ar papartis žydi šv. Jono naktį (Višakio Rūda, LTA 507/31—342).

Diemedys pražydi šv. Jono naktį. Kad kas nuskintų, tai viską žinotų (Tverečius, LMD I 660/88).

Šv. Jono naktį žydi geltonu žiedu papartis ir naktibalda (Vilkaviškis, LTA 210/206—25).

Joninių naktį žydi Jono papartis, kuris nuo paprasto papačio yra skirtingas. Jo žiedą galima laimėti, kai tą naktį apie Jono papartį sustatomos ratu degančios žvakės, o tarpas tarp žvakių ir papačio apstatomas šv. van-

deniu. Tada ateina prie to rato laumės ir kitos piktos dvasios, bet rato negali peržengti (Bezz. Lit. Forsch. 76).

Norint rasti paparčio žiedą, reikia prieš šv. Joną vidurnaktį nueiti vienam prie devynių metų paparčio krūmo, apsibrėžti ratą šermukšniniu pagaliu arba maršalkos lazda, patiesti šilkinę skepetėlę, užsidegti žvakę (grabnyčią) ir melstis nesižvalgant į visokias piktybes. Žiedas, kaip aukso grūdelis, nukris ant skepetėlės. Tada reikia jį įsisiūti (po oda) delnan („Varpas“ 1889 Nr. 6).

Ieškant paparčio žiedo, reikia nueiti taip toli į mišką, kad negirdėtų nei šuns lojimo, nei gaidžio giedojimo (Suvalkija, LTA 600/31; Telšiai, LTA 1582/116—37; Jucevičius, Wspom. Žmudzi p. 146)[55].

Norėdamas rasti paparčio žiedą, Joninių išvakarėse turi atsigerti visiškai juodo gaidžio, neturinčio nė vienos šviesios plunksnos, kraujo,— tada tikrai rasi (Seirijai, LTA 1296/209).

Paparčio žiedo pražystant laukia visos piktosios dvasios, tad norint, kad jos žiedo iš tavęs nepaveržtų, Joninių vidurnaktį, girioje belaukiant pražystančio paparčio, reikia atlikti visą eilę veiksmų bei imtis tam tikrų apsisaugojimo priemonių.

Pirmiausia reikia papartyne apsibrėžti aplink save magišką ratą: grabnyčių žvake (Vilkaviškis, Nočia, Skapiškis), šermukšnine lazda (Veliuona, Eržvilkas), žvake nuo altoriaus (Višakio Rūda), žvakių gesikliu (Viduklė), šventinta (Trijų Karalių) kreida (Liškiava, Vilniaus kraštas), rožančium (Telšiai), šventu daiktu (Liškiava), tiesiog apsibrėžti aplink save ratą (Girkalnis, Kuliai, Alytus).

Kartais brėžiami trys ratai (Telšiai), netgi devyni: per 8 rėžius ledokas (velnias) perėjęs, o per devintą rėžį berno nedaėjęs (Liškiava).

Kad krisdamas žiedas neprapultų žolėje, reikia po papartynu patiesti (juodą) šilkinę skarelę (skepetą, skarą) (Keturvalakiai, Papilė, Višakio Rūda, Liškiava, Veliuona, Liobartai, Bezz. Lit. Forsch. 76), drobulę arba maršką (Viekšniai, Salakas).

Reikia užžiebti iš abiejų pusių po grabnyčinę žvakę (Leipalingis, Vilkaviškis). Kartais dar žvakę pavožia po puodu (Liškiava, Vilniaus kraštas).

Tada reikia rimtai ir ramiai laikytis: skaityti maldas (Liškiava, Viekšniai), šv. Jono evangeliją (Vilniaus kraštas), kalbėti poterius (Šeduva, Vilkaviškis), klūpoti ir melstis (Alytus, Skapiškis).

Svarbiausia reikia nesidairyti, nesijuokti ir neišsigąsti. Piktosios dvasios pavydi žmogui laimės, žiedas ir joms reikalingas, todėl visaip stengiasi žmogų apgauti. Žmogui rodosi visokios baidyklės ir baisybės: medžiai ant tavęs griūva, peiliu pjausto, žvėrys išsižioję gąsdina, gaidys vežimą veža — vežimas virsta; tiktai dantyti žmonės (burtininkai) atsigina (Tverečius, LMD I 660/112); rodosi baisūs paveikslai: arklys ar šuo be galvos, vežimas važiuoja be arklių (Vilkaviškis, LMD I 186/1); kad ima eiti visoki liūliai, baidyklės: ir su vežimu šieno važiuoja, ir jau griūva ant jo,— bet negalima žiūrėti, dairytis, atsakinėti, o reikia tik melstis (Liškiava, LTA 374/2353a); rodos, jau diena, žmonės važiuoja iš šv. Jono, čia pat vieškelis, o tik truputį pasikelk ir viskas prapuola (Suvalkija, LTA 1415/362); baidykles sulaiko apsibrėžtas ratas, užtat negalima bėgti, kai pamatysi visokias bjaurybes ateinant,— jei bėgsi, bus blogai (Girkalnis, LTA 1415/362); negalima dairytis ir juoktis, nors tave ir kažin kas juokintų,— iš nusijuokusio velnias atima žiedą (Leipalingis, LTA 1436/94).

Taip turi neišsigandęs sulaukti gaidį pragystant ir skaroje rasi žiedą (Papilys, LTA 265/261—1). Gyvatė tau išspjaus paparčio žiedą (LMD I 207/1—38). Kai tik gaidys užgiedojo, žiedas nukrito ir ledokai išlakiojo (Liškiava, LTA 374d/2353a). Tuoj pražydęs žiedais nukrenta ir čia reikia suskubti jį paimti,— jei nespėja jo pagriebti, jis prapuola iš akių (Vilkaviškis, LTA 210/206—27). Šį lemiamą akimirksnį piktosios dvasios kaip tik stengiasi žmogų suvilioti ar išgąsdinti[56].

Pagal pasakojimą lietuvių iš Raseinių paviečio, toje naktyje prieš šventą Joną žydi papartis. Kas tą kvietką atranda, stojasi laimingas, turtingas. Kas ant pražydėjimo paparčio žiedo laukia per vidurnaktį, tą gandin visokios piktybės, norėdamos nubaidyti, o pačios žiedą nutverti. Datyręs vienok žmogus žino, kad reikia eiti ten vienam prie paparčio nuo devynių metų, apgrinszti ant žemės ratą šermukšniniu pagaliu arba lazda iš bažnyčios, kurią per atlaidus

bažnyčioje kunigams, ponams taip vadinama maršalka tarp suspaudimo svieto taką daro. Patiesia po keru to paparčio šilkinę skepetėlę, kad ten kristų žiedas. Tada reikia tam, kurs daboja, nesižvalgyti ant piktybių, melstis uždegus vaškinę žvakę. Tas žiedas, nukrentantis ant skepečiuko, yra lyg aukso grūdelis, duodantis laimę ir turtą radusiam. Jį reikia įsiūti po delno skūra rankoje (Raseiniai, „Varpas" 1889 Nr. 6 p. 83).

Laimėjęs paparčio žiedą, turi jį gerai paslėpti, kad nepamestum ar nepavogtų. Geriausia yra prapjauti rankos odą (mažajame pirštuke), įdėti jį į žaizdą ir užgydyti (Keturvalakiai) Krakės, Višakio Rūda, Papilys, Vilniaus kraštas, Nočia, Veliuona, Alanta). Delne užsiūti (Alytus, Panevėžys, Skapiškis). Prapjauti kairės rankos nykščio raumuo, įdėti ten paparčio žiedą ir leisti užgyti (Višakio Rūda, LTA 507/31—17).

Tiesios rankos smagurio pirštan kryžmai įpjauna, ten žiedą įdeda ir užgydo. Jeigu kas prapuola ar kitką nori žinoti, persižegnoja, paima už to piršto ir žino (Liškiava, LTA 374d/2353a).

Radus paparčio žiedą, negalima niekam pasigirti, nes tada žiedas prapultų ir jau antrą sykį nerastum (Telšiai, LTA 1583/116—37).

Žr.: 1) L.A. Jucewicz, Wspomnienia Žmudzi, Wilno 1842, p. 145—146).

2) A. Kossarzewski, O sveti paportnika. „Pametnaja knižka Kovenskoj gub." 1862.

Skruzdėlių kodylas

Skruzdėlės savo skruzdėlyne turi pasidarę kodylą, kuriuo bažnyčioje kunigai smilkina. Šv. Jono naktį, pačioj dvylikėj, jos tą kodylą iškelia ant viršaus. Tai tada reikia nusaugoti. Kas nusaugo ir paima, tai gauna už jį didelius pinigus, nes jį perka bažnyčios reikalams (Rokiškis, LTA 1505/12—1, 1515/24—1).

Šv. Jono rytą, prieš saulės patekėjimą, kiekvieno skruzdėlyno skruzdėlės išneša ant viršaus pravėdinti kodylą. Tai toks baltas, kaip bičių, korys, bet neilgai telaiko, vos minutę. Jeigu toje minutėje pataikysi, tai jį gausi (Kupiškis, LTA 1560/32).

Šv. Jono rytą saulei tekant skruzdėlės iškelia kodylą. (Skapiškis, TirŽ V 643).

Šv. Jono dieną skrūzdėlynuose žmonės ieško „kodylo". „Kodylus" daro skruzdės ir laiko savo skruzdėlynuose labai giliai, tik retkarčiais juos vėdina ir putomis verda. Tai labai brangus vaistas ir bažnyčioms reikalingas (Antalieptė, LTA 1277/220).

Kodylą išneša skruzdėlės šv. Jono naktį ir sustato viršuj skruzdėlyno, paskui vėl susineša (Tauragnai, LTA 1534/614).

Joninėse apie 12 val. naktį skruzdėlės išneša kodylą džiovinti, medum apsideda, iš debesio tas medus, bet nuo jo kiaulės dvesia (Tverečius, LMD I 660/96).

Skruzdėlės suneša tokį korį, vadinamą kodylu. Šv. Jono dienoj skruzdėlės tą korį išneša vėdinti (Salakas, LTA 1779/28).

Joninėse skruzdėlės išneša kodylą saulėje padžiovinti, aplink jį apstoja, sako, net devyniomis eilėmis (Nočia, LMD 474/771).

Ir bitelės, sako, Joninėse būna daug linksmesnės negu kitomis dienomis (Nočia, LMD I 474/772).

Taigi, šv. Jono naktį yra daug kas veikti, todėl maža kas temiega, ypač iš jaunimo.

Kas šv. Jono naktį anksti eina gulti, tam nesiseks per metus (Alanta, LTA 1584/151)[57].

Šv. Jono naktį nemiegok, tai visus metus sveikas būsi (Degučiai, LTA 2088/262).

Seniau šv. Jono dieną šventė tik ten, kurioj parapijoj buvo atlaidai. Kur atlaidų nėra, tai būna tik pusšventė: žemės nejudina, o eina, būdavo, tą dieną karnauti, uogauti ir kitus lengvus darbus dirba (Liškiava, LTA 374d/2365).

Joninių saulė

Pagaliau išaušta Joninių diena, kuri toli gražu nėra tiek svarbi kaip praėjusi naktis. Teka saulė, tačiau šiandie ji nepaprastai teka. Užtekėdama „šoka" (triskart pašokėja aukštyn ir žemyn) arba „rėdosi" (mainosi įvairiomis spalvomis, plastena) (Zarasai, Antalieptė, Antazavė, Dusetos, Salakas, Pušalotas, Adutiškis, Dūkštas, Obeliai, Utena,

Degučiai, Alanta, Rokiškis, Skapiškis, Juodupė, Daugailiai, Panemunis, Kupiškis, Naujamiestis, Želva, Joniškis, Užventis, Tverečius, Nočia)[58].

Saulė rėdosi, t. y. kelis kartus apsirengia ir pasirėdo naujuose rūbuose, o tuo metu, kai maino rūbą, esti tamsu (Zarasai, Dusetos, Antazavė). Saulė rodosi ir ruošiasi į vestuves (Dusetos).

Šv. Jono rytą saulė šokanti,— sako, jos gimimo diena (Dusetos, LTA 1534/234).

Šv. Jono vigilijoj (?) saulė tekant ir leidžiantis (?) mainosi visokiais gražiausiais rūbais: mėlynais, žaliais, raudonais. . . (LTA 600/161—3).

Šv. Jone saulė šokinėja, nes Jonas vis kloniojosi Kristui (Tverečius, LMD I 474/929).

Šv. Jono ryte šokinėja saulutė ir būna daug šviesesnė, nes kai ėjo Marija pas Elžbietą palaimintame stone, tai Jonas iš tolo pamatęs šokinėjo iš džiaugsmo, kad ir jis pamatys Kristų (Plg.: Evang. Luko I 41; Nočia, LMD I 474/928).

Šv. Jono dieną saulė užtekėdama, sakydavo, pašokėja,— žmonės atsikėlę eidavo žiūrėti. Kai šv. Jonui kirto galvą, tai ji pašokėjusi (Utena).

Bešokančią ar besirėdančią saulę gali tik tas pamatyti, kas visą Joninių naktį nemiegojo (Zarasai, Obeliai, Panemunis, Žeimelis). Arba reikia žiūrėti per šilkinę skarelę (Salakas).

Kai saulė rėdosi, moterys tuo metu bėga į laukus rinkti įvairių žolių ir duoda karvėms, kad daugiau pieno duotų (Antazavė, Salakas).

Saulei šokant, reikia eiti ieškoti gydomų žolelių, nes tuomet jos gerai veikia (Pušalotas).

Šv. Jono rytą saulelė žydi už tai, kad šv. Jonas žolininkas, o šv. Petras raktininkas,— kad visos žolelės žydi, tai ir saulutė žydi (Šimonys).

Iš Joninių arba „kupoliavimo“ dainų, kurių nėra daug ir jos siejasi su rugelių ar linelių derliaus pažadinimu, aiškiai išsiskiria vos viena, kurioje Saulė kalbasi su Mėnuliu:

Ein Saulelė aplinkui dangų,
Ei kupoliau, kupolėli *),
Aplinkui dangų Mėnulio kelti.
— Kelkis, Mėnuli, kelkis, šviesusis!

Jau aš šviesi seniai kėliausi
Jau nušviečiau visą svietą:
Seną, jauną, mažą ir didį.
Eina martelė šešiuro kelti...

Karvių užbūrimas

Ypač didelis pavojus Joninių rytą gresia karvėms iš raganaujančių moterų: gali joms atimti arba pagadinti pieną (Visoje Lietuvoje).

Tuo tikslu anksti rytą, kol dar nenukritusi rasa, reikia vilkti per karvių ganyklas apinasrį, rankšluostį, koštuvą ar šiaip audeklą ir kalbėti: „Į mane pienas... Tpriuska, tpriuska duok man pieno... Tai tau pienas, tai man pienas... NN (šaukti karvių vardus: šia margoji, šia žaloji), atiduok man pieną... Man jo karvių pienas...“ ir pan.; jei ant tos vietos užeis karvės ir užės žolės, tai jų pienas atiteks burtą dariusiai (Švenčionys, Šešuoliai, Seda, Utena, Antazavė, Melagėnai, Kaltinėnai, Obeliai, Želva, Užpaliai, Salakas, Vasiūnai).

Parsinešę namo, pakabina tą apinasrį ar kitą daiktą ant sienos ir iš jo visad teka pienas, arba tiesiog iš jo „melžia pieną“. Tą burtą paprastai daro tokiose ganyklose, kur ganosi pieningos karvės arba ant kaimyno ežios (Visoje Lietuvoje).

Vieną kartą šv. Jono rytą išginęs vienas senukas arklius pasiganyti. Žiūri — kažkokia boba tąso palą po pievą ir šneka: „Man pusė, man pusė...“ Tai senukas pasiėmęs

* Šis priedainis kartojamas po kiekvienos eilutės ir kiekviena eilutė dainuojama po du kartu.

(Šventežeris, užrašė Kazys Būga, 1902 m. LMD rinkiniuose surado J. Balys 1934 m. ir pakartotinai paskelbė, žr.: „Židinys“, 1939, Nr. 7, p. 28; GmKr, 1943, Nr. 31).

Deja šioje labai gražioje dainoje Saulė ir Mėnulis pavartotas tik kaip poetinis palyginimas arba paralelizmas ir tuojau pereinama į žmonių gyvenimą.

apinasrį tąso po pievą ir sako: „Man visas, man visas. . .“ Parsinešęs namo apinasrius, žiūri, kad iš jų pienas bėga (Alytus, LTA 773/451). Panašių pasakojimų yra gana daug (sakmė Mt. 3653, variantų sąrašą žr. TD II p. 240).

Šv. Jono rytą burtininkė išeina į pievą ir apsižergusi koštuvą traukia į save per rasą, tai reiškia: atima nuo kitų karvių pieną (Ūk 1930 Nr. 43 eil. 2).

Prieš šv. Joną vakare pavalkiok koštuvą po pievą ant rasos, tai bus daug pieno (Suvainiškis, PnBl 1932 Nr. 4 eil. 60).

Šv. Jono rytą bobos jodo po pievą raitos ant palių sakydamos: „Man pienelis, man pienelis. . .“ Tai būna labai riebus pienas (Kaišiadorys, LTA 1555/134—102).

Šį būrimą reikia daryti nuogai (Zablatiškės, Švenčionių aps., LMD I 213/2—3) arba bent būti basai ir palaidomis kasomis (Salakas, LTA 1778/31)[59].

Dar anksti be saulės eina į pievas, voliojasi gryna (nuoga), graibsto rasą, atima pieną, jei kas pamatęs suriktų, tai tada burtas nieko nepakenktų (Tverečius, LMD I 475/ 3—282)[60].

Toks būrimas su rasa gana įvairiai atliekamas.

Reikia rankšluosčiu braukti rasą ir gręžti į milžtuvę,— kiek rasos prisunksi, tiek iš kitų karvių pieno savo karvėms pridėsi (Ylakiai, Kalvarija, Salakas, Ubiškė).

Rasą braukia kiaušinio kevalu ir pila į bonką,— tuo būdu nubraukia grietinę nuo tų karvių, kurios užės tos žolės (Garliava).

Šv. Jono rytą saulei tekant galima prisigaudyti pieno: reikia prieš saulės tekėjimą paėmus milžtuvę pabraukyti po išganą — kuri karvė eis per nubraukytą vietą, visus metus duos pieną tam, kuris braukė žolę (Užpaliai).

Iš apinasrio ištekėjęs pienas reikia sugirdyti savo karvei (Kuktiškės).

Šv. Jono rytą nori kaip nors įmelžti į savo indą svetimos karvės pieno (Užpaliai, LTA 218/1081) [61].

Šv. Jono naktį pamelžti svetimą karvę, parsinešus namo pieną išpilti, kur gulėjo savo karvė (Kabeliai, LTA 794/ 128).

Jei nori kaimyno karves apraganoti, kad pieno neduotų, reikia Joninių vidurnaktį nuėjus, nieko nekalbant ir neatsi-

grężiant, iš kiekvienos išmelžti po tris lašus pieno, tada paimti devyneriopų tą dieną surinktų žolių, jas dar tą pačią naktį suvirinti, į tas žoles supilti išmelžtą pieną, triskart sumaišyti ir tuojau po triskart duoti (savo?) karvėms gerti (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 120).

Joninių vakare reikia parnešti iš kaimyno lauko ąžuolo lapų, juos išvirti ir iššutinti visus pieno indus, tada visus metus atimsi kaimynui grietinę ir sviestą — jis turės prastą (liesą, mėlyną, vandeningą) pieną ir tas nedaugelis sviesto, kurį jis gaus, bus liesas ir trupiniuotas (Liobartai, Bezz. Lit. Forsch. 66—67).

Joninių vakare po 11 val. nueina ūkininkas į savo kaimyno pievą, nupjauna visuose keturiuose kampuose po saują žolės, netardamas nei žodžio ir nesižvalgydamas, tada pareina namo ir išbarsto tą žolę visuose savo tvarto kampuose ir ėdžiose, tuo būdu jis mano pasinaudosiąs savo kaimyno karvių pienu, grietine ir sviestu (Ten pat) [62].

Joninių vakarą suskinti nuo septynių kaimynų rubežių po vieną gėlę, bet vis kitokias, tuojau jas suvirinti ir duoti karvėms gerti, tada jos duos daugiau pieno, o anų septynių kaimynų karvės jau nebebus tokios pieningos (Prūsų Lietuva. GmKr 29, 120).

Anksti šv. Jono rytą (arba naktį) reikia prirauti iš svetimo sklypo daug žolės ir sušerti savo karvėms — jų pieną atimsi sau (Dusetos, LTA 14/372, Obeliai, LTA 1635/75). Tas žoles galima duoti ir kitiems gyvuliams, tada seksis auginti ir laikyti, o kaimyno gyvuliai eis menkyn (Antalieptė, LTA 1657/275).

Anksti šv. Jono rytą gena karves pasiganyti į svetimą lauką, tada iš to lauko karvių pieną sau gauna (Žemaičių Kalvarija, LTA 600/50; Dusetos, LTA 14/371).

Šv. Jono dieną iš svetimo tvarto (reikia) ištraukti šiaudų ir atnešus pakloti savo karvėms: tų karvių pienas prapuls, o šitų prisidės (Švenčionys, LMD I 654/33).

Joninių dieną audeklus kloja ant takų, iš dangčių tąso šiaudus, tai pieną atima (Tverečius, LMD I 660/136).

Išpeša iš dangčio šiaudų ir eina laukan tąsyti po rasą, kur gano karves — atima iš kitų pieną (Kaltinėnai, LMD III 149/20).

Šv. Jono rytą anksti atsikėlus reikia pririnkti šiaudelių

nuo kelio, kur svetimos karvės vaikščioja, tais šiaudeliais pašutinti uzboną, tai atimsi pieną iš tų karvių, kurios per tuos šiaudus vaikščiojo (Alytus, LTA 773/381).

Iš kitos karvės pėdų ima žemę ir šutina puodynėles, kiti šiltą svetimos karvės mėšlą sugirdo savo karvėms, tada pieną atima (Tverečius, LMD I 660/136).

Šv. Jono ryte seniau bobos svetimas vantas vogdavo ir jas ant savo laukų išdraikydavo, kad joms karvės sektųsi (Dusetos, LTA 1693/441).

Kai šv. Jono rytą teka saulė, reikia imti žemės iš svetimo daržo ir su sterble nešti į savo daržą, tai reiškia, kad atneši į savo daržą visą gerumą (Žeimelis).

Čėrauninkai, norėdami ką nors pačėravoti arba karvių pieną atimti, ateina šv. Jono rytą ko nors skolinti (Tauragnai, LTA 545/132—111).

Šv. Jono dienoj nieko neskolinama, nes pienas labai genda (Dūkštas) [63].

„Daugiausia akylumo privalo turėti ūkininkai Joninių išvakarėse. Tos dienos vakarą burtininkės atima karvėms pieną. Norint to išvengti, kaišiojama į tvartų sienų plyšius šventas šakeles, prilipdoma kryžmai sudėtas žvakeles, o kartais verdamas pieno koštuvis šventame vandenyje, paimtame iš trijų bažnyčių. Ši pastaroji priemonė suteikia burtininkei baisių kančių. Ji, negalėdama to pakęsti, eina į namus, kur verdamas koštuvis, ir prašo jai duoti kokį nors daiktą. Jai atsakius (davus neigiamą atsakymą), prašo dovanoti ir grąžina karvėms pieną“ (Kukolnik, Čerty 94)[64].

Kalba žmonės, kad šv. Jono rytą raganos su kultuvėm velėja visokias žoles ir šaukia karves visokiais vardais. Jei pasitaiko tuo metu galvijai lauke ir atitinka karvių vardai, sugadina ir atima užvardytom karvėm pieną. Todėl žmonės ir negena anksti šv. Jone, saugosi rasos (Dusetos, LTA 1949/15).

Šv. Jono rytą, kai pievos labai rasotos, apsisupusi balta marška moteris eina per pievas ir ji atima pieną, jei pasisukioja apie karves (Utena, LTA 1949/17).

Mano tėvas pasakojo, kad norėdama atimti pieną moteris su kibiru braukia per rasotą žolę,— kiek sušlampa kibiras, tiek atima pieno (Utena, LTA 1949/18).

Šv. Jone nuvariau karvę ant Kapelių ir tik sutino kar-

vei tešmuo. Verkdama parsivariau (karvę namo) ir nežinau, kas daryti. Ateina Ivanienė, rusė iš Griodvario, ir sako: „Untasien, ko verki?“ Parodžiau karvę. Ana sako: „Duok sietą“. Padaviau, pylė kryžiškai vandenį (per sietą) ant karvės pusiaujo ir greit pasitaisė karvei tešmuo. Paskui ana ir sako: „Nigdi nevaryk šv. Jone karves ant rasos“. Aš buvau ir užmiršus, kad buvo Jono rytas (Antalieptė, LTA 1949/16.)

Šv. Jono naktį reikia smetona aptepti taką, kuris veda pas tą ūkininką, katro karvių pieną nori atimti, be to, iš to kiemo pavogti koštuvą ir vilkti tuo taku (Žemaičių Kalvarija, LTA 600/53).

Joninių anksti rytą pamelžę savo karves, pieną supila į molinį puodą ir nuneša ant kaimyno rubežiaus susikryžavojimo; ten užkuria ugnį, uždeda pieną su indu ir rūgina; parūginus nuneša ir lieja ant kaimyno raguočių tvarto durų; su tuščiu puodu greitai grįžta, neatsižiūrėdami atgal (Barzdai, LTA 436/153–5).

Jei nori, kad karvės duotų daug pieno, tai reikia (Joninių rytą?) dar saulei netekėjus parsinešti vandens iš svetimo šulinio, kur yra karvių. Kai karvė apsiteliuos, tai reikia kryžmai melžti tan vandenin ir sugirdyti, tai duos daug pieno (Alytus, LTA 1457/1—109).

Kadangi karvėms Joninių naktį ir ypač rytą gresia taip daug pavojų iš raganų ir burtininkų pusės (gali visiems metams atimti pieną), tai imamasi visos eilės priemonių apsisaugoti nuo žalingų burtų pasekmių.

Pavojingiausias ir dažniausiai vartojamas burtas yra „rasos braukimas“: kieno karvės pirmutinės užės tokią žolę, jų pienas bus atimtas. Todėl Joninių rytą niekas nenori **pirmas** išgyti karvių, užtat į lauką gena vėlai, kai rasa jau nukritusi, dažniausia tik apie vidurdienį, arba bent jau saulei patekėjus (Antalieptė, Akmenė, Antazavė, Degučiai, Seirijai, Ylakiai, Ubiškė (Telšių aps.), Kamajai, Daugeliškis, Rodunė, Utena, Leipalingis, Alytus, Dusetos, Merkinė, Butrimonys, Melagėnai, Viekšniai, Liškiava, Salakas, Varėna; Tverečius, Tirkšliai; Kurtuvėnai (TirŽ V 642)[65].

Yra daug kitokių priemonių apsaugoti karvėms nuo užbūrimo.

Šv. Jono rytą paimti puodelis druskos ir perbraukti (su druska?) tris kartus ranka per tešmenį, tai tada niekas

nepačėravos (Dusetos, LTA 1418 807).

Šv. Jono rytą prie tvarto slenksčio padėdavo koštuvę (seniau koštuvė būdavo paprastas drobės gabalas), kad varomi gyvuliai ją peržengtų, tada tikėdavo, kad karvės duos daugiau pieno (Alanta, LTA 2235 141).

Prieš saulės tekėjimą reikia triskart aplėkti per devynis laukus, surinkti triskart po devynias žoleles (treja devyneria), surinkti iš kiekvieno lauko po akmenėlį, žolynėliais karves pagirdyti, akmenėliais puodynėles iššutinti, tai bus daug smetonos ir viedzmos pieno nepaims (Tverečius, LMD I 660/121).

Šv. Jono dieną reikia karvėms duoti paparčių užėsti, tada laumės pieno neatims (Merkinė, LTA 1573/64).

Prieš šv. Joną reikia anksti karves melžti, nes ateina laumė ir iššinda (Židikai, LTA 1279/355).

Aš buvau dar jauna mergaitė, kai šeimininkė užbaltino viralą ir pienas pavirto į šmotus. Tada šeimininkė sako: „Tai šiąnakt mūsų karves apraganavo“. Paskui paėmė visokių javų po saują, sumaišė, išvirė ir sušėrė. Tada pienas vėl toks pat paliko kaip ir pirma (Keturvalakiai, LTA 1489/12).

Įsitikinęs, kad koks jo priešininkas apraganavo karves, ūkininkas išpeša iš savo karvių tarpusavio (tarpuragio) po tris plaukus ir kaip nors stengiasi juos nunešti į to žmogaus tvartą; jeigu jo karvės su šienu tuos plaukus suės, tai jos pačios nebeduos pieno, o ano ūkininko karvės pasitaisys (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 120).

Jei kas karvę užkerėjo ir ji neduoda pieno, tai nueik ant kryžkelio, parauk žolės ir duok jai ėsti, sakydamas: „Velnio galybė tave apsėdo, o Dievo ranka išgelbės“ (Betygala, LTA 392/119).

Jeigu šv. Jono naktį parodai pirštu į mėnulį, tai reikia įkąsti dantimis pirštą taip, kad net kraujas pasirodytų, o jei taip nepadarysi, tai labai gaiš gyvuliai (Leipalingis, LTA 1436/65).

Spėjimai apie vedybas

Senas yra žmogaus noras sužinoti savo ateitį, ypač apie vedybas ir mirtį. Tam tikros dienos yra laikomos ypač

gera proga ateičiai sužinoti. Atrodo, kad žymiųjų spėjimų metas sutampa su senųjų laikų vedybų sezonais. Manome, kad tokių vedybų sezonų esą buvę du: vienas vidurvasarį apie Jonines, kitas viduržiemį apie Kalėdas. Tuo metu (dar ir prieš šv. Andriejaus dieną) ir dabar daugiausia daroma visokių būrimų ateičiai atspėti. Psichologiškai tai lengva paaiškinti: juk daugiausia spėjimų kaip tik skiriami ką nors sužinoti apie būsimąjį (-ją). Pažymėtina, kad tokiais spėjimais daugiausia užsiima mergaitės, vyrai labai retai[66].

Joninių išvakarės vedybiniu požiūriu turi ypatingą reikšmę. Susitikti tą naktį patinkamą asmenį yra labai geras ženklas, iš čia kilo savotiška Joninių nakties romantika, jaunimo pamėgti „gūžinėjimai", kuriuos dvasininkai ir moralistai dažnai mini ir smerkia[67].

Skirstantis nuo Joninių laužo jei pirmiausia susitiksi tos pačios lyties asmenį — blogas ženklas, jei priešingos — reiškia pasisekimą, o jei susitiksi mylimąjį (-ją), tai tą patį reiškia, ką ir žodį duoti — jau tada nebereikia viens kitam pasižadėti. Jei kartais tokia pora iširsta, tai sakoma: „Tai Dievaži, kas gi tikėjosi,— pamislyk sau, sesiule, gi Joninių naktį susitiko" (Vaškai, LMD I 605/1—23)[68].

Prieš šv. Joną mergaitės pasninkauja, išvakarėse sukalba septynis poterius ir tada jau buria; sako, kad tada būrimas būna teisingas ir piktosios dvasios neklaidina (Kurkliai, LTA 1438/48).

Jei Joninėse kur nors paklysi, tai saugok tais metais vainikėlį (Kalesninkai, LMD I 474/423).

Vainikai ir gėlės

Spėjimams apie ištekėjimą merginos pirmiausia įvairiai panaudoja Joninių vainikus,— atrodo, kad svarbiausia tam reikalui jie ir pinami.

Mergaitės Joninių naktį renka ir pina iš Jono žolės arba devynių (triskart devynių) nenustatytos rūšies žolynų vainikus; rinkdamos Joninių žoles murma: „Jons kirta, Marije rinka, pry ko pridedu, pry to prytinka" (Ragainė, Priekulė, Bezz. Lit. Forsch. 77).

„Iš vainikų galima būdavo atspėti savo laimę. . . Eiti, skinti ir vainiką pinti ji privalėjo nepratardama nei žodžio, ir pats vainikas turėjo būti pinamas iš devynių gėlių (rū-

šių), nevartojant siūlo. Jeigu pavykdavo kuriai vainiką nupinti nepratarus nė žodžio, ta galėjo būti rami — laimė jos neapleis ištisus metus“ (MsRt 1935-Nr. 48)[69].

Mergaitės meta naktį rūtų vainikus į medžius, ypač į liepas,— nukrinta vainikas, tai mergaitė tais metais dar negaus vyro (Tetzner 80).

„Iki šių dienų plačiai tebežinomas devyneriopų žolių skynimas. Joninių išvakarėse mergaitės nueina į pievą, prirenka devyneriopų gėlių (rūtų, ramunėlių, jonažolių ir kitų), iš kurių pina vainiką, bet be jokio siūlo; nueinant ir grįžtant neleista nei kalbėti, nei atsigręžti. Grįžtant vainikas per galvą metamas į beržą arba gluosnį. Jei jis tuoj pirmą kartą metant šakose užklius, mergaitė ištekės dar tais pačiais metais, o kiek kartų jis nukris, tiek metų dar teks laukti“. (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

„Ta mergaitė, kuri norėdavo sužinoti, kada pasiims pas save jos mylimasis, nupintą vainiką turėdavo įsviesti į medį. Sviesti reikėdavo per galvą, į medį atsistojus nugara. Jeigu vainikas patekdavo tarp medžio šakų, reikšdavo, kad ištekėti pavyks, o jei nekrisdavo ant žemės, tai būdavo ženklas, kad dar reikės mergauti“ (MsRt 1940-Nr. 48).

Šv. Jono naktį eina į mišką, pina ąžuolo vainikus ir meta į medį; katros vainikas palieka, ta gaus ištekėti, katros iškrenta — ta negaus (Akmenė, LTA 69/131)[70].

Joninių naktį reikia nupinti vainikas iš gėlių, paimtų iš trijų ūkininkų laukų ir iš kiekvieno lauko trejopų gėlių. Tas vainikas naktį reikia mesti į medį: jeigu vieną kartą mesi ir vainikas pasikabins, tai tais metais ištekėsi, jeigu tik iš antro metimo pasikabins, tai antrais ir t. t.— kiek kartų mestas vainikas nepasikabins, tiek metų neištekėsi (Biržai, LTA 365/210).

Atsuka į liepą nugarą ir sviedžia į ją vainiką. Ach, kiek kartų reikės mesti — kiekvienas metimas reiškia metus. Bet vainikas tuojau pakibo aukštai liepos viršūnėje ir iš tikrųjų metėja dar tais pat metais ištekėjo (Kleinartis, Prūsų Lietuva, Jung 99).

Joninių išvakarėse merginos, norėdamos sužinoti, kuri ištekės ir kuri ne, daro taip: nupina rūtų vainiką ir meta į obelį — kurios vainikas obelyje susilaiko, tai ta ištekės, ku-

rios nukrenta į žemę, tai ta neištekės (Obeliai, LTA 1604/20).

Joninėms žiburiui (degančiai smalai) iškelti rengiamoji kartis turi būti šakota, nes mergaitės, prieš eidamos ieškoti paparčio žiedo, visiems matant viešai meta į kartį nusipintus rūtų vainikus: jei vainikas užkliuvęs pasikabina, geras išbūrimas — tikrai išeis už vyro, jei ne — tai aišku, kad dar ne (Vaškai, LMD I 605/1—25).

Joninių naktį mergaitės nusipina vainiką, nueina pas užkeltus vartus, atsistoja nugara į vartus, žengia tris žingsnius į kiemą ir meta per galvą vainiką; jei vainikas nupuola šioj vartų pusėj, tai tą metą neištekės, jei anapus vartų — tai ištekės (Vilkaviškis, LTA 223/105, 117).

Dažnai nupintieji vainikai plukdomi. Tatai daroma keleriopai[71].

„Šv. Jono vakare merginos nusipina vainikus ir sumeta į vandenį. Į kurią pusę vainikas nuplauks, iš tos pusės bus vaikinas. Vanduo turi būti ramus“ (Panemunis, TirŽ V 643).

Paleisti vainiką į sraunų vandenį, kur jis nuplauks, iš ten bus piršliai (Tauragė, LTA 1609/228).

Šv. Jono vakare nupinti rūtų vainikėlį, vakare įdėti į šulinį ir saugoti, į kurią šalį plauks — į tą ir ištekėsi (Josvainiai, LTA 53/12).

Mergaitės Joninių naktį supina keturis vainikėlius ir leidžia vandenin į keturis kampus. Jei visi vienan kampan suplaukia, tai ton pusėn nutekėsi (Tverečius, LMD I 660/127).

Šv. Jono dieną mergos leidžia upėn ar ežeran vainikus: kurios vainikas toliau nuplauks, tai ta greičiau ištekės (Punskas, LMD I 474/227).

Reikia šv. Jono vakare nupinti vainikus ir paleisti į marką plaukyti; jeigu vienas išsiskirs iš kitų ir plauks skyrium, tai reiškia, kad tu išsiskirsi iš seselių — tais metais ištekėsi (Šeduva, LTA 444/732).

Suskinti iš trijų ūkininkų laukų gėlių, iš kiekvieno lauko trejopos rūšies, ir nupinti du vainiku. Vieną pažymėti savo vardu, kitą mylimojo ir juos Joninių naktį kartu įmesti tekančian vandenin. Jei jie kiek nuplaukę išsiskirs, tai teks skirtis, o jei nuplaukę vėl sueis į vieną vietą ir apsistos, tai už jo ištekėsi (Biržai, LTA 365/210—2).

Šv. Jono naktį paleisti ant tekančio vandens du vainiku, ant kurių užstatyti po žvakutę,— jei tie vainikai susitiks, tai burtas išsipildys (Kuktiškės, LTA 409/376).

Norint sužinoti, ar už mylimo vaikino ištekėsi, reikia Joninių vakare nupinti iš įvairių pievos gėlių du vainiku, ant kiekvieno padėti degančią vaškinę žvakę ir paleisti iš vieno krašto, tik kiek atstui nuo viens kito, pavėjui į kūdrą,— jei suplauks į krūvą, tai už jo ištekėsi (Alvitas, LTA 436/153—199).

Prisirinkti įvairių pievos gėlių ir nusipinti tris vainikėlius. Joninių naktį prieš einant gulti nunešti į kūdrą ir paleisti į vandenį pavėjui. Anksti rytą nueiti pažiūrėti: jei rasi du vainikėliu suplaukusiu į krūvą, tai ateinančiais metais ištekėsi (Vilkaviškis, LTA 436/153—274).

Šv. Jono vakarą nupina du vainiku (iš rūtų ir iš šv. Jono dobilėlių) ir paleidžia ant bėgančio vandens, jei vainikai abu kartu plaukia, tai ištekėsi už to vaikino, apie kurį galvojai vainiką pindama, jei išsiskiria — viskas veltui (Taujėnai, Dusetos, Naujamiestis, Grinkiškis).

Šv. Jono naktį reikia numesti į šulinį du kuzuliukai kvietkų: vienas rūtų, antras baltųjų dobilėlių ir vienas viename šulinio pakraštyje, kitas kitame. Jei per naktį jie sueina krūvon, tai ištekėsi už to, apie kurį galvojai juos nešdama šulinin (Taujėnai, LTA 158 1/805).

Joninėse mergos meta vainikus į keturis šulinio kampus, o vieną vidurin. Vainikus pavadina bernų vardais. Su kuriuo merginos vainikas (vidurinis) suplaukia, tas bus jos bernas (Švenčionys, LMD I 474/27).

Nupinti tiek vainikėlių, kiek turi patinkamų vaikinų, ir pažymėti juos vardais. Taip pat nusipinti ir sau vainikėlį, būtinai rūtų (vaikinų vainikėliai gali būti įvairių gėlių). Tuos vainikėlius Joninių naktį nunešti ir suleisti į kūdrą: vaikinų į kampus, savo į vidurį. Vanduo turi būti ramus. Anksti rytą, dar saulei netekėjus, nueiti pažiūrėti, su kurio vaikino vainikėliu tavasis yra susiglaudęs (susikabinęs) — už to ištekėsi. Paleidžia ir kelis bevardžius vainikėlius dar nepažįstamiems. Kartais ant vainikėlių užstato žvakutes (Antalieptė, Tverečius, Adutiškis, Melagėnai, Kaltinėnai).— Tokius vaikinams skirtus vainikėlius vidurnaktį sudeda į pilną vandens geldą, o mergaitė atsistoja šalia ir laukia, kuris

vainikėlis arčiausiai priplauks — už to ištekės (Dusetos, LTA 14/54).

„Šv. Jono vakarą nupinti devynis vainikus ir ant kiekvieno prisegti kortelę su pavarde. Kuris vainikas išplauks į krantą, už to ištekėsi“ (Skapiškis, TirŽ V 643).

„Šv. Jono naktį reikia nueiti paupin, nusinešti daug vainikėlių, visiems duoti vardus ir užsižymėti vieną sau. Pirma įmesti savasis, o paskum visi kiti ir žiūrėti, kuris prie jo priplauks. Tokiu vardu ir bus tavasis“ (Ten pat).

„Šv. Jono naktį 12 val. įmesti į upę 12 vainikų. Jei vainikai suplauks poromis, tai ištekėsi, ir atvirkščiai“ (Ten pat).

Joninių naktį vaikinai ir merginos susirenka ant upės kranto, pina vainikus ir juos paženklinę meta į vandenį: jei merginos ir vaikino vainikai drauge suplaukia, tai jiedu apsives (Marijampolė, LTA 307/178).

Vakare prieš šv. Joną nupinama tiek vainikų, kiek kaime yra bernelių ir mergelių. Kiekvienam vainikui duoda vardą. Pina iš rūtų. Paskum nuneša visus kūdron ir sumeta. Rytą anksti, saulei tekant, eina žiūrėti, su kieno vainikėliu savasis susiporavęs,— iš to žino, koks bus vyras ar žmona (Antazavė, LTA 1418/592).

„Nusipynėm kelios mergaitės po vainiką ir sumetėm Peršekės upėn. Mano vainikas plaukė ir nuplaukė Krokialaukio link, o Magdutės vainiką apipuolė žąsiukai, ėmė pešiot ir nudraskė... Verkia mergaitė nabagė su ašarom, o kitos iš jos juokiasi“ (MsLk 1940 Nr. 25).

Būrimas, kuris anksčiau buvo atliekamas vieno asmens ir slaptai (užsidarius troboje,vandens geldoje), ilgainiui išvirto viešа bendruomeniška jaunimo pramoga. Tačiau pirmykštė vainikų plukdymo prasmė greičiausiai buvo **auka vandeniui** ir tik vėliau, pamiršus senąją prasmę, jis išvirto vedybiniu spėjimu ir jaunimo pramoga (J. B.).

Sapnai

Ką Joninių naktį sapnuosi, tas tikrai išsipildys. Pirmiausia tam panaudojami vainikai ir gėlės.

„Mergaitės šv. Jono vilijoj pina devynis vainikėlius iš devyneriopų kvietkų ir paskui, einant gult, pasideda sau po galva, tuomet kurį susapnuoja, tai tas berniukas bus jos vyras“ (Naujamiestis, LT IV 155) [72].

„Neretai mergaitės pinasi dar ir antrą vainikėlį, kuris Joninių naktį dedamas po pagalve, kad sapne pasirodytų žadėtasis. Tačiau vainiko negalima trobon neštis per slenkstį, jį reikia vėl per galvą mesti kambarin pro langą. Vainikėlis namuose dar ilgai laikomas, kaip laimės ir sveikatos simbolis“ (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

Saulei leidžiantis abi mergaitės nekalbėdamos pynė sau vainikus iš devyneriopų žolių. Juos įnešė vidun ne per duris ir slenkstį, bet įtraukė atbulomis ant siūlo per langą ir tada visai paslapčiomis padėjo po pagalve. Ką aš tada sapnuosiu, tas išsipildys! Tačiau ji nieko nesapnavo (Kleinartis, Prūsų Lietuva, Jung 98).

„Šv. Jono naktį reikia apeiti aplink tris laukus ir iš jų prisiskinti gėlių. Paskum nusipinti iš tų gėlių vainiką ir pasidėti po priegalve. Kuris vaikinas per sapnus ateis vainiko imti, tas bus tavo vyru“ (Skapiškis, TirŽ V 643).

Žr. MsRt 1935 Nr. 48, MsLk 1932 Nr. 141, LtAd 1932 Nr. 141.

Sapno spėjimui naudojamas vainikėlis turi būti nepaprastai nupintas:

iš devyneriopų gėlių (Naujamiestis, Šeduva, Merkinė); iš devynių rūšių gėlių po devynias kiekvienos rūšies arba devyni vainikėliai iš devyneriopų gėlių (Naujamiestis); iš devynių laukų surinktų gėlių (Biržai); iš devynių rūšių gėlių nupinti devynis vainikus, kiekviename triskart po devynias gėles (Antalieptė); iš septynių kaimų laukų gėlių (Pabiržė); iš trijų ūkininkų laukų po tris rūšis gėlių (Biržai); iš trijų darželių gėlių (Ramygala); iš trijų laukų skintų žolynų (Biržai, Skapiškis); iš rūtų (Antazavė); iš dvylikos įvairių gėlių (Kaltinėnai).

Vainikai pinami Joninių išvakarėse arba naktį. Pinti reikia niekam nematant (Ramygala).

Vainikas užsidedamas ant galvos ir gulamasi miegoti (Ramygala, Pabiržė, Biržai — dažnai) [73].

Vainiką (-us) pasidėti po pagalve (Naujamiestis, Šeduva, Panemunėlis, Skaistgiris, Merkinė, Antalieptė, Vilkaviškis, Kaltinėnai, Skapiškis).

Einant gulti nereikia su niekuo kalbėti, nesimelsti, dargi nepersižegnoti (Apsas, Naujamiestis). Arba sukalbėti devynis poterius prie šv. Antano.

Kokį vyriškį susapnuosi, tas bus tavo vyru. Arba: jis paims vainiką (Pabiržė, Skaistgiris, Skapiškis, Merkinė), nuo vainiko gers vandenį (Antazavė), prausis ant kėdės padėtu vandeniu (Biržai).

Šv. Jono vigilijoj reikia nupinti rūtų vainikėlį, pasisemti vandens su puodeliu ir viską padėti palovyje; naktį sapnuosi — kas tau paduos su tuo puodeliu gerti, už to ištekėsi (Linkuva, LTA 337/541).

Deda po pagalve ne tik vainikus, bet ir paprastai nuskintas gėles: vakare devintą valandą suskintas (Apsas), septynias gėles (Pašušvis), tris rūtų šakeles kryžiškai (Antalieptė), šiaip tą naktį prisirinktas visokias žoles ir gėles (Pandėlys)[74].

Viena mergaitė pasidėjo šv. Jono naktį po pagalve kryžiškai tris rūtų šakeles ir susapnavo: atėjo vienas bernaitis ir sako jai: „Dėk nedėk, vis tiek čia mano rūtos — aš ir paimsiu". Tas vaikinas ją ir vedė. Kita mergaitė irgi taip pat padarė, ji susapnavo, kad jos kambarin įnešė grabą, išėmė iš pagalvio rūtų šakeles ir jomis apvainikavo grabą. Ta mergaitė mirė senmerge (Antalieptė, LTA 1277/260).

Jei merga nori susapnuoti savo berną (būsimą vyrą), tai reikia šv. Jono naktį pasidėti po galva aguonų (Kabeliai, LMD I 189/1).

Šv. Jono naktį reikia apsiberti aplinkui kanapėmis ir miegoti tiktai lauke,— ką tada susapnuosi, tai taip ir bus (Panevėžys, LTA 260/235 ir 600/87).

Šv. Jono naktį nueiti į miežius ir miežių rasa nusiprausti. Būtinai nenusišluostyti ir einant namo neatsigręžti (Pandėlys, LTA 716/177).

Šv. Jono išvakarėse reikia truputį užmigti, o pabudus nusiprausti pievos rasa rankas ir veidą. Vėl užmigus, sapne aplankys tave tas, už kurio ištekėsi. Pasakoja šį burtą dariusi su savo drauge ir tikrai susapnavusios savo būsimuosius. Ji liko neištekėjusi, nes jos sapnuotasis pasimiręs, o jos draugė tikrai ištekėjusi už to, kurį sapnavo, nors iš karto jo ir nemylėjo, net neapkentė. Ant galo pridūrė: „Jei netiki, tai taip padaryk ir susapnuosi savo būsimąją" (Salakas, LTA 1778/26).

Šv. Jono vigilijoj 12 val. naktį nusiprausia ir eina gulti,

o kai tik užmiega, būsimasis vyras atneša rankšluostį (Rimšė, LMD I 581/1—45)[75].

Joninių rytą, dar be saulės, mergaitės išeina ir rasa apsiprausia, bet nenusišluosto ir vėl atsigula,— kas (sapne) atneša rankšluostį, tai tas ją paima (Tverečius, LMD I 660/209).

Jei Joninių naktį būna ant kviečių rasa, reikia per juos einant ta rasa praustis; parėjus namo, reikia gulti nenusišluosčius, tada sapnuosi, kas ateis nušluostyti tą rasą (veidą),— ką sapnuosi, tai tas bus kavalierius (Marijampolė, LTA 1658/564).

„Mergaitėms patariama Jono naktį į kurpę įdėti pinigą, tada sapnuosiančios apie būsimąjį“ (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

„Jono naktį merginos po savo lova padeda praustuvę, šukas, rankšluostį, muilą. Atsigulti reikia nieko nekalbant; vyras, kurį sapne matys, bus sužadėtinis“ (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

Šv. Jono vigilijoj reikia sukalbėti šešerius poterius į šv. Joną ir po poterių į nieką neprakalbėti; toliau pasidėti vyriškus baltinius po pagalve ir būtinai padėti prausimuisi bliūdą su vandeniu, muilą ir rankšluostį, ant stalelio prie lovos pastatyti veidrodį ir šukas, visas duris užrakinti ar užkabinti ir atsigulti; bemiegant (sapne) ateis būsimasis, nusipraus ir susišukuos, tada žvilgters, tarsi būtų jau senas pažįstamas; o jei niekas neateis, tai tais metais dar neištekėsi (Vaškai, LMD I 605/1 22)[76].

Šv. Jono vakare einant gulti, reikia po lova pasistatyti lėkštę su vandeniu ir į vandenį įmerkti šiaudą,— tuomet ką naktį sapnuosi, tas tikrai įvyks (Šeduva, LTA 1516/33)[77].

Kas nori savo mylimą pamatyti, turi šv. Jono dieną pasninkauti, o vakare prieš gulant sukalbėti šimtą poterių (Užventis, LTA 267/230).

Kiti vedybiniai spėjimai

Šv. Jono naktį paimti baltą nosinę ir triskart perbraukti per rasą,— kas pirmas vyrų nusišluostys ta nosine, tas bus mylimasis (Antazavė, LTA 1418/594).

Šv. Jono rytą reikia nusiimti škaplierius, pasiimti bliūdą vandens ir nusiprausti; nusiprausus paduoda nusišluos-

tyti rankšluostį tas bernas, katras bus tavo vyru — taip matosi (Salakas, LTA 1486/36).

Šv. Jono naktį 11 val. reikia vienai užsidaryti, užsibrėžti ant stalo ratelį, į jį pastatyti stiklinę, ligi pusės pripiltą vandens, užsidegti grabnyčią, prieš save pastatyti veidrodį ir skaityti burtų knygą, kol pragys gaidys; tada pažiūrėti į stiklinę: kokį veidą pamatysi stiklinėj, už to ištekėsi (Šiauliai, LTA 369/178)[78].

Šv. Jono naktį reikia už lango lauko pusėj pastatyti deganti žvakė, o vidaus pusėj veidrodis. Veidrody pamatysi savo vyrą. Jei kartais veidrody pamatytum karstą, tai reiškia, jog tau skirtas vyras miręs (Žemaičių Kalvarija, LTA 600/116).

Per pačią dvyliktą reikia nusirengti visai nuogai, užsidegti dvi grabnyčias, atsisėsti prieš veidrodį ir žiūrėti; tada pamatysi savo ateitį: jei karalienę — ištekėsi, grabą — mirsi; jei nori, kad išsipildytų, reikia pamačius tuoj uždengti veidrodį ir užpūsti grabnyčias (Viekšniai, LTA 1416/645).

Vakare prieš šv. Joną reikia paimti bliūdą vandens, pastatyti dvi žvakes ir žiūrėti į vandenį: jei tais metais ištekėsi (apsivesi), pamatysi vyrą (moterį), jei ne — grabą (Pandėlys, LTA 716/193)[79].

Reikia pastatyti du veidrodžiai vienas prieš kitą (vienas pryšaky, antras užpakaly), uždegti dvi grabnyčines ir pažiūrėti per dvylikę: vestuvės reiškia vedybas, laidotuvės — mirtį (Marcinkonys ir Pasvalys, LTA 725/346 ir 600/264—20).

„Šv. Jono naktį mergaitė turi veidrodį savo kambaryje pastatyti taip, kad mėnulis į jį šviestų. Aplink save ant grindų apibrėžusi „velnio ratą“, turi atsistoti jo viduryje ir žiūrėti į veidrodį, kuriame lygiai vidurnaktį pamatys skirtąjį“ (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

Šv. Jono vakare (prieš Jono dieną) mergaitė turi išpjauti pievutėj tris duobutes ir vėl jas velėna uždengti; jei ant rytojaus vienoje duobučių ras tam tikrą blizgantį vabalą, tai ištekės už kareivio, ras kitokį vabalą, tai gali tikėtis šiaip vyro, jei nei vienoj duobutėj nebus jokio vabalo, dar liks netekėjusi (Ragainė, Bezz. Lit. Forsch. 78)[80].

Šv. Jono vakarą reikia iškasti devynias duobutes ir ką ant rytojaus jose rasi,tai iš to reikia spėti ateitį (Kalvarija, LTA 451—391—7).

Norint sužinoti savo būsimojo (-osios) darbštumą, reikia šv. Jono dienos vakarą iškasti keturias duobutes: dvi sau ir dvi jaunikiui (jaunajai) ir jas kuo nos lengvai uždengti; rytą žiūrėti, kas tose duobelėse yra: jei skruzdė, tai bus darbštus (-i), jei sliekas — tinginys (-ė) (Šeduva, LTA 1516/34).

Šv. Jono vakarą reikia išpjauti iš žolyno velėnos gabalą ir pasidėti po lova, o iš ryto atsikėlus pažiūrėti: jei velėnoj bus du kirminukai, tai tais metais apsivesi, jei vienas ar nei vieno — tai ne (Skaistgiris, LTA 1623/376).

„Eidamos namo visos trys mergiotės išsikasėm pievoj duobutes ir velėnom pridengėm. Rytmetį einame žiūrėti, ką tose duobutėse rasime. Ir jokio gyvo vabalėlio neradusios, liūdnos kiūtinom namo“ (MsLk 1940 Nr. 25).

„Prieš vidurnaktį mergaitės darže iškasa gabalėlį velėnos ir jį apvertusios padeda atgal ton pačion vieton. Iš to, ką kitą rytą po velėna randa, spėja apie ateitį: kirminas — tai vaikas, šakos šmotelis — kapas, vabalas — jaunikis; jei vabalas pilkas — vyras bus prasčiokas, jei margas — valdininkas arba kariškis, o jei vabaliukas žalias — vyras bus ūkininkas“ (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 119).

Šv. Jono vakarą skaito ramunio žiedo lapelius: jei paporiui — ištekėsi, jei lyka — atliksi (Dusetos, LTA 70c/648 ir 1418/30)[81]

Jono naktį turi ištraukti vis po du ramulių lapuku: kad vienas palieka, tai nepadarys vestuvių, kad du — padarys (Priekulė, Bezz. Lit. Forsch. 77).

Joninių vakare skyniot po tris ramunių žiedo lapelius: jei taip triskart padarius vis išeis poros — ištekėsi (Mažeikiai, LTA 455b/171—35).

Šv. Jono vigilijoj mergaitė nulaužia tris dilgeles ir jei nors viena jų prigis, tai tais metais mergaitė ištekės, o jei visos nudžius, tai tais metais nei viena to kaimo mergaitė neištekės (Pasvalys, LTA 600/264—19).

Jono vakare suriša du kviečiu; kada tas kvietis tą naktį atsileidžia, tai nepadarys vestuvių, o jei palieka, tai padarys. (Priekulė, Bezz. Lit. Forsche. 77).

Šv. Jono vakare rauna keturias smilgas, jas užsimerkus riša,— jei susiriša du vainikai, ištekės už to berno, apie kurį galvojo (Dusetos, LTA 70c/646)[82].

Šv. Jono vakarą reikia eiti į kryžkelę ir klausytis, kurioj pusėj šunes loja — iš tos pusės bus piršliai (jau už trijų dienų), ten nutekėsi (Seda ir Vaškai, LMD I 194/6 ir 605/1—24).

Mergos šildo vašką ir šiltą leidžia į vandenį; jei iš vaško išeina žmogus — merga gaus berną, jei grabas ar kas panašu į žvakę — mirs (Švenčionys, LMD I 474/28).

Motina sunčia dukterį atnešti malkų glėbį ir skaito, ar po porą išeina pagaliai: jei po porą, tai dukrelė ištekės, jei ne — liks kitiems metams (Vaškai, LMD I 605/1—26).

Mergaitės nueina į tvartą ir gaudo avis: jei sugauna avį — neištekės, jei aviną — ištekės (Pabiržė, LTA 291/256).

Mergaitė pripila bliūdą vandens, įmeta ten žiedą ir paėmus nuo laktos vištą atneša prie bliūdo,— jei višta gerdama pataiko su snapu į žiedą, tai ištekės (Naujamiestis, LMD I 502/15—27).

Mergaitės rašo į korteles savo mylimųjų vardus ir padeda po pagalve,— katra kortelė atsiverčia, už to ištekės (Vabalninkas, LTA 345/194). Arba rašo į korteles ne tik vardus, bet ir ypatumus (užsiėmimus), tas visas korteles padeda po pagalve, o naktį atsibudus ištraukia tris korteles ir padeda ant lango, rytą atsikėlus perskaitysi tas korteles ir sužinosi, kuo būsi (Apsas, LMD I 591/5)[83].

Pastarieji šeši spėjimai, daromi Joninių išvakarėse, ypač mėgstami daryti Kūčių vakare.

Meilės būrimai

Spėjimai arba prietarai nuo būrimų arba burtų skiriasi tuo, kad pirmuoju atveju stengiamasi tik sužinoti, ką likimas lemia, vadinasi, tik smalsumą patenkinti, tuo tarpu burtuose norima tas likimas nukreipti sau pageidaujama linkme. Burtuose randame daugiau aktyvumo, tai nėra ir tik apsaugos priemonė nuo nemalonių pasekmių, bet pastangos tam tikrais magiškais veiksmais priversti kitus žmones ir net negamtiškas jėgas (dvasias, net patį likimą) daryti taip, kaip buriančiojo yra pageidaujama. Būrimams galima panaudoti ne tik magiškas formules, bet ir tam tikrus gamtiškus daiktus (augalus ir gyvulius bei tam tikras jų dalis,

mineralus), tik reikia žinoti, kas kuriam reikalui tinka ir kaip juos paruošti bei pavartoti.

Joninių naktį reikia pamelžti trijų ūkininkų po vieną karvę, iš to pieno sudėti sūrį ir duoti jo valgyti savo mylimajam, tai jis greitu laiku liks tavasis (Biržai, LTA 365/210—3).

Šv. Jono vakarą surask keturlapį dobilą ir duok mylimajam (LTA 549/60).

Šv. Jono naktį nueik į senkapius, paimk kauliuką ir patrink juo mylimąjį, spėdama sau, kuo vardu buvo numirėlis: jei atspėsi — laimėsi (LTA 549/61).

Jei motina nori, kad duktė ištekėtų už jai patinkamo vyro, turi Joninių naktį apsigaubti balta paklode, išleisti plaukus, eiti per devynis laukus, nuo kiekvieno lauko paimti po akmenį (būtinai ir nuo to patinkamo vyro lauko) ir parsinešti juos namo (Ramygala, LTA 323/191—12).

Plačiai yra žinomas būrimas su šikšnosparniu.

Šv. Jono naktį pasigauk šikšnosparnį, prieš dvyliktą nunešk skruzdėlynan, tik nešant reikia niekur nesidairyti, išsižadėti Dievo ir visų šventųjų; kitą naktį prieš dvyliktą nueiti paimti — tada rasi grėbliuką ir šakutes; norint, kad įsimylėtų,— patrauk grėbliuku, jei nusibos,— šakutėmis pastūmėk (Marcinkonys, LTA 725/111)[84].

Susigauti šikšnosparnį ir nunešus į mišką įkišti jį į skruzdėlyną po beržu; tada skubiai, nė neatsižiūrėjus, bėgti namo; rytmetį nuėjęs į tą vietą, rasi tokį kaip kobiniuką ir lopečiukę (kaulelius); ką myli — patrauk slapčiai tuo kobinuku, tai nebeatsitrauks, o ką nemyli — atstumk ta lopetėle (Pašušvys, LTA 455b/171—19).

Šv. Jone mergos pagavę šikšnosparnį suriša vilnoniu siūlu ir įmeta skruzdėlynan (nesurišus mesti negalima, ištrūkęs gali suėsti); šv. Petro rytą reikia nueiti surinkti jo kaulų: viename sparne rasi kabliuką, o kitame — šakeles; su kabliuku galėsi berną prisitraukti, o su šakelėm atstumti (Dusetos, LTA 70c/961).

Pagauti šikšnosparnį, nunešti ir padėti ant skruzdėlyno; kai skruzdės jį suės, liks kaulai, kurių vienas bus lenktas, kaip kabliukas; kurią mergaitę ar vaikiną juo užkabinsi, niekuomet neatsiskirs (Daugailiai, LTA 1340/21—3).

Sugauk šikšnosparnį ir dvyliktą valandą nakties nunešk skruzdėlynan; skruzdės kaip matant jį suris, viso liks tik du kauliukai: vienas kaip kriukelis, antras — šakelės: kai imsi tuos kaulelius, baidys tave visokios baidyklės, bet tu jų nebijok ir drąsiai išsiimk kaulelius; kurio berniuko norėsi, tai tuo kriukeliu užkabinus patrauksi, o kai nustosi mylėti, tada šakelėm nustumsi (Kaltinėnai, LMD III 14/7).

Reikia sugauti šikšnosparnį ir varlę, sudėti juos į skylučių pribedžiotą metalinę dėžutę, nunešti miškan ir įkišti skruzdėlynan; paskui bėgti atgal, kiek išgali, nes jei išgirsi šikšnosparnio balsą, tai tuojau apkursi ir apaksi; ant rytojaus nuėjus atkasti dėžutę, tenai rasi šakutes ir kabliuką, visa kita skruzdėlės suės; jei paėmęs tą kabliuką nematant patrauksi mergaitę, ji karštai mylės, pastumsi šakutėmis — nebemylės (Naujamiestis, LTA 444/55) [85].

Būrimai turtui įsigyti

Joninių naktį galima praturtėti ne tik radus paparčio žiedą, bet ir kitais būdais.

Pardavęs velniui juodą katiną, gali gauti grįžtamą pinigą. Tačiau tatai ne taip jau lengva padaryti. Joninių vidurnaktį visiškai juodą katiną reikia nunešti į kryžkelę. Nešant jį reikia laikyti užpakaly ant pusiaujo (Dūkštas) arba paimti ilgą siūlą ir visą apraišioti mazgais: nagus, uodegą, kojas, kad būtų kuo daugiausia mazgų (Jonava). Atsisėdus kryžkelėj laukti. Visokios baidyklės ims tave gąsdinti, bet nebijok: sėdėk kaip sėdėjęs. Dvyliktą valandą atvažiuos ponaitis pora arklių, prašys tą katiną parduoti ir klaus, kiek už jį nori. Į tą žmogų nereikia žiūrėti. Jis tris kartus barkštels į tą katiną ir klaus: „Kiek nori už tą katiną?" Du kartu nereikia nieko kalbėti, o trečią atsakyti: „Vieną auksiną". Jis norės nusiderėti, bet tu nė kiek neišleisk, tik tada gausi grįžtantį pinigą (Dusetos). Gavęs pinigą, kuo greičiausiai bėk namo, kad jis nesuspėtų atrišti visų mazgų, nes jei atrišęs pavytų, tai galvą nusuktų (Jonava). Jei tą pinigą pirkdamas išleisi, jis vis pas tave sugrįš. Tačiau žmogus katino vietoj pardavė velniui savo sielą. Jei nori išsivaduoti, turi prieš mirdamas išgręžti uosyje skylę, ten tą pinigą įkišti ir užklynuoti (Jonava; žr.: Dūkštas LTA 1194/5, Jonava LMD I 593/2, Dusetos LTA 14/29) [86].

Šv. Jono naktį reikia palangėj pagal sieną ištiesti vielą arba siūlą ir ten užverti pergręžtą metalinį pinigą, o prie jo pririšti skarelę su pinigais; vidurnaktį tie pinigai pradės šo- kinėti, lakstyti po vielą, tada jau reikia juos nuimti; nuimti bus labai sunku, gąsdins visokios baidyklės, jei jų neišsigąsi, tai skarelę su pinigais nuimsi ir joj esą pinigai išleidus vėl sugrįš, tačiau jeigu kas pastebėtų, daugiau nebesugrįžtų (Dusetos, LTA 14/30).

Joninių dieną per dvylikę prisiskink rugiagėlių ir sudėk į degtukų dėžutę; kitą rytą joje rasi pinigą,- jeigu tą pinigą išleisi, tai kitą rytą vėl rasi dėžutėje (Židikai, LTA 1279/362).

Apie grįžtantį pinigą yra nemaža pasakojimų (žr.: TD II p. 238 Mt. 3650).

Reikia šv. Jono naktį 12 val. sudeginti juodo teliuko plaukų ir tais pelenais ištrinti piniginę, tada visuomet turėsi pinigų (Leipalingis, LTA 1436/89).

Vakare prieš šv. Joną reikia atsinešti gelsva šv. Jono žolė ir pasidėti gale galvų; tą naktį reikia galvoti tik apie turtus; kiek rytą rasi (lauke?) tos žolės žiedų, tai per kitą šv. Joną tiek turėsi muštinių (Daugailiai, LAT 1340/21-2).

Joninių naktį visi buvo ant kojų - pinigų ieškojo (Tverečius, LMD I 660/64-130)[87].

Visą šv. Jono naktį be miego išbuvęs rytmetį gali matyti užkastus pinigus garuojant (Ylakiai, LTA 486/25-8)[88].

Šv. Jono naktį reikia nueiti prie to daikto, kurį nori turėti, tai jį įsigysi (Telšiai, LTA 1582/60-41).

Javai ir derlius

Paimtas iš tokio (Joninių) laužo nuodėgulis ir įsmiegtas į dirvą turėjo atnešti gerą derlių, o pakištas po pamatu - turėjo visus metus apsaugoti namus nuo gaisro nelaimės (MsRt 1935 Nr. 48)[89].

“Sudegusių malkų anglis žmonės mėgsta išbarstyti po savo laukus, kad derlius būtų geras” (Prūsų Lietuva, GmKr 29, 118)[90].

Po saulės sugrįžimo nebegalima sėti jokie javai, nes nebeauga - grįžta atgal (Kupiškis).

Ką sėji ar sodini daržuose ar laukuose, viską baik iki Joninių, nes vėliau sėti neaugs, sako, dėl to, kad gegutė nebekukuoja (Šiaulėnai, LTA 455/171-23).

Po Joninių pasodinta taboka neauga (Butrimonys, LTA 1286/26).

Šv. Jone kurmiarausiais barsto pasėtus linus, kad nežolėti būtų (Dusetos, LTA 70c/1072).

Paskum ūkininkai kurmiarausių žemėmis barsto pievas, kad jų kurmiai neraustų. Degina piktžoles, išrovę iš dirvų, kad ir tų daugiau dirvoj nebebūtų (Dusetos, LTA 11/68).

Papilės par.: "Kitos mergelės rovė žoles ir degino, idant nebūtų žolėti rugiai ir javai. Vaikiukai sėmė rankomis žemę iš kelio ir barstė į pievas, idant kurmiai, rausdami žemę, jų negadintų" (Pal. Juzė 69).

Kad usnys laukuose neaugtų, reikia šv. Jono naktį išrauti vieną usnį ir atbulai ją pasodinti - tada visos usnys išnyks (Seirijai, LTA 455b/171-71).

Kas Joninių dieną dirba, tam ledai javus sumuša (Klaipėdos apyl., TD III p. 25 Nr. 222 ir GmKr 29, 121). Žvejai neišplaukia žvejoti, nes šiuo metu jūra tykojanti aukų (t. p. 121).

Joninių naktį (iš nakties) randa rugius, susuktus didžiausiais verpetais arba surištus, tai bijo ir pjauti, palieka tam daikte, o aplinkui nupjauna,- sako,- žmogų susuka; tatai viedzmos, anos ką atranda, tai lig smerties užkutendavo (Tverečius, LMD I 660/123)[91].

Iš vakaro prieš Jonines kapluoja kopūstus ir sako, kad tada gerai auga ir būna kietos galvos (LTA 390/143-9)[92].

"Norint išvaryti iš savo trobų žiurkes, reikia šv. Jono rytą, prieš saulei tekant, užsilipti ant klojimo ir kultuvu daužyti stogą. Tada visos žiurkės išbėgs" (Naujamiestis, TirŽ V 642).

Vabzdžiai ir kenkėjai

Jei prieš šv. Joną užmuši vieną vabalą - užaugs jų du rėčiai, jei po šv. Jono - pranyks jų rėtis (Surviliškis, LTA 264/152-69).

Uodą užmušus prieš šv. Joną, velnias rėtį (uodų) padidina, o užmušus po šv. Jono - rėtį pamažina (Višakio Rūda, LTA 507/31-290).

Musių nemušk prieš šv. Jono dieną, ba vietoj vienos musios prisivaiso devynios, o jeigu po šv. Jonui užmuši vieną musią, tai pranyks kitos devynios (Suvainiškis, PnBl 1931 Nr. 45 eil. 34).

Kad varmą (uodą) užmuši prieš šv. Joną, tai varmų tūkstančiai į jo vietą atsiranda, o kad po šv. Jono užmuši vieną - tai tūkstančiai žūva (Tauragė, LTA 1284/142).

Jei prieš šv. Joną užmuši vieną bimbalą, biesas šimtą jų paleidžia, o po šv. Jono vieną užmušus, biesas šimtą pakavoja kitiems metams (Žemaičių Kalvarija, LTA 709/66).

Jei prieš šv. Joną užmuši vieną musę, tai rėčiu (šimtu) daugiau bus, jei po šv. Jono - rėčiu (šimtu) mažiau liks (Vilkaviškis ir Daugailiai. LTA 210/206-138 ir LTA 1657/340).

Šv. Jono naktį lekia septynių metų parplys; jei lėkdamas atsimuša ar į medį, ar į gyvulį, ar į žmogų, tai tie medžiai turi nudžiūti ar mirti (Kudirkos Naumiestis, LMD I 190/6).

Šv. Jono rytą bobutės eina krėsti gyvius ant žolės; jos tiki, kad jei taip iškratys, tai daugiau gyvių nebus nei pas jas, nei jų šeimose, o teks tam, kas užeis ant tos vietos, kur juos iškratė (Garliava, LTA 495/2-11).

Šv. Jono išvakarėse reikia pririnkti į tris degtukų dežutes iš savo trobos tarakonų taip, kad dežutės būtų pilnos; tada tas dežutes nežymiai nusviesti kaimynų gryčion, bet taip, kad jie pro plyšelį galėtų iš dežučių išlįsti; tada kaimyno troba bus tarakonais užleista ir juos išnaikinti bus labai sunku. Taip man sakė vienas rusas (Salakas, LTA 2088/179).

Oras

Jei šv. Jono naktį griaudžia, bus gera vasara (Seirijai, LTA 1423/272).

Jei šv. Jono rytas labai rasotas, bus blogi metai (Tauragnai, LTA 545/132-164)93.

Jei Joninėse lietus lyja, tais metais karvės duos daug pieno (Kaltinėnai, LMD III 66/135).

Po šv. Jono kiekviena troba išprašo lietaus (Kupiškis, LTA 282/141-18).

Jei vasara sausa ir reikia lietaus, nukirsk šv. Jono stovylos galvą ir įmesk ją upelin - tikrai bus lietaus; tik kas taip padarys, kad nuodėmė (Taujėnai, LTA 549/90)[94].

Įvairūs būrimai

Prieš šv. Jono dieną einama arklių ganyti; susirenka visi: vyrai ir bobos, bernai ir mergos; vyrai nuperka degtinės, moterys atsineša lašinių ir kitko; tada išburiamas (išrenkamas) "jaunasis" ir "jaunoji" ir buriama jiems laimė; jei būrimas išeina gerai, nieko blogo neatsitinka, reiškia - bus geras derlius; jei atsitinka koks nors nemalonumas, tai bus blogas vasarojus ar kita kokia nelaimė (Antazavė, LTA 1418/483)[95].

Dešimtą val. vakaro nueiti į kūdrą, kur auga ajerai ir nupjauti kelias jų poras: vieną porą pasižymėti kaip laimę, kitą - nelaimę, duoti mylimųjų vardus ir kt., tik gerai įsidėmėti, katrą kam skyrei: taip padarius, tuojau eiti gulti; iš ryto tik atsibudus, dar jokio darbo nedirbus, bėgti prie kūdros ir žiūrėti, katros didesnės užaugo - laimė ar nelaimė ir pan. (Apsas, LMD I 591/5)[96].

Nukerpa arelių (ajerų) kelmelius lig šaknų; kurio ajeras greičiau išdygsta, tai tas tuos metus bus laimingesnis (Švenčionys, LMD I 474/29).

Kad vaikai miegotų, reikia šv. Jono rytą beržėlių palaužti ir tynes (vonias) iš jų padaryti ("Vilnis" 1909 Nr. 128 eil. 11).

Reikia šv. Jono naktį nueiti į mišką, atrasti kuosų lizdą, išimti vieną kuosiuką ir pakarti po lizdu ant šakos; nuėjęs ant rytojaus rasi kuosiuko gerklėj mažą akmeniuką; jei tą akmeniuką įdėsi gerklėn, tai niekas tavęs nematys, o tu viską matysi ir galėsi daryti. Mat kai kuosa pamato pakartą savo vaiką, jai pasidaro labai gaila, suieško tą brangų akmenuką ir įdeda vaiko gerklėn - tada jo nebemato ir nebegaili. Bet ne kiekvienas gali kuosiuką pąkarti, nes tada rodosi visokios šmėklos ir baisenybės (Naujamiestis, LTA 444/3 - LT IV p. 148 nr. 52).

Reikia kur nors rasti mažus ežio vaikus ir šv. Jono naktį apsmaigyti juos atžagariais gluosniais (šakutėmis). Ant rytojaus nuėjęs prie tų gluosniašakių, rasi tokią žolę, su kuria galėsi visur

įeiti, nors būtų ir užrakinta. Mat ežys susiieško tokią žolę ir tada išsiveda vaikus (Naujamiestis, LT 444(712) ir LT IV p. 148 nr. 54)[97].

Žr. sakmę Mt 3667, TD II p. 242.

Kas nuima nuo gyvatės karūną, tas turi laimę. Ją galima nuimti tik šv. Jono naktį, tada ta karūna labai žiba (Leipalingis, LTA 1315/211)98.

Žr. pasaką Mt. 672 A: gyvačių karaliaus vainikas (TD II p. 67).

Jei nori gerai išsimokyti griežti, tai reikia šv. Jono naktį griežti kluone ant balkio (Leipalingis, LTA 1436/98). Arba reikia šv. Jono naktį nueiti ant kryžkelės (Alytus, LTA 1457/1-111).

Jei nori būti gražus, tai reikia šv. Jono naktį nueiti prie skruzdėlyno ir smulkiai paspjaudyti, tai jos ima švirkšti aukštyn tokį skystimą,- reikia prikišti arti veidus, jos apšvirkš ir būsi gražus (Rokiškis, LTA 1504/12-2, 24-2).

Kad būtum geras medžiotojas, reikia šv. Jono naktį padaryti iš mūkelės kulką ir nušauti kiškis - tada visuomet seksis medžioti (Leipalingis, LTA 1436/119).

Prieš šv. Joną, kol gegužė neužkukuoja, radęs gyvatę įprovyk į strielbą ir iššauk,- nuo to karto strielba būsianti kuo geriausia (Žagarė, LMD I 318/23-8).

Plg. sakmę Mt. 3667: magiškai daiktai - žolė, kaulelis, akmenėlis (TD II 242).

Šv. Jono rytą saulei netekėjus vagia iš kaimyno daržų dilgėles, peni jomis vištas, tada jos būna per metus dėslios (Kabeliai).

Po šv. Jono piemenys deda į botkočius ženklus, kad kiti nesulaužytų; sulaužęs tokį botkotį gauna su tuo pačiu tiek kartų į kuprą, kiek ten buvo ženklų (Užventis, LTA 267/213).

IŠNAŠOS

[1] Apie Joninių ugnis vokiečiuose: Freudenthal 288-310. Įvairiose tautose: Mannh. WF I 509-512, II 302 t.t., Sartori III 226 (išn. 19-25), Frazer 904-917. Pranc.: Mannh. WF I. 511; Gennep, Flandre I 234-242, 251. Prancūzuose Joninių ugnys terandamos tik kai kuriose vietose, ten vyrauja Užgavėnių ugnių degimo paprotys. Plg. Frazer 911-914. Apie Joninių ugnis Ispanijoj, Italijoj, Graikijoj, Maroke ir Alžire Žr. t. p. 916. "W Mannhardt... mir schreibt, dass er die Johannisgebräuche der

Deutschen, Russen, Polen, Esten und Letten für durchaus gleichartig halte und dabei als die wesentlichen Stücke nennt die Anzündung eines Feuers, die Abpfückung von Kräutern, die Aufpflanzung von grünen Büschen". (Bielenstein 25). Dėl Joninių ugnių Bielensteinas rašo: "In den lettischen Johannislieder sehr wenige Spuren, sehr wenige Andeutungen solcher nächtlichen Feuer sich finden". (t. p. 25). Tas pats ir su lietuvių Joninių dainomis.

[2] Dievo kūno dienos berželius arba medžius, pro kuriuos praėjo ši procesija, seniau degindavo per Jonines Aukštutinėje Bavarijoje - tik tokie medžiai tiko šiam laužui (Freudenthal 291).

[3] Apie ugnis, deginamas šv. Jono, Petro-Povilo ir Marijos aplankymo dienomis, prie kurių buvo dainuojama, šokama ir šokinėjama, rašo Russow 1584 m., kuris jas vadina "Frowdenfeuer"; Mannh. Götterl. 406.

[4] Apie viešas puotas prie Joninių ugnies žr. HDA IV 737.

[5] L. Jucevičius rašo: "Šv. Jono arba Kupalo šventei tinkamiausia vieta paprastai esti kalnai arba paupiai: ant pirmųjų degina ugnį, per kurią šokinėja, pastarosiose maudosi, norėdami apsivalyti nuo nuodėmių ir apsisaugoti visiems metams nuo ligų" (Litwa 228).

[6] Lenkuose, XVI a. kronikininko Marcino liudijimu, "šv. Jono vigilijos vakare moterys uždeginėjo ugnis, šokinėjo aplink jas ir dainavo, duodamos velniui aukas. Tas stabmeldiškas paprotys ligi šiol, t. y. ligi XVI a., Lenkijoj neužmirštas, atnašaujamos augalo artemisia (kietis) aukos, uždeginėjami laužai ugnimi, gauta trinant vieną medį į kitą, o kad šitoj šventė būtų tikrai velniška, dainuoja dainas ir šokinėja" (Jucevičius 227). Lenkai Chojno apyl.: WL III 25. "Bei den Grossrussen gibt es keine Johannisfeuer, die bei den Ukrainen und Weissrussen weitverbreitet sin" (Zelenin 370). Tai apie tokią tautą tada kalba vienuolis Grigorius 1651 m., rašydamas carui iš Vjazmos: "Taip pat dūksta jie Joninėse visą naktį, uždega smalos statines ir ritina jas nuo kalnų žemyn ir šokinėja uždegę vainikus" (Mansikka 241). Žinių apie Joninių ugnis vokiečiuose yra pradedant XII a. (Freudenthal 301-303), tačiau jos ne visoj Vokietijoj yra randamos, o tik kalnuotoje vidurinėje dalyje ir sudaro tarsi juostą, nuo kurios į pietus vyrauja Užgavėnių, o į šiaurę - gegužės ir Velykų ugnys (t. p. 288, žr. brėž. p. 219).

E. Lemke 1884 apie Rytprūsius rašė: "Brennende Theertonnen und Reisighaufen sind nur vereinzelt und mehr eine Liebhaberei gebildeter Stände" (I 20). Plg. HDA IV 733: "In Niederdeutschland sind die Feuer freilich jetzt so gut wie verschwunden".

[7a] "Ratelio ėjimas" aplink Joninių ugnį ypatingai ryški apeiga; plg. Freudenthal 291.

[7] Į tokį "kopolio" artimą sąryšį su moteriška lytimi nurodo Mannh. WF I 183, 216.

[8] Visai taip pat apie "kopolį" rašo ir Vilmantienė (GmKr. 1941 p. 118-9), medžiagą imdama greičiausiai iš spausdintų šaltinių. Seniausią žinią apie gegužės medelį lietuviuose pateikia rusiškas šaltinis (Tareščenko, Byt russkago naroda, Petersburg 1848, VI 212): seniau rusiškoje Lietuvoje statydavo pirmą gegužės pievoje prieš kaimą jau išsprogusį, margais kaspinais išpuoštą, medelį; tada kaimo jaunimas rinkdavo

iš savo tarpo gražiausią mergaitę, uždėdavo jai ant galvos vainiką, apsupdavo ją visą beržėlių šakomis, atvesdavo žaidimų aikštėn ir pastatydavo šalia gegužinio medelio, kur linksmas būrys pradėdavo šokti ir dainuoti, nuolat savo žaidimus pertraukdami šūkiu: "O Maja! O Maja!" (Mannh. WF I 313).

[9] Salzburgo srityje Joninėse daromos labai aukštos (8-10 m.) kartys, apipintos vainikais, labai panašios į vilnietiškas verbas, kurias su procesija neša aplink laukus, paskui suneša į bažnyčią ir sustato klaupkų galuose. Derliaus šventės metu dar kartą su jomis eina aplink laukus. Tai senas vegetacijos burtas, apsaugąs laukus nuo šalčio, žadąs gerą šieno derlių. (Spamer, Sitte 133). "An manchen Orten bildet ein Maibaum den Mittelpunkt" (Sartori III 226-7, žr. išn. 26, be to, ten pat 229-230 ir išn. 48). Vokiečiuose to medžio pastatymu ir saugojimu rūpinasi vaikinai, mergaitės tik puošti padeda. Plg. dar: Mannh. WF I 159, 177-180; Spamer, Sitte 99.

[10] Panašus paproys randamas rusuose. Gustiniškoji kronika (apie 1674 m.) rašo: "Vakare susirenka abiejų lyčių paprasta liaudis ir pinasi vainikus iš valgomų žolių arba šaknų ir apsijuosę žolėmis uždega ugnį; kitur jie pastato ž a l i ą š a k ą ir susikabinę (laikydamiesi) rankomis sukasi aplink tą ugnį, dainuodami savo dainas, kuriose minimas Kupalo; po to šoka jie per aną ugnį, save paminėtam velniui (t. y. Kupalo) aukodami; taip daro nuo Joninių išvakarių iki pjūties ir vėliau. (Mansikka 115). Zeleninas rašo: "Kartais šokiai vyksta aplink papuoštą medį, apie gėlių vainikais apkabinėtą stulpą; čia pasirodo tas pats augalų kultas, kuris Sekminių rituale dar ryškesnis negu Joninių" (p. 372).- Plg vok. "Eemai": Mannh. WF I 190-218; Sartori II 91-93. Anot Mannhardto, toks karties sudeginimas reiškia "Darstellung des Durchgangs der Vegetation durch die Sommerwärme" (WF I 186-187). Gudai: prie Pripetės upės prieš Jonines vaikai ir jaunimas kuria laužą iš suneštų (suvogtų) nereikalingų daiktų, jo vidury įstato kartį su šieno kraitele, paskum apie laužą eina ratelio, dainuoja, šokinėja per jį (Mosz. Polesie p. 220 Nr. 541). Plg. EO 1891 Nr. 4 p. 144; Šein I[1] 219. Kašubai: kur nėra kalnelių, vaikinai uždega statinę su smala ir iškelia ant karties (Stelm. 167-8).

[11] Vok.: "Brennende Bessen werden geschwungen und in die Luft geworfen": Sartori III 227-228. Plg. Wuttke 89 (Valpurgijų naktį).

[12] Apie Rytprūsių vokiečius: "Zuweilen unterbricht ein Pistolenschuss die sich immer mehr ausbreitende Stille; dazu kommt'andern das Futter tortknallen" (Lemke I 20). Ypač plačiai žinomas paprotys šaudyti Naujus metus sutinkant. Norvegai Joninių naktį šaudo, norėdami požeminius nubaidyti (Sartori III 222). Vok. šaudo Valpurgijų naktį: Wuttke 89.

[13] Apvalančioji ugnis, kuri paprastai išgaunama trinant vieną medį į kitą, senovės vokiečių vadinama "Notfeuer", lenkų "šv. Jono ugnis". Apie vok. Notfeuer žiūr.: Freudenthal 189-216; Joninių ugnių įžiebimas trynimu ir skiltuvu t. p. 291. Ypač senas ugnies gavimo paprotys žinomas iš Rytprūsių - suka ant mieto užmautą ratą, kol užsidega, ta ugnimi iš naujo įkuria namų židinius. Apie tokį ugnies gavimo būdą rašo Hennenberger XVI a.: Mannh. Götterl. 315, Plg. Wuttke 93.

[14] Wuttke 93, Sartori III 228-229, Freudenthal 291-294, Mannh. WF I 464.

Paprastai šokinėjama per laužą poromis, susikabinus rankomis. Apie šokinėjimą per Joninių laužą rusuose turime žinių "iš 1597, 1636 ir 1651 m.: dvasininkai savo raštuose smerkia šį liaudies paprotį (Mansikka 235, 238, 242). Plg. Zelenin 372. Pinsko balų gyventojai, šį vakarą už kaimo, daugiausia prie vandens, uždega laužą, šokinėja per ugnį, žaidžia, dainuoja" (R. Zienkiewicz, Piosenki gminne ludu Pinskiego, Kowno 1851, p. 178). Gud Mozyriaus apyl.: Mosz. Pol. Nr. 541. Kaš.: Stelm. 172 (jei kas negali peršokti per Joninių laužą, tai ženklas, kad jo namuose yra ragana).

[15] Šiandien jau išaiškinta, kad jokio dievo Ligo vardu nebuvo, o žodis "ligo", kaip ir "lado" Kalėdų dainose tėra paprastas beprasmis priedainio žodis.

[16] Frazer 906-9 (Bavarija, Švabija, Badenas, Tirolis, Čekija).

[16a] "Durchs Johannisfeuer treibt man in Russland, Serben, Lithauen, Preussen, Böhmen, England auch das Vich, um es vor Seuche, Zauberei und Milchabnehmung zu bewahren": Mannh. WF I 519. Plg. Frazer 909-910 (Slavų kraštai, Prūsų Lietuva), 912 (Bretanė), 915 (Anglija, Islandija).

Šokinėjimas per laužą ir gyvulių apie jį varymas; Sartori III 227 (išn. 30). Apie gyvulius ir Joninių ugnis: Freudentihal 294, 316. Plg. HDA IV 736. Hennenberger XVI a. rašė, kad Mühlhausene (Rytprūsiai) ant rytojaus pertvaro gyvulius per laužų deginimo vietas, kad apsaugotų juos nuo ligų, ir laužų, kūrėjai renka kaip atlyginimą sau pieną pakiemiais: Mannh. Götterl. 315.

[17] "Mitunter verbrennt man im ihm die "Hexe" oder irgend einen Popanz": Sartori III 228, išn. 32. "Dagegen ist nun das sinnbildliche Verbrennen von Puppen unter ihrem Name (Hexe) oder andern Bezeichnungen selten": Freudenthal 295. Gudai Mozyriaus apyl.: laužo žarijas berniukai išmėto į tamsumą ir sako, kad sudegina "raganas" (Mosz. Pol. p. 220 Nr. 541). Lenkai: Stelm. 173. Pranc.: v. Gennep. Flandre I 230 tt., 236. Plg Mannh. WF I 513-4 (austrai, švabai, flandrai, prancūzai, rusai). Išvada: "Wir wagen aus dem allen den Schluss zu ziehen, dass man einst die Puppe im Frühlings - resp. Mittsommerfeuer als Vergegenwartigung des das Sonnenfeuer passierenden Vegetationsdämons zu verbrennen pflegte" Mannh. t. p. 523-524). Kitaip aiškina Frazeris (p. 944-946, 955): iškamšų ir gyvulių deginimas reiškiąs ne javų dvasios, kaip įrodinėja Mannhardtas, bet raganų sunaikinimą. Atrodo, kad pastarasis turi daugiau racijos.

[18] Degančia medžiaga apvyniotų ratų ritinimas nuo kalnų vokiečiuose yra neretas: taip daroma Užgavėnėse, Velykose, Joninėse, per šv. Martyną. Šis paprotys dažnesnis yra kalnuotose srityse, kas savaime suprantama. Būdinga, kad Joninėse degančių ratų ridenimas "in Deutschland findet es sich ganz vereinzelt" (Freudenthal 296), daug dažniau Užgavėnėse ar net Velykose, t. y. pavasario švenčių metu. "Jedenfalls sollen alle diese Feuer dazu dienen, das Gedeihen der Acker zu fördern": Sartori III 108.

[19] "Vereinzelt findet sich auch der Brauch, das hausliche Feuer am Johannisfeste wieder zu erneuern": Sartori III 229, plg. išn. 45. Mannh. WF I 520 (mozūrai). Frazer 905-6 (Aukštutinė Bavarija).

[20] Hesene: "Man bekränzt zu Johanni den Brunnen, tanzt um ihm, Ubittet ihm, auch ferner Wasser zu geben" (Wuttke 429).

[21] Latv.: Cetrocknet sollen diese Kräuter den Kühen heilsam sein nach dem Kalben. Zu dem Zwecke werden sie mit Malzmehl gebrüht" (Bielenstein 5-6). Frazer 909 (Čekija).

[22] Visai taip pat tiki apie Joninėse surinktų žolių galią ir latviai, kaip patiriame iš Einhorno liudijimo jau 1627 m. Apie Joninių žolių rinkimą ir jų vartojimą estuose: Wiedemann 362-363. Įvairiose tautose: Sartori II 224-5 (išn. 15). Vok.: Wuttke 92. Pranc.: v. Gennep, Dauphine II 333-335, Flandre I 253. Rus.: Zelenin 370-371 (šiaurės didžiausiai tą dieną vadina 'I van travnik'). Apie žolių rinkimą burtų tikslams rusuose mini jau 1505 m. šaltinis (Mansikka 224-5); XVII a. dvasininkai per išpažintį klausdavo: "Ar tu nėjai į mišką žolių ir šaknų ieškoti?" (t. p. 256). Gudai: Mosz. Pol. p. 221-2, Nr. 544. Plg. HDA IV 743-4.

[23] Jau Ipatijaus kronika 1262 m. Joninių išvakares vadina "kupale" (Mansikka 98). Stryjkowskis savo 1582 m. kronikoj rašo, kad lietuviai šią šventę vadiną "kupala" (t. p. 138-139), kas atitinka M. Praetoriaus 1670 m. ir kitų vėlesnių šaltinių liudijimus. Kai kas yra linkęs liet. žodžius "kupolė", "kupoliauti" kildinti iš rusų "kupatsja"-maudytis. Tačiau šie žodžiai lietuviuose neturi nieko bendro su maudymusi ir vandeniu, bet tik su žolėmis ir jų rinkimu Joninėse. Milkaus ir Kuršaičio žodynai "kupoles" laiko jonažolėmis (hypericum perforatum). Jau 1573 m. postilė mini žolių rinkimą šv. Jono dieną: "a vadindava tas žoles "kupalamis" (Mitt. V. 147). Kossarzevskio "Litvanicoj" (apie 1857-1863) rašoma: "kupolioti"- rinkti gėles per šv. Joną. Pušalotas (p. 161a). "Kupoliai"- lauko žolė, žydi mėlynai ir geltonai (Niemi-Sabal. 346). Basanavičius tvirtina, kad paprasta ramunė Joninių naktį yra vadinama "kupole", "kapole", ir mano, kad rusai šį žodį pasiskolinę iš lietuvių (Mitt. II 65-7). Nors maudymasis Joninėse irgi turi didelę reikšmę, tačiau būdinga, kad senieji rusų šaltiniai mini tik žolių rinkimą ir ugnių deginimą Joninėse, o apie maudymąsi pradeda kalbėti daug vėliau (1551 m.), tuo tarpu "kupale" vardas Joninių dienai paminėtas jau 1262 m.

[24] Joninių ugnys mėgstama kūrenti ir kryžkelėse, matyt, todėl, kad ten paprastai susirenka piktos dvasios ir raganos, tad norima jas nubaidyti (HDA VI 733). Frazer 907 (Nordlande, Švedijoj, Joninių ugnis kuria kryžkelėse).

[24] "Das Johanniskraut (hypericum perforatum)... wurde schon im Heidentum bei Sommerfesten viel gerbaucht, u. galt im Mittelalter als Hauptmittel gegen bösen Zauber" (Wuttke 134). Plg. Spamer, Sitte 98.

[25] "Ein Grossteil der sich an die Johanniskräuter anknüpfenden Glaubensvorstellungen und Brauchhandlungen erweist sich als Nachklang der Darstellungen unserer alten Krauterbücher, die ihrerseits wieder zumeist aus der Lehre der antiken Botaniker schöpften": Spamer, Sitte 98).

[26] Latv.: Bielenstein 16.

[27] Įdomu, kad Silezijoj Joninių vainikas vadinamas "Rosentopf", be to, Nordhausene ir Goldenen Aue srityje vaikai švenčia tuo pat vardu savo šventę (Spamer, Sitte 99). Plg. "fete des roses" (v. Gennep, Flandre I 252).

[28] Kupoliavimo dainas žr.: Altpr. Monatschr", XII 71-72; Jušk. Liet. dainos III Nr. 1248; Niemi-Sabal. Nr. 414-427; Biržiška, Dainų istor. vad., 1925, p. 83; LTA 842/109. Gudų kupoliavimo dainas žr.: K. Tyszkiewicz, Wilija i jei brzegi, Drezno 1871, p. 332-333, 335, 341; R. Zieńkiewicz, Piosenki gminne ludu Pińskiego, Kowno 1851, p. 179-180.

[29] Vainikų deginimą rusuose mini 1651 m. šaltinis (Mansikka 242). Apie žolių deginimą Joninių laužuose žr.: HDA IV 738-739, Freudenthal 298. "Man halt auch Pflanzen ins Feuer, um ihre Heilkraft zu stärken" (HDA IV 738).

[30] "Es ist höchst merkwürdig, wie lettische Lieder das Johannisfest als ein Hirtenfest bezeichnen" (Bielenstein 11). Kašubų piemenys ne tik karves puošia žolėmis ir vainikais, bet net žąsims deda ant kaklo vainikus (Stelm. 167-168). Kai kuriose Alpių srityse ir kitur Joninės yra piemenų šventė, vainikuoja karves, išgena bandas į kalnus: v. Gennep Dauphinė II 339-341, Flandre I 255-256, Plg. Sartori III 231 (išn. 53).

[31] Jau Stryjkowskis (1582 m.) mini, kad būdavę supamasi Petro-Povilo dieną, vakarais po kalėdų ir tatai jis laiko stabmeldišku prietaru.

[32] "Jono vabalėliu" jį vadina dar vokiečiai, danai, rusai, lenkai, vengrai: HDA IV 761. Plg. Wuttke 94. Vok.: Das Johannis Würmchen tritt auffallender Weise wenig hervor" (Wuttke 151). HDA IV 761-765.

[33] Jau šv. Augustinas skundžiasi, kad daugelis krikščionių, stabmeldžių papročiu, eina šv. Jono dieną prie vandens ir maudosi. Apie rasą ir maudymąsi vokiečiuose: Sartori III 223 (išn. 8) Wuttke 92: "Dieses Baden im Johannisnacht geht durch ganz Europa" (p. 80).- Apie maudymąsi Joninių rytą rusų bažnytinių įstatymų rinkiny iš 1551 m. skaitome: "Ir kai jau naktis baigiasi, tada eina jie su dideliu riksmu, kaip patrakę, prie upės ir plaunasi vandeniu" (Mansikka 258); XVIII a. kunigai klausdavo: "Ar nesimaudei Joninių šventės išvakarėse ir Petro-Povilo dieną?" (t. p. 256).- Plg. HDA IV 760-761, Mannh. WF I 517 išn. I, II 312. Frazer 908 (švedai).

[34] Rus.: Zelenin 370. Kašubai: Stelm. 168.

[35] Vok.: Wuttke 88, 92. Pranc.: v. Gennep, Dauphinė II 337. Plg. Sartori III 223 (išnaša 9).

[36] Ukr.: prieš šv. Joną negalima maudytis; per šv. Joną kai saulė leidžiasi, tada saulė maudosi ir vanduo pasidaro sveikas žmonėms; todėl tada daug žmonių eina maudytis, šoka triskart į vandenį. Materialy XIII p. 158 Nr. 34.

[37] Latv.: Bielenstein 13-15; Est.: Wiedemann 363. Vok.: Sartori III 222 išn. 3.

[38] Lenkai: Vakaruose Prūsuose (Tczew, Starogard) ant laukų uždega ugnis, kad išgąsdintų raganas ir jos nekenktų žmonėms (Stelm. 169). Arba : degina ugnis, kad gąsdinti raganas (ibid. 172). Viename kaime Gniew apyl. statines su smala degindami

sako, kad išdegina raganas" (ibid. 173). Frazer 907 (norvegai), 910 (Prūsų Lietuva).

[39] Kaš.: kuo daugiau triukšmo ir riksmo, tuo geresnis bus derlius (Stelm. 167-168). Frazer (šveduose šaudoma).

[40] Latv.: Bielenstein 17-19 (pirmoj vietoj šermukšnį, toliau duriančias ir dilginančias žoles). Vok.: Valpurgijos naktį: Wuttke 89, Joninėse: t. p. 92; tvartų apsauga: t. p. 628. Rytprūsiuose XVI a.: Mannh. Götterl. 315 (dideles varnalėšas, kiečius). Prancūzijoj apkaišo namus žolėmis norėdami pakelti derlių: v. Gennep, Dauphinė II 337-338.

[41] Ukrainoj dar ligi šiol šv. Jono dieną deda ant langų ir slenksčių deginančias dilgėles, kad apsisaugotų nuo raganų (Jucevičius 227). Rus.: Zelenin 372.

[42] Rus.: Zelenin 371. Raganas muša epušiniais pagaliais (t. p. 372). Gudai: kaišioja į dirvas (šniūrus) ir tvarto vartus epušės šakas, kad burtininkai negalėtų surinkti "sporų" (žiedadulkių) ir pieno; Gardino aps. tuo tikslu deda ant tvarto slenksčio dilges (Mosz. Pol. Nr. 542; plg. Materialy Grodnenskoj guberniji I 38 ir 140, Šein I[1] 220). Kašubai tam reikalui vartoja klevą (Stelm. 168, 171).

[43] Tas "laumės kryžius", žinomas Rytprūsių lietuviams (žr. TD III 14 Nr. 81 iš Klaipėdos apyl.), kitose Lietuvos vietose nepopuliarus. "Das Pentagrama gebrauchen die germanischen Vőlker ebenso als Schutzmittel gegen Hexen und böse Geisterwesen, und dieses magische Zeichen, das von den pythagoräern stammt, trifft man weitweg bei den Völkern von Nordafrika, Arabien und Indien an" (Rantasalo, FFC 30, p. 86). Šis ženklas žinomas taip pat suomiams ir estams (t. p. 85). Plg. "Folk-Liv." 1939 Nr. 1 p. 69-70 (šveduose).

[44] Moz.: Toeppen 98, 100-1. Vok.: Valpurgijų naktį: Wuttke 89.

[45] Wuttke 165.

[46] Wuttke 93: jau XVI a. buvo taip daroma.

[47] Apie raganų sabathą turime žinių jau iš XV a. Apie jų skridimą į susirinkimus ant kalnų: Wuttke 88 (Valpurgijų naktį) ir 45 (Joninių naktį). Rusai tiki, kad raganos Joninių naktį skrenda ant šluotų į Lysaja Gora prie Kijevo, tačiau Zeleninas mano, kad ši sakmė esanti paimta iš vokiečių ir didžiarusiams svetima (p. 394). Ir pamario kašubai mano, kad raganos renkasi ant aukščiausio kalno, vad. Lysa Gora (Stelm. p. 168, 171). Gud.: Mosz. Pol. Nr. 546. Istorinę kilmės apžvalgą duoda Joan P. Couliano, Eros and Magic (Chicago, 1987), p. 151-156.

[48] Gud.: Mosz. Pol. Nr. 542.

[49] Plg. Wuttke 375.

[50] Kašubai šią naktį irgi vengia kryžkelių, nes ten ypač daug b raganų (Stelm. 169).

[51] Oldenburge manoma, kad Joninių naktį raganos suvalgo šermukšnių pumpurus: Wuttke, 145.

[52] Kaip pažinti raganas žr. Wuttke 373-6.

[53] Latv.: Bielenstein 7. Vokiečiai papar̃čio žiedo (sėklų) ieško Kūčių ir N. metų naktį, jį gauna su velnio pagalba (Wuttke 123) Moz.: Toeppen 72-73. Ten atpasakota ir lietuviams gerai žinoma sakmė (MT7 3645) apie už apavo užkritusį paparčio žiedą. L. Jucevičius tvirtina, kad šis motyvas esąs žinomas visoje Gudijoje ir daugely sričių, kadaise priklausiųjų Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai (Litwa 227-228).- Apie paparčio žiedą rusuose žr. Zelenin 370, Haase 95-96.

[54] Rus.: Zelenin 370, Haase 96.

[55] Gudai: Mosz. Pol. p. 222 Nr. 545.

[56] Rus.: Zelenin 371.

[57] Estų Joninių daina sako: "Kas neateina prie Joninių ugnies, to miežiai yra pilni dagių, avižos - pilnos rasažolių". (Wiedemann 362).

[58] Latv.: Bielenstein 16-17 (rotajas). Lietuviuose tebėra gyvas įsitikinimas, kad saulė užtekėdama šoka dar ir Velykų rytą. Apie tokį latvių įsitikinimą Einhornas rašė jau 1627 m. (p. 85). Dar žr. Sartori III 235 išn. 73; atrodo, kad vokiečiuose šis tikėjimas nepopuliarus. Rus.: Joninėse saulė patekėdama "žaidžia" arba "šoka". Zelenin 370, Haase 94. Ukr.: saulė "maudosi" arba "hulkaja": Materialy XIII p. 158. Nr. 32 ir p. 161 Nr. 53; Federowski, M. Lud bialoruski. I Nr. 540. Serbai maną, kad Joninių dieną saulė danguje tris kartus sustojanti, todėl ta diena yra ilga (Jucevičius 225). E. Schneeweiss, Grundriss des Volksgl. u. Volksbräuche der Serbokroaten, 1935 p. 193: "Bei Sonnenaufgang macht die Sonne angeblich drei Sprünge, daher der Beiname des Heiligen: Igritelj "Tanzer".

[59] Apie nuogumą darant burtus ir jo aiškinimą žr. Wuttke 249: "Ungemein häufig ist die Nachtheit die Bedingung eines Zaubers, u. zwar ganz überwiegend bei Mädchen u. Frauen".

[60] Wuttke 88, HDA IV 760. Gud.: Joninių naktį raganos laksto su milžtuvėmis po laukus, krečia į jas nuo žolės rasą, tuo būdu atima karvėms pieną: Mat. Grod. gub. I 75, 140; Šein. 218. Raganos tik per šv. Joną gali atimti pieną (Mosz. Pol. Nr. 543).

[61] Est.: Wiedemann 363.

[62] Vok.: (Valpurgijų naktį) Wuttke 89.

[63] Neskolina taip pat vokiečiai ir vendai: Sartori III 222 (išn. 5).

[64] Gud.: virina puode koštuvą - raganai verda širdis (Mosz. Pol. Nr. 542).

[65] Gud.: Kas šv. Jono rytą anksti išvarys gyvulius ant rasos, tas bus laikomas

burtininku (Mosz. Pol. Nr. 543).

[66] Plg. Zelenin 377.

[67] Estai Moon saloje Joninių naktį daro simbolišką jaunų porų suguldymą: Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft. 1872 VII 64-65.

[68] Latviuose Joninių naktį mergaitė gali visam gyvenimui laimėti žirgą ir jojėją (Bielenstein 45). Latvių Joninių dainose sakoma, kad jei bernas šią naktį miegos, tai negaus žmonos arba gaus seną bobą; tas pats atsitiks ir merginoms, bet jei jos dainuos "ligo" dainas, tai rudenį tikrai pakels vestuves (t. p. 46). Rusų ritualinėj Joninių dainoj sakoma: "Kas neateis pasižiūrėti prie Joninių ugnies, tas niekados neapsives" (Zelenin 372). Apie žaidimus ir gūžinėjimus Joninių naktį estuose: Wiedemann 362. Apie meilės ir vaisingumo burtus Joninėse žr. HDA IV 737-738. Joninių nakties papročių laisvumą Zeleninas laiko senojo vedybų sezono palikimu (p. 372).

[69] Plg. Moz.: Toeppen 71. Prūs.: Schnippel 80-31.

[70] Plg. Kaš.: Stelm. 171, 174. Mosz.: Schnippel 33, Lemke I 20. Toeppen 72. Foigtlende: Wuttke 332. Gento srity: v. Gennep, Flandre I 252. Plg. Sartori III 224 išn. II: Korintijoj, žem. Austrijoj, Vengrijoj.

[71] Atrodo, kad vainikų plukdymo papročio vokiečiai neturi, bet slavams jis žinomas. Plg. Sartori III 224 išn. 11. Lenkai Chojno apyl.: WL III 25. Kaš: Stelm. 167-168, 172.

[72] Plg. Kaš.: Stelm. 169, 175. Moz. Toeppen 73. Prus.: Schnippel 35-36; Wuttke 92, 352. Gud.: dantimis išrauna linų, deda užantin, kad niekas nematytų, nueina į pašalę ir stengiasi užmigti - sapne pasirodo būsimasis (Mosz. Pol. Nr. 115). Plg. Sartori III 224 išn. 11.

[73] Latviuose Joninių naktį mergaitės pina iš devyneriopų gėlių vainiką ir laiko jį ligi Kalėdų; tada guldamosi užsideda ant galvos ir kas jį sapne nuims, tas bus vyras (Bielenstein 15-16).

[74] Plg. Wuttke 92 (Rytprūsiuose). Sartori III 224 (išn. 11). Švedai ir vokiečiai Harce tam reikalui deda po pagalve devyneriopų gėlių: Schnippel 36. Estuose: Wiedemann 363.

[75] Latv.: Bielenstein 16.

[76] Plg. Wuttke 363, 366.

[77] "Tiltelio" būrimas žinomas visiems rytiniams slavams (Zelenin 378).

[78] Būrimas, žiūrint į veidrodį ar indą su vandeniu, daromas dar Kūčių vakare, N. metų išvakarėse (apie juos žr. Wuttke 355-356). Šis būrimas liaudies yra paimtas iš "aukštosios", t. y. knyginės, magijos.

[79] Latv.: Bielenstein 16.

[80] Plg. Moz.: Toeppen 73. Rytpr.: Lemke I 21, Wuttke 335.

[81] Vok.: Wuttke 340.

[82] Plg. Wuttke 337.

[83] Plg. Tirolyje ir Austrijoje: Wuttke 333.

[84] Ryrpr.: "Das Mädchen beruhrt heimlich den Burschen mit einer Fledermauskralle" (Wuttke 364). "Meilės kabliuką" vokiečiuose gauna įmesdami šv. Jurgio rytą į skruzdėlyną surištą varlę (ten pat. p. 365).

[85] Plg. iš Klaipėdos apyl.: TD III p. 18 Nr. 138.

[86] Vok.: Wuttke 385.- Liaudis šį būrimą perėmė iš "moksliškosios" magijos knygų.

[87] Sartori III 224 (išn. 13), Zelenin 370.

[88] Vok.: Wuttke 92. Est.: Tą naktį degą užkasti lobiai (Wiedemann 363).

[89] Wuttke 93, 658, 662; Sartori III 228 išn. 38; HDA IV 741, 744. Pranc.: v. Gennep, Flandre I 237; Frazer 908-909 (Tirolis, Čekija), 915 (Airija).

[90] Prūsų Lietuvoje Joninių laužų anglims skirdavę ir didelę gydomąją galią, ypač sunkioms ligoms gydyti, pvz., nuomiruliu sergantiems duodavę sutrynę tokių anglių (GmKr 29, 118 ir 120).

[90] Slav. "zalom" ir "zakrutka": Zelenin 42-43. Gud.: Mosz. Pol. Nr. 83-85, 542.

[92] Rytprūsiuose ir Foigtlende apkaupia nors tris kopūstų kelmus: Wuttke 665.

[93] Jei Joninėse lyja, dar lis 40 dienų ir bus blogas derlius: Wuttke 93, plg. 266.

[94] Panašiai elgiasi vokiečių vynininkai su savo patronu šv. Urbanu: jei jo dieną (25 gegužės) esti gražus oras, jo paveikslą papuošia ir laisto vynu, o jei blogas - apdrabsto purvais, įmeta į vandenį: Sartori III 190; Spamer, Sitte 76.

[95] Šis paprotys primena vokiečių "Maibraut" arba "Pfingstlhochzeit": "Man wählt auch wohl ein Brautpaar oder Konigspaar das besondere Ehrungen geniesst und beim Zuge vorangeht" (Sartori III 204). Plg. Spamer, Sitte 83-4. Tatai daroma Sekminėse. Šį paprotį įvairiose tautose randa ir lygina Mannhardtas: WF I 431-440.

[96] Vok.: Wuttke 328.
[97] Plg. Wuttke 125. Rus.: "razriv trava" (Zelenin 370).
[98] Vok.: Wuttke 57 p. 52.

LITERATŪRA*
a) Apie lietuvių Jonines

Balys J. Jonas Krikštytojas ir Joninių kultas. "Rytas" 1926 Nr. 223 ir 236.

- Joninės. "Lietuva" 1928 Nr. 114.

- Joninių apeigų kilmė ir prasmė. "Naujoji Lietuva" 1942. VI. 24. Nr. 147.

- Joninių arba Kupoliavimo dainos. "Gimtasai Kraštas" 1943. Nr. 31 p. 106-111.

Bezzenberger A. /= Schultz/. Das Johannisfest der Litauer. "Altpr. Monatsschrift" Bd. XII /1875/ p. 70-75.

- Litauische Forschungen. Göttingen 1882. p. 75-78. Buračas B. Žemaičių Joninės. "Ūkininko Patarėjas" 1937 Nr. 25.

- Nori būti graži - išsimaudyk Joninėse. "Mūsų laikraštis" 1940 Nr. 25.

CmKs. Senovės lietuvių Joninės. "Lietuvos Ūkininkas" 1937 Nr. 25 /Plg. "Lietuvos Aidas" 1937 Nr. 279/.

Daukantas S. /= Laukys/. Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. Petropilie 1845. p. 135-137.

Dovydaitis J. Joninės. "Gimtasai Kraštas" 1935. Nr. I p. 257-261.

Jucevičius A.L. /= L. z. Pokiewia/. Litwa. Wilno 1846. p. 225-228.

Jung F. In der Morgensonne. Gumbinnen 1913. Bd. II. p. 93-99.

J.P. Vasaros saulėgražų šventei artėjant. "Trimitas" 1933 Nr. 24. /Kompiliacija iš Tetzner, Die Slawen/.

Katkus M. Balanos gadynė. /"Mūsų Tautosaka" IV/. Kaunas 1931. p. 29-31.

Konce A. Kam šv. Jono išvakarėse degina stebules. "Panevėžio Balsas" 1926 Nr. 4.

Kuntze A. Bilder aus dem Preussischen Litauen. Rostock 1884. p. 46-55.

Lietuvių kalendorinės šventės. Vilnius. 1990. Joninės. p. 62-70.

Merkelis A. Joninės. "Lietuvos Aidas" 1932 Nr. 141.

- Joninių apeigos ir burtai. "Ūkininko Patarėjas" 1932 Nr. 25.

* Bendrosios literatūros sąraše pateiktos pozicijos čia nebekartojamos.

Mžk. Joninių paminklas. "Ūkininko Patarėjas" 1936 Nr. 27.

Narbutas J.V. Joninių išvakarėse. "Mūsų Vilnius" 1938 Nr. 12.
Niemi A.- Sabaliauskas A. Lietuvių dainos ir giesmės. Helsinki 1912. p. 80-83 Nr. 413-430.
Sauerveinas J. Joninių šventė ir raganos. "Nauja Lietuwiszka Ceitunga". Tilžė 1895 Nr. 52.
Skrodenis S. Joninių arba Kupolių šventės vardo ir prasmės klausimu // Senieji tikėjimai naujausių tyrinėjimų šviesoje. Vilnius. 1977. p. 42-59.
Šlekys V. Užmirštos kapsų Joninės. "Trimitas" 1933 Nr. 26.
Tetzner F. Die slawen in Deutschland. Braunschweig 1902. p. 80.
Veversys /= D. Silvestraitis/. Diena prieš šv. Joną. "Varpas" 1889 Nr. 6. p. 83-84.
Vilmantienė O. Joninių papročiai Prūsų Lietuviuose. "Gimtasai Kraštas" 1941 Nr. 29 p. 116-121.
- /?/ Kaip mūsų sentėviai Jono dieną šventė. "Naujasis Tilžės Keleivis" 1936 Nr. 31.
Valančius M. Žemaičių Vyskupystė. Vilnius 1848 II t. p. 169-171.
- Palangos Juzė. IV leid. Tilžė 1902 p. 69. /I leid. Klaipėdoje 1869/.
**. Joninių pradžia ir dabartis. "Mūsų Rytojus" 1935 Nr. 48.

b/ Apie Jonines kitose tautose:

Bielenstein A. Das Johannisfest der Letten. "Baltische Monatsschrift" Bd.23/1874/, p. 1-46.
Dobaczewska-Gawronska. Kupala. Wilno 1935. 30 p.
Gennep A. van. Le folklore du Dauphinė. Vol. I-II. Paris 1932/33.
- Le folklore de la Flandre. Vol. I-II. Paris 1935/36.
Frazer J. G. Der goldene Zweig. Leipzig 1928.
Freudenthal H. Das Feuer im deutschen Glauben und Brauch. Berlin 1931.
Lideks O.- Šmits P. Janu dziemas. Riga. 1937. 182 p.
Mannhardt W. Letto-Preussische Gotterlehre. Riga. 1936. /= Mannh. Gotterl./
Mansikka V. J. Die Religion der Ostslaven I. Helsinki 1922.
Moszynski K. Polesie wschodnie. Warszawa 1928. /= Mosz. Pol./
Schnippel E. Volkskunde von Ost-und Westpreussen. Danzig 1921. /p. 28-38: "Johanniskränzlein"/.

Stelmachowska B. Rok obrzędowy na Pomorzu. Toruń 1933. /=Stelm./
Šein P. V. Materijaly dlia izučenija byta i jazyka ruskava naselenija severo zapadnava kraja. St. Peterburg. 1887. I t. I dalis (=Šein I1).
Tyszkiewicz K. Wilija i jei brzegi. Drezno 1871.
Wiedemann F.J. Aus dem inneren und ausseren Leben der Ehsten. Petersburg 1876.
Zieńkiewicz R. Piosenki gminne ludu Pinškiego. Kowno 1851.

c/ Periodikos trumpinimai:

EO — „Etnografičeskoje obozrenije“, Moskva.
LtŪk —„Lietuvos ūkininkas“, Kaunas.
LT — „Lietuvių tauta“, Vilnius.
Materiały —„Materiały antrop.—archeol. i etnogr. Akad. Umiętnośći“, Kraków.
Mitt.— „Mitteilungen der litauischen literärischen Gesellschaft“, Tilsit-Heidelberg.
MsRt — „Mūsų rytojus“, Kaunas.
PnBl — „Panevėžio balsas“, Panevėžys.
Ūk — „Ūkininkas“, Savaitinis „Aido“ priedas, Kaunas.
WL —„Wiadomośći Ludoznawcze“, Lodz.

VI. VISŲ ŠVENTŲ ŠVENTĖ IR VĖLINĖS (XI.1—2)

Aiškinimas. Visų Šventų šventė buvo įteisinta 1480 m. popiežiaus Sixto IV. Vėlinės arba „visų mirusių paminėjimas", jau IX a. buvo įvesta daugely vienuolynų, tik buvo įvairiomis datomis švenčiama, kol Cluny vienuolynas nustatė datą, XI.2., kuri prigijo.

Dlugosz apie 1455—1480 m. rašė, kad žemaičiai spalių mėn. šventė didelę savo šventę, kurioje būdavo atmenami mirusieji (žr. Mannh. GL 141—143, Plg. Z. Ivinskis, Soter 1939 p. 119—120). D. Fabricius apie 1611—1620 m. rašė savo Livonijos kronikoj, kad lapkričio mėn. būdavę pagerbiami mirusieji ir maitinamos vėlės (Mannh. GL 458).

Žodynininkai Brodowskis (apie 1713—1744) ir Ph. Ruhigas (apie 1747) sutartinai ir greičiausiai naudodamiesi vienu bendru šaltiniu (Praeetorium?) Visų Šventų dienai paduoda orignalų lietuvišką pavadinimą: Ilgės, -ių (fem. pl.) Paskum šį terminą pasigavo ir kiti. (Žr. Mannh. GL 612). Latviai spalį vadinę „velu mēnesis" arba „velu-laiks" (t. p. 388).

D. Poškos rankraščiuose rasta žinia, kad „Vėlinių dieną visoje Lietuvoje ir Žemaičiuose esą keliami mirusiųjų giminių atminimai — vaišinami svečiai, duodama išmalda elgetoms. Pagoniškais laikais Žemaičiuose tas paprotys vadinęsis Szermienia. Poška dviejuose XVII a. dvarų inventoriuose skaitęs, kad Pakuršėje Vėlinių dieną keldavę kapinėse kažkokias puotas už mirusiųjų sveikatą; tai vadinę szermienia; dvaras ir klebonas tai uždraudęs". (v. Maciūnas, Darbai ir dienos VIII p. 283).

Tie patys mirusiųjų garbstymo bei vėlių sukvietimo ir valgydinimo papročiai vėliau dažnai būdavo atliekami ir Vi-

sų Šventų, ir Vėlinių dienomis, todėl abiejų šių dienų apeigas sunku yra išskirti ir toliau jos bus teikiamos kartu viename skyriuje.

1. „Žemaičiai yra įtikėję, jog Visų Šventų naktį, tuojau po pirmųjų gaidžių, visos vėlės yra paleidžiamos iš skaistyklos ir nebekenčia kančių. Tada jos visais keliais ir takeliais, būriais ir pavieniui, traukia melstis į bažnyčias arba eina į savo namus aplankyti gyvųjų. Pamačiusios degant žvakeles, jos ateina ir meldžiasi prie šventųjų smūtkelių. Mažų vaikų vėlelės, kurios palaidotos dar vystykluose, negalėdamos paeiti, riedėte rieda bažnyčion... Kiekvieną Vėlinių vakarą jis (dvasiaregys varpininkas) eidavo į kapines mažų, negalinčių paeiti, vaikų vėlelių bažnyčion nešti... Užsikabindavo jos už juostos, ant pečių sulipdavo, į kiekvieną ranką po keturias paimdavo ir nešdavo bažnyčion. Iš bažnyčios vėl į kapus nunešdavo" (LtAd 1938 nr. 494.— Plg. Bas. Vėl. 115 nr..2 iš Maž. Lietuvos).

2. Numirėlių vėlės iki aušros tą (Vėlinių) naktį būdavo laisvos ir jos eidavo savo namiškių aplankyti (Tauragė, LTA 1284/269).

3. Vėlinių dienoj Dievas leido mirusiems aplankyti savo gyvuosius giminaičius; gyvieji jų negali matyti (Aukštadvaris, LTA 1289/299).

4. Po žėlaunojo mišparo visas dūšias paleidžia iš čysčiaus, tada jos pareina į savo namus pas gyvuosius ir vaikščioja kartu, tik negali matyti (Žagarė, LTA 1293/209).

5. Per Zadušnas pareina dūšios iš kapų namo (Simnas, LTA 600/197—20).

6. Per Vėlines vėlės sugrįžta į tas vietas, kur jos gyveno (Šiaulėnai, LTA 1300/509).

7. Tą dieną mirusiųjų vėlės ateina aplankyti gyvųjų, prašydamos, kad jie melstųsi už jas (Salakas, LTA 1593/142).

8. Per Vėlines ateina iš tų namų visos mirusiųjų sielos (Varėna, LTA 1310/286).

9. Dūšių Zadušnoj, sako, tiek prisigrūsdavo (į namus ar bažnyčią?), kad niekur ir daikto nebūdavo atsisistoti. Dūšios, sako, labai rakujas (ginčijasi) dėl maldų, katros neapieravotos (Tverečius, LMD I 660/214).

10. Vieną kartą prieš šventes gaspadinė liepė iššluoti

trobą ir išbarstyti smiltimis. Ryto metą žiūriu, kad pilna troba mažų pėdelių išpėdžiota. Iš kur dabar tos pėdelės, namuose nei vieno mažo vaiko nėra. Tik atsiminusi, kad Visi Šventi, suprato, kad tai buvo atėję jos maži mirę vaikai (Kaltinėnai, Telšių aps., LTA 1167/655).

11. Jeigu Uždūšinių naktį 12 val. motina nueitų į kapus, tai pamatytų mirusius savo vaikus (Šešuoliai, LTA 1341/61).

12. Vėlinių vakarą galima užtikti nežinomų, apleistų kapų: mat tose vietose žybčioja švieselės (Seirijai, LTA 1296/199).

13. Plačiai v i s o j e Lietuvoje randamas tikėjimas, kad vidurnaktį tarp Visų Šventų dienos ir Vėlinių renkasi vėlės bažnyčioje ir ten meldžiasi (klauso mišių); gyvajam tuo metu būti bažnyčioje esą labai pavojinga, nes jį pastebėjusios vėlės persekioja ir nori sudraskyti.— Žr. dar Bas. Vėl. 116 nr. 3. LTL I nr. 130—136. Sakmė 3558: „Numirėlių mišios“ (TD II 229).

14. Visų Šventų ir Uždūšinės naktį susirenka į bažnyčią tos parapijos dūšios. Vienas žmogus nuėjo tą naktį į bažnyčią pažiūrėti, ar ateis jo sūnus ir duktė, kurie jau visi metai kaip buvo numirę. Einant į bažnyčią jį kažin kas pamokino, kad turi pasiimti du rietiniu audeklo ir dūšioms užpuolus turi juos joms mesti, kad jo nesudraskytų. Taip paėmęs du ritiniu audeklo nuėjo jis į bažnyčią ir mato: iš vienos pusės ateina jo sūnus ir atsineša peilį, iš kitos pusės — jo duktė ir atsineša virvę, o šiaip visa bažnyčia pilna dūšių. Tuoj sūnus ir duktė puolė prie jo, o paskui anuos ir visos dūšios. Jis spruko pro duris, leidosi bėgti, o dūšios vytis. Tada numetė jis ritinį audeklos ir dūšios puolėsi aną draskyti. Sudraskę vėl jį vijosi. Tada jis numetė kitą ritinį audeklo ir dūšios vėl puolėsi aną draskyti, o jis tuo metu spėjo įbėgti pas ten gyvenantį žmogų (Vilkaviškis, LMD I 211/4—18).

15. Uždūšinių dienoje būna bažnyčios pilniausios dūšių, kaip silkių,— jos tą dieną nedega ugnyje, tai džiaugiasi ir meldžiasi. Tiktai tos dūšios, kurių motinos labai rauda, ateina šlapios,— žemiškos ašaros sušlapina jų sukneles. Tverečius, LMD I 474/975. Sakmė 3525: „Nereikia mirusių verkti“ (žr. TD II 224).

16. Šią naktį prieš Uždūšines Dievas atleidžia atsipakūtavojusias dūšias į dangų (Liškiava, LTA 374/1537).

17. Visų Šventų vakare negalima niekur vaikščioti, nes gali dūšios išgąsdinti: sako, dūšios einančios (būriais) į bažnyčią melstis (Garliava, LTA 495/2—14).

18. Visų Šventų vakare reikia niekur be reikalo nevaikščioti, nes tą vakarą mirusiųjų vėlės renkasi į savo parapijos bažnyčias atsiimti joms skirtųjų maldų. Šlapiam keliui esant, įsiklausius net galima girdėti, kaip jos eidamos per purvyną pliauškia (Veliuona, LTA 744/105).

19. Visų Šventų naktį negalima eiti pas kaimyną, tada dūšios vaikščioja (Seredžius, LTA 409/331).

20. Visų Šventėj reikia melstis, niekur (vakare) neiti (Tverečius, LMD I 475/3—275).

21. Vėlinių vakare negalima pas paneles eiti, nes per metus dvasios persekios tą jaunikį (Tverečius, LTA 339/3—78).

22. Visų Šventų ir Zodušnų dienoj negena laukan gyvulių, ba tądien klaidžiojančios dūšios pakenkia (Aukštadvaris, LTA 1288/278).

23. Prieš Vėlines nedžiaudavo jaujos, palikdavo dyką, nes dūšios ateis šildytis (Pušalotas).

24. Vėlinių ar Visų Šventų vakarą negalima eiti į jaują: jei sukirsi lažybas, kad tikrai nueisi į jaują, tai gyvas nebegrįši (Šiaulėnai, LTA 455b/171—31).

25. Dūšių dieną užaušrine jei išėjęs bažnyčion nepabaigsi eiti, visus metus tave klaidins kelyje. Tą dieną nieko nedirba — tai vargina dūšias, joms uždeda sunkenybę. Į griščiukus neik,— dūšios, pamačiusios kad dykaduoniauji, pramanys tau darbo (Tryškiai, LTA 549/186).

26. Vakare (per Visus Šventus) giedot (t. y. dainuot) ir šokt negalima, nes visus metus būsi liūdnas (Tverečius, LMD I 660/211).

27. Jei Visų Šventų vakare grieži, tai per visus metus velnias tave jodinės (Veliuona, LTA 409/280).

28. Visų Šventų naktį negalima miegoti, reikia melstis, nes giminių dūšios ateina pirkiosna, pačiupoja, sako, žmogų. Kad ilgai dabotum pro piršto žiedą, tai jas užvystum, bet nevalia, nes labai išsigąsi (Tverečius, LMD I 660/112).

29. Vėlinių dieną ir vakare nenešti laukan sąšlavas ir

pelenus, neberti kur nors: Vėlinių dieną visur pilna vėlių ir beriant pelenus vėlėms akis prikrėsi (Alvitas, LTA 436/153—121).

30. Vėlinių vakarą nepridera išnešus vandenį lieti laukan, nes galima vėles aplieti (Alvitas, LTA 436/153—161).

31. Šeštadienio vakarą negalima smarkiai lieti išnešus laukan nešvarų vandenį, nes gali pasirodyti vėlės (Vilkaviškis, LTA 436/153—268).

32. Visų Šventėj ubagams reikia duoti rugių duonos už dūšeles ir už gyvą gaspadorių ir gaspadinę, už derlių, nes kitus metus rugiai nederės. Žvakes bažnyčion neša, kad bitės sektųsi (Tverečius, LMD I 660/210).

33. Per vasarinius stalus (dziedus) reikia pirmiausia pakepti bandaitė ir atiduoti žydui, o paskui pas tą žydą pirkti arielkos ir visai draugei gerti (Kabeliai, LMD I 189/1—34).

34. Tą dieną (Vėlinėse) gyvieji aptaiso mirusiųjų kapus ir naktį degina žvakes (Salakas, LTA 1593/143).

35. Dūšios su Dievu kalbasi Zadušnose. Dūšios klausia Dievą, kada bus kokia pagalba, o Dievas sako: „Lauki šiandie iš giminių ar kaimynų“ (Obeliai, LTA 1635/125).

36. Tą vakarą (Uždūšinėj) senieji, suėję pas kurį nors ūkininką, gieda šventas giesmes (Tryškiai, LTA 1165/39).

37. „Vėlinių vakarą mirusiųjų atminimui žemaičių kaimuose giedami „Kalnai“. Pas kurį turtingesnį suvažiuoja giminės, suprašomi kaimynai. Giesmininkai vaišinami, kartais net kelis kartus per naktį“ (LtAd 1938 nr. 494; plg. ŪkPt 1937 nr. 43).

38. Vėlinių naktis visados lietinga: dangus verkia ir kartu trukdo žmonėms vaikščioti, kad šie nedrumstų ramybės vėlėms, atėjusioms į šį pasaulį (Seirijai, LTA 1296/188).

39. Jei lyja Vėlinių naktį, tai tais metais daug (žmonių) mirs (Tauragnai, LTA 545/132—173).

40. Jei Visų Šventų dieną nesimato saulės — bus nelaimingi metai (Tauragnai, LTA 545/132—176).

41. Jei Visų Šventų dieną tebėra ant medžių lapai, tai bus marai ateinančius metus (Raseiniai, LMD I 193/3).

42. Jei per Visus Šventus kas nors ką lopo, tai to gėreliai bus margi (Pumpėnai, LTA 607/153).
43. Jeigu vaikas gimsta per Visų Šventę, tai kai nueina į šermenis mato piktąsias dvasias (Naumiestis, LTA 28/275—6).

Vėlių maitinimas

44. „Senovėj, sako, (Kupiškio apyl.) numirusį palaidojus dėdavo ant kapo valgių ir gėrimų. Iš valgių dėdavę kiaušinių ir duonos, o kokius gėrimus dėjo, jau tikrai nėra žinių. Kupiškėnai atsimena, kad dar visai neseniai žmonės per Velykas dėjo kiaušinius ant kapų, kuriuos atiduodavo savo vaikams. Tai daro, kad vaikai žinotų, kur yra palaidoti jų artimieji". (MsRt 1935 nr. 85, plg. MsKr 1938 nr. 43).
45. Seniau,— kalbėdavo mano diedukas,— sako ne tiktai želabną stalą ištaisydavo, bet ant nakties padėdavo visokių valgymų tam numirusiam paskutinį sykį pavalgyti. Džiaugdavos, jeigu atrasdavo suvalgyto. „Nabagėlis,— sako,— nors kiek užvalgė mano dovanos." Valgį dėdavo arčiau prie lango ir langus atidarydavo,— sako, dūšios bijosi savo namų, kur griešijo (Tverečius, MLD I 474/684).
46. Darant atminimą (giedant rožančių už velionį), po vakarienės nenuima nuo stalo valgių, kad galėtų vėlės privalgyti. Sakoma, jeigu nedaroma, kas aukščiau pasakyta, tai kitos vėlės nebūna patenkintos tokiu atminimu (Alvitas, LTA 436/153—281).
47. „Senieji Pasarčių krašto žmonės kartkartėmis prisimena, kad seniau buvusios „dūšių velykėlės" ir „dūšių kūčelės", bet kas jos tokios buvo, šiandieną nebeatsekama" (XX a. 1938 nr. 249)— Apie „vėlių velykas" Did. ketv. žr. Bas. Vėl. 115.
48. Vokiečių geografas Münsteris paliko žinią, jog žemaičiai ne tik savo numirėlius deginę, bet ir vėlėms namie aukavę: jie statę kėdes, dėję ant jų valgius, laistę midumi ant ugniavietės tikėdami, kad vėlės naktyje atėjusios valgysiančios (Žr. Bas. Vėl. p. XLV).
49. „Ne menkas vaišes visoje Lietuvoje kelta senovės laike kasmet „vėlių" dienoje (2 d. lapkričio). Slg. Jucewicz, Litwa. Wilno 1846. p. 292. Tą dieną žemaičiai turėję

paprotį mirusius iš kapų in pirtį ir ant puotos kviestie, o kožnas, kiek užprašė, tiek kėdžių statė ir tiek marškinių dėjo ant paskirtos vietos, stalus apstatę valgiais ir įvairiais gėralais: patys, namon sugrįžę, per tris dienas gerdami vaišinosi, paskui vislab, kas buvo dėl vėlių parengta, jų kapus gėralais palaistę, ant kapinių palikdavę" (Bas. Vėl. p. XLVII).

50. „Senieji žmonės pasakoja, kad dar praeito šimtmečio viduryje kai kuriose vietose Vėlinių vakarą žmonės šventė savotiškomis apeigomis. Kapinėse keldavo vaišes. Susirinkusi giminė eidavo į kapines, vedama seniausio tos giminės nario, giedodami: „Viešpatie, didžioj smarkybėj ir rūstybėj Tavo..." Kartu su savimi nešdavosi visokių valgių ir gėrimų. Kapinėse, prie kurio mirusiojo giminės kapo, senis vadovas mojęs pirštu į visas keturias šalis, kviesdamas vardais mirusiuosius gimines iki pat prabočių, kurių tik beatminė vardus. Paskui į visas šalis laistydavo alų, degtinę, midų, pieną. Ant kapo padėdavę duonos, mėsos, sūrio ir kitokių valgių" (LtAd 1938 nr. 494).

A i š k i n i m a s. Tai panašu į vėlių vaišinimo apeigas, aprašytas Krasinskio (žr. Bas. Vėl. p. 19—20 nr. 30).— Apie panašius latvių papročius nemaža žinių paduoda rašytiniai šaltiniai, pradedant jau XVI a. Daug žinių teikia bažnytiniai įsakymai (Kirchenordnung) ir vizitacijų protokolai (žr. Mannh. GL 415, 477, 487, 501, 504).— Dar žr. Ranke I 185—312.

51. „Seniau buvę Gedvainių kaime žmonių, kurie Visų Šventų vakare nešdavę šalienos (tarm. košelienos) į jaują, kad parėjusios dūšelės galėtų prisisotinti. Padaužos... nueidavę ir suvalgydavę, o padėjusieji manydavę, kad dūšios jų košelieną suvalgė" (GtKr 1943 nr. 31 p. 200).

52. Seniau primušdavo kiaušinių, prikepdavo pautienės ir Vėlinių naktį nešė maitinti ant kapų dūšias (Keturvalakiai, LTA 1349/54).

53. Zadušnųjų ryte dar mūsų daktorinė (iš Daktorių km.) bobutė birindavo grucės ant kapų ir, sako, rasdavo suvalgytą (Tverečius, LMD I 660/213).

54. Lapkričio mėn. būna apeigos, vadinamos Ažinkai. Šeštadienį vakare turi būtinai visi nusiprausti pirtyje, o šeimininkė užkuria pečių; verda jauno paršo ir gaidžio

mėsą, grikinę košę ir grucę (didžiųjų kruopų košę) ir prasalną — vien mėsa ir rasalas nuo burokų ir vandens (prideda). Ant rytojaus anksti pasikelia ir išėmę iš pečiaus viską valgo: pirmiausia valgo mėsą, paskui palaukę valgo ir kitus daiktus. Prieš valgant kiekvienas turi paimti į rankas nuo šeimininko uždegtą žvakę, triskart apeina aplink stalą, o paskutinis padeda (žvakę) stalo vidury. Tuomet šeimininkas, paėmęs šaukštą, pila po stalu tris šaukštus pasėmęs, o po jo taip daro visa šeimyna ir tada valgo viską iš eilės, kas buvo pagaminta ir kiekvieno viralo vis pila tris šaukštus po stalu. Kolei valgo patys, tai visko po biskį deda į krepšį ir neša diedam. Pavalgius žvakę užpučia ir žiūri, į katrą pusę eina dūmai — į tą pusę reiks tam, kas pūtė, išvažiuoti; o jei (dūmai eina) į viršų, tai (vaikas) auga ir namie pasilieka (Melagėnai, LMD I 630/30.— Plg. Trm 1936 nr. 44: ceremonialus žvakių deginimas Vėlinėse ir spėjimai).

55. „Dziedai“— tai būna skiriamos tam tikros šventės, pvz. Visi Šventi, Grabnyčios, Sekminės ir Žolinės. Per Žolines būna vad. „naujienų dziedai“. Per šiuos dziedus būna prikepama ir priverdama iš naujo tų metų derliaus: pakepa duoną iš šiųmečių rugių ir pyragų iš kviečių, papjaunama avis ir keliama vad. „dziedai“. Žolinių rytą viską sutvarkius einama pusryčiaut. Visa, ką paskiria dziedam, sudeda ant stalo: avies šlaunelė, keli bakanėliai duonos ir pyrago. Tada šeimininkas paėmęs uždega žvakę ir leidžia per visų prie stalo esančiųjų rankas. Leidžiant žvakę kalbama „Visų Šventų litanija“. Apėjus žvakei apie stalą, šeimininkas vėl paima šią žvakę, apneša triskart apie tuos valgius, kurie yra paskirti dziedams. Visa tai padarius, šeima susėda prie stalo pusryčiauti. Po pusryčių vieni šeimos nariai važiuoja į bažnyčią ir tuos paskirtus valgius atiduoda dziedams (elgetoms), sėdintiems prie bažnyčios, arba atiduoda špitoliun.— Šios apeigos buvo daromos dar ir po Did. karo, bet šiuo laiku (1937 m.) nebedaroma. Taip buvo daroma Pavarėnų ir apylinkiniuose kaimuose, Varėnos v. (Pagal motinos pasakojimus užrašė B. Saulėnas, LTA 1310/20).

56. Pavalgius Kūčias, reikia visus valgius ir indus palikti pernakt ant stalo, nes naktį ateina valgyti (kūčioti) tų

namų vėlės (Marijampolė, Liudvinavas, Kalvarija, Marj. Rudamina, Zapyškis, Veliuona, Ariogala, Aukštadvaris, Grinkiškis, Raseiniai, Girkalnis, Viduklė, Skuodas, Pasvalys, Šešuoliai, Salakas, Dusetos, Obeliai).

57. Sambijos gyventojai „nabašnykų dvasėms arba vėlėms Kalėdų naktį stalą dengia ir ant to pečenkas sustatą. Didis jų esąs džiaugsmas, kad ryte atranda valgyta... Ar dar kur kitur toks pajunkimas esąs — po visam negirdėjau. Tikt pasakojama, būk senovės laike kur kas vėlėms valgio ant kapinių nunešęs. Teipogi man pasakota, kad dar senesniame laike Lietuvininkai ką palaidodami ant kapinių galviji pasipjovę če pat mėsą išsikepę bei išsivirę ir če šermenis laikę. Tai būtų lyg česnis gyvųjų su nabaštininkų dvasėmis arba vėlėmis" (Krantas, vok. Krantz. Užr. Kr. Jurksatis. Bas. Vėl. p. 18 nr. 28).

58. Pasakojama, jog mirusių vėlės lankosi tą (Kūčių) naktį namuose, kuriuose gyveno ar nusidėjo. Mirusieji, kaip ir gyvieji, pasninkauja per visą Adventą (o kenčią už sunkius nusidėjimus net visai nevalgo), todėl ir pas gyvuosius atsilanko labai išalkę. Tai žinodama, kiekviena šeimininkė padeda ant Kūčių stalo sočiai valgių ir vandens ąsotį, kuriuos palieka per visą naktį. Kad vėlės matytų, kur padėti valgiai, pastatomos ant joms paruošto Kūčių stalc keturios vaško žvakės (Kaltinėnai, Tauragės aps. GtKr nr. 30 p. 127).

59. Ant nakties (Kūčiose) visų patrovų reikia po biškį pastatyti į kampus, bo naktį ateis dūšikės valgyti (Viduklė, LTA 1471/10).

60. Kūčiose palieka duonos ant stalo todėl, kad mirusieji ateina kūčių valgyti. Jie ateina tokiuos pat rūbuos, kuriais jie buvo pakavoti (Obeliai, LTA 1635/78).

61. Naktį palieka saldumynus, nes ateina mirusiųjų giminių vėlės kūčiauti (Girkalnis, LTA 482/29).

62. Ant Kūčių stalo dedama po staltiese šieno, o ant staltiesės valgiai,— daroma tai, kad naktį palikus valgius ir šieną galėtų sielos užvalgyti ir pasilsėti (Salakas, LTA 1593/127).

63. Padedamas šienas ant stalo po staltiese ir (deda dar) glėbį po stalu, kad turėtų kur nakvoti vėlės (Raseiniai, LTA 482/50).

64. Kas Kūčių vakare nerėk (neverkia) atsiminęs savo numirusius gimines, tas yra šunširdis (Viduklė, LTA 1471/7).

65. Dūšiom, katrų niekas neatmena, reikia valgant pirmą Velykų dieną nupilti tris šaukštus po stalu (Veisiejai, LTA 208/279—5).

66. „O tuo tarpu kiti vyrai ir moterys atlikinėdavo bedieviškas aukas ant kapų prosenelių ir draugų vėlėms, ir keletą kartų per metus, o ypač per Velykų, Kalėdų ir Visų Šventųjų šventes jiems dažniausiai rengdavo puotas..." (Jėzuitų 1611 m. pranešimas. Lietuvos istorijos šaltiniai (Vilnius 1955, t. I p. 246).

67. 1936 m. Acokavų k. Šiaulėnų v. ūkininko A. K. Pasimirė 15 metų dukrelė. Šių metų Velykose jos tėvas Antanas, eidamas bažnyčion į Polekėlį, nunešė 6 margučius, padėjo ant savo dukters kapo ir sako: „Bus malonesnės mano Alenytei Velykos". Kumečių vaikai rado ant kapo kiaušinius ir suvalgė. Kada neberado padėtų kiaušinių, tėvas apsidžiaugė; „Mano geroji Alenytė suvalgė savo velykinių margučių dalį" (B. Buračas, MsKr 1938 nr. 43).

Plg. H. Sudermann, Litauische Geschichten (1917) p. 131: kad mirusi mergaitė nesivaidentų, į jos kapą įkasa puodą su vištiena ir gėrimo butelį.

LITERATŪRA

AGA Vėlinių apeigos ir papročiai senovėje. Trm 1936.X.29. nr. 44 p. 1062. (Yra žurnalistiškos fantazijos.)

Alseikaitė-Gimbutienė, Marija. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais. GtKr 1942 Nr. 30.

-„- Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje. GtKr 1943 nr. 31 p. 53—80.

-„- Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen 1946.

-„- Mūsų protėvių pažiūros į mirtį ir sielą. Tremties metai (Tübingen, 1947) p. 516—534.

Balys, Jonas. Gyvi numirėliai. „Vairas" (Kaunas) 1936, nr. 6 p. 611 625.

-„- Dvasių nunešti žmonės. „Jaunoji Lietuva" (Kaunas) 1936 nr. 3 p. 167—170.

-„- Numirėliai ir vėlės. „Naujoji Lietuva“ (Vilnius) 1941. XI.1. nr. 108.
-„- Baum und Mensch in litauischen Volksglauben. „Deutsche Volkskunde“ (Berlin. 1942 nr. 4, p. 171—177.
-„- Mirusių paminėjimai ir vėlių maitinimas. Vėlinės. LTS (Tübingen, 1948) II p. 191—197.
-„- Dvasios ir žmonės. Liaudies sakmės. Bloomington. Ind., 1951. (Lietuvių Tautosakos Lobynas, 1.)
Balys, Jonas. Lithuanian Ghost Stories from Pittsburgh. Pa. „Midwest Folklore“ (Bloomington, Ind.) 1952 v. 2 no. 1 p. 47—52.
-„- Dvasių kultas. LE V, 1955, p. 288—289.
Bartsch, Christian. Totenklagen in der litauischen Volksdichtung. „Zeitschrift für vergl. Literaturgeschichte“ (Berlin) 1889 p. 81—99.— Plg. MLLG II 101—105 (A. Juškevičiaus paskelbtų raudų vokiški vertimai).
Basanavičius, Jonas. Ar sena ira lietuwiszka „duszia“? „Auszra“ (Tilžė) 1884. Nr. 4 p. 131—137.
-„- Iš gyvenimo vėlių bei velnių. Chicago, 1903. Kaunas, ³1928. Įžanginė studija „Apie vėles bei nekrokultą senovės Lietuwių“: p. VII—LXXXIII. Sutr: Bas. Vėl.
-„- Lietuvių raudos. „Lietuvių Tauta“ (Vilnius) 1926 kn. IV sąs. 1 p. 59—136. (Tekstai iš LMD rinkinių.)
Buračas, Balys. Vėlinė ir mirusiųjų gerbimo papročiai. MsKr 1938 nr. 43.
Caland, W. Die vorgeschichtlichen baltischen Totengebräuche. „Archiv für Religionswissenschaft“, 1914, Bd. XVII 476—512.
Čilvinaitė, M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. GtKr 1943 nr. 31 p. 179—202.
Demereckis, B. Apie senovės žemaičių šermenis. „Lietuvių Tauta“ 1907 kn. I p. 145—147.
Froelich, G. Beiträge zur Volkskunde des preussischen Litauens. Insterburg, 1902. (Bestattung, Grabzeichen: p. 15—18).
Greiser, W. Altlitauische Totengebräuche. „Der Erdball.“ 1926—1927, Bd. I p. 391—393.
Janssen, Hans-Lüitjen. Mittelalterliche Berichte vom Totenbrauch der Balten. „Prussia“ (Königsberg) 1939 Bd. 33 p. 192—200.
Jucevičius, Liudvikas A. Laidotuvės. **Raštai** (Vilnius, 1959) p. 273—281. (Vertimas iš jo **Litwa,** Wilno, 1846).
Kibort, J. Gals paskutinis. (Ostatnie chwile życia u Zmujdzinów). „Wisla“, 1903, XVII, p. 573—580.

Lelešius. J. Miroslavo parapijos lietuvių raudos. „Tauta ir Žodis“ (Kaunas) 1923 t. I p. 275—307.

M. L. Aus Preussisch—Litauen. „Globus“ (Leipzig) 1872 Ed. XXII 239—240 (Totenwachen).

Mažiulis, Antanas. Senovės lietuvių vėlių kulto likučiai Pasarčių krašte. XX a. 1938.XI.2. nr. 249.

-„- Vėlinės Lietuvoje. LE XXXIII, 1965 p. 322.

-„- Vėlės lietuvių tikėjime. LE XXXIII, 1965 p. 301.

Meulen, R. v. d. Die Naturvergleiche in den Liedern und Totenklagen der Litauer. Leiden, 1907. (Lietuviškas vertimas: Gamtos prilyginimai lietuvių dainose ir raudose. Vilnius, 1919. Vertė M. Biržiška.)

Ragaišis, A. Senovės papročiai Žemaičiuose. „Rytas“ (Kaunas) 1931.III.30. nr. 72.

Štuopis, P. Aisčių vėlių kultas. „Akademikas“ (Kaunas) 1934 nr. 16 p. 360—365, nr. 17 p. 398—403. (Kompiliacija.)

Urbanavičius, V. Laidosena Lietuvoje XIV—XVII amžiais. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“. ser. A. nr. 3 (22), 1966 p. 105—119.

Valentinas, Alb. Vėlinių mistika Žemaičiuose. LtAd.1938. X.31. Nr. 494.

SUMMARY*

I. Christmas Customs and Magic

The day before Christmas (Lith. Kūčios) was considered a halfholiday, and people did only work connected with the holy season. Especially forbidden was: to use a quern or handmill to avoid a thunderstorm in summer (4,6), to spin (4,9), to patch garments (10), and to chop wood (11), because something bad would happen to your domestic animals.

After fasting all day, a solemn dinner was given after seeing the Evening Star (8), and all family members would try to come together even from far away. Those absent were remembered sadly (40), and for a dead one a glass of beer was put at his usual sitting place (48).

Hay was spread under the table-cloth, because Christ was born in a manger (14—22). After dinner hay was put under the table and the next day given to animals except horses (17—21). The dinner was started, after saying grace, with „plotka", an unleaven wheat wafer made and distributed by Church officials. It is a relic of „agape", a love feast, practiced by the primitive Christians. The family head breaks one „plotka" and gives a piece to everybody as token of togetherness (39), and other customs with „plotka" are performed (36, 44—47). No meat (except fish) or dairy products are served. The principal dish is called **kūčia** it is a mixture of cooked whole grains of wheat, barley, oats and peas, mixed with honey sweeted water and milk of ground poppy seeds **(miešimas)** (25, 28—29, 32). Other dishes are: red beet soup, fish (usually pike and herring), soup of **šližikai** (hard baked small dumplings), oat fruit jellies **(kisielius),** mushrooms; the drinks are beer and kvass (23—25, 28—34).

* The Summary doesn't include „St. John's Customs and Beliefs" chapter (V).

The rest of the food is left overnight on the table, because the dead come to visit their home and may enjoy the food (49—53, 55); or Christ, God's lamb and angels may come (49, 54, 56). Souls of the dead like bread and salt (55), also mustard (52), „plotka" (53), and even meat and pork products are left for them (50).

Animals also get their **kūčia** the same evening or the next morning (17, 21, 65, 84, 261—266, 271). At midnight animals kneel and pray; they can speak, however, a man who tries to listen on purpose — dies (57—63). At midnight water in wells turns into wine, but one should not try to indulge (68—73). Bees are also remembered: bee-hives are lifted and listened for bee-talk (92—101, 272—273). Many omens are observed about sheep (9—10, 107—115, 269, 280—283). Hens are also treated well expecting good laying of eggs (26—27, 270—271). Fruit trees are bound with a bunch of straw (103—106).

During dinner prophesies are made from shadows as to how long one will live (77—82), and other divinations are observed about life and death, bad and good luck, coming events, etc. (85—91, 117—141, 144—149, 257—260). Very numerous are omens, divinations and real magic acts performed by girls who want to know about their future husbands (169—245). Witches are active at this time of the year, therefore, people take precautions to protect themselves and their domestic animals (66, 150—159, 165—166, 290, 306, 317—318, 341—342, 367). Divinations are made from Christmas weather (96—99, 291—293).

Christmas is a time for resting, singing of carols (287), and enjoying good food (246—253). On the first day of Christmas nobody goes visiting (274—276, 286). Children disguised as „Biblical shepherds", or „Old Man Christmas", „The Three Kings", „The Old Year" go around asking for donations, usually food (284, 299—300). There were a number of Christmas games with disguising (301—305); most interesting are: „Leading a Bear" (301) and „Frying a Crane" (304), the last with a „weddingplay", similar to sham-wedding plays that were also performed at Shrovetide (see p. 184 no. 138) and on Whitsunday (see p. 200 no. 296).

All debts should be paid before Christmas (289), and nothing should be lent on Christmas Eve, or you will give away your own luck (12); the same is observed before Easter

(see p. 116—117 no. 35—41). The head of the household goes around his fields on Christmas Eve and prays (83—84); more often this is done on St. George's Day (see p. 170 no 87—88).

The third day of Christmas was observed as „Day of Hail" and no work was done in the fields (295—296); the same applies to Easter (see p. 157—158 no. 410—418) and Whitsunday as precaution against hailstorms.

It is considered an omen of good luck if on the first day of Christmas or on New Year's day the first visitor is a Jew (297, 334), and a bad omen if the first visitor is a woman (334).

During the whole season between Christmas and Epiphany which is called **tarpušvenčiai** (i. e. between the holidays), hard work like spinning (277, 279, 281, 288) and milling (277, 280) was forbidden, and everybody was engaged in splitting feathers for pillows (277—278). In German this period is called „Die Zwölften" and English „Twelfth or Draft Days".

New Year's Eve was celebrated in a similar way to Christmas Eve (309—313), both meant the start of a new year. Forecasts were made observing New Year's weather (314—316, 335, 337). What happens on New Year's Day will occur all year long, therefore, everybody is careful of what he does (320—332, 338, 343). The same kind of divinations about the future are made as on Christmas Eve (319, 344—364). Midnight to Epiphany is also a good time for doing magic acts (365—366).

II. Shrovetide

The most typical feature of the Shrovetide is disguising and masking. The people, usually teenagers, disguise themselves as Jews (10—28), beggars and Gypsies (29—38); they go from one homestead to another, engage in merrymaking and expect to be treated with food and drinks. There are also animal disguises: as a horse (39—43), billy-goat (44—50), crane (51—57) and other animals. Some masks themselves as demonic beings: Death (Lith. **Giltinė**) and the Devil (62—65). A typical figure is a lifeless mummy clad as a female and put on a peculiar vehicle, consisting of one wheel and one sledge-runner. She is called **Kotrė** or **Morė** in western Lithuania and is considered to be mother of all

the disguised persons (66—76). As the vehicle is drawn by a long rope, she turns around on the wheel and may hit with a flail if any curious person comes too close. In other parts of the country the figure has different names and is considered to be male (80). At the end, around midnight, the figure is burned or drowned (116—120). The masks are carved from wood, or are made from sheepskin or cloth. Men like to disguise themselves as women, and vice versa. A fur coat turned inside out is often used. They like to blacken their faces with soot and to soot other people.

Everybody likes to pour water on the carnival party to insure a good harvest and a good stand of flax (90—106). They protect themselves with long whips. The disguised persons make a great noise and a kind of music with pots and pans, whips, etc. (107—111). They steal food and household articles (112—115). Around midnight a supposed fight between **Lašinskis** (Baconman) and **Kanapinskis** (Hempman) apparently takes place in the **klėtis** (granary) and the latter wins, because Lent starts and oil from hemp seeds is used for food instead of lard (121—131). The youth gather in an inn (or a peasant house) for a final feast with rich food and merrymaking, i. e. dances and games until midnight (132—139).

The food must be rich, fatty and eaten 9 to 12 times that day before Lent starts. Several popular dishes are described (150—159). The typical dish is **šiupinys:** a porridge of cooked peas with bits of pork (150—156). Later pancakes become popular (161—165). The leftovers of the Shrovetide food are used for magic practices (189—203). A number of divinations are made from Shrovetide weather (208—212), and the girls try to read omens about their future husbands as was done on Christmas Eve (213—222).

It is very important to go sledding on this day to ensure a better flax harvest as it is said, „To drag flax higher“ (223—242). It is good if the sledge overturns and this is often done on purpose (243—250). Two-year-old colts are harnessed for the first time (251—258). Even large spindles were used for sledding down the hill (262—265). It is good to go visiting far away, again for good flax harvest (266—269). Swings are made (271—273), linens washed (274—276), and at least one cart of dung should be taken to the field for a good harvest (282—284). It is forbidden to spin

(289—297), mend (298—300), all work with circular movements (301—302), as it will badly affect animals next summer. Even combing hair is not good (303—304). Other magic acts are performed with bear hair, wooden shoes and firewood (308—310 respectively).

On Ash-Wednesday people go to church services, ashes are put on people's heads (311—314), and then some go to an inn to „wash their mouth out“ with vodka on the pretext of removing the rest of the grease (321—323). You may eat only the remnants of meat stuck between your teeth and stories are told about greedy people (316—318).

A log or block was dragged around on this day, an old fertility rite, later explaned as bringing a barrel of herrings for Lent (329—335). Spinsters and bachelors endured harassment at this time from merry carnival people (23—28).

In the middle of Lent at noon it was allowed to eat a rooster, provided that everything was prepared in one hour (344—347). It is a reminiscense of an old sacrifice. The personification of Lent (**Gavėnia, Gavėnas**) is another merrymaking event performed by young people (337—339, 354). A herring was suspended from a piece of yarn to predict which part of Lent may be more difficult to endure: if the tail went down it ment that the first p .rt of Lent until **pusiaugavėnis** gave more hardship, and the head down indicated that the rest of Lent until Easter will be more severe. (350—351).

III. Palm Sunday, Holy Week, and Easter

On Palm Sunday parents whipped children who were still asleep with a twig of juniper, wishing them health and announcing that in a week there will be Easter; young people at the churchyard also flogged each other wishing health and beauty (1—18). This is an old belief in the magic power of green twig. Everybody should take to church a bouquet of green juniper twigs or willow sprouts, called **verba**, which are blessed in church and later used for a number of magic practices (8, 26, 29, 32). If somebody does not have a **verba** in his hands in church, it is said, the devil puts his tail in the person's hand insted (19).

During Holy Week only work connected with the Easter holiday is allowed. Nothing should be loaned to anybo-

dy, or your luck would go away (35—41). Maundy Thusday is a day for cleaning the house (69—73). Washing in a stream before sunrise will heal skin diseases, boils and scabies (46—61). The bathhouse is (62—63), everybody combs his hair to rid of vermin for the whole year (63—65). Domestic animals also were washed (66—68), pigs and rams were castrated (72—74). If you sweep the house that day, you may be rid of vermin, or you can make a charm to transfer them to your neighbour (75—81). It is good to steal some firewood from the neighbour (84—87). Bring home some chips before sunrise, so that you will have luck in summer in finding the nests of wild birds (87—93). Several other magic acts are performed (101—108).

On Good Friday it is forbidden to dust, or you may put dust into Christ's eyes (113—116). Only sorcerers and witches go to confession this day (121—122). It is forbidden to trash grain, to grind flour and to do washing with a beetle, it may cause a thunderstorm in summer (124—125).

On Holy Saturday the most important ritual is the bringing home of blessed fire (139—144) and water (145—152) from the church since later on they are used for all kinds of protection. Many spend the night in church where a passion play is sometimes performed, and the practical jokers play tricks on people who fall asleep in church (153—160).

Easter morning is time again for water magic: he who washes himself before sunrise in a running stream, preferably naked, will be free from boils and sores all year, will stay healthy and white skin (161—168). Sleepers are doused with water (171—178), otherwise they will be sleepy all year. Holy water is also used to protect house and fields (183—186). On Easter morning the rising sun dances for joy (187—193). More common is the belief that sun dances while rising on St. John's morning. The Resurrection ceremony in church is a good time to perform various magic acts (194—211). Again magic acts are performed at home to get rid of fleas, mice and frogs (212—221). After church service everybody tries to get home first, because the first at home will be the first to finish all field work that year (225—231).

Easter breakfast after long fasting was a solemn event (232—247). It was started with food blessed in church. Very important were Easter eggs, colored and ornamented (248—

269). Young people gambled with eggs, breaking or rolling them to win more eggs (269—280). Small children went from house to house asking for eggs and reciting a verse about the happy event of Easter, resurrection of Christ (281—290). In Dzūkija, the young men, the so-called **lalauninkai**, go in squads at night from one homestead to another, giving greetings and certain oration, singing religious songs, and where there is a young girl at home, they sing a **lalinka,** a rather erotic songs, wishing her an early and happy marriage (291—296). They receive eggs and other food. Many charms are done with Easter egg shells and ham bones to protect fields from hail and mice (297—320).

Domestic animals also receive special food on Easter (321—328) and undergo other magic treatment (330—344). Swings are made at Easter (348—353), and people go visiting on the second day of Easter (354—359). Divinations are made from Easter weather about the weather of the coming year (360—378). Several other charms are performed and good and bad omens watched for (379—409).

The people also are observed the Wednesday after Easter as the „Day of Hail“ **(ledų diena),** did not do any field work, otherwise hail would destroy crops in summer (410—419).

IV. From St. George to Corpus Christi

St. George is considered to be the protector of domestic animals. Therefore, on his day (April 23) animals receive better treatment, no work is done with horses (17—24), or no field work is done at all (25—28). Horses are washed and groomed (30—33).

In Eastern Lithuania some time ago girls climbed on fences and sang certain songs asking St. George to unlock the ground and let the grass grow (37—39). If it starts snowing on April 23, (people say that St. George comes riding a white horse (43—46), and it is the sign a prosperous year.

Wolves are hounds of St. George, and people try with magic acts to lock the jaws of wolves (56—64, 123). Food is brought to church and stored at St. George's altar or picture for protection of domestic animals (69—81). A

special bread with five eggs it was baked, the farmer carried the bread around his fields several times, one loaf was buried in the ground as a sacrifice to Earth, the other brought home and everybody ate of it, or it was distributed to beggars (87—89). Eggs were again colored and given as presents (91—96). An old sacrifice is the killing of a black rooster and sprinkling its blood on all animals, also the manger and racks in the stable as protection against diseases, witchcraft and misfortune (99). A young boy who was born at this time of the year and received George's name at his baptism, was led around the village naked after sunset, and this was considered to bring luck to the whole settlement (100).

Hired farm hands changed masters on this day (101—106). Another date for changing masters was Christmas. Horse-tenders had their holiday (96—97). Girls made their usual divinatios about boys and weddings (121).

It was believed that St. George's Day birch or maple sap was not to be taken; on this night witches wash themselves in it, therefore, vessels for collecting sap were turned upside down (117—120).

On St. George's Day the cattle were driven out to pasture for the first time. The cattle and sheep were driven over a couple of eggs laid under the threshold of the stable for protection against diseases and wolves; later eggs (if not trampled which was a bad omen) were given to a beggar (125—139). The cows and sheep were flogged with juniper twigs or **verba** (148—152), fumigated with various substances, including **verba** and Asa foetida (153—158). Further something was bound on the neck, tail or horns of cattle, or even a hole was drilled in the horn, some substance put into it (e. g. mercury, Asa foetida) and sealed again (183—186). All this was done to protect animals against witchcraft and diseases.

Special care was taken to protect young fowl against hawks and crows. They were fumigated and let out through an opening in a certain male or female garment, or through a well-nave or horse-collar, and then driven out to the North side of the house, preferably while the North wind was blowing (159—178). To scare away hawks from the yard, a pot or a wheel-nave, or even the skull of a horse was put on a stake (179—181).

It was important to get much milk (140—147), also to secure that animals would not get lost but always find

their own home (192—201), and finally to protect them against thieves (202).

The herdsman should be careful not to lose his whip or rod on the first day (208—210). In the evening he was drenched with water by the mistress of the house so that the cows will give much milk (211—213), and then received eggs for supper, better than his usual meal.

On St. Marcus Day (April 25) no field work should be done to prevent hail (215—216) or mole-hills (218—219). However, it is good to plant carrots, Lith. **morkos** (221—222), and the girls again make divinations (226—227).

Three days before Ascension Day processions were made to the crosses in the field, ending in the cemetery, with prayers and religious songs asking God for a good harvest and protection against hail and drought (228—232). The crosses were covered with wreathes of flowers and the ceremony was called (The Days of Crosses“ **(kryžavos dienos)**. This is a Christianized „magic encircling rite“ (cf. German Nerthus procession reported by Tacitus). As a remnant of an ancient rite, the proprietor circles his field early in the morning before the religious procesion starts (233). The same was done on St. George’s Day.

On **Ascension Day** everyone has to eat six dumplings with bacon, also six pig’s feet cooked with peas (245—253). Once masks of devils were torn to pieces in church on this day (256).

Whitsunday (Lith. **Sekminės**) is a great holiday. House and church are decorated with young birches, garlands were made from flowers, people brought home birch branches, which were blessed in church and used for all kinds of magic practices, e. g. for fumigation before a thunderstorm, or to drive away bad spirits in case of death (257—263). Herdsmen decorate cows with garlands in the evening before Whitsunday and housewives give food for their feast (264—284). This was done so that cows would give more milk (269—271). In Eastern Lithuania the herdsmen were free on Whitsunday and selebrated their festival while the adult girls tended cattle (293—296). Young boys came to help them and they had their feast: girls took food and boys brought drinks. There was singing and dancing, and they performed the „wedding game“ with a selected „bride“ and „bridegroom“ (296).

In Western and Southern Lithuania each herdsman tried to drive cattle on Whitsunday morning as early as

possible and to play on a small horn **(Sekminių ragelis)**. He who overslept and was last laughing — stock for the whole year and was called **spirgutis**, i. e. „a little piece of fried bacon" (287—290). It was believed that the cattle of the first one to drive out and to play the horn would give more milk (288). Then the cows were ornamented with garlands on Whitsunday before taking them home around noon, and afterwards the herdsmen had their feast „herdsmen omlet frying" (287). They also decorated themselves with paper caps, wooden sabres, etc. (287—289). A special „Whitsunday meadow" was reserved in advance as pasture for this day (291—292).

Interesting are the humorous speeches herdsmen make while collecting food for their feast: „The ox asks for bread and salt, the cow for butter, the sheep for flour, the ram for eggs, the sow for bacon, and the herdsman for a dime (276, cf. 277).

The hired labourers also wanted to have their feast on the second day of Whitsuntide. They collected food and made beer of collected grain, usually barley **(sambarų alus** such beer was called) to which they also invited their landlords (298—301).

Adults on Whitsunday went to the fields „to visit the rye" **(rugelių lankyti)** and special songs were sung on this occasion to increase the harvest (305—308). Other entertainments were: a fight for the picture of a saint (304), hanging of swings (310—311), arrangements for bull fighting to determine which bull is the strongest (312), and the usual divinations by girls (313—316).

Once again water and fire were blessed in church on Whitsunday Eve. The people with the blessed water did similar practices as with Easter water (317—323). After Whitsuntide one may go swimming, the water is blessed and no longer dangerous (324—325). Crosses were errected at this time (302—303a, 340). The third day of Whitsuntide was also observed as a precaution against hail (329—331).

On **Corpus Christi** houses and churches again were adorned with young birch trees and kept through the whole Octave (341—343). Their branches ware used to chastize children against thunder (342). Women brought to church buches of flowers for blessing; some made nine small garlands of rue, kept in church for nine days, later used as remedies, for fumigation to drive away the devil, and also

put into a pillow for dead man in his casket (345-347).

In some places herdsmen put wreathes on cattle heads on the Eve of Corpus Christi (349—350). If a cow did not get a wreath, she remained barren (351). The cows on Whitsunday morning were struck with birch rod for agility (285).

VI. All saints and all souls' day (November 1—2)

People believe that on All Saints Night all souls were released from Purgatory, to walk around or to visit their former houses and relatives (1—10). The belief is widespre-ad that souls have „midnight mass" in the church; however, it is very dangerous for a living person to be there: the souls recognize such intruders, persecute them and try to tear them to pieces (13—15).

It is better to stay at home that night and not go anywhere, because wandering souls may be disturbed (17—21, 25). Even the herds are kept inside both days (22). The kiln **(jauja)** is heated and left empty because souls may come to warm themselves (23—24). The people do not sing and dance (26—27), they should not sleep but pray be-cause souls come and touch them; one may see souls by looking for a long time through the middle of a finger ring (28). Do not throw trash outside the house or pour out water because wandering souls may be hit (29—31).

The people come together and pray, sing religious hymns (36—37), or give alms to beggars and poor people, and ask to pray their deceased relatives (32—33). The souls go to church to collect prayers offered for them, and sometimes argue to whom the prayers were intended to help (9, 18). The graves are ornamented and candles lit on them (34).

A child born on All Saints Day can see souls; he is a seer. Such a person (Lith. **dvasiaregys**) has a difficult life: he has to stay away from the path of wandering souls, or carry them on his back (1, 43).

Feeding of souls. Souls are fed on various occa-sions: shortly after death at the memorial dinner (44—48), on Christmas Eve (56—62), at the breakfast on Easter mor-ning (65), -later same day colored eggs are brought and put on the graves of children (67), -and especially on All

Souls' Day. On this day food is left in the bathhouse (49), in the kiln (51), or taken to the cemetary and left on graves (52—53). Originally a common feast for the living and dead was celebrated in the cemetary (50, 52—53, 66). The Church condemned this custom.

A special ceremony was performed in Eastern Lithuania, the so-called **ažinkai** or **dziedai.** The whole family had a feast: a burning candle was carried around the table by everyone in turn, and three spoons of food were poured under the table by everybody for souls of ancestors, called **dziedai** (a word of Slavic origin). Finally the rest of the food was taken to beggars or brought to the poor house (54—55).

If it rains on All Souls' Day as often happens in Lithuania, people say: „Heaven is weeping“ (38).

PABAIGOS ŽODIS

„Lietuva yra aukso duobė etnologijos mokslui, ten esanti medžiaga dar gyva, o tuo tarpu kituose kraštuose toji pat medžiaga jau seniai išmirusi, kartais nė pėdsakų nepalikusi“.

Sigurd Erixon/1938.

Be iškilios mūsų tautiečio Jono Balio asmenybės būtų sunku įsivaizduoti XX amžiaus Lietuvos folkloristikos mokslo raidą. Ir būtent tokio tautosakos mokslo, kaip kad šios knygos autorius jį suvokė: „Tautosaka yra. . . tautos kultūros istorija. Ji padeda pažinti jos istorinį likimą“[1].

Jonas Balys gimė 1909 m. liepos 2 dieną Krasnavos vienkiemyje, Kupiškio valsčiuje. Jau nuo penkiolikos metų pradėjęs savarankiškai gyventi, 1924 metais jis įstojo mokytis į Panevėžio mokytojų seminariją. Užsidirbdamas pragyvenimui pamokomis ir kurį laiką gaudamas stipendiją, tuometinių seminarijos mokytojų — liaudies kultūros puoselėtojų — Petro Būtėno ir Jurgio Elisono įkvėptas, J. Balys gyvai susidomėjo liaudies buitimi ir kultūra: rinko tautosaką, liaudies meno paminklus[2]. Sudominti jaunuolį tautosaka ir etnografija nebuvo sunku, nes jo vaikystė prabėgo namuose, pilnuose motinos dainuojamų kupiškėniškų dainų.

J. Balys jau Panevėžyje atsiskleidė kaip tradicinių liaudies kultūros dalykų rinkimo organizatorius. Seminarijoje jis vadovavo moksleivių Tautotyros žinių ir senienų rinkimo draugijai, kuri surinko „daug tautosakos ir medžiaginės kultūros palaikų“[3]. Vien pats autorius užrašė per 900 tautosakos dalykų.

Dar būdamas seminaristu, veiklusis draugijos pirmininkas ne tik organizavo medžiagos apie Kalėdų papročius rinkimą, bet jau pabandė gautuosius aprašus moksliškai apdoroti, ir 1930 metais buvo išspausdintas pirmasis išsa-

---

[1] Tautosakos rinkėjo vadovas. Red. Jonas Balys. Kaunas. 1940. II laida P. 4.

[2] Lietuvos Mokslų Akademijos archyvas. F. 1. Ap. 9. S. v. 25: Jono Balio asmens byla (toliau — LMAA).

[3] LMAA. L. 2.

mus J. Balio straipsnis „Kalėdų papročiai ir burtai"[4] Nors, kaip pats autorius pasakė, tada jam dar trūko patyrimo ir metodinio pasirengimo folkloro medžiagos studijoms, tačiau tai neabejotinai jau buvo J. Balio mokslininko kelio pradžia.

Užsibrėžęs tikslą studijuoti tautosaką, jis 1928 metais įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą. Čia „išklausiau M. Biržiškos skaitytus kursus, o daugiau tautosakos nebuvo, tai paėmiau pagrindiniu dalyku Lietuvos istoriją" [5]. 1930 metų pavasarį, užsirekomendavęs kaip gabus studentas, J. Balys su Švietimo ministerijos stipendija buvo pasiųstas tęsti studijų į Austriją". Graco (1930—1931) ir Vienos (1931—1933) universitetuose „pasirinkau pagrindine sritimi etnologiją" [6].

Įsitraukti į etnologijos studijas autorių veikiausiai paskatino to meto intelektualinė aplinka: prieškarinės Vakarų Europos humanitariniuose moksluose vyravusi palyginti su nūdiena nedidelė atskirų mokslų specializacija. Tarp folkloristikos ir etnologijos tuo metu atotrūkio beveik nebuvo. Kita vertus, studento iš Lietuvos negalėjo nesudominti tuometinio Vienos universiteto profesoriaus Wilhelmo Šmito (Wilhelm Schmidt) — kultūrinės-istorinės etnologijos krypties kūrėjo — paskaitos. Greičiausiai Vienos universitete, kurį baigdamas autorius apgynė daktaro disertaciją[7], jis galutinai susiformavo kaip kultūrinio-istorinio metodo tautotyroje šalininkas. Šiaip ar taip, tačiau vėlesnė jo polemika su J. Baldausku parodė, kad J. Balys grįžo į Lietuvą griežtas mechaniškojo evoliucionizmo priešininkas. 1937 m. jis rašė: „kadangi dvasios srity (o ir technikoje ne absoliučiai) „geležinių įstatymų" nėra, tad čia reikia vadovautis istoriniu metodu: pirma rinkti faktus, juos kritiškai įvertinti ir tik tada iš jų daryti apibendrinimus ar išvadas"[8].

Nusprendęs atsidėti „liaudies intelektualinės kultūros tyrinėjimams" bei susipažinti su tuo metu folkloristikoje garsėjančia istorine-geografine suomių mokykla, J. Balys metus stažavosi Suomijoje. Čia jis užsiėmė grynai tautosakos studijomis ir rašė akademinį darbą „Griausmo Dievo

---

[4] J. Balys. Kalėdų papročiai ir burtai // Mūsų tautosaka. Kaunas. 1930. T. I. P. 124—153.

[5] „Naujoji Viltis". Chicago. 1978. Nr. 17. P. 122.

[6] LMAA. L. 2.

[7] Disertacijos referatas paskelbtas Kauno V. D. univ. Filosof. ir teolog. fakulteto leidinyje „Eranus". 1937. T. 3. P. 147—171.

[8] Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Literatūros rankraštynas. F. 69. S. v. 48. L. 2 (toliau — LLR).

ir velnio priešybė Šiaurės Europos tautų liaudies tradicijose“[9]. Ši studija Kauno Vytauto Didžiojo universitete buvo apginta kaip habilitacinis darbas ir dar 1934 mokslo metais J. Balys jau skaitė studentams net keturis kursus[10].

Tapęs tik ką įsteigtos Etnikos katedros vyr. asistentu, autorius ėmėsi plunksnos ir akademinėje spaudoje populiariai išdėstė etnikos kaip tautotyros sampratą bei jos studijavimo reikšmę tautos kultūros savitumui išlaikyti. Pasiremdamas „naujai atgijusių Pabaltės tautų“ dideliu dėmesiu savajai tautotyrai, J. Balys pabrėžė, jog „jaunoms ir mažoms tautoms tautotyra yra jų egzistencijos ramstis“[11]. Praėjus pusšimčiui metų, šie žodžiai tebėra nė kiek ne mažiau reikšmingi grįžtančiai į Vakarų pasaulį Lietuvai.

Deja, neretai, ypač humanitarai, būna dosnūs patriotiškais žodžiais, tik daug rečiau — darbais. O J. Baliui tokie samprotavimai anaiptol nebuvo tušti. Jie subrandino bene lemtingiausią žingsnį jo gyvenime: pačiam imtis, pačiam visame krašte organizuoti „tautos dvasios apraiškų“ rinkimą. Ne be autoriaus pastangų 1935 m. liepos 16 d. steigiamas Švietimo ministerijai pavaldus Lietuvių Tautosakos Archyvas (toliau — LTA), o J. Balys paskiriamas jo vedėju.

Galbūt pasinaudojęs dar Panevėžyje sukaupta tautosakos rinkimo organizatoriaus patirtimi, o greičiausiai nepaprasto reiklumo sau dėka J. Balys taip imasi vadovauti archyvui, kad per porą metų jame jau buvo sukaupta per 300 000 tautosakos dalykų[12]. LTA gerokai peržengė tipinio archyvo rėmus ir tapo reikšminga to meto Lietuvoje tautotyros mokslo įstaiga. Ji figūravo keliose tarptautinėse etnologijos ir folkloro institucijose, leido plačiai užsienio mokslinėje spaudoje recenzuojamą, autoriaus redaguojamą tęstinį leidinį „Tautosakos darbai“ (1935—1940 m. išleisti 7 tomai). O archyvinė medžiaga buvo kodifikuojama ir klasifikuojama pagal pasaulinius standartus, jai rinkti išleistos dvi išsamios „Tautosakos rinkėjo vadovo“ laidos.

---

[9] Žr.: Balys J. Griaustinis ir velnias Baltskandijos kraštų tautosakoje. Lyginamoji pasakojamosios tautosakos studija // Tautosakos darbai. Kaunas. 1939. T. 5. 220 p.

[10] Rudens semestre: „Lyginamieji folkloro tyrinėjimai“ ir „Bendras etnikos kursas“; pavasario semestre: „Lietuvių tautosakos rinkimo istorija“ ir „Suomių Kalevala“— LLR. F. 64. S. v. 293.

[11] „Akademikas“. 1934. Nr. 16. P. 354.

[12] LLR. F. 69. S. v. 35. L. 1. (Tarp jų ir iš Tautosakos komisijos, veikusios 1930—1935 m., perimti rinkiniai.)

1939—1944 m. LTA (nuo 1940 m. perkeltas iš Kauno į Vilnių) žinybinis statusas keitėsi. Kurį laiką jis buvo Lituanistikos, vėliau Etnoogijos, dar vėliau Lietuvių literatūros, pagaliau vėl Etnologijos institutų žinioje, tačiau visą laiką LTA išliko savarankišku padaliniu ir jam iki pat 1944 m. vasaros vadovavo J. Balys.

1942—1943 m. jis buvo Vilniaus universiteto Tautotyros katedros vedėjas, docentas.

Net karo sąlygomis mokslininkas sugebėjo ne tik išsaugoti LTA (nors į tą pastatą okupantai kėsinosi), bet ir nenutraukti jo darbo. Pats važinėjo po kraštą rūpindamasis tautosakos rinkinių gausinimu. Negana to, karo metai autoriui buvo intensyvaus kabinetinio darbo laikas, pvz., 1942 m. parašyta ir šioje knygoje pirmąkart skelbiama jo studija apie Joninių papročius.

Nelemtoji 1944 m. vasara Balių šeimą nubloškė į Freiburgą Vokietijos pietuose. Būdamas europinio garso mokslininkas ir susirašinėdamas su gausiu kolegų būriu, J. Balys greitai rado prieglobstį ir gavo darbo vokiečių liaudies dainų tyrinėtojo profesoriaus J. Mejerio (John Meier) vadovaujamame Vokiečių liaudies dainų archyve.

1946—1947 m. J. Balys buvo Pabaltijo universiteto Hamburge, vėliau perkelto į Pineburgą, profesorius, kaip ir Vilniuje, vadovavo Etnologijos katedrai. Kurį laiką universiteto profesoriai jokio atlyginimo negaudavo, kelionės į paskaitas dėl susisiekimo sutrikimų buvo nepaprastai varginančios. Kaip prisimena autorius, „traukiniai būdavo perpildyti. . . buvau tada jaunas — 12 valandų kelionė stačiam buvo menkas dalykas. Taip buvai suspaustas iš visų pusių, kad galėjai ir nusnūsti — nepargriūsi“[13]. Nepaisant nepriteklių, vis dėlto Pabaltijo universitetas savo lygiu neatsiliko nuo Vakarų Europos universitetų[14].

Šalia paskaitų skaitymo J. Balys Vokietijoje intensyviai dirbo mokslinį darbą. Kaip pats yra sakęs, Vokietijoje buvę patys vaisingiausi darbais metai, nes turėjęs daug laiko, bet mažai maisto ir pinigų[15]. Čia buvo parašytas ir išleistas vienas iš pačių geriausių jo veikalų „Lietuvių vedybos“[16].

---

[13] „Naujoji Viltis“. 1978. Nr. 17. P. 122—131.

[14] Puzinas J. Pabaltijo universitetas. Ch., II. 1976. P. 51.

[15] „Naujoji Viltis“. 1978. Nr. 17. P. 127.

[16] Balys J. Litauische Hochzeitsbräuche // Contributions of Baltic University Hamburg. 1946. Perspausdinta: Balys, Jonas. Vaikystė ir vedybos. Silver Spring, Md. 1979. P. 65—142.

1948 m. emigravęs į Jungtines Valstijas, J. Balys pradėjo dirbti pas žymiausią to meto Amerikos folkloristą S. Tompsoną (Smith Thompson) Indianos universitete. Sis, gerai suprasdamas autoriaus sielojimąsi dėl Vilniuje palikto LTA likimo, patarė J. Baliui rinkti tautosaką iš lietuvių emigrantų ir taip sukaupti naują archyvą[17]. Paklausęs patarimo, autorius per dvi vasaras (1949—1950) su magnetofonu aplankė beveik visas didesnes lietuvių kolonijas, užrašydamas apie 70 „kaspinų" įvairiausios tautosakos. Taigi Amerikoje nenuilstantis lietuvių dvasios tyrinėtojas jau trečią kartą ėmėsi tautosakos rinkėjo darbo. Jį apvainikavo dabartinių Lietuvos folkloristų labai vertinamas dvitomis „Lietuvių dainos Amerikoje" (1958 ir 1977).

Kartu mokslininkas skaitė paskaitas Indianos universitete[18] ir vaisingai dirbo tiriamąjį darbą. Su S. Tompsonu 1958 m. išleido didelės apimties (per 400 p.) darbą apie indų pasakas[19]. Rašė išsamius straipsnius iš etnologijos, folkloristikos bei mitologijos į pasaulinio garso enciklopedijas[20], buvo aktyvus Bostone leidžiamos Lietuvių enciklopedijos (1953—1969 m. išėjo 36 tomai) bendradarbis.

Lietuvių mitologijos tyrinėjimą laikydamas vienu iš svarbiausių savo darbo barų, J. Balys yra pabrėžęs: „dėl mitologijos esu labai kritiškas ir nesižaviu jokia teorija, kuriai paremti nėra pakankamai rimtų davinių"[21]. Konkretus to įrodymas — 1966 m. išleista jo knyga „Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje".

Šalia Lietuvoje išleistų septynių kapitalinių „Tautosakos darbų" tomų nuo 1951 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo pradėti rikiuoti ne mažiau reikšmingi Lietuvių Tautosakos Lobyno tomai. Paskutinysis — vienuoliktasis iš spaudos išėjo 1989 m.[22]

Medžiaga šitiekai tomų buvo sukaupta daugiausia dar Lietuvoje, paties autoriaus ranka nukopijuota iš LTA rinkinių. Anot J. Balio, „tai karo metų darbas... viską

---

[17] „Dirva". 1977. XII. 1. Nr. 46.

[18] Skaitė kursus „Baltijos tautų etninė kultūra" ir „Rusų epinės dainos (bylinos)".

[19] The oral tales of India. Bloomington. Ind. 1958.

[20] Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. New York 1950. T. 2. Kartu su Heraldu Biezaisu: Baltische Mythologie. In: Wörterbuch der Mythologie. Stuttgart. 1965. Bd. 1. P. 373—454.

[21] „Naujoji Viltis". 1978. Nr. 17. P. 128.

[22] Balys J. Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje. Antologija. Silver Spring. Md. 1989. P. 223.

palikau, bet tuos rankraščius atsivežiau"[23]. Juk svarbiausias autoriaus užsibrėžtas tikslas buvo „paskelbti pačią „tautosakos žaliavą" ir kad medžiaga būtų prieinama kuo didesniam asmenų skaičiui, kurie domisi tautosaka, ją studijuoja, kad tie leidiniai pakliūtų į kuo didesnį įstaigų skaičių ir ten išliktų ilgam laikui"[24].

Toks tikslas tikriausiai kilo iš nuogąstavimo dėl LTA rinkinių susovietintoje Lietuvoje likimo, tačiau šiandien, nerimui dėl to išnykus, kaskart vis labiau didėja būtent paties Lobyno autoriaus atlikto „tautosakinės žaliavos" susisteminimo bei teorinio pagrindimo vertė. Juk nūdien toli gražu ne kiekvienas Lietuvos tautotyrininkas galėtų pasirašyti po šiais J. Balio žodžiais: „negalima ir nereikia nuo tautosakos skirti liaudies papročių, pasaulietinių ir religinių", todėl tikimės, kad ši, kalendorinių papročių knyga taps tiltu, jungiančiu etnografų ir folkloristų krantus.

Vytis Čiubrinskas

---

[23] „Dirva". 1977. Nr. 46.

[24] Bradūnaitė E. Visas gyvenimas pašvęstas tautosakai. „Draugas." 1982. Nr. 265 (XII.31).

TURINYS

Pratartis 5

I. KALĖDŲ PAPROČIAI IR BURTAI 18

Kūčios 18
Kūčių burtai apie ištekėjimą bei vedimą 31
Kalėdos 37
Kalėdų žaidimai 41
Naujieji Metai 43

II. UŽGAVĖNĖS 50

1. Persirengėliai ir kaukininkai 50
a) Apie persirengėlius apskritai 50
b) Užgavėnių žydai 53
c) Elgetos ir čigonai 57
d) Gyvulinės kaukės 59
Arklys 59
Ožys 61
Gervė 62
Malpa (beždžionė) ir kiti gyvuliai 64
e) Demoniškos būtybės 65
f) Pamėklės (Morė, Kotrė ir kt.) 66
g) Laistymasis vandeniu 74
h) Triukšmavimas ir „muzika“ 76
i) Valgių ir daiktų grobimas 77
j) Pamėklės sudeginimas arba paskandinimas 78
2. Lašinskio ir Kanapinskio kova (muštynės) 79
3. Pasilinksminimai 83
4. Užgavėnių valgiai 85
5. Būrimai su užgavėnių valgiais 90
6. Spėjimai iš Užgavėnių oro 92
7. Spėjimai apie vedybas 93
8. Kas Užgavėnėse reikia daryti (dirbti) 94

a) Pasivažinėjimai 94
b) Kiti darbai 98
9. Ko Užgavėnėse negalima dirbti (daryti) 100
10. Įvairūs kiti būrimai 102
11. Pelenų diena (Peleninė) 103
12. Kaladės vilkimas 105
13. Pusiaugavėnis 108

III. VERBOS, DIDŽIOJI SAVAITĖ, VELYKOS 113

1. Verbų sekmadienis 113
2. Didžioji savaitė (D. s.) 116
a) Didysis ketvirtadienis (D. k.) 117
b) Didysis penktadienis (D. p.) 123
c) Didysis, arba Velykų, šeštadienis (D. š. arba V. š.) 124
Pašventinta ugnis 125
Pašventintas vanduo 125
3. Velykų naktis (V. n.) 126
4. Velykų rytas (V. r.) 127
a) Vandens magija 127
b) Saulės šokinėjimas 129
c) Einant aplink bažnyčią 130
d) Kiti burtai (apie blusas, peles) 133
5. Lenktyniavimas Velykų rytą 134
6. Velykų pusrytis (Atsigavėjimas) 135
7. Velykų kiaušiniai: simbolika, magija, žaidimai 137
8. Vaikų kiaušiniavimas 140
9. Dzūkų lalauninkai 142
10. Būrimai su Velykų valgiais 148
11. Rūpinimasis naminiais gyvuliais 150
12. Supimasis 152
13. Svečiavimasis 153
14. Spėjimai iš Velykų oro 154
15. Įvairūs būrimai ir spėjimai 155
16. „Ledų diena“ 157

IV. NUO JURGINIŲ IKI DEVINTINIŲ 160

1. Jurginės (IV. 23.) 160
Pirmasis bandos išginimas 173
Varymas per kiaušinius 175
Karvės ir pienas 176
Plakimas rykšte (verba) 177
Gyvulių smilkymas 178
Naminių paukščių apsauga 179
Magiški daiktai 182
Duona, druska ir kt. 183
Kad gyvuliai nepasimestų 183
Kiti būrimai 185

Piemens rolė 185
2. Šv. Morkus (IV.25.) 186
3. Kryžavos dienos 187
4. Šeštinės 190
5. Sekminės 191
a) Berželiai ir žalumynai 191
b) Karvių vainikavimas, piemenų šventė 192
c) Rugelių lankymas 202
d) kitos pramogos 205
e) Merginų pramogos ir būrimai 205
f) Sekminių vanduo 206
g) Įvairūs Sekminių tikėjimai 207
6. Devintinės 208

V. JONINIŲ PAPROČIAI IR TIKĖJIMAI 212

Joninių ugnys: laužai ir kartys 212
„Raganų“ deginimas 219
Degančių lankų ritinimas 219
Namų židinio įžiebimas 219
Kupoliavimas 219
Vainikai 224
Sūpuoklės 225
Šv. Jono vabalėliai 225
Joninių rasa ir vanduo 226
Raganos, laumės, deivės 227
Raganų susirinkimas (sabbath) 232
Paparčio žiedas 234
Skruzdėlių kodylas 239
Joninių saulė 240
Karvių užbūrimas 242
Spėjimai apie vedybas 247
Vainikai ir gėlės 248
Sapnai 252
Kiti vedybiniai spėjimai 255
Meilės būrimai 258
Būrimai turtui įsigyti 259
Javai ir derlius 261
Vabzdžiai ir kenkėjai 262
Oras 263
Įvairūs būrimai 263

VI. VISŲ ŠVENTŲ ŠVENTĖ IR VĖLINĖS (XI.1—2) 278

Vėlių maitinimas 283
SUMMARY 290
PABAIGOS ŽODIS 302

Mokslinis leidinys
Jonas Balys
Lietuvių kalendorinės šventės
Redakcijos vedėjas *Stanislovas Nekrašius*
SL 255. 1991 12 11. 19,18 leidyb. apsk. l. Tir. 5000 egz. Užsakymas 65. Leidykla „Mintis", Z. Sierakausko 15, 2600 Vilnius. Spausdino „Vilties" spaustuvė, A. Strazdelio 1, 2600 Vilnius.
Kaina sutartinė

Balys J.

Ba238 Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosak. medžiaga ir aiškinimai / Ats. red. ir baig. str., p. 301—306, aut.] V. Čiubrinskas.— 2-asis papild. leid.— V.: Mintis, 1992—310 p.

Santr. angl.— Bibliogr.: p. 13—14, 15—17, 287—289.
ISBN 5-417-00470-7

Žinomo lietuvių mokslininko knyga 1978 m. buvo išleista JAV. Joje aprašomos lietuvių kalendorinės šventės, apeigos ir papročiai. Sugrįžtant senosioms lietuvių šventėms — šv. Kalėdoms, Kūčioms, šv. Velykoms ir kt., leidinys turi ne tik mokslinę, bet ir didelę praktinę reikšmę.Ši knyga — savotiška lietuvių papročių, burtų ir apeigų enciklopedija. Skiriama etnografams ir visiems, kurie domisi lietuvių kultūra bei istorija.

B $\frac{0505000000—067}{M851(08)—92}$ 127—91 UDK 398(474.5)